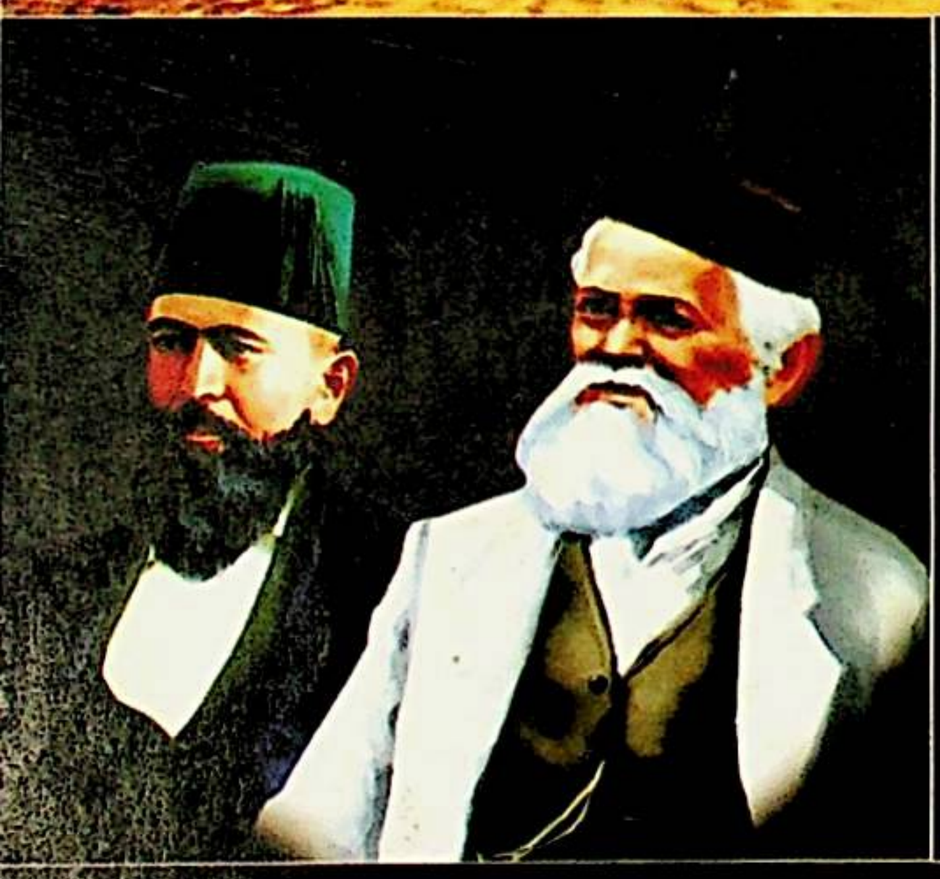
« جۇڭگو سەرخىل ژۇرناللار سېپى » دىكى نەشرىي ئەپكار
« شىنجاڭ ژۇرنال مۇكاپاتى » غا ئېرىشكەن نەشرىي ئەپكار
入选《中国期刊方阵》的刊物
荣获《新疆期刊奖》的刊物

شىنجاڭ مەدەنىيىتى

2

2014

新疆文化

ISSN 1008-6498

•XINJIANG CULTURE • СИНЬЦЗЯНСКАЯ КУЛЬТУРА • シンキョウ　ブンカ • مجلة حضارة شنجيانغ •

مەدەنىيەت، مائارىپ تەتقىقاتچىسى، ژۇرنىلىمىزنىڭ تۆھپىكار ئاپتورى

تۇرسۇنمۇھەممەت توختى

(63 - يىل نەشرى)

تەھرىر ھەيئەت مۇدىرى: مۇختار مەخسۇت

ژۇرنال قانۇنىي ۋەكىلى، بەگمەت يۇسۇپ

دائىمىي مۇئاۋىن باش مۇھەررىر:

شۇئارىمىز: خەلقچىللىق، ئىلمىيلىك، ئاممىبابلىق، ئۇقۇشچانلىق

2014.2

(ئومۇمىي 326 - سان)

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتى باشقۇرىدۇ
شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سەئىت تەتقىقات ئورنى چىقىرىدۇ
ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك نۇقتىلىق ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال

شنجاڭ مەدەنىيىتى

قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال

تەھرىر ھەيئەتلەر

(ئۇيغۇر ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە)

ئابدۇقادىر جالالىددىن

ئارسلان ئابدۇللا

ئازات سۇلتان

ئادىل تۇران

بەگمەت يۇسۇپ

جالاڭ خوجاۋ

دىلشات پەرھات

قۇربان مامۇت

ئىمىن ئەخمىدى

بۇ سانىنىڭ ئىجرائىيە مۇھەررىرى ۋە تېخنىداكتورى:

ئايگۈل ئەمەت

(كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

ئاممىۋى لۇغىەتنى ئەمەلىيەتتە كۆرسىتىپ، چىرىكلىككە، پاراخورلۇققا قەتئىي قارشى تۇرايلى

بۇ ساندا

تەرجىمە كۆزنىكى

ھال- مۇلۇكنى مەلۇم قىلىش... ئەڭ ناچار ئۆي... پال ئېچىش ..... ئەمەتجان تۇرسۇن (ت) 3

ئانا تىلىمىزنى قەدىرلەيلى

ئانا تىلىمىزنى قەدىرلەيلى ..... يۇنۇس تاھىر (ت) 6
ئانا تىلىنىڭ شەرىپى ۋە تەرىپى ..... ئەنۋەر مەتسەيدى 9

كارخانا مەدەنىيىتى

كارخانىچىلارنىڭ بۇرچى ۋە مەسئۇلىيىتى ..... ئابدۇرېھىم دۆلەت 17

مەن كۆرگەن دۇنيا

چېكاگو بىلەن ھاۋاي ئارىلىقىدا: مەدەنىيەت پاسىلى نېمىدىن دېرەك بېرىدۇ؟ ..... زۇلپىقار بارات ئۆزباش 38

ئىللەت تۇزەلمىسە، مىللەت تۇزەلمەس

ئادەتتىكى ئادەملەرنىڭ ئىللىتى ۋە قىسمىتى ..... تۇرسۇنمۇھەممەت توختى 49

تەپەككۇر كۆزى

تەپەككۇر مېۋىلىرى ..... ئابدۇرېھىمجان يۇسۇپ قاتارلىقلار 65

ئەدەبىيات گۈلزارى

مومايۋە ئوغۇل ..... (ھېكايە) ..... ئابدۇراخمان ئەزىز ئوغلى 69
ئەركەكلىك مەدھىيەسى ..... گۈلمىرە ئەلى پاشا 80

مۇقاۋىدا: يارقىن ئوبرازلار ..... سۈرەتلەرنى ئىمىرھەسەن، ئابدۇرېشىت سۇلايمانلار تەمىنلىگەن

مال ـ مۇلۈكنى مەلۇم قىلىش

گۈشى رۇ

مەلۇم ناھىيە يۇقىرىنىڭ بىر ھۆججىتىنى تاپشۇرۇۋاپ- تۇ، ھۆججەتتە: ناھىيە دەرىجىلىكتىن تۆۋەن (ناھىيە دەرىجىلىكنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) كادىرلارنىڭ مال- مۇلكىنى ئاشكارىلىشى ھەمدە شۇ يەرنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ئاساسەن لايىھە تۈزۈپ چىقىشى تەلەپ قىلىنىپتۇ. ناھىيەلىك پارتكوم مۇزاكىرە قىلىش ئارقىلىق بۇ خىزمەتنى ئاۋۋال يېزا- بازارلاردىكى بۆلۈم دەرىجىلىك (بۆلۈم دەرىجىلىكنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) كادىرلارنىڭ مال- مۇلكىنى ئاشكارىلاشنى، ئاشكارىلاش سىناق نۇقتىسى قۇرۇشتىن باشلاش كېرەك، دېگەن قارارنى چىقىرىپتۇ. يېزىلىق پارتكوم كېڭەيتىلگەن يىغىن چاقىرىپ مۇزاكىرە قىلىش ئارقىلىق، بۇ خىزمەتنى ئاۋۋال كەنت ئىككى كومىتېتلىق رەسمىي كادىرلارنىڭ مال- مۇلكىنى ئاشكارىلاش سىناق نۇقتىسى قۇرۇشتىن باشلاش كېرەك، دېگەن قارارنى چىقىرىپتۇ. كەنت ئىككى كومىتېتى بىرلەشمە يىغىن ئېچىپ، بۇ خىزمەتنى ئاۋۋال گۇرۇپپا باشلىقلىرىنىڭ مال- مۇلۈك ئەھۋالىنى ئاشكارىلاشتىن باشلاش كېرەك، ھەرقايسى كەنتلەرنىڭ ئەستايىدىل ئىجرا قىلىشىنى ئۈمىد قىلىمىز، دېگەن قارارنى چىقىرىپتۇ.

گۇرۇپپا باشلىقى ئوغلىغا: «سەن يانچۇقۇڭدا نەچچە پۇل بارلىقىنى ئېيت» دەپتۇ. ئوغلى بىر ھازا ئاختۇرۇپ بىر تال بىر يۈەنلىك تەڭگىنى چىقىرىپتۇ.

ئەڭ ناچار ئۆي

لى دۇڭمېي

بىر قۇرۇلۇش ئەترىتىنىڭ ئىش بېشى، مەلۇم قۇرۇلۇش ئەترىتىدە ئۇزاق يىل ئىشلەپتۇ. ھازىر ئۇ ئۆزىنىڭ ياشىنىپ قالغانلىقى سەۋەبلىك، پېنسىيەگە چىقىپ ئۆيىگە قايتىش كېرەكلىكىنى ھېس قىلىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ غوجايىنىنى ئىزدەپ «ئۆزىنىڭ پېنسىيەگە چىقىپ ئۆيىگە قايتىپ ئايالى بىلەن نەۋرىسىگە قارايدىغانلىقىنى» ئېيتىپتۇ. غوجايىن شىركىتىدە بىر ئۆمۈر بېرىلىپ ئىشلىگەن بۇ ئىش بې-

تەرجىمە كۆزنىكى

شىغا پەقەت قىيالمىغان ھالدا: «مۇنداق بولسۇن، سىز ئەلگە ئاخىردا بىزگە يەنە بىر كورپۇس ئۆي سېلىپ بېرىلگە، ئاندىن بىز سىزنى ئۇزىتىپ قويايلى، يەنە بىز سىزگە بىر كىشىلىك سوۋغا تەييارلاپ قويدۇق» دەپتۇ.

ئىش بېشى غوجايىنىنلىڭ تەلىپىگە ماقۇل بوپتۇ. پىلان بويىچە ئەلگە ئاخىر سالماقچى بولغان ئۆيىنىلىڭ قۇرۇلۇش كۆلىمى ئانچە چوڭ ئەمەس بولۇپ، بىر ئائىلە كىشىلىرىگە سېلىنغان ئىككى قەۋەتلىك بىر كورپۇس بىنا ئىكەن. ئىش بېشى ئادەتتىكىگە ئوخشاشلا ئىش باشلاپتۇ. ئىشچىلارنى تەشكىللەپ، ھەر خىل قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرىنى سېتىۋېلىپ، قۇرۇلۇش قىلىنىش ئەھۋالىنى ئۆز كۆزى بىلەن نازارەت قىلىپتۇ. لېكىن بۇ چاغدا ئىش بېشى قۇرۇلۇشنىلىڭ تېزرەك تۈگەپ، ئۆزىنىلىڭ بالدۇرراق پېنسىيەگە چىقىشىنى ئويلىغاچقا، پۈتكۈل قۇرۇلۇش داۋامىدا، ئىش تەرتىپىنىلىڭ قىسقارتىلى بولىدىغانلىكى تەرەپلىرىنى قىسقارتىپتۇ، ئادەتىلاشتۇرغىلى بولسىلا ئاددىيلاشتۇرۇپتۇ، ئىشلەتكەن بارلىق ماتېرىياللارنىلىڭ ھەممىسى بىر قىسىم سۈپىتى ناچار ماتېرىياللار ئىكەن.

ئىش بېشىغا نىسبەتەن ئۇنىلىڭ بۇ ئاخىرقى ئىشىنى پۈختا دېگىلى بولمايدىغانلىقى ناھايىتى ئايان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ يەنىلا ئۆز - ئۆزىگە تەسەللى بېرىپ: «مەن ھامان پېنسىيەگە چىقىمەن، مېنىلىڭ ئىشلىرىم ئاللىقاچان بىر باشقا چىقتى» دەپ ئويلاپتۇ.

قۇرۇلۇشنىلىڭ ۋاقتى تۇشۇپ، ئىش بېشى غوجايىنى تەرىپىدىن چاقىرتىلىپتۇ. غوجايىن كۆز ئالدىدىكى بۇ يېڭى بىناغا تەپسىلىي نەزەر تاشلىغاندىن كېيىن كەينىگە ئۆرۈلۈپ، ئىش بېشىغا چوڭقۇر مەنىلىك قىلىپ: «بۇ بىر كورپۇس بىنا ھازىر سىزگە تەۋە بولدى، مانا بۇ ئۆيىنىلىڭ ئاچقۇچى، ئۆيىنىلىڭ بارلىق رەسمىيەتلىرىنى سىزنىلىڭ نامىغا يېزىدا بېجىرىپ قويدۇق، سىز بۇ يەردە كېيىنكى تىنچ، خاتىرجەم كۈنلىرىڭىزنى ئۆتكۈزۈڭ، بۇ شىركىتىمىزنىلىڭ سىزنىلىڭ كۆپ يىللاردىن بۇيانقى جاپالىق ئەمگىكىڭىزگە بەرگەن مۇكاپاتى» دەپتۇ.

غوجايىنىنلىڭ سۆزىنى ئاڭلىغان ئىش بېشى ھاڭۋېقىپ تۇرۇپلا قاپتۇ. ئەتراپىدا بولسا چاۋاك سادالىرى ياڭراپتۇ. كىشىلەر بەس - بەستە كېلىپ ئىش بېشىنىلىڭ يېڭى ئۆيىگە تېزرەك كۆچۈپ كىرىشىنى تىلەپتۇ. كۆپچىلىك ئۇنىلىڭ قىزىرىپ كەتكەن يۈزىگە قاراپ، بۇنىلىڭ ھەممىسى ئۇنىلىڭ بۇ ئالاھىدە شەرەپتىن تەسىرلەنگەنلىكىدىن، دەپ چۈشىنىپتۇ. لېكىن ئىش بېشىنىلىڭ بۇ ۋاقىتتىكى ھېسسىياتى پەقەت ئۇنىلىڭ ئۆزىگىلا ئايان. شۇنچە يىللاردىن بۇيان سالغان سۈپىتى ئەلگە ناچار ئۆيدە ئۆزى تۇرماقچى بولۇۋاتاتتى، ئەلۋەتتە ئۇ، بۇ ئۆينى سالغان ۋاقىتتىكى بىخەستەلىك ئېلىپ كېلىدىغان ئاۋارىچىلىكنى پەقەت ئۆزىلا ئۇستىگە ئېلىشى كېرەك بولۇۋاتاتتى.

پال ئېچىش

جەي جېي

جۈمە كۈنى مەن تۇيۇقسىز ئىدارە باشلىقىنىلىڭ تېلېفونىنى تاپشۇرۇۋالدىم، ئۇ: «شياۋجەي، بىزنىلىڭ ئۆيگە بىر كېلىپ كېتىلىڭ، ئازراق ئىش بار ئىدى» دېدى. باشلىقنىلىڭ مەخسۇس شوپۇرى بولغاچقا بىھۇرمەتلىك قىلىشقا قانداقمۇ پېتىنالماي، مەن دەرھال ماشىننى ھەيدەپ جالغا ئىدارە باشلىقنىلىڭ ئۆيىگە ماڭدىم.

جالغا ئىدارە باشلىقنىلىڭ ئىشكىنى چېكىپ ئۆيگە كىرسەم، ئۇ بېشىنى چاڭگاللىغانچە كىرىسلودا تاماكا چېكىپ ئولتۇراتتى. قىسقىغىنە جىمجىتلىقتىن كېيىن باشلىق چوڭقۇر بىرنى تىنىۋېتىپ «شياۋجەي ئىككىمىز بۇ بىر نەچچە يىلدىن بۇيان بىللە يۈردۇق، بەزى ئىشلار ساڭىمۇ ئايان، تۇنۇگۈن كېچىدە مەن بىر چۈش كۆردۈم...» دېدى ئىدارە باشلىقى، ئۇ يەنە چۈشىدە ئەھەلدارلىق سالغان ھەسىدە بىر چوڭ پالاكەتكە يولۇققانلىقىنى، شۇ ئىشنىلىڭ ئەھمىيەتتە راست بولۇپ چىقىشىدىن ئەندىشە قىلىۋاتقانلىقىنى، شۇڭا بىر پالچى تېپىپ پال ئاچقۇزماقچى بولغانلىقىنى ئېيتتى. مەسلىھەت بويىچە ئىككىمىز يۈز كىلومېتىر يىراقلىقتىكى شەھەرگە ماشىنلىق باردۇق، ئۇ يەردە بىر ئەۋلىيا

سۈپەت ئادەم بار ئىدى. ئۇ ئاۋۋال جاڭ ئىدارە باشلىقىغا قۇتلۇق نومۇردىن بىرنى دەپ دېۋىدى، ئىدارە باشلىقىنىڭ ئاغزىدىن ئىختىيارسىز «8» رەقىمى چىقىپ كەتتى. ئۇ ئادەم بېشىنى چايقاپ: «ۋۇي... توغرا كەلمەي قالدىغۇ؟ بۇ «8» ئەمەلىيەتتە قۇتلۇق ساندەك قىلسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ پالدا بىر دانە كويزىغا ۋەكىللىك قىلدىغانلىقىنى بىلمىگىلى بولمامدۇ...»، پالچىنىڭ گېپى تۈگىمەيلا ئىدارە باشلىقىنى تەر بېسىپ كەتتى. ئۇ 1000 يۈەن سۇنۇپ شۇبھىلەنگەن ھالدا «ئەپەندىم تەلىم بېرىڭىز، پالاكەتنى يېشىش ئۇسۇلى بارمىكىن؟» دېدى. پالچى پۇلنى ئالغاچ باشلىقا قۇلىقىنى يېقىن ئەكىلىشكە ئىشارە قىلىپ، بىر مۇنچە كۇسۇرلىغاندىن كېيىن ئىدارە باشلىقى قايتا-قايتا بېشىنى لىڭشىتتى.

يېرىم ئايدىن كېيىنكى بىر كۈنى توردا تۇيۇقسىز بىر چاپلىمنى كۆردۈم، ئۇنىڭدا جاڭ ئىدارە باشلىقىنىڭ ئىسمى ئاتاپ تۇرۇپ، ئۇنىڭ ياخشى كۈن كۆرمەيدىغانلىقى توغرىسىدا لەنەت ئوقۇلغانىدى. قىسقىغىنە ئىككى-ئۈچ كۈن ئىچىدە بۇ چاپلىمغا ئەگەشكۈچىلەر نەچچە ئونغا يەتكەن بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئىدارە باشلىقىنىڭ چىرىكلىشىپ پارا يېگەنلىكى، يەنە ئۇنىڭ ئىداررىدىكى ئايال ئىشچى-خىزمەتچىلەر بىلەن بىنورمال مۇناسىۋىتى بارلىقى ئېيتىلغانىدى. بۇ خەۋەر توردا ۋە باشقا جايلاردا داۋراڭ بولۇپ تارقىلىپ كەتتى، شۇنىڭ بىلەن شەھەرلىك ئىنتىزام كومىتېتىدىن تەكشۈرۈش ئۆمكى كېلىپ تەكشۈردى، نەتىجىدە ئىدارە باشلىقى ھېلىقى چاپلىمدا ئېيتىلغاندەك چىرىكلىشىش، پارا ئېلىشقا چېتىلىپ قېلىپ ئەدلىيە ئورگانلىرى تەرىپىدىن تەكشۈرۈلۈپ قولغا ئېلىنىدى. جاڭ ئىدارە باشلىقىنىڭ «پىشقەدەم بۇرادىرى» بولۇش سۈپىتىم بىلەن ئۇنى يوقلىغىلى بارىدىم، ئۇ ھېنى كۆرۈپ بېشىنى تۆۋەن سالغان ھالدا: «شىاۋجەي مەن نېمىدېگەن ھاماقەت - ھە» دېدى. ئۇنىڭ پۇشايمان قىلغان ھالىتىگە قاراپ: «ئىدارە... جاڭ ئاكا، قايسىبىر كىشى بۇ ئۆمرىدە خاتالىقلاردىن خالىي بولالايدۇ دەيسىز، خاتالىقنى ئۆزگەرتىشنىڭ ئۆزى زور غەلبە ئەمەسمۇ، بۇ يەردە ياخشىراق ئۆزگەرسىڭىز، چىققاندىن كېيىن بىز يەنە ئوخشاشلا ئايرىلمايدىغان ئەركەكلەردىن ئەمەسمۇ» دەپ نەسىھەت قىلدىم.

بۇ ۋاقىتتا ئۇ تۇيۇقسىز گېپىمنى بۆلۈپ: «ھېنىڭ پۇشايمان قىلغىنىم بۇ ئەمەس، مەن ئەسلىدە پال ئاچتۇرغىلى بارمىسام بوپتىكەن، يەنە كېلىپ ھېلىقى سېسىق پالچىنىڭ گېپىنى ئاڭلىمىسام بوپتىكەن. راست گەپنى ساڭا ئېيتىپ بېرەي، ئۇنىڭ ماڭا دەپ بەرگەن ‹پالاكەتنى يېشىش تېخنىكىسى› ناھايىتى ئاددىي بولۇپ ‹بىر قېتىم تىللىسا ئون يىل گۇللىنىدۇ› دېگەن ئىدى. شۇنىڭ بىلەن مەن توردا ئۆزۈمنى تىللاپ بىر چاپلىما ئېلان قىلىپ، ھېلىقى چۈشنى يۇيۇپ، ئەمەلدارلىق ئورنۇمنى تېخىمۇ رونىاق تاپقۇزماقچى بولدۇم. لېكىن ئويلىمىغان يەردىن ئۇ چاپلىما خۇددى بومبا پىلتىسىگە ئوخشاش، نۇرغۇن ئادەمنىڭ ئەگىشۈپلىشى نەتىجىسىدە ئىنتىزام تەكشۈرۈشنىڭ ئەمەلدارلىرىنى چىللاپ كەلدى... مەن ھەقىقەتەن ھاماقەتكەنمەن» دېدى.

يۇقىرىقى يازمىلار «فېلىيەتونلاردىن تاللانما ژۇرنىلى»نىڭ 2013 - يىلى 3 - ئايلىق ئالدىنقى يېرىم ئايلىق سانىدىن **ئەمەتجان تۇرسۇن** تەرجىمىسى

تىلماچ: يوپۇرغا ناھىيە سىيەك يېزا غوجىئاۋات باشلانغۇچ مەكتەپتە.

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى ئۇرۇمچى شەھرى ۋە ئاپتونوم رايون بويىچە «ئىز چىلار» كىتابخانىسى تەرىپىدىن توپ تارقىتىلىدۇ. كىتاب-ژۇرنال تىجارەتچىلىرىنىڭ «ئىز چىلار» كىتابخانىسى بىلەن ئالاقىلىشىشنى سورايمىز.
كىتابخانا ئادرېسى: ئۇرۇمچى شەھرى «غالىبىيەت» يولى 100-نومۇر
ئالاقىلىشىش تېلېفونى: 2850601 - 0991

ئانا تىلىمىزنى قەدىرلەيلى

لیۇ خەنجۇن

يۈنۈس تاهىر تەرجىمىسى

«APECنىڭ مۇخبىرلارنى كۈتۈۋېلىش يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ بولغاندىن كېيىن، مەن STV نىڭ مۇخبىرلىرى ۋە بىر توپ MBA، MPA ئاسپىرانت دوستلار بىلەن بىرلىكتە جۇڭگو WTOغا كىرگەندىن كېيىن IT كەسپىنىڭ GDP غا كۆرسىتىدىغان تەسىرى ھەققىدە مۇزاكىرە قىلىپ بېقىشنى كېلىشىپ قويدۇم، MBA دا ئوقۇيدىغان خانقىز جاك ئەسلىدە COMغا بېرىپ CEOبولۇشنى كۆڭلىگە پۈككەنكەنتۇق، بىراق IT كەسپىنىڭ خەتىرى زورلۇقىنى ھېس قىلىپ Nike شىركىتىگە بارماقچى بولۇپ ئۆزگىرىپ قاپتۇ. MPA دا ئوقۇيدىغان لى ئەپەندى بولسا، WTO غا كىرگەندىن كېيىن ھۆكۈمەت فۇنكسىيەسىدە زور ئۆزگىرىش بولىدۇ دەپ قارايدىكەن. ئارقىدىنلا ھەممەيلەن كېلىشىپ BP نى ئېتىۋېتىش، Internet تىكى QQ ۋە BBS لارغا چىقىپمۇ پاراڭلاشماي ئەكسىچە KTV دا كارا OK ئېيتىدىغان بولۇشۇپ كەتتى...» مانا بۇ ئۇنۇۋېرسىتېت پىروفېسسورنىڭ تاراتقۇلاردا ئىنگلىزچە يېزىقنى كەلسە-كەلمەس بولۇشچە ئارىلاشتۇرۇپ ئىشلىتىش ھادىسىلىرىنى تەنقىد قىلغاندا نەقىل كەلتۈرگەنلىكى ھەققىدىكى خەۋەر.

ئۇ تەنقىد قىلغان بۇ خىل ھادىسە يېڭىلىق ئەمەس، بىر مۇتەخەسسىس يايمىدىن ئالغان گېزىتتىكى بىر پارچە ماقالىدىمۇ شۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان سۆزلەردىن 30 نەچچىسى بارلىقىنى بايقىغان. ئىچكى بازارلاردا سېتىلىۋاتقان بەزى تاۋارلارنىڭ ئېلان تاۋار ماركىسى، تاۋارلارنى چۈشەندۈرۈش ناملىرىدىكى ئىنگلىزچە يېزىق بەلگىلىرىنىڭ روشەنلىك دەرىجىسى خەنزۇچە بەلگىلەردىن ئېشىپ كەتكەن، بۆلجۈرگەن ئىچىملىكى ئېنىق تۇرسىمۇ، ئەتەي ئۇنىڭغا ئەجنەبىيەرچە ستاۋبېررى (Stawberry) دەپ، نېپىز-چۈرۈك پېرەنىكلىكى مانا مەن دەپ تۇرسىمۇ، قەستەنگە ئۇنىڭغا ‹كىرا كېر› (Cracker) دەپ ئات قويغان؛ مۇنتىزىم كىتابلارنىڭ تىل-يېزىقلىرىدىمۇ ئۆلچەملەشمىگەن يېزىق، سۆزلەر كۆپلەپ ئىشلىتىلگەنلىكىنى ھەممە جايدىلا ئۇچرىتقىلى بولىدۇ، ئىمپورت قىلىنغان نۇرغۇن تاۋارلارنىڭ ھەتتا دۆلىتىمىزدە ئىشلەنگەن مەھسۇلاتلارنىڭمۇ خەنزۇچە چۈشەندۈرۈشلىرىمۇ يوق، كومپيۇتېر يۇمشاق دېتاللىرىنىڭ خەنزۇچە يېزىق نۇسخىسى يوق؟ خەنزۇچە تور بەتلىرىگە ئىنگلىز يېزىقى ئارىلاشتۇرۇۋېتىلگەن، بەزى ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپلەر ۋە ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا نوقۇل ھالدا چەت ئەل تىلى ئۆگىنىشكىلا ئەھمىيەت بېرىپ، خەنزۇ يېزىقى ئاساسىغا سەل قارايدىغان خاھىش-

ئانا تىلىمىزنى قەدىرلەيلى

لار بارلىققا كەلگەن، كوچىلاردا «مېڭىننا»، «ماركوپو-لو» كەبى چەت ئەلچە ئات قويۇلغان مېھمانساراي، ئاشپۇزۇللارنى ھەممە يەردە ئۇچراتقىلى بولىدۇ، ئالدىن-قى بىر نەچچە يىلدا مېھمانسارايلار ھەتتا مۇستەملىكە تۇ-سنى ئالغان «فورمۇزا»غا ئوخشاش ئىسمىلارنىمۇ قوللا-لاندى، بۇ خىل ھادىسىلەر كىشىلەردە ئانا تىلىمىزنى ئىشلىتىشتىكى دىققىتىنى ۋە ئەندىشىسىنى قوزغىدى.

تىل-يېزىق مەدەنىيەتتىكى تۇشۇغۇچى ۋاستە ۋە مەدەنىيلىكنىڭ ئىپادىلىنىش شەكلى، تىل-يېزىقنىڭ شە-كىللىنىشى ۋە تەرەققىي قىلىش تارىخى بولسا ئىنسانىيەت تارىخىي ئۆزگىرىشنىڭ تەركىبى قىسمى ۋە ئىخچام كۆ-رۈنۈشى، بىر مىللەتنىڭ تىل-يېزىقى شۇ مىللەتنىڭ تاە-غىسى، مىللىي روھنى قۇراشتۇرىدىغان ئۇل ئېلېمېنت، چىغناق-تارىغاق يېزىقى، قوڭغۇراق-داڭقان يېزىقىدىن ئۆزگىرىپ كەلگەن خەنزۇ تىل-يېزىقى بولسا بىزنىڭ ئانا تىلىمىز. ئۇنىڭ قەدىمدىن تارتىپ ئۇزۇلمەي كېلە-ۋاتقان تارىخى، بىز جۇڭخۇا مىللىتىنىڭ ئەقىل-پاراسىتە-نىڭ ئۇزلۇكسىز ئۆيۇشۇش، مەدەنىيلىكنىڭ داۋاملىق يۇكسىلىش جەريانى ھېسابلىنىدۇ. «چۇ نەزمىلىرى»، خەن سۇلالىسىنىڭ قاپىيەلىك پىروزىلىرى، تاڭ سۇلالە-سىنىڭ شېئىرلىرى، سۇڭ سۇلالىسىنىڭ بېيىتلىرىدە ۋە-زىنگە ئەھمىيەت بېرىلگەن، سۆزلۈكلىرى مول، تىل بىلەن ھېسسىيات گىرەلىشىپ كەتكەن، ئىنتوناتسىيەسى-نىڭ كۆتۈرۈلۈشى ـ پەسىيشى ئەركىن-ئازادە بولغان ياكى گۈزەل-مەردانە، ھەيۋەتلىك ۋە سەلتەنەتلىك ياكى غۇبارسىز، پاكىز-رەتلىك ھەم مەدھىيەلەش ھەم ھەسى-رەتلىنىش تەرىپىسىدە بولغان، خەت شەكىللىرى ھەر خىل، رەڭگارەڭ بولغان. بۇ خىل شانلىق سەھىپىلەر ۋە ئۇرغۇپ تۇرغان ئەدەبىي ئىستىدات جۇڭگو مەدەنىيىتى-دىكى ئالاھىدە سەنئەت سېھرىي قۇۋۋەتنى ۋە جەزبە (مەپتۇن) قىلىشنى نامايان قىلدى. دەل مۇشۇنداق بولـ-غانلىقى تۈپەيلىدىن خەنزۇ تىل-يېزىقىنى جۇڭگو، چەت ئەللەردىكى جۇڭخۇا ئوغۇل-قىزلىرى ئېتىراپ قىلىشىپ كۆچلۈك تەۋەلىك ھېسسىياتىدا بولۇپ كەلمەكتە، شۇڭا ئۇ بەلگىلىك دەرىجىدە جۇڭخۇا مىللىتىنىڭ ئوبرازى ۋە جۇڭگونىڭ بەلگىسىگە ئايلىنىپ قالدى، شۇڭا ئۇنىڭ يىل-تىزىنى ساقلاپ قېلىپ ئىشلىتىش ئورنىنى ھېچقانداق نەرسە باسالمايدۇ. سىرتتىن كىرگەن سۆزلەر ۋە قېلىپ-لاشمىغان ھەرپ سۆزلەرنى كەلسە-كەلمەس ئىشلىتىش كەلتۈرۈپ چىقارغان تىل مۇھىتى ھەم خەنزۇ تىل-يېزىـ-قىنىڭ رەتلىكلىكى بىلەن ماسلىشىشچانلىقىنى بۇزغۇنچىلىق-قا ئۇچرىتىپ، خەنزۇ تىلىنىڭ ئوي-پىكىرنى ئىپادىلەش فۇنكسىيەسىنى جارى قىلدۇرۇشقا تەسىر كۆرسەتتى ھەم جۇڭگو مەدەنىيىتىنىڭ مۇپەسسەل مول مەزمۇنىنى يوقاتـ-ماسلىقىدىن ئىبارەت ئېغىر ئاقىۋەتنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپ، يوشۇرۇن ئالاھەسىدە كىشىلەرنىڭ مىللىي ھېسسىياتىنى زىيانغا ئۇچراتتى.

فىرانسىيە يازغۇچىسى رودىنىڭ «ئەڭ ئاخىرقى بىر سائەتلىك دەرس» ناملىق ئەسىرى 19-ئەسىرنىڭ 70-يىللىرىدا رۇسىيە قوشۇنى فىرانسىيەدىكى ئارىسىنى ئىشغال قىلغاندا، شۇ جايدىكى مەكتەپلەردە گېرمان تىلـ-ىدىلا ئوقۇتۇشقا يول قويۇلىدىغانلىقى ھەققىدە مەجبۇر-لاش بۇيرۇقى چۈشۈرگەنلىكى تەسۋىرلەنگەن. فىرانسۇز تىلى ئوقۇتقۇچىسىنىڭ «دۆلىتى مۇنەررز بولۇپ قۇل بولۇپ قالغان كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ ئانا تىلىنى ئېسىدە مەھكەم ساقلىيالىسىلا، ئۇ ھالدا تۇرمىنىڭ دەرۋازىسىنى ئېچىۋېتەلەيدىغان ئاچقۇچقا ئېرىشكەندەك بولىدۇ» دېگەن ئەقلىيە سۆزى بۇگۈنگىچە قۇلاق تۇتۇمىزدە جا-رانىلاپ تۇرماقتا. پۈتۈن دۇنيادا ئالاھەزەل 6000 خىل تىل ۋە شىۋە بار. ھەر بىر دۆلەت ۋە مىللەت ئۆزلىرىنىڭ ئانا تىلىنىڭ ساپلىقىنى ساقلاشقا تولىمۇ ئەھمىيەت بېرىپ كەلمەكتە. ئەنگلىيە، گېرمانىيە، رۇسىيە، فىرانسىيە، ئىتالـ-يە، كانادا، ئاۋستىرالىيە قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ ھەممىسى قانۇن تۈرغۇزۇش شەكلى ئارقىلىق، ئۆز دۆلىتىنىڭ ھۆ-كۈمەت تىل-يېزىقىنى ئاممىۋى تاراتقۇلاردا ۋە جامائەت سورۇنلىرىدا ئىشلىتىش ۋە ئىگىلىك ھوقۇقلۇق ئورنىنى قوغداپ قالغان. پارىژ ۋە بېرلىنىنىڭ كوچىلىرىدا ئىنگلىز-چە ۋىۋىسكا، لوزۇنكىلارنى كۆرگىلى بولمايدۇ، گېرمانـ-يەنىڭ يۇقىرى سۈرئەتلىك تاشيوللىرىدىكى يول كۆرسەتـ-كۈچ تاختىلىرىنىڭ ھەممىسىگە گېرمانچە يېزىق ئىشلىتىلـ-گەن. ياپونىيەدىكى يول كۆرسەتكۈچ تاختىلىرىدىمۇ ئىنگلىزچە تاق سۆزلەرنى ئۇچراتقىلى بولمايدۇ، رۇسىيە پىرېزىدېنتى پۈتىن ھەتتا رۇس تىلىنىڭ ساپلىقىنى ساقلاش ھەققىدىكى پەرمانغا ئىمزا قويغان، كانادانىڭ كۈيبېك ئۆلكىسى شىمالىي ئامېرىكىدىكى بىردىنبىر فە-

رانسۇز تىلى ئىشلىتىدىغان رايون، ھۆكۈمەت فرانسۇز تىلىنىڭ ئىشلىتىلىشىنى قوغداش ھەققىدە ئىنتايىن كەسكىن قانۇن ۋە تەپسىلىي سىياسەت بېكىتكەن.

تىل-يېزىقىنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىنى قوغداش مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، مەدەنىيەتنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىنى قوغداشتۇر. مۇستەملىكە مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانلىقى تۈپەيلىدىن، ئاز سانىدىكى دۆلەتلەردىكى خەلق ئۆز ئانا تىلىنى ئۆز مەيلىچە ئىشلىتەلمەي ئۆز ئانا مەدەنىيىتىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش يىلتىزىدىن تەدرىجىي مەھرۇم بولۇۋاتىدۇ. باشقا دۆلەتلەرنىڭ بۇ جەھەتتىكى كۆڭۈل ئاغرىقىدىن ئىبرەت ئېلىپ، بىزنى سەگەكلەشتۈرۈپ قويدى. شۇنى ئىنكار قىلىشقا بولمايدىكى، جۇڭگودىكى ئىسلاھات ئېچىۋېتىلگەن مۇھىتتا ئېلىپ بېرىلىشى كېرەك. دۇنيا مىقياسىدىكى مەدەنىيەت ئۆركىشى تۆپىتۆپىلەپ تېز ئەۋج ئالماقتا. جۇڭگونىڭ ئىلغار مەدەنىيىتىمۇ ئىبرەت ئېلىش ۋە يۇغۇرۇلۇش جەريانىدا دەۋر بىلەن تەڭ ئىلگىرىلەش كېرەك. لېكىن بىر قاغا بۆدۈنە-نىڭ مېڭىشىنى دورايمەن دەپ ئۆز مېڭىشىنى ئۇنتۇپ قالغاندەك، كىملىكىمىزنى ئۆزلۈكىمىزنى يوقىتىپ قويساق بولمايدۇ، بىز تىل-يېزىقىمىزغا قارىتا ئىگىمەنلىك ھوقۇق ئېڭىمىزنى تۇرغۇزۇشىمىز كېرەك. خەلقئارا بىلەن تۇتاشتۇرۇش دېگەنلىك غەرب مەدەنىيىتى دېگەنلىك ئەمەس، تۇتاشتۇرغاندا ئۆزىمىزنىڭ مېڭىپ كېلىۋاتقان ئىزىمىزدا قېيىپ كېتىشىمىزگە تېخىمۇ بولمايدۇ. ئەڭ مۇھىمى مۇستەملىكە مەدەنىيىتى ۋە ناچار مەدەنىيەت خاھىشلىرىدىن ھوشيار بولۇپ، زوراۋان ۋە تەسىرى كۈچلۈك تىل-يېزىقنىڭ جۇڭگو تىل-يېزىق ئىگىلىك ھوقۇقىنى يىمىرىۋېتىشىگە تاقابىل تۇرۇشىمىز كېرەك.

چەتتىن كىرگەن تىل ۋە تېرمىنلارغا نىسبەتەن ئىلمىي پوزىتسىيە تۇتۇپ ئاددىيلاشتۇرۇۋەتمەسلىكىمىز، «بىر تاياقتا ھەيدىمەسلىكىمىز» لازىم. خەنزۇ تىل-يېزىق تارىخىدا باشقا مىللەتلەرنىڭ تىلىنىمۇ قوبۇل قىلىپ، خەنزۇ تىلى تېرمىنلىرىنى تولۇقلاپ بېيىتقاندۇق. مەسىلەن: «لازىر نۇر»، «تانكا»، «كادىر» دېگەندەك چەتتىن كىرگەن سۆزلەرنى خەنزۇچىلاشتۇرغاندىن كېيىنكى ئۇنۇمى يامان ئەمەس بولدى. «رېنتگېن»، «B تىپلىق ئۇلترا ئاۋاز» دېگەندەك بەزى ھەرپلىك سۆزلەر ئاددىي، چۈشىنىشلىك، ئېيتىشقا قولاي بولغانلىقى تۈپەيلىدىن كەلگە قوللىنىلماقتا؛ «كومپيۇتېر»، «مائۇس» كەبى خەنزۇ تىلى سۆز ياساش قانۇنىيىتىگە ئۇيغۇن كېلىدىغان مەنە تەرجىمە تېرمىنلىرى خەنزۇ تىلى نېگىزلىك تېرمىنلىرىنىڭ تەركىبي قىسمىغا ئايلىنىپ كەتتى، يەنە «توفۇ» كەبى خەنزۇ تىل مەدەنىيەت تۈسگە ئۇيغۇن كېلىدىغان تاۋۇش تەرجىمە سۆزلەملىرى كىشىلەر تەرىپىدىن قوبۇل قىلىندى، لېكىن قوبۇل قىلىش ھەمدە جۇغلاش، ۋارىسلىق قىلىش ئاساسىدا يېڭىلىق يارىتىش، ساقلاپ قېلىش ئاساسىدا قوبۇل قىلىپ ئاددىي ھالدىكى «قوبۇل قىلىش»نى يولغا قويۇشقا بولمايدۇ.

خۇشاللىنارلىقى شۇكى، ئېلىمىز دىپلوماتىيە مىنىستىرلىقىنىڭ باياناتچىسى خەنزۇ تىلدا ئاخبارات ئېلان قىلىۋاتىدۇ، مانا بۇ ئانا تىلغا بولغان ھۆرمەتنى گەۋدىلەندۈرگەنلىك، شۇنداقلا دۆلەتنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقى ۋە مىللەتلىك ئىززەت-ھۆرمىتىنى نامايان قىلغانلىق، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگانلىرى، مائارىپ، مەدەنىيەت، ئاخبارات، نەشرىيات، رادىيو-تېلېۋىزىيە، جامائەتكە مۇلازىمەت قىلىش ئورۇنلىرىنىڭ ھەممىسى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ دۆلەت ئورتاق تىل-يېزىق قانۇنى»غا ئاڭلىق رىئايە قىلىپ، ھەر بىر كىشىدە ئۆز مىللىتىنىڭ تىل-يېزىقىغا ھۆرمەت قىلىش كەيپىياتىنى شەكىللەندۈرۈش لازىم. بىزنىڭ ئاممىۋى تاراتقۇ، نەشرىيات ئورگانلىرى قاتارلىق مەدەنىيەت ئورۇنلىرى باش تارتىپ بولمايدىغان مۇشۇ مەدەنىيەت ئېغىر يۈكىنى تېخىمۇ تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئۆز ئۈستىگە ئېلىپ، ئانا تىلنىڭ ئىززەت-ھۆرمىتىنى ئاڭلىق قوغداپ، ئانا تىل-يېزىقىمىزنىڭ ساپلىقىنى قوغداشنىڭ ئۇلگىسى بولۇشى لازىم. دەل مۇشۇنداق قىلالىساقلا يېقىنقى يۈز يىللاردىن بېرىقى مۇستەملىكىچىلىككە قارشى تۇرغان جەڭچىلەرگە، جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ئەۋلادلىرىغا، بىر نەچچە مىڭ يىللىق جۇڭخۇا مەدەنىيىتىگە يۈز كېلەلەيمىز.

«خەلق گېزىتى»نىڭ 2004-يىلى 20-ئاپرىل 9-سانىدىن

تىلماچ: شىنجاڭ ئېلېكتر لەشكەن مائارىپ يۇرتى، شىنجاڭ مائارىپ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىدىن.

تىل ــ ئىنسانلارنىڭ ئەڭ ئۇلۇغ كەشپىياتى بولۇپلا قالماي، ھەممە كەشپىياتلارنىڭ تاراتقۇچىسىدۇر. تىلنىڭ كۆچ-قۇدرىتى چەكسىز، رولى تەڭداشسىزدۇر. ئۇ ئىنسانلارنىڭ ئىنسان سۆيىتىدە ياريلىشى ھەمدە ھاياتلىق ئالمىدە ئىزچىلىك ئورۇنغا ئېرىشىشىدە ھەل قىلغۇچ رول ئويناپ، ئىنسانلارنى بۆگۈنكى تەرەققىياتقا يەتكۈزگەن ئەڭ مۇھىم ئامىل. شۇڭا تىلنى ئاددىي ھالدىلا تاۋۇشلار سىستېمىسى، ئالاقە قورالى دېيىش ئانچە مۇۋاپىق ئەمەس، چۈنكى، بۇ تەبىر ئۇنىڭ شەرىپى بىلەن تەرىپىنى يېتەرلىك كۆرسىتىپ بېرەلمەيدۇ.

تىلنىڭ ئۆزى ئەڭ چوڭ مەدەنىيەت ھادىسىسى بولۇش بىلەن بىللە، مەدەنىيەتنىڭ خاتىرلىگۈچىسى ۋە توشۇغۇچىسىدۇر. شۇنداق ئىكەن، تىلغا تەبىر بەرگەندە چوقۇم ئۇنىڭ ئىجتىمائىيلىقى بىلەن مىللىيلىكى تولۇق نەزەرگە ئېلىنىشى، ئۇنىڭ ئىنسان ۋە مەدەنىيەت يارىتىش جەھەتتىكى ئىقتىدارى ھەم مۇئەييەنلەشتۈرۈلۈشى زۆرۈر. بولۇپمۇ ئۇنىڭ ئۆزى ياراتقان مىللەت ۋە مەدەنىيەت بىلەن بولغان بىر گەۋدىلىكى، تەقدىرداشلىقى دىققەتتىن چەتتە قالسا بولمايدۇ. مۇشۇ مەنىدىن ھەرقانداق بىر تىلنى ئاددىي ھالدىلا بىر مىللەتنىڭ مۇھىم بىر بەلگىسى دېيىشلا كۇپايە قىلمايدۇ، ئۇ مىللىي مەدەنىيەتنىڭ مۇجەسسىمى ھەم جەۋھىرى بولۇش سۈپىتى بىلەن مىللەتنى قىلىپ تۇرغان، ئۇنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى، سالاھىيىتىنى، شان-شەرىپىنى ۋە قەدىر-قىممىتىنى بەلگىلىگەن قىممەتلىك ئەڭگۈشتەر.

تىل تەپەككۇر بىلەن بىللە پەيدا بولغان، تەپەككۇر بىلەن بىللە مەۋجۇت بولىدۇ؛ تەپەككۇر بىلەن بىللە مۇكەممەللەشكەن، تەپەككۇر بىلەن بىللە بېيىيدۇ. شۇنداق بولغاچقا، ھەر قانداق بىر مىللەتنىڭ ئىدىيە مەدەنىيىتى، روھىيەت تارىخى، مىللىي خاسلىقى ۋە غۇرۇرى ئۇنىڭ تىلى بىلەن زىچ باغلانغان بولىدۇ. ئۇلار تىل بىلەن بىللە مەۋجۇت بولىدۇ، يوقسىمۇ تىل بىلەن بىللە يوقايدۇ. شۇ سەۋەبتىن، تىلنى نوقۇل بىر قورال ياكى ۋاستە دېيىش مۇۋاپىق بولمايدۇ. مىللەتنىڭ مەۋجۇتلۇقى، ھاياتىي كۈچى ۋە تەرەققىياتى (ماددىي جەھەتتىكى تۇيۇنۇشنىلا ئەمەس، بەلكى ئەڭ مۇھىمى مەنىۋى ساپلىقنىڭ كاپالتى، كىشىلىك قەدىر-قىممىتىنىڭ ئامانتى ۋە مەنىۋى ئىستەكلىرىنىڭ قانائىتى) ئۇنىڭ تىلىنى ئالدىنقى شەرت قىلىدۇ. بۇ مەنىدىن ھەرقانداق بىر مىللەت ئۆزىنىڭ مىللىي تىلىدىن ئايرىلدى دېگەن سۆز، ئەمەلىيەتتە ئۆزىنىڭ روھىدىن ــ جېنىدىن ئايرىلدى دېگەن سۆز.

دۇنيادىكى ھەرقانداق بىر مىللەت ئۆزىنى ئالدى

بىلەن ئۆزىنىڭ ئانا تىلى ئارقىلىق يارىتىدۇ، ئىپادىلەيدۇ، ساقلايدۇ. ئۆز مەدەنىيىتىنى ــ ئىدىيەسىنى، تەپەككۇردىنى، تۇيغۇسىنى، خاراكتېرىنى، پىسخىكىسىنى ئانا تىلى بىلەن قۇرۇپ چىقىدۇ. جۇملىدىن روھىيىتىنى ئوزۇقلاندۇرغۇچى، كۆچەيتكۈچى مىللىي ئەدەبىياتنىمۇ ئانا تىلى ئارقىلىق يارىتىدۇ، تارىتىدۇ، ساقلايدۇ، كېيىنكىلەرگە ئۇلايدۇ. شۇ ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ شان-شەرىپىنى، غۇرۇر-ئىززەت-ھۆرمىتىنى ۋە قەدىر-قىممىتىنى بارلىققا كەلتۈرىدۇ ھەم ئەبەدىيلەشتۈرەلەيدۇ. شۇ سەۋەبتىن مىللىي تىلنى مىللەتنىڭ ئەڭ زور بايلىقى، مىللىي مەۋجۇتلۇقنىڭ ئاساسى، مىللىي تەرەققىياتنىڭ پۈتمەس-تۈگىمەس دەسمايىسى دېيىشكە توغرا كېلىدۇ.

نۆۋەتتە، خەلقئارا تىللارنى ئۆگىنىش تەرەققىي قىلىشنىڭ زۆرۈر شەرتلىرىدىن بىرىگە ئايلاندى. ھەرقانداق بىر ياخشى ئىشنىڭ يامان تەرىپى، يامان ئىشنىڭ ياخشى تەرىپى بولغىنىدەك، بۇ ئەھۋال بىر تەرەپتىن ئىقتىسادىي تەرەققىياتقا ۋە مىللەتنىڭ زامانىۋىلىشىش مۇساپىسىگە پايدىلىق بولغان، پۇرسەت ۋە رىقابەتتىن باراۋەر پايدىلىنىش ئىمكانىيىتىنى يارىتىپ بېرىۋاتقان، خەلقىمىزنىڭ پائالىيەت بوشلۇقىنى كېڭەيتىپ دۇنياغا يۈزلىنىشكە يول ئېچىپ بېرىۋاتقان بولسىمۇ، يەنە بىر تەرەپتىن بۇ ھال ئانا تىلىمىزنىڭ تەبىئىي، ساغلام تەرەققىياتىغا توسالغۇ بولۇپ، مىللىي ئالاھىدىلىكىمىزنىڭ مۇقىملىقىغا، ئىجتىمائىي مۇقىملىقىغا، ئىناق سوتسىيالىستىك مىللىي مۇناسىۋەتكە، پارتىيە، ھۆكۈمەتنىڭ ئوبرازىغا نۇقسان يەتكۈزىدىغان مەسىلىلەردىن ھېسابلىنىدۇ.

دەرۋەقە، باشقا مىللەت تىلىنى ئۆگىنىش ئىنتايىن مۇھىم. بۇ زامانىنىڭ تەلىپى، دەۋرىنىڭ تەقەززاسى، چەت ئەل تىللىرىنى ئۆگىنىشمۇ ئىنتايىن زۆرۈر. بۇ ھەم بېكىنمەس ئىلگىرىلەشنىڭ ئېھتىياجى. جانغا ئەسقاتىدىغان بىلىم، ئۇچۇر ۋە تېخنىكىلارنى ئىگىلەش ئۈچۈنلا ئەمەس، بىر لايىقەتلىك جۈملىدىن ئىگگو پۇقراسى بولۇش ئۈچۈنمۇ كۆپ مىللەت تىلىنى ئۆگەنمەي بولمايدۇ. ئەمما بۇلارنىڭ ھەممىسى ئانا تىلىنى ئاساس ۋە چىقىش قىلغان بولۇشى كېرەك. بىز ئانا تىلغا تايانغان ئاساستا باشقا تىللارنى ئۆگەنسەك، مىللىي ئالاھىدىلىكە ئىگە (ئانا تىلىمىز ۋە تەپەككۇرىمىزنىڭ مەھسۇلى بولغان) ئىجتىمائىي، ئادىمىيەت پەنلىرىنى ئانا تىلىمىز قېلىپ، مىجەز-خاراكتېرىدە مۇجمەللىك، تەپەككۇردا ياتلىشىش كېلىپ چىقتى. كىشىنى تېخىمۇ ئەندىشىگە سالىدىغىنى شۇكى، باشقا تىلدىكى مەكتەپلەردە ئوقۇپ يېتەرلىك ئانا تىل تەربىيەسى كۆرمىگەن باللىرىمىزنىڭ ئانا تىلنى چۈشىنىش ۋە بۇ تىل بىلەن پىكىر قىلىش ئىقتىدارى يېتەرلىك بولمىغاچقا، ئۇلارنىڭ ئانا تىلغا بولغان مۇھەببىتى سۇسلاپ كەتتى. چالا بىلگەنلىرىمۇ ئانا تىلنى جايلاپ ئىشلىتەلمىگەنسېرى ئۇنى ئۆزلىرى ئۈچۈن ئارتۇقچە يۈك ھېسابلايدىغان، ھەتتا تۆۋەن كۆرىدىغان بولدى. نەتىجىدە ئۇنىڭ بىلەن سۆزلەشكە رايى بارمايدىغان، ئۇنىڭ بىلەن مەيدانغا كەلگەن ناخشىلارنى ئېيتىشقا، ئەدەبىي ئەسەرلەرنى ئوقۇشقا، رادىيو ۋە تېلېۋىزور پروگراممىلىرىنى ئاڭلاشقا ۋە كۆرۈشكە قىزىقماس بولۇپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئەھۋاللارنى بىۋاستە ھېس قىلىپ يەتكەن ئاتا-ئانىلار ۋە ئوقۇتقۇچىلاردا مۇقەررەر ھالدا ئانا تىلىمىزنىڭ ئىستىقبالىدىن خەۋپسىرەش، پەرزەنتلىرىمىزنىڭ كەلگۈسىدىن ئەنسىرەش، مىللىي مائارىپنىڭ تەقدىرىدىن ئېسەنگىرەش كەيپىياتى شەكىللىنىپ، دۆلەتنىڭ مائارىپ سىياسىتىگە ئاكتىپ ئاۋاز قوشماسلىقتەك مەسىلىرمۇ كېلىپ چىقتى. بۇنداق مەسىلىرنىڭ كېلىپ چىقىشى ئېنىقكى مىللەتكىلا ئەمەس، تەرەققىياتقىمۇ زىيانلىق. چۈنكى، يۇقىرىقىدەك ئەھۋاللار تېگى-تەكتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئىلمىي تەرەققىياتقا، ئىجتىمائىي مۇقىملىققا، ئىناق سوتسىيالىستىك مىللىي مۇناسىۋەتكە، پارتىيە، ھۆكۈمەتنىڭ ئوبرازىغا نۇقسان يەتكۈزىدىغان مەسىلىلەردىن ھېسابلىنىدۇ.

دەرۋەقە، باشقا مىللەت تىلىنى ئۆگىنىش ئىنتايىن مۇھىم. بۇ زامانىنىڭ تەلىپى، دەۋرىنىڭ تەقەززاسى، چەت ئەل تىللىرىنى ئۆگىنىشمۇ ئىنتايىن زۆرۈر. بۇ ھەم بېكىنمەس ئىلگىرىلەشنىڭ ئېھتىياجى. جانغا ئەسقاتىدىغان بىلىم، ئۇچۇر ۋە تېخنىكىلارنى ئىگىلەش ئۈچۈنلا ئەمەس، بىر لايىقەتلىك جۈملىدىن ئىگگو پۇقراسى بولۇش ئۈچۈنمۇ كۆپ مىللەت تىلىنى ئۆگەنمەي بولمايدۇ. ئەمما بۇلارنىڭ ھەممىسى ئانا تىلىنى ئاساس ۋە چىقىش قىلغان بولۇشى كېرەك. بىز ئانا تىلغا تايانغان ئاساستا باشقا تىللارنى ئۆگەنسەك، مىللىي ئالاھىدىلىكە ئىگە (ئانا تىلىمىز ۋە تەپەككۇرىمىزنىڭ مەھسۇلى بولغان) ئىجتىمائىي، ئادىمىيەت پەنلىرىنى ئانا تىلىمىز

بىلەن ئوقۇساق، ئاندىن ئۆگەنگەنلىرىمىز ئۆزىمىزنىڭ بىلىمگە ئايلىنىدۇ. ئۇلارنى ئانا تىلىمىزنىڭ تەرەققىيات ئىستىقبالىغا، مىللەتنىڭ ھەقىقىي روناق تېپىشىغا ۋە شۇ ئارقىلىق دۆلەت مەنپەئەتلىرىگىمۇ ھەقىقىي خىزمەت قىلدۇرالايمىز. ئەكسىچە، باشقا تىلنى ۋە مىللىي ئۇستۇرۇلما ساھەسىدىكى بىلىملەرنى، ئانا تىلىمىزنى بىر چەتتە قايرىپ قويۇپ، ئۆزىمىزگە خاس تەپەككۇر ۋە قىممەت قارىشىدىن ئايرىپ تۇرۇپ ئۆگەنسەك، ئۇلارنىڭ بىز ئۈچۈن ئىجابىي ئەھمىيەتكە ئىگە بىلىم ۋە ۋاستىگە ئايلىنالمىشى ناتايىن. بۇنىڭلىق بىلەن، بىزنىڭ گەپ-سۆز، ئىش-ھەرىكىتىمىز تەرەققىياتقا ئۇيغۇنلاشقاندەك كۆرۈنگىنى بىلەن ئەمەلىيەتتە ئۆزلۈكىنى، ئۆزىمىزگە خاس جانىجان بىر مەدەنىيىتىمىز يوقتىپ قويۇپ دۆلەتكىمۇ، مىللەتكىمۇ پايدىسىز ئېغىر ئاقىۋەتنى كەلتۈرۈپ چىقىرىشىمىز مۇمكىن. باشقا تىللارنى ئۆگىنىش خۇددى قۇشقا يەنە بىر قانات چىققاندەك بىر ئىش، ئۇ بەدەندىن ئۇنۇپ چىقسا قۇشنى تېخىمۇ يۇكسەككە ئېلىپ چىقالايدۇ، سىرتتىن تېڭىپ قويۇلسا ئەسلىدىكى قانىناتقا پۈتلىشىپ قۇشنى ئازگالغا تاشلىشى تۇرغان گەپ.

دۇنيا بىر گەۋدىلىشىۋاتقان، ئىقتىساد-سودا خەلقئارالىشىۋاتقان، بىلىم ۋە ئۇچۇرلار يەرشارىلىشىۋاتقان شارائىتا مەدەنىيەتنىڭمۇ يۇغۇرۇلۇشى، تاللىنىشى ۋە شاللىنىشى توسۇۋالغىلى بولمايدىغان ئومۇمىي ئېقىمغا ئايلاندى. ئاساسىي ئېقىمغا ئايلىنالمىغان مىللىي، مەھەللىۋى مەدەنىيەتلەر تەدرىجىي ئۆزلىرىنىڭ مەۋجۇتلۇق بوشلۇقىدىن مەھرۇم بولۇپ، ئىستېمال دائىرىسى تارىيىپ يوقىلىشقا يۈزلەندى. بولۇپمۇ ئەنئەنىۋى غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرىنىڭ زور خەتەر ئىچىدە قالدى. بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى مائارىپ، ئىلىم-پەن ئورگىنىنىڭ مۇناسىۋەتلىك ھۆججەتلىرىدە مىللىي تىللار ئىنسانىيەتنىڭ ئەڭ چوڭ ئاغزاكى ۋە غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسى سۈپىتىدە قوغداش دائىرىسىگە كىرگۈزۈلگەن. ھەر يىلى 2-ئاينىڭ 21-كۈنىنى «خەلقئارا ئانا تىل كۈنى» قىلىپ بېكىتكەن. ئالاقىدار خەۋەرلەردىن مەلۇم بولۇشچە، ئۇيغۇر تىلى دۇنيادا يوقىلىشقا قاراپ يۈزلەنگەن تىللار قاتارىغا كىرگۈزۈلگەن. كۆرۈپ تۇرۇپتىمىزكى، ھازىرچە ئۇ دەرىجىدە بولمىسىمۇ، مۇشۇ بويىچە ماڭساق، ئۇنىڭغا مەسئۇل بولماساق، بۇنىڭ راستقا ئايلىنىش ئېھتىمالى زور. ئەگەر ھەقىقەتەن شۇنداق بولۇپ قالسا، بۇ بىر مىللەتكە، شۇ ئارقىلىق پۈتكۈل ئىنسانىيەتكە كەلگەن چوڭ قازالارنىڭ بىرى بولۇپلا قالماي، يەنە ھۆكۈمىتىمىزنىڭ نامىغا، دۆلىتىمىزنىڭ شەرىپىگىمۇ داغ كەلتۈرىدىغان بىر ئىش بولۇپ قالىدۇ. ئىنسانىيەتنىڭ ئورتاق بايلىقى، غايەت زور ئەقىل-پاراسەت خەزىنىسىنىڭ ئاچقۇچلىرىدىن بىرى بولغان بىر مىللىي تىلنىڭ مەسئۇلىيەتچان ھەم تەرەققىي قىلغان بىر دۆلەتتە بۇنداق قىسمەتكە دۇچار بولۇشى دۆلىتىمىزنىڭ خەلقئارادىكى ئوبرازىغا تەسىر يەتكۈزمەي قالمايدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن ئۇيغۇر تىلىنىڭ يوقىلىشىغا قاراپ يۈزلىنىشى كەلگۈسىدە دۆلەتنىڭ ئۇنى قوغداش، ئەسلىگە كەلتۈرۈش مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلىشى ئۈچۈن ناھايىتى زور سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي بەدەل تۆلەشكە مەجبۇر بولىدىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ.

دۇنياۋى قوشۇلۇش ۋە دۆلىتىمىزنىڭ ئىشكىنى ئېچىۋېتىش سىياسىتىنىڭ تۈرتكىسىدە، مىللەتلەرنىڭ ئارىلىشىشى ۋە چېگرا ئاتلاپ ئېلىپ بارىدىغان تۇرلۇك ئالاقە پائالىيەتلىرى كۈنسايىن كۆپەيدى. مۇھاجىرلار توپى ۋە كۆچمەنلەر سانى كۈندىن-كۈنگە ئارتىپ باردى. نەتىجىدە ئەنئەنىۋى جۇغراپىيەلىك مەنىدىكى ۋەتەن-يۇرت ئۇقۇمى سۇسلاپ، ئۇنىڭ ئورنىنى مەدەنىيەت تەۋەلىكىنى مۇھىم پاسىل قىلغان كىملىك ۋە سالاھىيەت ئېڭى ئىگىلەشكە باشلىدى. دۇنياۋى ئېقىمدا ئارىلىشىپ كەتكەن توپ ئىچىدە كىشىلەرنىڭ مىللىي ئايرىمىسى ئۇلارنىڭ مىللىي ئېڭى، ساھىبخانلىق ئېڭىنى ئۇقۇمى ۋە ئەنئەنىۋى قىممەت ئۆلچىمى بويىچە ئايرىلىدىغان ئەھۋال كېلىپ چىقتى. بۇ بەلگىلەر كىشىلەرنىڭ مەنىۋى ۋەتىنى ۋە ئىجتىمائىي ئورنى سۈپىتىدە كىشىلىك قەدىر-قىممىتى ۋە ھەق-ھوقۇقلىرىنىڭ مۇھىم كاپالىتى بولۇپ قالدى. بىز قايسى خىل مەدەنىيەت ۋە سىياسىي تۈزۈلمە ئىچىدە ياشىمايلى ئەنە شۇنداق دۇنياۋى مۇھىتتا يۇقىرىدا دېيىلگەن مەنىۋى ۋەتەننى تەرك ئەتمىسەكلا ئۆزىمىزنى يات، باشپاناھسىز، غېرىب ۋە مۇساپىر ھېس قىلماسلىقىمىز، مۇھەببەت، ئۇمىد ۋە ئىشەنچنى ئۆزىمىزگە ھەمرا قىلىپ ياشىيالمىشىمىز مۇمكىن. بۇ مەندىن، مىللىي ئالاقە ۋە ئۇنىڭ ھاياتىي كاپالىتى بولمىش مىللىي مەدەنىيەت بىزنىڭ بۇگۈنكى دۇنيادا ئەڭ ياخشى پاناھدايدىغان، بىزنى چەكسىز ئېپتىخارلىققا چۆمدۈرىدىغان، بىزگە مىننەتسىز

سىز شادلىق، ھۇزۇر ۋە قەدىر- قىممەت ئاتا قىلالايدىغان مەنىۋى ۋەتىنىمىزدۇر. مىللىي تىل ئەنە شۇ مەنىۋى ۋە- تەنىنىڭ بىر قىسمى بولۇپلا قالماي، يەنە ئۇنىڭ پاسپورتى- دۇر. بىز مۇشۇنداق بىر ۋەتەنىنىڭ شان- شەرىپى بىلەن سۆيۈنۈشىمىز، غەم- قايغۇسىغا ئورتاقلىششىمىز كېرەك ئەلۋەتتە.

بىزنىڭ ئانا تىلىمىز بولغان ئۇيغۇر تىلى مەھمۇد كاشغەرىي «تۈركي تىللار دىۋانى»دا زور ئىپتىخار بىلەن تەرىپلىگەن «خاقانىيە تىلى»نىڭ، ئالىم ئەينى ۋاقىتتا دۇنـ ياۋى تىل ھېسابلانغان ئەرەب تىلى بىلەن باراۋەر ئورۇندا قويغان «تۈركي تىل»نىڭ، نەۋايى ھەزرەتلىرى «تۈركي ھۇنەرەست» دەپ نەپسىلىكتە، شېئىرىي پاساھەتتە پارس تىلىدىنمۇ ئۈستۈن تۇرىدىغانلىقىنى ئىسپاتلىغان بىر تىلنىڭ داۋامى. دېمەك، بۇ تىل تارىختا يۈكسەك تەرەققىياتلارغا ئېرىشكەن، ئۆزىنىڭ قەدىمىيلىكى، بايلىقى، گۈزەللىكى ۋە تەسىرى بىلەن پۈتكۈل ئوتتۇرا ئاسىيا، ماۋارا ئۇننەھىر ۋە غەربىي ئاسىيا رايونلىرىدا زور شۆھرەت قازانغان ئاساسى پۈختا بىر تىل. بۇ تىل بىلەن ئالەمشۇمۇل دىنىي، ئىلمىي ۋە بەدىئىي ئەسەرلەر مەيدانغا كەلگەن؛ سان- ساناقسىز ھۆججەت- ۋەسقلەر يېزىپ قالدۇرۇلغان. بۇ تىل يەنە ھەرقانداق شەكلدىكى مائارىپنىڭ، دۇنياۋى ئىلىملەرنى ئوقۇتۇشنىڭ ھۆددىسىدىن تولۇق چىقىپ كەلگەن. بۈگۈن- كى كۈندىمۇ بۇ تىل خەلقىمىزنىڭ بارلىق ئالاقە ئېھتىياجلە- رىنى تولۇق قامداشتىن سىرت، زامانىۋى پەن- مەدەنىيەت ۋە تېخنىكىلاردىكى ھەرقانداق يېڭى ئۇقۇم ۋە چۈشەنچە- لەرنى ئىپادە قىلىش ئىقتىدارىدىن مەھرۇم قالغىنى يوق. ئۇنى كومپيۇتېر ۋە ئىنتېر تورىغا ماسلاشتۇرۇش تىرىش- چانلىقلىرىمۇ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولماقتا. بۇ جەھەتتىكى كەم تەرەپلەرنى يەنىمۇ ئىزدىنىش ئارقىلىق تولۇقلاپ كەتكىلى بولىدۇ. قىسقىسى، بۇ تىل ئەزەلدىنلا مول سۆز بايلىقى، چەكسىز ئىپادىلەش قۇۋۋىتى، گۈزەل، يېقىملىق، ئەۋرە- شىم، ھەنە ۋە ھېس- تۇيغۇلارغا باي بولۇشتەك كەلگۈسى- تۇقچىلىقلىرى بىلەن يۈكسەك ئابرۇيغا ئىگە بولغان بىر تىل ئىدى. ھېلىھەم زامانىنىڭ كەينىدە قالغان قالاق تىل ئەمەس. ئەگەر ئۇنى تەرەققىيات سۈرئىتىگە ماسلىشالمە- دى، ساپلىقى بۇزۇلدى، تەسىرى كىچىكلىدى، بىچارە ھالغا چۈشۈپ قالدى دېيىشكە تولۇغلاپ، بۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ئوبىيېكتىپ ۋە سۇبىيېكتىپ سەۋەبلىرى بار. ئۇنى تىلغا دۆگدەپ قويۇشنىڭ ھېچقانداق ئاساسى يوق. گەپ ئۇنىڭغا قانداق مۇئامىلە قىلغانلىقىمىزدا، قانچىلىك مەسئۇل بولالىغانلىقىمىزدا، ئۇنى تەرەققىياتقا قانچىلىك ماسلاشتۇرالىغانلىقىمىزدا، قانچىلىك ئىلغارلاشتۇرالىغانلىقـ ىمىزدا ۋە يۇقىرى كۆتۈرەلىگەنلىكىمىزدە.

دۆلىتىمىزنىڭ ئاساسىي قانۇنى، ئاپتونومىيە قانۇنى، پارتىيەنىڭ مىللىي سىياسىتى، مائارىپ فاكۇلتېتى بۇ تىلنىڭ تەرەققىياتىغا ناھايىتى ياخشى شارائىتلارنى يارىتىپ بېرىگـ لىك. مۇناسىۋەتلىك قانۇن- نىزاملاردا، ئېلىمىزنىڭ مىللىي تىل- يېزىقىغا دائىر سىياسەت- ھۆججەتلىرىدىمۇ، ئېنىق قىلىپ سوتسىيالىستىك تۈزۈم، يېڭى دەۋر مىللىي تىللارنىڭ باراۋەر تەرەققىي قىلىش، گۈللەپ ياشناش دەۋرى دەپ ئېنىق ئوتتۇرىغا قويۇلغان. ماركسىزم كلاسسىكلىرىمۇ، ئې- لىمىزنىڭ ئالدىنقى ئەۋلاد رەھبەرلىرىمۇ مىللىي مەسىلىنى ئەڭ توغرا بىر تەرەپ قىلىش، مىللەتلەر باراۋەر، ئىناق، دوستانە ئۆتىدىغان يېڭىچە سوتسىيالىستىك مىللەتلەر مۇنا- سىۋىتىنى بارلىققا كەلتۈرۈش ئۈچۈن مىللىي ئۆرپ- ئادەت- لەرگە، مىللەتلەرنىڭ تىل- يېزىقىغا ھۆرمەت قىلىشنىڭ زۆ- رۈرلۈكىنى كۆپ تەكتلىگەن. قىسقىسى، سىياسەت ۋە تۈزۈم جەھەتتىكى ئەۋزەللىكلەردىن تولۇق پايدىلىنىش، ئانا تىلىمىزنىڭ قانۇنىي ئورنى ۋە شەرىپىنى قوغداش بىزنىڭ بۇرچىمىز ئىدى. ئەپسۇسكى، پارتىيە، ھۆكۈمەتنىڭ ئادىللىقى، ئۇلۇغلۇقى، شان- شەرىپى، ئابرۇي- ئىناۋىتىگە مۇناسىۋەتلىك بۇ مەسىلىدە بىز ئۆز بۇرچىمىزنى تولۇق ئادا قىلالمىدۇق، سولچىل ئىدىيەنىڭ تەسىرىدىن ئۆزۈل- كېسىل ئازاد بولالمىدۇق. ھەقلىق يوسۇندا ئانا تىلىمىزنى ياخشى ئۆگىنىشكە، ئۆگىتىشكە، تەتقىق قىلىشقا يېتەرلىك ئەھمىيەت بەرمىدۇق، تۇغرا ئىشلىتىشكە، ئاسراشقا سەل قارىدۇق، ئۆزىمىز قەدىرلىمىدۇق. ھەتتا ئۆزئارا تۇرمۇش- تا، خىزمەتتە، ئوقۇتۇشتا، يىغىنلاردا ئورۇنلۇق، قانۇنلۇق، ھەقلىق يوسۇندا ئىشلىتىشكىمۇ جۈرئەت قىلالـ مايدىغان ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدۇق. ئاز- تولا باشقا تىللار- نى بىلگەنلىكىمىز ئۈچۈن ياكى بولمىسا باشقا تىللار بىلەن دەمالالىققا كۆز ئالدىمىزدىكى ئالاقە ئېھتىياجىمىزدىن چىقالىغان- لىقىمىز ئۈچۈن ئۇيغۇر تىلىنىڭ ھاجىتى قالمىغاندەك تەسە- ۋاتقا كەپ قالدۇق ياكى شۇنداق چۈشەنچىنى بېرىپ

قويدۇق. قىسقىسى، دۆلىتىمىزنىڭ تىل-يېزىقىغا ئائىت قانۇن-سىياسەتلىرىنىڭ يەرلىكتىكى سىياسەت يۈرگۈزگۈچىلەر تەرىپىدىن كۆزگە ئىلىنماسلىقىغا، توغرا ئىجرا قىلىنماسلىقىغا زېمىن هازىرلاپ بەردۇق، باهانە بولدۇق، سۆكۈت قىلدۇق؛ مىللەتنىڭ مەنپەئىتىگە، خەلقنىڭ رايىغا ئۇيغۇن بولغان قوش تىللىق مائارىپنى بىر تىللىق مائارىپقا بۇراپ، خەلقنىڭ تونۇشنى قالايمىقانلاشتۇردۇق؛ غەم-ئەندىشىسىنى كۆچەيتىۋەتتۇق؛ ئىككى خىل يېزىقنى تەڭ قوللىنىش بەلگىلەنگەن جايلاردا مىللىي يېزىقنى ئارتۇقچە يېكى ئاۋارىچىلىك هېسابلاپ چۈشۈرۈپ قويىدىغان بولدۇق. مانا بۇ بىزنىڭ، توغرىسى ئاتالمىش بىلىملىكلەر قاتلىمىدىكىلىرىمىزنىڭ ئۆزىمىز شۇغۇللىنىۋاتقان ئىلمىگە، مەدەنىيەتكە قانداق پوزىتسىيە تۇتۇۋاتقانلىقىمىزنى، ئۆزىمىزنىڭ هەق-هوقۇقلىرىمىزغا، ئىززەت-هۆرمىتىمىز ۋە قەدىر-قىممىتىمىزگە قانچىلىك دەرىجىدە مەسئۇل بولۇۋاتقانلىقىمىزنى، ئارتۇقچە ئەنسىرەش ۋە ئېهتىياتچانلىق تۇيۇپ يېلىدىن، ئۆز مەسئۇلىيىتىمىزنى هەقمەتەن ئەرزىمەس ئۇرۇنغا چۈشۈرۈپ قويۇۋاتقانلىقىمىزنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ.

ئۇيغۇر تىلى ئۆز تەرەققىيات تارىخىدا نۇرغۇن سەرگىلارغا دۇچ كەلگەن بولسىمۇ، ئۆزىنىڭ پۇختا ئاساسى، بىر قاتار ئارتۇقچىلىقلىرى بىلەن يوقاپ كەتمەي دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلدى. ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 80-يىللىرى «دۇنيانۇلۇغاتىت تۈرك»نىڭ هازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى تەرجىمىسىنىڭ نەشر قىلىنىشى مۇناسىۋىتى بىلەن بۇ تىلغا بولغان قايتا تونۇش، ئېتىبارلىنىش، ئۆگىنىش ۋە تەتقىق قىلىش قىزغىنلىقى شەكىللىنىپ، پارتىيە، هۆكۈمەتنىڭ ئىمكانىيىتى شەخسلەرگىچە ئۇنىڭغا ئېتىبار بىلەن قارايدىغان ياخشى ۋەزىيەت بارلىققا كەلگەنىدى. بۇ هال ئۇيغۇر تىلى بىلەن يولغا قويۇلغان مىللىي مائارىپنىڭ يۈكسىلىشىگە، ئۇيغۇر تىلى ۋە ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىيات تەتقىقاتىنىڭ قانات يېيىشىغا، جۈملىدىن ئۇيغۇرچە مەتبۇئات ۋە تىل-يېزىق ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا تۈرتكە بولغانىدى. مۇشۇ ئارقىلىق دۆلىتىمىزنىڭ دەۋر بۆلگۈچ بىر تەرەققىيات دەۋرىگە كىرگەنلىكى، سوتسىيالىستىك تۈزۈمنىڭ ئەۋزەللىكى، پارتىيەنىڭ مىللىي سىياسىتىنىڭ ئىلغارلىقى، ئاپتونومىيە قانۇنىنىڭ رولى روشەن هالدا ئۆز ئىپادىسىنى تاپقانىدى. بىز بۇنىڭدىن چەكسىز سۆيۈنگەن، مىللىتىمىزنىڭ تەرەققىيات ئىستىقبالىغا نىسبەتەن زور ئۈمىد ۋە ئىشەنچىكە تولغانىدۇق. مىللەتلەر باراۋەر ۋە ئىناق بولغان، مىللىي مەنپەئەتلەر كاپالەتلەندۈرۈلگەن ئۇلۇغ بىر دۆلەتنىڭ پۇقرالىرى بولغانلىقىمىزدىن بەخت ۋە شەرەپ هېس قىلغانىدۇق. شۇنىڭدىن كېيىن دۆلەتنى ئىقتىسادىي ۋە هەربىي جەهەتتىن قۇدرەت تاپقۇزۇش ئىستراتېگىيەسىنىڭ يولغا قويۇلۇشىغا ئەگىشىپ، ماددىي مەدەنىيەت ۋە قاتتىق دېتال قۇرۇلۇشى چىلىك تۈلۈپ، بۇ جەهەتتە مىسلى كۆرۈلمىگەن ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كەلدى. دېمىسىمۇ ئىسلاهات، ئېچىۋېتىش يولغا قويۇلغان 30 يىل ئىچىدە يۈرتىمىزدا بارلىققا كەلگەن ئۆزگىرىشلەر ۋە يېڭىلىقلارنى ساناپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ. بىراق كۆز يۇمالمايمىزكى، كىشىلەردىكى قىممەت قارىشىنىڭ كەسكىن ئۆزگىرىشى، ئىقتىسادىي ئاڭنىڭ ئۇستۇنلۈكىنى ئىگىلىشىگە ئەگىشىپ، 90-يىللارنىڭ باشلىرىدىن تارتىپ مەنۇي مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىغا دېگەندەك ئەهمىيەت بېرىلمەي قالدى. تەرەققىياتنىڭ مەنۇي خۇرۇچى، جەمئىيەتنىڭ يۇمشاق كونترول سىستېمىسى بولغان ئېتىقاد، ئۆرپ-ئادەت، ئەنئەنە، ئەخلاق، غۇرۇر دېگەنلەر بارغانسېرى ئۆز رولىنى يېتەرلىك جارى قىلدۇرالمايۋاتقان، هەر خىل ئىجتىمائىي مەسىلىلەر، جىنايەتلەرنىڭ كېلىپ چىقىشىغا زېمىن هازىرلاندى. شۇنىڭ بىلەن مىللىي تېررىتورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى ۋە پارتىيەنىڭ مىللىي سىياسىتىگە ئائىت قانۇن-بەلگىلىمىلىرىنىڭ ئورنىنى ۋاقىتلىق سىياسەت، تەدبىر تۈسىدىكى هۆججەت-قارارلار ئىگىلەپ، ئۇلارنى مەجبۇرلاش ۋاستىلىرى بىلەن ئىجرا قىلىش ئارقىسىدا ئىلمىي تەرەققىياتقا خىلاپ هادىسىلەرمۇ كۆرۈلۈشكە باشلىدى. بۇنىڭغا دىنىي ۋە مىللىي زىددىيەتلەر قوشۇلۇپ جەمئىيەتتىكى مۇقىمسىز ئامىللار كۆپەيدى. پارتىيە، هۆكۈمەتنىڭ پۇقرالار ئەخلاق قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىش ۋە ئىلمىي تەرەققىيات قارىشىنى يېتەكچى قىلىش تەشەببۇسى مانا مۇشۇنداق بىر ئارقا كۆرۈنۈشتە ئوتتۇرىغا قويۇلدى. دېمەك، هەربىي، ساقچى، ئەدلىيە قاتارلىق دۆلەتنىڭ قاتتىق كونترول ۋاستىلىرىگە تايىنىپلا جەمئىيەت ئامانلىقىنى، بولۇپمۇ مىللىي، دىنىي زىددىيەتلەرنى هەل قىلىپ كەتكىلى بولمىغاچقا ياكى ئۇنىڭغا هەددىدىن زىيادە ئىقتىسادىي بەدەل تۆلەشكە توغرا كەلگەچكە، هۆكۈمىتىمىز مۇقىملىقنى

تەرەققيات ئارقىلىق كاپالەتلىك قىلىش ئىستراتېگىيەسىنى يولغا قويدى. بۇ ئىنتايىن توغرا تاللاش ئىدى. بىراق تەرەققيات يەنىلا بىر تەرەپلىمىلىكتىن خالىي بولالمىدى. يۇمشاق كونترول سىستېمىسىنىڭ رولى تونۇپ يېتىلىپ، ئەخلاق قۇرۇلۇشى، ئىلمىي تەرەققيات قارىشى تەكتىلەنگەن بولسىمۇ، ئۇنىڭغا سەل قارالدى. بۇ يەردىكى تەرەققيات يەنىلا ئىقتىسادىي تەرەققياتنى ئۆلچەم قىلغاچقا، مىلليۇنلىغان ئىقتىسادىي ۋە پەن-تېخنىكىدا دەۋرگە ماسلاشتۇرۇش، رىقابەتتە تەشەببۇسكار ئورۇنغا ئۆتكۈزۈش، جۇملىدىن ئىشقا ئورۇنلىشىش مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن دۆلەت تىلى ۋە چەت ئەل تىللىرىنى ئۆگىنىش زۆرۈر بولۇپ قالدى. مانا مۇشۇنداق بىر زۆرۈرىيەت ۋە ئومۇمىي يۈزلىنىش ئارقىسىدا قوش تىل مائارىپى تەرەققياتىنىڭ تەلىپى سۇپىتىدە قوبۇل قىلىندى. كۆرۈشكە بولىدۇكى، يۇقىرىقىدەك رېئاللىقنى كۆزدە تۇتقاندا، ھۆكۈمىتىمىزنىڭ دۆلەت ئورتاق تىلى ئۆگىنىشكە سەپەرۋەر قىلىش ۋە قوش تىل مائارىپىنى يولغا قويۇشتىكى چىقىش نۇقتىسى ئىنتايىن توغرا. بىراق بۇ ئىسمى-جىسمىغا لايىق قوش تىللىق مائارىپ بولدىمۇ-يوق؟ ئۇنىڭ ئۇنۇمى قانداق بولۇۋاتىدۇ؟ ئۇنىڭ مىللىي تىلغا ئېلىپ كەلگەن زەربىسى قانچىلىك؟ مىللەتنىڭ مەنىۋى جەھەتتىكى ياتلىشىشىدا قانداق رول ئويناۋاتىدۇ؟ دۆلەتكە كەلتۈرۈۋاتقان سەلبىي تەسىرى چۇ؟ مانا بۇ بىزنىڭ ئەمەلىيەتنى چىقىش قىلغان ئاساستا جاۋاب تېپىشىمىزنى كۈتۈپ تۇرغان مەسىلىلەر.

ھەرقانداق بىر تىل ئانا تىل ئاساسىدا ئۆگىنىلىشى ۋە ئۆگىتىلىشى لازىم. باللارغا ئانا تىل تەربىيەسى ئالدىنقى ئورۇنغا قويۇلمىسا، ئانا تىل تەربىيەسى يېتەرلىك بولمىسا، نورمال ئادەم بولۇشى ئۈياقتا تۇرسۇن، دۆلىتىگىمۇ لايىقەتلىك پۇقرا بولۇشى تەسكە توختايدۇ. چۈنكى ھەر كىمنىڭ دۆلىتىگە قوشىدىغان تۆھپىسى ئۆزىگە، ئۆز ئائىلىسىگە ۋە ئۆز مىللىتىگە قىلىپ بەرگەن خىزمىتى ئارقىلىق ئىشقا ئاشىدۇ. ۋەتەن سۆيگۈسىمۇ ئۆزىنى قەدىرلەش تۈيغۇسى ۋە مىللەت سۆيگۈسى بىلەن بىرلەشكەندە ئىگە. دۆلەت مەنپەئىتى مىللىي مەنپەئەتنى چەتكە قاقمايدۇ. دېمەك، نۆۋەتتە «قوش تىل» ئۇقۇمى توغرا شەرھلىنىشى كە ۋە مىللىي مائارىپقا توغرا تەدبىقلىنىشقا موھتاج.

تەرجىمە پائالىيىتى مىللەتلەر ئارا مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش، ئۆزئارا چۈشىنىشنى ئىلگىرى سۈرۈش، ئارتۇقچە-لىقلاردىن تەڭ بەھرىمەن بولۇپ، ئورتاق گۈللىنىشنى ئىشقا ئاشۇرۇشتا كەم بولسا بولمايدۇ. تارىختا ئۇنىڭ رولى تەڭداشسىز بولۇپ كەلگەن. ئەجدادلىرىمىز كۆپ تىللىق بولۇش، باشقا تىللاردىن ئىنسانىيەت ئەقىل-پاراسىتىنىڭ مۇجەسسىمى بولغان نۇرغۇن ئەسەرلەرنى ئاجايىپ يۇقىرى ماھارەت بىلەن ئۆز ئانا تىلىغا تەرجىمە قىلىپ، ئىنسانىيەتنىڭ مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ۋە باشقا مەدەنىيەت جەۋھەرلىرىنى ئۆزلەشتۇرۇش تارىخىدا شانلىق سەھىپىلەرنى ياراتقان. ئۇيغۇر مىللىتىدىن يېتىشىپ چىققان، تارىختا بىزگە نامى مەلۇم بولغان كومراجىۋا، پىرىنتانراكشىت، سىكقۇ سەلى تۇتۇق، فارابى، مەھمۇد كاشغەرىي، پىر خۇيلان، جامال قارشى، مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر، موللا مۇھەممەد تۆمۇر، شاھ ھىجران، موللا ئابدۇراخمان مەخدۇم قاتارلىق ئاتاقلىق ئالىم، ئەدىب، شائىر ۋە تارىخچىلىرىمىزنىڭ شۇ دەۋرنىڭ ئىلىم-پەن ۋە سەنئەت تىلى بولغان سانسكرىت، خەنزۇ، ئەرەب، پارس تىللىرىنى مۇكەممەل بىلىدىغانلىقى، شۇ تىللار بىلەن نۇرغۇن ئېسىل مىراسلارنى تەرجىمە قىلىپ قالدۇرغانلىقى، ھەتتا شۇ تىللار بىلەن ئىجادىيەت ئېلىپ بېرىپ دۇنياغا تونۇلغانلىقى بۇ نۇقتىنى ئىسپاتلايدۇ. تارىختىكى تەرجىمانلىرىمىز ئانا تىلغا ئىنتايىن پىششىق بولغان. شۇڭا ئۇلارنىڭ تەرجىمىلىرى پۇختىلىقتا، جانلىقلىقتا، پاساھەتتە تەڭقاتچى ئالىملارنى ھەيران قالدۇرماقتا. «چاشتانى ئىلگ بەگ»نى، «ئالتۇن يارۇق»نى، «تارىخىي رەشىدى»نى «كەللە-دېمەننە»نى، «شاھنامەئىي تۈركى»نى، «مىڭبىر كېچە»نى ئوقۇسىڭىز بۇ ئەسەرلەرنىڭ تەرجىمە ئەسەرلەر ئىكەنلىكىگە ئىشەنگىڭىز كەلمەيدۇ. تەرجىمانلار تەرجىمە خىزمىتىدە ئەسلىي ئەسەرنى پۈتۈنلەي ئانا تىلىنىڭ تەپەككۇر ئۇسۇلى ۋە سۆزلەش ئادىتىگە، ئەدەبىي فورمىسى ۋە ئىستىلىستىك ئالاھىدىلىكىگە بويسۇندۇرۇپ، ئىجادىي تەرجىمە، ئۆزلەشتۈرمە تەرجىمە ۋە جانلىق تەرجىمە ئۇسۇلىنى قوللانغان. نەتىجىدە تەرجىمە ئەسەرلەر مىللىي ئەدەبىياتىمىزنىڭ بىر تەركىبىي قىسمىغا ئايلىنىپ، مىللىي تىلنى يۇكسەلدۇرۇش، مىللىي تەپەككۇرنى بېيىتىش رولىنى ئوينىغان. شۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇرلار ئىلگىرى-كېيىن سىرتتىن كەلگەن بىر قانچە دىنلارنى قوبۇل قىلغان ۋە سىرتقى مەدەنىيەتنىڭ

تەسىرىگە كۆپلەپ ئۇچرىغان تۇرۇقلۇقمۇ، ئۆزلىرىنىڭ مەدەنىيەت جەھەتتىكى خاسلىقىنى يوقاتمىغان. ئانا تىلىمىز ئەرەب ۋە پارس تىللىرىنىڭ زور خەۋپىگە ئۇچرىغان دەۋرلەردىمۇ، مەھمۇد كاشغەرىي ۋە نەۋائىغا ئوخشاش بۈيۈك تىل ۋە ئەدەبىيات پىشۋالىرى ئۇنى ئاڭلىق قوغدىغان ۋە ئۆز ئەھمىلىيىتى بىلەن ئۇنىڭغا جان ئاتا قىلىپ، ئۇنىڭ تەرەققىياتىغا مۇستەھكەم ئاساس تۇرغۇزۇپ بەرگەن.

ئەپسۇسكى، بىزنىڭ قوش تىللىق بولۇش ۋە ياخشى تەرجىمە ئەنئەنىمىز كېيىنكى يىللاردا ئۇزۇلۇپ قالدى. گەرچە تەرجىمە پائالىيىتىمىز يېڭى جۇغگو قۇرۇلغاندىن كېيىن خەنزۇ تىلىنى ئاساس قىلىپ يېڭى تەرەققىياتلارغا ئېرىشكەن بولسىمۇ، يېقىنقى يىللاردا تەرجىمە سۇپىتى نىسپىي ھالدا تۆۋەنلەپ كەتتى. لايىقەتسىز تەرجىمىلەرنىڭ كۆپلەپ مەيدانغا چىقىشى بىلەن تىلىمىزنىڭ تەبىئىيلىكى، خاسلىقى بۇزۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بەزىلەر «تەرجىمە تىلى» دەپ ئاتىغان بىر خىل سۇنئىي، ئېغىر، پاساھەتسىز ئۇيغۇر تىلى قىسمەن شەكىللىنىپ قالدى. بۇ نۆۋەتتىكى تىلشۇناسلىق ۋە تەرجىمشۇناسلىق ساھەسى تەتقىق قىلماسا، ھەل قىلمىسا بولمايدىغان مەسىلىلەرنىڭ بىرى. چۈنكى، تەرجىمە خادىملىرىنىڭ ئانا تىل سەۋىيەسىنىڭ يېتەرلىك بولماسلىقى، بولۇپمۇ تىلىمىز، ئەدەبىياتىمىز بىلەن قويۇق تارىخىي، رېئال باغلىنىشى بولغان قەدىمىي تىللار ۋە دىنلاردىن بىخەۋەر بولۇشى، مىللىي مەدەنىيەت ۋە ئۆرپ-ئادەتلەرنى ياخشى بىلمەسلىكى ئۇلارنىڭ تەرجىمە ئەسەرلىرىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتسىز بولۇشىنى بەلگىلىگەن ئاساسلىق ئامىللاردۇر. بۇلار مەخسۇس تەتقىق قىلىش، ئوقۇتۇش ۋە تەربىيەلەش ئارقىلىق ھەل قىلىنىدىغان مەسىلىلەردۇر.

يېقىنقى يىللاردىن بۇيانقى، تەرجىمە ئەمەلىيىتىمىز ۋە ئاتالمىش «تەرجىمە تىلى» ئىسپاتلاپ تۇرۇپتىكى، تەرجىمىنىڭ مۇھىملىقىدىن باشقا، مىللىي تىلغا كەلتۈرىدىغان سەلبىي تەسىرىمۇ بار. بۇنىڭ مۇھىم سەۋەبلىرىدىن بىرى شۇكى، تىل تەپەككۇر ۋە ھېس-تۇيغۇلار بىلەن، خاس مىللىي چۈشەنچىلەر بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولغاچقا، ئۇنىڭ ھەممە تەرەپلىرىنى تەرجىمىدە تولۇق ئىپادىلىگىلى بولمايدۇ. بولۇپمۇ ئەدەبىي ئەسەر تىلى، شېئىرىيەت تىلى شۇنداق. ھەرقانچە ياخشى تەرجىمە بولسىمۇ، ئۇنى ئاشۇ-رۇۋىتىش مۇمكىنكى، باراۋەر قىلىش مۇمكىن ئەمەس. ئۇقۇم، شەكىل، ماھارەت ۋە ئىجادىيلىق نۇقتىسىدىن ئاشۇرۇۋىتىلدى دېگىلى بولسىمۇ، تىلنىڭ ئىجتىمائىيلىقى نۇقتىسىدىن يەنىلا مىللىي تىلغا باراۋەر قىلغىلى بولمايدۇ. يۇقىرى تىل بىلىمگە تايىنىپ لېكسىكىلىق، لوگىكىلىق مەنىسىنى باراۋەر ئىپادىلىگىلى بولغان تەقدىردىمۇ، ئىستىلىستىكىلىق، كۆلتۇرلۇك ۋە ھېسسىي مەنىسىنى تولۇق چىقارغىلى بولمايدۇ. ھەممە تەرجىمانىنىڭ بۇنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىپ كېتەلمىشىمۇ ناتايىن. دېمەك، باراۋەر قىلغىلى بولمىغانكەن، ئۇنىڭغا سۇنئىيلىك قوشۇلدى دېگەن گەپ. تەرجىمە مۇقەررەر ھالدا باشقا بىر خىل مەدەنىيەت، باشقا بىر خىل تەپەككۇر شەكلى، باشقا بىر خىل قىممەت قارىشى ۋە باشقا بىر خىل پىسخىك خاراكتېرنى تەرجىمە تىلى ئارقىلىق قوبۇل قىلغۇچى مىللەتكە سىڭدۈرۈپ ماڭىدۇ. مۇشۇ مەنىدىن، ئۇزاقتىن بېرى داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان ۋە بىزنىڭ بارلىق تەپەككۇر، تەربىيە، ئالاقە ساھەيىمىزنى قاپلىغان تەرجىمانلارنىڭ تىلىمىزغا قانچىلىك سۇنئىيلىك، تەپەككۇ رىمىزغا قانچىلىك مۇجمەللىك ۋە پىسخىكىمىزغا قايسى دەرىجىدە ياتلىشىش ئېلىپ كەلگەنلىكىنى پەرەز قىلماق تەس ئەمەس. ھالبۇكى، بۇ تەرجىمىلەرنىڭ قانچىلىكى سۇپەتلىك بولدى، قانچىلىكى سۇپەتسىز بولدى، بۇنىڭغا بىر نېمە دېمەك تېخىمۇ تەس. شۇڭا تەرجىمىدىن كەلگەن ۋە كېلىش ئېھتىمالى بولغان ياتلىشىشنى، پۈتلىكاشاڭ ۋە توسالغۇلارنى ئازايتىش ئۈچۈن ئانا تىلغا، ئانا تىل بىلەن ئوقۇتۇشقا، بىلىم ئېلىشقا ۋە ئىجاد قىلىشقا سەل قاراشقا بولمايدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن ئانا تىلنىڭ لۇغەت سوستاۋىغا، تاۋۇش سىستېمىسىغا، ئىستىلىستىكىسىغا، ھېسسىيات ۋە مەنا قاتلاملىرىغا سىڭدالغان تارىخ، مەدەنىيەت، ئۆرپ-ئادەت، ئاڭ-چۈشەنچە قاتارلىق مىللەتنىڭ مەنىۋىيەت ئاساسلىرىنى ياخشى ئۆگىنىشكە، تەتقىق قىلىشقا ۋە ئۇنى تىل ئارقىلىق ۋارىسلىق قىلىپ، كېيىنكىلەرگە يەتكۈزۈشكە، بۇلارنى تەرجىمىگە ئەمەس، تەرجىمىنى بۇلارغا ماسلاشتۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ. مانا بۇ مىللىي مائارىپنىڭ ۋەزىپىسى، بىز زىيالىي ئاتلىقلارنىڭ ۋەزىپىسى.

بىز ۋىجدانىي ۋە قانۇنىي يوسۇندا شۇنداق دېيىشكە ھەقلىقمىزكى: ئانا تىلىمىز بىزنىڭ تارىخىمىز، قىممەتلىك مەدەنىي مىراسىمىز، مەنۇيىتىمىز، غۇرۇرىمىز، ئىپتىخارد

مىز. ئۇنىڭغا مەسئۇلىيەتسىزلىك قىلىش مىللەتكىلا ئەمەس، دۆلەتكىمۇ، ھەتتا پۈتكۈل ئىنسانىيەتكىمۇ زىيان كەلتۈرىدۇ. باشقا تىللارنى ئۆگىنىش شەرەپ، ئانا تىلنى بىلمەسلىك جىنايەت. باشقا تىللارنى ئۆگىنىشكە سەل قاراش بەرۋالىق، ئانا تىلىمىزنى قەدىرلىمەسلىك ئاسىيلىق. قوش تىل ئوقۇتۇشىدا ئانا تىلنى ئاساس قىلماسلىق ياكى ئۇنى ئايرىپ قويۇش، چەتكە قېقىش پەنگە، ئىنسانىيلىققا يات ۋە شۇنداقلا پارتىيەمىزنىڭ شەنگە، دۆلىتىمىزنىڭ ئىناۋىتىگىمۇ پايدىسىز. چۈنكى، خەلقنىڭ ھۆكۈمەتكە بولغان ئىشەنچى ۋە مايىللىقى، دۆلىتىگە بولغان مۇھەببىتى ۋە ساداقىتى ئەڭ ئاۋۋال ئۇلارنىڭ تىل - يېزىقى، ئۆرپ - ئادىتى ۋە مىللىي قەدىرىيەتلىرىنىڭ ھۆكۈمەت ۋە دۆلەت تەرىپىدىن قانچىلىك ھۆرمەتلىنىشى ۋە قوغدىلىشى ئارقىلىق ئىشقا ئاشىدۇ. شۇ جۈملىدىن، ئۇيغۇر تىلى ۋە يېزىقىنى مائارىپتىلا ئەمەس، ھۆججەت، خەت - ئالاقە، ۋىۋىسكا، لوزۇنكا، لەۋھە، ئۇقتۇرۇش، ئېلان ۋە باشقا تۈرلۈك نام - ئاتاقلاردا ئىشلەتمەسلىكنىڭ ئۆزىمۇ ئەڭ چوڭ مەسئۇلىيەتسىزلىك. بالىلارنى ئانا تىلدا توغرا، راۋان سۆزلىيەلمەس، ئوقۇيالماس ياكى يازالماس قىلىپ قويۇش تېخىمۇ چوڭ پاجىئە.

بىز ئۆزىمىزنىڭ كىملىكىنى بىلىپ ياشىشىمىزنىڭ يەنى دۇنياۋى ئېقىمغا دادىل يۈزلىنىپ، چەكسىز ھاياتلىق بوشلۇقىغا ئېرىشىپ، مىللىي مەدەنىيەت ۋە مىللىي ئالاقىدىن ئىبارەت روھىي ۋەتەندە مەڭگۈ يېتىمسىرىمەي، ئۆز سالاھىيىتىمىز بىلەن قەدىمىزنى رۇس تۇتۇپ ياشىشىمىزنىڭ نەقەدەر مۇھىملىقىنى ئالقىلىق تونۇپ يەتكەن ۋاقتىمىزدا، ئىككى نەرسىدىن سۆيۈنۈشكە، ئىپتىخارلىنىشقا ھەقلىقمىز: ئۇ بولسىمۇ، ئانا تىل ۋە ئۆز ئاتا - بوۋىلىرىمىزدىن قۇمارۇ (مىراس، تەۋرۈك) بولۇپ قالغان ئېسىل ئۆرپ - ئادەتلىرىمىزدۇر.

بىز ئۆزىمىزنىڭ كىملىكىنى بىلىپ ياشىشىمىزنىڭ يەنى دۇنياۋى ئېقىمغا دادىل يۈزلىنىپ، چەكسىز ھاياتلىق بوشلۇقىغا ئېرىشىپ، مىللىي مەدەنىيەت ۋە مىللىي ئالاقىدىن ئىبارەت روھىي ۋەتەندە مەڭگۈ يېتىمسىرىمەي، ئۆز سالاھىيىتىمىز بىلەن قەدىمىزنى رۇس تۇتۇپ ياشىشىمىزنىڭ نەقەدەر مۇھىملىقىنى ئالقىلىق تونۇپ يەتكەن ۋاقتىمىزدا، ئىككى نەرسىدىن سۆيۈنۈشكە، ئىپتىخارلىنىشقا ھەقلىقمىز: ئۇ بولسىمۇ، ئانا تىل ۋە ئۆز ئاتا - بوۋىلىرىمىزدىن قۇمارۇ (مىراس، تەۋرۈك) بولۇپ قالغان ئېسىل ئۆرپ - ئادەتلىرىمىزدۇر. باشقا تىللار بىزنىڭ نېنىمىز بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولسا، ئانا تىلىمىز بىزنىڭ دىلىمىز ۋە جېنىمىز بىلەن يەنى ئېڭىمىز، تەپەككۇرىمىز، ھەۋىسىمىز، ئەدەبىياتىمىز، پىسخىكىمىز ۋە قەدىرىمىز بىلەن ھەمنەپەس، تەقدىرداش. چۈنكى، بىز ئۇنىڭ بىلەن ئويلايمىز، ئۇنىڭ بىلەن سۆزلەيمىز، ئۇنىڭ بىلەن كۆيلەيمىز، ئۇنىڭ بىلەن گۈللەيمىز، ئۇنىڭ بىلەن ئۆرلەيمىز. مىللىتىمىزنىڭ تارىخى، ئەدەبىياتى، ئەقىل - پاراسىتى ئۇنىڭ بىلەن خاتىرىلەنگەن، ئۇنىڭ بىلەن ئەۋلادمۇئەۋلاد ئۇلىشىپ ئۇزۇلمەس ئېقىن ھاسىل قىلغان. ئۇنىڭدىن ئايرىلساق، ئۆزىمىزگە خاس تەپەككۇر، ئالقى - چۈشەنچە، ئارزۇ - ھەۋەس، ئوي - خىيال ۋە ھېس - تۇيغۇلاردىن ئايرىلغان بولىمىز. ئۆزىمىزگە خاس مەنىۋى دۇنيايىمىز دەشت - چۆلگە ئايلىنىدۇ. ئۆرپ - ئادەتلىرىمىزگىمۇ ئۆزىمىزنىڭ ياشاش ئۇسۇلى، تۇرمۇش مىزانى، كىشىلىك قەدىر - قىممەتىمىز تەرىقىسىدە ئەمەل قىلمىساق، ئەۋلادمۇئەۋلاد داۋاملاشقان ئەقىل - پاراسەت، خىسلەت - خاسىيەتلەر دەريىسى قۇرۇيدۇ. شۇنداق ئىكەن بىز ھاياتلىقىمىزدا بۇ ئىككى ئەڭگۈشتەرنى پۈتۈن مۇھەببىتىمىز بىلەن سۆيۈشىمىز، جان پىدالىق بىلەن قوغدىشىمىز شەرت. بۇ ئىككى ئەڭگۈشتەرنى مىللەتنىڭ ھايات دەسمايىسى، ۋەتەننىڭ شان - شەرىپى سۈپىتىدە قەدىرلەش ماھىيەتتە مىللىي مەۋجۇدىيىتىمىزنى قوغداش، شۇ ئارقىلىق دۆلەتنىڭ ئىناۋىتى، ئار - نومۇسى ۋە مەنپەئىتىنى قوغداش بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

2009- يىلى 5- ئاي

2010- يىلى 12- ئاي، قەشقەر

ئاپتور: قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى تىل - ئەدەبىيات كافېدراسىدىن

بۇ ساننىڭ ئەسەرلىرى «شىنجاڭ گېزىتى» باسما ئىشلىرى مەركىزى ئۇيغۇرچە كومپيۇتېر بۆلۈمىدە تىزىلدى؛ بۇ ساننىڭ تەكلىپلىك تەھرىرى: ئايگۈل ئەمەت؛ كورېكتورى: رەنا ئەمەت؛ مۇقاۋا ۋە قىستۇرما سۈرەتلەرنى ئىشلىگۈچى: مەريەمگۈل ئىدرىس (تەكلىپلىك)، بەتچىك: ئىسھاقجان ئىبراھىم قارا تېكىن (تەكلىپلىك).

كارخانىلارنىڭ بۇرچى ۋە مەسئۇلىيىتى

كارخانا مەدەنىيىتى

1

ھەرقانداق ئادەم قىسقىغىنا ھاياتىدا مۇئەييەن بۇرچ، مەسئۇلىيەتلەرنى ئۈستىگە ئېلىپ ياشايدۇ. بەزىلەرنىڭ ئېغىر، بەزىلەرنىڭ يېنىك بولىدۇ. كىشىلەرنىڭ ئورنى، سالاھىيىتى، ئىلكىدىكى بايلىقلارنىڭ (مەيلى ئۇ جىسمانىي، روھى ياكى ماددىي بايلىق بولسۇن) ئوخشىماسلىقى ئۇلارغا سالمىقى، خاراكتېرى ئوخشىمىغان مەسئۇلىيەتلەرنى يۈكلەيدۇ. ھەرقانداق بىر سالاھىيەت ئىگىسى ئۆز سالاھىيىتىگە ماس بولغان مەلۇم مەسئۇلىيەتلەرنى ئۈستىگە ئالىدۇ. بىزنىڭ مەلۇم كىشىدىكى مەلۇم سالاھىيەتنى ئېتىراپ قىلغىنىمىز ماھىيەتتە، شۇ كىشىدىن مەزكۇر سالاھىيەتكە ماس مەسئۇلىيەتنى ئادا قىلىشنى كۈتكەنلىكىمىزدۇر. بۇ مەسئۇلىيەتلەرنىڭ ئادەملەرگە يۈكلىنىشى مەزكۇر مەسئۇلىيەتلەرنى ئۇلارنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا باغلىق بولمايدۇ، بەلكى مۇئەييەن مەسئۇلىيەتنى تەقەززا قىلمىغان سالاھىيەت تېپىلىپلا قالسا، مەيلى ئۇ ئېتىراپ قىلسۇن - قىلمىسۇن، كىشىلەر تەرىپىدىن مەسئۇلىيەتى بار دەپ قارىلىدۇ، ھېچبولمىغاندا بىز ئۇيغۇرلارنىڭ ئېتىكا قارىشىدا شۇنداق.

ئاددىيلاشتۇرۇپ بايان قىلساق، ئەگەر بىر ئادەم دادا بولسا، مەيلى ئۇ ئادەم ئېتىراپ قىلسۇن - قىلمىسۇن، پەرزەنتىگە نىسبەتەن مەلۇم مەسئۇلىيەتلەرنى ئۈستىگە ئالغان بولىدۇ. بۇ مەسئۇلىيەت دادىنىڭ ئېتىراپ ياكى رەت قىلىشى بىلەن ئالاقىسىز ھالدا مەۋجۇت دەپ قارىلىۋېرىدۇ. دېمەك، ئانا بولسا ئانىغا تۇشلۇق، ئاكا بولسا ئاكىغا تۇشلۇق، ئوقۇتقۇچى بولسا شۇنىڭغا تۇشلۇق، ئەسكەر بولسا شۇنىڭغا تۇشلۇق... قىسقىسى، ھەرقانداق ئادەم مانا مۇشۇنداق ئۆزۈ سالاھىيىتىگە ماس مەسئۇلىيەتلەرنى ئۈستىگە ئېلىپ ياشايدۇ. ئەقلى - ھوشى جايىدا ئادەملەر ئېچىدە مۇئەييەن سالاھىيەتكە ئىگە ئەمەس ئادەملەر بولمايدۇ. سالاھىيەت مەۋجۇتلا بولىدىكەن، ئۇنىڭدىن شۇنىڭغا لايىق مەسئۇلىيەتنى ئۈستىگە ئېلىش تەلەپ قىلىنىدۇ. شۇنداق يەكۈنلەشكە بولىدۇكى، سالاھىيەتسىز ئادەم بولمايدۇ، ئۇنداق بولغانكەن، مەلۇم مەسئۇلىيەتنى ئۈستىگە ئالمىغان ئادەم بولمايدۇ، مەزكۇر مالە دەل مۇشۇ نۇقتىنىزەر ئۈستىدە قانات يايىدۇ.

ئەمدى بىز يۇقىرىقى يەكۈن ئاساسىدا مۇھاكىمىمىزنى يەنمۇ بىر قەدەم ئىلگىرى سۈرىمىز. دېمەك، مەسئۇلىيەت مۇقەررەر مەۋجۇت دەپ قارىغانكەنمىز، بۇ مەسئۇلىيەتنىڭ خاراكتېرى، ۋەزنىنى نېمە بەلگىلەيدۇ؟

بۇ سوئال مېنىڭچە خېلى مۇھىم، چۈنكى، بەزى ئادەملەر ئۆزىنىڭ زادى قانداق مەسئۇلىيىتى بارلىقىنى، شۇنداقلا مەسئۇلىيىتىنىڭ ئېغىر يەڭگىللىكىنى توغرا دەڭسىيەلمەسلىكى مۇمكىن، بەزىلەر ئۆزلىرى ئادا قىلالمايدىغان، ئۆزىگە ماس كەلمەيدىغان مەسئۇلىيەتنى ئۈستىگە ئېلىۋېلىشى مۇمكىن، يەنە بەزىلەر قولىدىن كېلىدىغان تۇرۇقلۇق، كىچىككىنە مەسئۇلىيەتنىڭ ھۆددىسىدىن چىققىنى بىلەن قانائەت ھاسىل قىلىپ قېلىشىمۇ مۇمكىن.

مۇنداق بىر مىسالنى كۆرۈپ ئۆتەيلى:

ئىككى ئادەم بىر چوڭ ياغاچنى كۆتۈرمەكچى بوپتۇ، ياغاچنىڭ بىر بېشى چوڭ، بىر بېشى كىچىك ئىكەن، ئىككەيـ

لەننىڭمۇ بىرى بەستلىك يوغان ئادەم ئىكەن، يەنە بىرى ئورۇق، جۇغى كىچىك ئادەم ئىكەن، تەبىئىيلا چوڭ ئادەم ياغاچنىڭ چوڭ بېشىنى كۆتۈرۈپتۇ، كىچىك ئادەم كىچىك بېشىنى كۆتۈرۈپتۇ. چوڭ ئادەم مەن نېمىشقا چوڭ بېشىنى كۆتۈرىمەن دەپ ۋايسماپتۇ. بۇ قارىماققا ئىنتايىن ئاددىي بىر ۋەقە، بىزگە ھېچقانداق ھەيران قالارلىق تۇيۇلمايدۇ، ئەمما بۇ ئاددىي ۋەقە بىزگە مۇنداق بىر نەچچە ھەقىقەتنى بايان قىلىپ بېرىدۇ.

A. ئادەم ئىگە بولغان نەرسە، شۇ نەرسە تەلەپ قىلغان مەسئۇلىيەتنىڭ خاراكتېرىنى بەلگىلەيدۇ.

B. بەستلىك ئادەم كۆچلۈك بولغاچقا، يوغان نەرسىنى كۆتۈردى، دېمەك، كۈچ بىلەن مەسئۇلىيەت ئوڭ تاناسىپ.

C. كۆچلۈك ئادەم كىچىك بېشىنى كۆتۈرسە، جامائەتنىڭ ئەيبلىشىگە ئۇچرايدۇ.

A يەكۈنگە ئاساسلانغاندا، بەستلىك ئادەمنىڭ جىسمانىي كۈچى زور بولغاچقا، مەزكۇر ئورۇندا ئۇنىڭ مەسئۇلىيىتى شۇ كۈچنى ئىشلىتىپ ياغاچنىڭ ئېغىر تەرىپىنى كۆتۈرۈش بولدى. يەنى، ئۇ ئىگە بولغان جىسمانىي كۈچ ئۇنىڭ شۇ ئورۇندا نېمە ئىش قىلىشنى بەلگىلىدى. دېمەك، مۇشۇ مەنتىقە بويىچە، ئەگەر بىر ئادەم بىلىملىك بولسا، مۇئەييەن ئورۇندا شۇ بىلىمنى تەلەپ قىلىدىغان بىرەر مەسئۇلىيەتنى ئۈستىگە ئالىدۇ. يەنى، مەسىلەن: جەڭ مەيدانىدا جۇگې لياڭ لەشكەر بولۇۋالمايدۇ، لەشكەر مۇشاۋىر بولۇۋالمايدۇ.

B يەكۈنگە ئاساسلانغاندا، ئەگەر ئادەم قانچە كۆچلۈك بولغانسېرى كۆتۈرىدىغان يۈكمۇ ماس ھالدا ئېغىرلاپ ماڭمىدۇ. مىسالەن: بىر ئادەم پۇلى 10 مىڭ يۈەن چاغدا 100 يۈەن ئىشانە قىلغان بولسا، پۇلى 100 مىڭ يۈەنگە يەتكەندە 1000 يۈەن ئىشانە قىلىشى مۇۋاپىق بولىدۇ. ئادەم ئىگە بولغان بايلىق ــ بىلىم، ئىقتىساد، جىسمانىي كۈچ قاتارلىق ئەۋزەللىكلەر كۆپەيگەنسېرى، مەزكۇر بايلىققا ماس ھالدىكى مەسئۇلىيەتنىڭ ۋەزنى ئېغىرلاپ ماڭمىدۇ.

C يەكۈنگە ئاساسلانغاندا، مەلۇم بايلىق ئىگىسىگە شۇ شەخسنىڭ ئەتراپىدىكىلەرنىڭ ــ ئائىلىسى، ئۇرۇق- تۇغقان- لىرى، يۇرتى، مىللىتى، دۆلىتى ــ مەلۇم ئۈمىدى تەبىئىي يۈكلەنگەن بولىدۇ، بۇ ئۈمىد دەل شۇ شەخسنىڭ ئادا قىلىشى كۈتۈلگەن مەسئۇلىيەت شۇدۇر، ئەگەر ئادا قىلمىسا، مۇشۇ ئۈمىدنى كۈتكەنلەر تەرىپىدىن مەلۇم دەرىجىدە ئەيىبلىنىدۇ. ئەيىبلىنىش دەرىجىسى، شۇ شەخس ئىگە بولغان بايلىق ئاز- كۆپلۈكى، شۇنداقلا كۈتۈلگەن مەسئۇلىيەتنىڭ بايلىق بىلەن بولغان بىرەكلىك دەرىجىسگە باغلىق بولىدۇ.

ئەمدى يۇقىرىقىلارنى يىغىنچاقلىغاندا، باشتىكى سوئالنىڭ جاۋابى مۇنداق بولىدۇ:

مەسئۇلىيەتنىڭ خاراكتېرىنى ئادەم ئىگە بولغان بايلىق قانداقلىقى بەلگىلەيدۇ. ۋەزنىنى بولسا ئەنە شۇ بايلىقنىڭ مىقدارى بەلگىلەيدۇ. شۇڭلاشقا بىر ئادەم ئۆزىدە نېمە ئەقىل بارلىقىنى، شۇنداقلا بۇلار بىلەن نېمە ئىش قىلغىلى بولىدىغانلىقىنى بىلەلىسە، مەسئۇلىيىتىنىڭ نېمىلىكىنى بىلەلەيدۇ، ئاندىن شۇ نەرسىلەرنىڭ مىقدارىنى توغرا دەڭسىيەلىسە، گەدىنىدىكى مەسئۇلىيەتنىڭ قانچىلىكلىكىنى بىلەلەيدۇ.

گەرچە يۇقىرىقى بايان- مۇھاكىمىلەر تولىمۇ ئاددىيدەك، ھەممە بىلىدىغاندەك كۆرۈنسىمۇ، ئەمما بۇ بىلىۋالسلا بولىدىغان مەسىلە ئەمەس، مەسئۇلىيەتنى تونۇش پەقەتلا تۇنجى قەدەم، ئەڭ مۇھىمى، مەسئۇلىيەت ئەكىلىدىغان بەدەللەرگە چىداپ، ئۇنى ئادا قىلىش ئۈچۈن ئەمەلىي تىرىشچانلىق كۆرسىتىشتۇر.

مەسئۇلىيەت ئالدىدا ئادەملەر ھەر خىل بولىدۇ، بەزى كىشىلەر مەسئۇلىيىتىنى ئاڭلىق تونۇيدۇ ۋە ئۆزلۈكىدىن ئادا قىلىدۇ. بەزىلەر تونۇيدۇ، ئەمما ئادا قىلمايدۇ. بەزىلەر ھەتتا تونۇمايدۇ. بەزىلەر بولسا خاتا تونۇۋالىدۇ، ھەتتا بەزىلەر ئۆزلىرىنىڭ قۇربى يەتمەيدىغان مەسئۇلىيەتلەرنى ئۈستىگە ئېلىۋالىدۇ. دېمەك، مانا مۇشۇ ئەھۋاللارنى نەزەردە تۇتۇپ، مەزكۇر ماقالىدە مەن ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە ئاستا- ئاستا مۇئەييەن كۆلەمدە قاتلام بولۇپ شەكىللىنىشكە باشلىغان كارخانىچىلار، بايلارنىڭ بۇرچ- مەسئۇلىيەتلىرىنى ئەسلىتىپ ئۆتۈشكە تىرىشىمەن.

ئەمەلىيەتتە، بۇ ھەرگىزمۇ يېڭى تېما ئەمەس، تارىختىن بۇيان ئوخشىمىغان دىن- مەدەنىيەتكە تەۋە مىللەتلەرنىڭ رىئايە قىلىپ كەلگەن ئۆزىگە خاس سودا ئەخلاق- مىزانلىرى، ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ مۇناسىۋەتلىك قانۇن- تۈزۈملىرى بولغان. جەمئىيەت، خەلقنىڭ بايلاردىن مەلۇم مەجبۇرىيەتلەرنى ئادا قىلىشنى كۈتۈشى ھەرگىزمۇ يېقىنقى زامانداكى ئىش ئەمەس. مەيلى ئىسلام دىنى، خىرىستىيان دىنى ياكى يەھۇدى دىنى دەستۇرلىرىدا ياكى قەدىمكى يۇنانىنىڭ

پەلسەپە تېكستلىرىدە بولسۇن، سودا ئەخلاقى، سودىگەر-
نىڭ قانداق بولۇشى ۋە ئىقتسادىي پائالىيەتكە مۇناسىۋەت-
لىك بولغان ئەخلاقى ۋە قانۇنىي مەزمۇنلارنى تىلغا ئالمىغاد-
لىرى يوق دېيەرلىك. «ئىنجىل»، «تەۋرات»، ئەپلاتوننىڭ
«غايىۋى دۆلەت»، ئارىستوتېلنىڭ «سىياسىيشۇناسلىق»...
قاتارلىق كىتابلاردا بۇ ھەقتە بايانلار بولغانلىقى قەيت قىلىنە-
دۇ. ئىسلام دىنىدىمۇ سودا ئەخلاقى، قانۇنى تولىمۇ سودىگەر-
مەزمۇنلار ئىنتايىن ئىنچىكە ۋە تەپسىلىي بولۇپ، تولىمۇ مۇ-
كەممەل بولغان بىر يۇرۇش ئىقتسات ئېتىكىسى ۋە قانۇن
سىستېمىسىنى شەكىللەندۈرگەن. «قۇرئان»، «ھەدىسلەر»دە
پۇلنى قانداق پىرىنسىپلارغا ئاساسەن قانداق ئۇسۇلدا تېپىش-
تىن تارتىپ، تاپقان پۇلنى قەيەرگە، قانداق سەرپ قىلىشقىچە
بولغان جەريانلار ھەققىدە ئادەم ھەيران قالغىدەك ئىنچىكە
بايانلار بار.

مېنىڭ بۇ كونا تېمىنى قايتا مۇھاكىمىگە قويۇشۇمنىڭ
مەن ئويلىغان تۆۋەندىكىدەك بىر قانچە سەۋەبلىرى بار:

بىرىنچىدىن، ھازىر جەمئىيىتىمىزدە شىركەت قۇرۇپ
ئىگىلىك تىكلىگەنلەر، سودا - سېتىق بىلەن بېيىغانلارنىڭ
ئاستا - ئاستا كۆپىيىشى بىلەن، جەمئىيىتىمىزدە مۇئەييەن دە-
رىجىدە بىر قاتلام بولۇپ شەكىللىنىشكە، ئۇيغۇر شىركەتلە-
رىمۇ يوقلۇقتىن بارلىققا كېلىپ، ئۇيغۇرلارنىڭ، ئىجتىمائىي،
ئىقتسادىي تۇرمۇشىغا مەلۇم دەرىجىدە تەسىر كۆرسىتىدىغان
ئىجتىمائىي ئورگانغا ئايلىنىشقا باشلىدى. شۇنداق پەرەز قى-
لىشقا بولىدۇكى، بۇنىڭدىن كېيىن ئۇيغۇر شىركەتلىرى، ئۇي-
غۇرلارنىڭ ئىجتىمائىي، ئىقتسادىي، تۇرمۇشىدا بارغانسېرى
مۇھىم رولنى جارى قىلدۇرۇشقا باشلايدۇ. شۇنىڭغا ئەگە-
شىپ كارخانىچىلارمۇ، گەرچە ئومۇمىي گەۋدىگە نىسبەتەن
تولىمۇ ئاز سانداكى بىر توپ بولسىمۇ، ئەمما ئۇلار ئۆزلە-
رى ئىگە بولغان ئىقتساد، ئىگىلىك ئارقىلىق، ئۇيغۇر جەمئى-
يىتىنىڭ ھەرقايسى قاتلام - بۆلەكلىرىگە ئەمەلىي تەسىر كۆر-
سىتەلەيدىغان بىر مۇھىم كۈچكە ئايلىنىدۇ. بۇ كۈچ مىللەت-
نىڭ قۇدرەت تېپىشى، تەرەققىي قىلىشىدا ئىنتايىن ھالقىلىق
رول ئويناىيدىغان كۈچ بولىدۇ. چۈنكى، مىللەت تەركىبىدە-
كى بۇرژۇئازىيە قاتلىمى، مەزكۇر مىللەتنىڭ تەرەققىيات،
مەۋجۇتلۇقىدىكى، ئۆز كىرىزىسلىرىنى ھەل قىلىشىدىكى
تايانچ كۈچ ھېسابلىنىدۇ.

يەنە بىر تەرەپتىن، ئەنئەنىۋى تىجارەتنىڭ شىركەتتىن
ئىبارەت بىر ئورگانىنىڭ قوماندانلىقىدا ئېلىپ بېرىلىدىغان بىر
سىستېمىلىق، ئىلمىي پائالىيەتكە ئايلىنىشى، ھازىرقى دەۋردە
شىركەتنىڭ قۇدرىتىنى تارىختا مىسلى كۆرۈلمىگەن دەرىجىگە
يەتكۈزدى. شۇنىڭغا ئەگىشىپ شىركەت غوجايىنلىرىنىڭ
كۆچى، نوپۇزى، تەسىر دائىرىسى ئەنئەنىۋى پۇلدارلارنىڭ
كىدىن نەچچە ھەسسە ئېشىپ كەتتى. شىركەتلەر ھازىرقى
دۇنيادا دۇنيانىڭ ئىقتسادىي تەرەققىياتىغىلا ئەھمىس، سىيا-
سىي ۋەزىيىتىگە، بىخەتەرلىكىگە تەسىر كۆرسىتىدىغان ئور-
گانلارغا ئايلىنىپ قالدى. ھازىر دۇنيادا نۇرغۇنلىغان تەقە-
قاتچى، ئالىم دۆلەت ھالقىغان غايەت زور شىركەت، مالىيە
گۇرۇھلىرىنىڭ سىياسىي ھوقۇق - كۈچىنىڭ زىيادە ئېشىپ
كېتىشىدىن، ھەتتا كەلگۈسىدە دۆلەتنىڭ ئورنىنى ئېلىپ قېلە-
شىدىن ئەندىشە قىلىدۇ.

دېمەك، مانا مۇشۇنداق ئەھۋالدا، مېنىڭچە كارخانىچە-
لىرىمىز، بايلىرىمىزنىڭ ئۆز بۇرچ - مەسئۇلىيىتىنى ئۆزلىرە-
نىڭ ئاڭلىق تونۇۋېلىشىنى كۈتۈپ تۇرماي، ئۇلارنىڭ سەمە-
گە سېلىش، ئەسكەرتىش زۆرۈر.

ئىككىنچىدىن، جەمئىيەتتە مەيدانغا كېلىۋاتقان يېڭى ھا-
دىسىلەر — مەيلى ياخشى ياكى يامان بولسۇن، ئەسلىي
مەۋجۇت بولغان ئىجتىمائىي مەسىلىلەر تەبىئىي يوسۇندا
مەزكۇر جەمئىيەتنىڭ ئىلىم ئەھلىلىرىدىن بەلگىلىك باھا،
ئىنكاس تەلەپ قىلىدۇ. ناۋادا بۇ كىشىلەردە ئومۇمىيۈزلۈك
سۈكۈت ھۆكۈم سۈرسە ياكى ئىنكاس قايتۇرۇش كىچىككىنە
بىر تۈركۈم ئادەملەرگىلا مەركەزلىشىپ قالسا، ئۇ ھالدا
مەزكۇر جەمئىيەتنىڭ ھاياتىي كۈچى ئېغىر كېسەلگە مۇپتىلا
بولغان بولىدۇ. بۇ ماھىيەتتە جەمئىيەتتىكى ئىسلاھات روھـ
نىڭ ئۆلۈشى بولۇپ، بۇ خۇددى بەدەنگە نىسبەتەن ئىممۇنە-
تېت سىستېمىسى قانداق مۇھىم بولسا، جەمئىيەتكە نىسبەتەن
مۇ ئىسلاھات روھى شۇنداق مۇھىمدۇر. تەنقىدلىنىشكە تې-
گىشلىك مەسىلىلەر تەنقىدلەنمىگەن، مەدھىيەگە لايىق ئىشلار
مەدھىيەلەنمىگەن، چۈشەندۈرۈش، باھاغا موھتاج يېڭى
شەيئى - ھادىسىلەر نەزەردىن ساقىت قىلىنغان جەمئىيەتنىڭ
ساغلام جەمئىيەت بولالىشى مۇمكىن ئەمەس. بۇ روھ ئىجتى-
مائىي ئورگانىزمنىڭ نورمال ئايلىنىشىنى كاپالەتكە ئىگە قىلە-
دىغان ئىچكى مېتابولىزمنىڭ مۇھىم ئامىلى ھېسابلىنىدۇ،
جەمئىيەتكە نىسبەتەن ئىسلاھات روھىنىڭ ئۆلۈشى، بەدەنگە
تەگكەن كېسەلنى يوق دەپ ئۆزىنى ئالداشتىن باشقا نەرسە

ئەمەس. دېمەك، ئىلىم ئىگىلىرىدىكى ئورۇنسىز سۈكۈت، مۇقەررەرىكى، جەمئىيەتنى ياماق ئاقۇۋەتكە مۇپتىلا قىلىدۇ.

مەن دەل مۇشۇ نۇقتىدىن مەزكۇر مەسىلىنى مەلۇم دەرىجىدە ھېس قىلغۇچى، ئويلانغۇچى بولۇش سۈپىتىم بىلەن كارخانىچىلىرىمىز ۋە بايلىرىمىزغا ئۇلارنىڭ ئۇستىگە ئېلىشقا تېگىشلىك بەزى مەسئۇلىيەتلىرىنى ئەسلىتىپ ئۆتۈشنى ئۆزۈمنىڭ بىر مەسئۇلىيىتى دەپ قارىدىم.

ئۇچىنچىدىن، كارخانىلارنىڭ نوقۇل ئىقتىسادىي قىممەت يارىتىشتىن باشقا بەزى ئىجتىمائىي مەسئۇلىيەتلەرنى ئۇستىگە ئېلىشنى تەلەپ قىلىش ھازىر بىر دۇنياۋى يۈزلىنىشكە ئايلاندى. دۆلەت ھالقىغان زور گۇرۇھ - شىركەتلەر- مۇ مەزكۇر مەسىلىگە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىدىغان، ھەر يىلى ئۆزلىرىنىڭ ئىجتىمائىي مەسئۇلىيىتىنى قانداق ئادا قىلغانلىقىنى ئىپادىلەيدىغان يىللىق دوكلاتلارنى يىلدا بىر قېتىم ئېلان قىلىدىغان بولدى.

ئىجتىمائىي مەسئۇلىيەتنى قانداق ئادا قىلىش شىركەتلەرنىڭ خىزمىتىنى باھالاشتىكى ئىنتايىن مۇھىم ئۆلچەمگە ئايلاندى، شۇنداقلا بىر ئورتاق تونۇش سۈپىتىدە قوبۇل قىلىندى. ئىجتىمائىي مەسئۇلىيەت ئۇقۇمىمۇ نوقۇل بىر تەشەببۇس ۋە ئۈمىدتىن ھازىر مەخسۇس تەتقىق قىلىنىپ، تولۇمۇ ئىنچىكە، سىستېمىلىق، تەرتىپلىك جەريانغا ئايلاندى. ئىجرا تەرتىپلىرىنىڭ سىستېمىلىق ئىسپېملىرى ئاللىبۇرۇن مۇكەممەل شەكىللىنىپ بولدى. ئىجتىمائىي مەسئۇلىيەت شىركەتلەرنىڭ يېڭى تۈر ئېچىشى، سىياسەت - تەدبىر بەلگىلەش، مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىش دېگەندەك ئومۇمىي شىركەت خىزمىتى جەريانىدىكى ئىزچىل نەزەرگە ئېلىنىدىغان بىر ئاملىغا ئايلىنىپ قالدى. ھازىر «بايلىق» (Fortune) ژۇرنىلى ھەر يىلى دۇنيادىكى 500 كۆچلۈك كارخانىنىڭ ئىچىدىكى شىركەتلەرنى ئىجتىمائىي مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلغانلىق دەرىجىسىگە ئاساسەن مەخسۇس دەرىجە تىزىملىكى ئېلان قىلىدۇ. كارخانىنىڭ ئىجتىمائىي مەسئۇلىيىتى (CSR_Corporate Social Responsibility) ئۇقۇمى مۇئەييەن نەزەرىيەۋى قۇرۇلمىنى بەرپا قىلىپ، ئالىي مەكتەپلەرنىڭ «كارخانا باشقۇرۇش» دەرسلىكلىرىدىن ئورۇن ئېلىپ بولدى.

دېمەك، مانا مۇشۇنداق بىر دۇنياۋى يۈزلىنىشتىن بىزنىڭ كارخانىچىلىرىمىزمۇ خەۋەر تېپىشى، بولسا بۇ جەرياندا ئاكتىپلىق بىلەن قاتنىششى كېرەك.

يېغىنچاقلىغاندا، مانا مۇشۇ ئوي - خىياللار مېنى مەزكۇر تېمىدا قەلەم تەۋرىتىشكە قىستىدى، ناۋادا يازغانلىرىم مەلۇم كىشىلەرنىڭ بۇرچ تۇيغۇسىنى ئويغىتالىسا، ئۆز مەسئۇلىيىتى ھەققىدە ئويلاندۇرالىسا، مەن شۇنىڭدىن خۇرسەن بولىمەن.

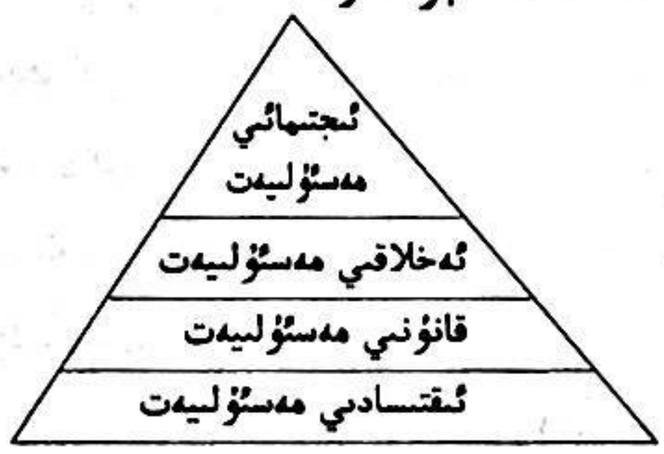
2

تۆۋەندە بىز نۆۋەتتە كارخانا ئىلمى ساھەسىدە تەكىتلىنىۋاتقان كارخانىنىڭ ئىجتىمائىي مەسئۇلىيەت ئۇقۇمىنىڭ داڭلىق، قاتلاملىرىنى قىسقىچە ئانالىز قىلىپ ئۆتىمىز. مەزكۇر ئۇقۇمنىڭ ئىلمىي ساھەدىكى تالاش - تارتىشلىرىنى مېنىڭچە تەپسىلىي سۆزلەپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق. بۇ يازمامۇ بىر ئەستايىدىل ئىلمىي ماقالە ئەمەس. شۇڭا، بۇ ھەقتىكى نەزەرىيە - رامكىلارنىڭ ھەممىسىنى بىر - بىرلەپ تەپسىلىي تونۇشتۇرۇپ ئولتۇرمايمەن. پەقەت مۇشۇ ساھەدىكى بىزگە نىسبەتەن چۈشىنىش قولاي، شۇنداقلا زۆرۈر دەپ قارىغان بىر نەچچە خىل مودېلنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتەمەن.

«ھازىر كۆپرەك تىلغا ئېلىنغان ۋە كەڭرەك قوبۇل قىلىنغان كارخانا ئىجتىمائىي مەسئۇلىيەت ئۇقۇمى ئامېرىكا جورجىيا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى ئارچې كارروللنىڭ (Archie Karrol) «پىرامىدا» ئۇقۇمىدۇر. ئۇ مەزكۇر ئۇقۇمغا مۇنداق تەبىر بېرىدۇ: «كارخانىنىڭ ئىجتىمائىي مەسئۇلىيىتى دېگىنىمىز ــ مۇئەييەن مەزگىلدە، جەمئىيەتنىڭ ئىقتىسادى، قانۇن، ئەخلاق، پاراۋانلىق جەھەتلەردىن كارخانىغا يۈكلىگەن ئارزۇسىدۇر».

ئۇ مۇنداق قارايدۇ: بىرىنچىدىن، ئىقتىسادىي مەسئۇلىيەت بولسا ئىقتىسادىي قىممەت يارىتىشنى مەقسەت قىلىپ قۇرۇلغان بۇ ئورگانىنىڭ ئەڭ ماھىيەتلىك خۇسۇسىيىتى، شۇنداقلا كارخانىنىڭ ئەڭ مۇھىم مەسئۇلىيىتى، ئەمما ھەرگىزمۇ بىردىنبىر مەسئۇلىيىتى ئەمەس؛ ئىككىنچىدىن، كارخانا جەمئىيەتنىڭ بىر تەركىبىي قىسمى بولۇش سۈپىتى بىلەن، جەمئىيەت ئۇنىڭغا مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىش، سېتىش ياكى مۇلازىمەت قىلىش دېگەندەك ھوقۇقلارنى بېرىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىللە، يەنە كارخانىنىڭ ئۆز ئىقتىسادىي نىشانىنى قانۇن رامكىسى ئىچىدە ئەملگە ئاشۇرۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. دېمەك، شىركەت بەزى زۆرۈر قانۇنىي مەسئۇلىيەتلەرنى

ئۇستىگە ئالغان بولىدۇ؛ ئۇچىنچىدىن، گەرچە كارخانىلاڭ ئىقتىسادىي ۋە قانۇنىي مەسئۇلىيەتلىرى بەزىبىر ئەخلاقىي مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولسىمۇ، ئىجتىمائىي ئاممانى يەنىلا كارخانىلاڭ قانۇنغا ئايلىنىپ كەتمىگەن، ئەمما ئومۇم ئورتاق ئېتىراپ قىلغان بەزىبىر ئەخلاقىي پرىنسىپلارغا رىئا-يە قىلىشنى ئۇمىد قىلىدۇ؛ تۆتىنچىدىن، جەمئىيەت ئادەتتە كارخانىدىن تىلدا ئىپادىلەپ بولۇش قېيىن بولغان بەزى ئۇ-مىدلەرنى كۆتىدۇ. بۇ جەھەتتىكى مەسئۇلىيەتلەرنى ئۇستىگە ئېلىش - ئالماسلىق پۈتۈنلەي كارخانىلاڭ ئۆزىنىلاڭ ئىختىيار-لىقىدىكى ئىش ھېسابلىنىدۇ. بۇ پۈتۈنلەي ئۆزى تەشەببۇس-كارلىق بىلەن خالاپ قىلىدىغان ئىشلار قاتارىغا تەۋە ھېساب-لىنىدۇ. كاررول مۇنداق قارايدۇ: ئىقتىسادىي مەسئۇلىيەت ھەممىنىلاڭ ئاساسى بولۇپ، ھەممىنىلاڭ ئاستىدا بولىدۇ ھەمدە ئەڭ كۆپ سالماقنى ئىگىلەيدۇ، ئۇنىلاڭ ئۇستىدە قانۇنىي مەسئۇلىيەت، ئاندىن ئەخلاقىي مەسئۇلىيەت، ئەڭ چوققىسىدا ئىختىيارىيلىق بىلەن ئادا قىلىنىدىغان ئىجتىمائىي مەسئۇلىيەت تۇرۇپ بىر پىرامىدا شەكلىنى ھاسىل قىلىدۇ». بۇنىلاڭ ئىس-پىچىسى تۆۋەندىكىدەك بولىدۇ:

(«كارخانا ئىجتىمائىي مەسئۇلىيىتى ــ باشقۇرۇش دەرسلى-كى» جۇڭگو خەلق ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2008 - يىلى 9 - ئاي 1 - نەشرى، خەنزۇچە 13 - بەت)

ئىككىنچىسى ئەنگلىيە ئالىمى جون ئېلكىنگتون (John Elkington) 1980 - يىلى ئوتتۇرىغا قويغان مودېل. مەزكۇر ئۆلچەم ھازىر بىر كارخانىلاڭ ئومۇمىي سودا پائالى-يىتىنى باھالاشتىكى مۇھىم رامكىغا ئايلىنىپ قالدى. ھازىر قې-لىپلاشقان CSR نىلاڭ ئومۇمىي قۇرۇلمىسى مۇنداق:

يەنى، كارخانا ئاۋۇال ئىقتىسادىي قىممەت يارىتىشى كېرەك، چۈنكى بۇ باشقا مەسئۇلىيەتلەرنى ئادا قىلىشنىلاڭ ئال-دىنقى شەرتى. كارخانا پۇل تاپماي تۇرۇپ، باشقا مەجبۇرد-يەتلىرىنى ئادا قىلالمايدۇ. ئاندىن كېيىن ئۆزىنىلاڭ جەمئىيەت ئالدىدىكى مەجبۇرىيىتىنى ھەر خىل شەكىلدە ئادا قىلىشى كېرەك. ئاندىن كارخانا ئۆزىنىلاڭ مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىش-تىن سېتىشقىچە بولغان ئومۇمىي پائالىيىتى جەريانىدا مۇھىتقا زىيان يەتكۈزۈشتىن ساقلىنىشى، مۇھىتنى قوغدىشى، شۇنداق قىلا مۇھىت ئاسراشنى كارخانا ئىستراتېگىيەسىگە كىرگۈزۈشى كېرەك.

ھازىر كارخانىلارنىلاڭ سودا پائالىيىتى داۋامىدا ئۆزىنىلاڭ ئىجتىمائىي مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلغانلىقىنى باھالاشتا قوللىنىلى-دىغان CSR (Cooporata Social Responsibiliti) كۆرسەتكۈچى دەل كارخانىلاڭ مۇشۇ ئۇچ جەھەتتىكى ئىپادىسىنى ئاساس قىلىدۇ.

ياپونىيە تەتقىقاتچىسى چىگۇەن يوۋئېر بۇ ئۇچ قاتلامنى مۇنداق شەرھلەيدۇ:

«كارخانىلاڭ ئىقتىسادىي مەسئۇلىيىتى دېگىنىمىز ــ كارخانىلاڭ بىر تەرەپتىن قانۇن - تۈزۈمگە رىئايە قىلىپ، مەھسۇلات ۋە مۇلازىمەت ئارقىلىق قانۇنلۇق پايدىغا ئېرىشىش-شىنى كۆرسەتسە، يەنە بىر تەرەپتىن خادىملارنى مۇۋاپىق يالالاش، پايدا تەقسىملەش ۋە باج تاپشۇرۇشنى كۆرسىتىدۇ.

ئىجتىمائىي مەسئۇلىيىتى دېگىنىمىز بولسا، پايچى، خادىم قاتارلىق ئالاقىدار مەنپەئەتدارلارنىلاڭ مەنپەئىتىگە ئەھمىيەت بەرگەن - بەرمىگەنلىكىنى، خادىملارنى تەربىيەلى-گەن - تەربىيەلىمىگەنلىكىنى، جەمئىيەتكە تۆھپە قوشقان - قوشمىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

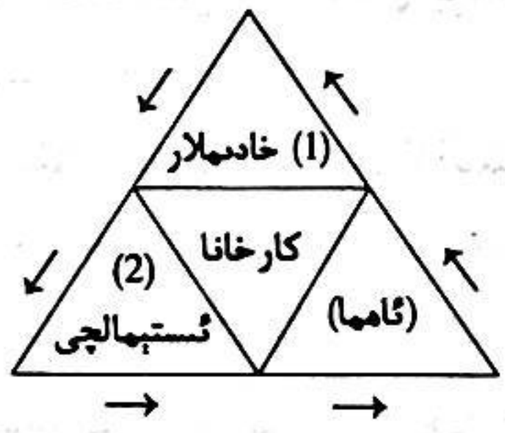
مۇھىت بولسا، كارخانىلاڭ مۇھىتقا كۆڭۈل بۆلۈشىنى سىياسىتىگە كىرگۈزگەن - كىرگۈزمىگەنلىكىنى، مەھسۇلاتنىلاڭ مۇھىتقا زىيانلىق ياكى ئەمەسلىكىنى، مۇھىت دوكلاتىنى ئاشكارا ئېلان قىلىشنى كۆرسىتىدۇ.»

ئۇ يەنە مۇنداق دەيدۇ: «كارخانىلاڭ ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي ۋە مۇھىت جەھەتتىكى بۇ ئۇچ مەسئۇلىيىتى ھەر-گىزمۇ يەككە ئادا قىلىنمايدۇ. بەلكى گىرەلىشىپ كېتىدۇ، بۇ كارخانىلاڭ سىجىل تەرەققىياتىنىلاڭ ئاچقۇچى. بۇ جەريانىدا چوقۇم پايچى، خادىملار ۋە جەمئىيەتنىلاڭ ئۆزئارا مۇناسىۋە-تىنى تېخىمۇ چىلاڭ باغلاپ، ئۆزئارا چۈشىنىشنى تېخىمۇ چوڭ-

قۇرلاشتۇرۇش كېرەك.»

(«جۇڭگو ئىقتىساد، نەشرىياتى ــ كارخانا ئىجتىمائىي مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلىش توغرىسىدا» ــ ياپونىيە چىڭچۈەن يوۋئېر. 2010 - يىلى 5 - ئاي 1 - نەشرى، خەنزۇچە 67 - بەت)

ئىقتىساد باشقۇرۇش پەنلىرى دوكتورى دەن چېڭفەن «كارخانا مەسئۇلىيىتى توغرىسىدا» دېگەن كىتابىدا كارخانا-نىڭ ئىجتىمائىي مەسئۇلىيىتى تۇغرۇلۇق مۇنداق دەيدۇ: «كارخانىنىڭ مەسئۇلىيىتى تېگى - تەكتىدىن ئېيتقاندا، ئادەمگە بولغان مەسئۇلىيەت بولۇپ، ئاساسلىقى مۇنۇ ئۈچ تەرەپتە ئىپادىلىنىدۇ: (1) كارخانىنىڭ ئۆز ئىچىدىكى خادىملىرىغا بولغان مەسئۇلىيىتى. (2) كارخانىنىڭ ئىستېمالچىلارغا ياكى مۇلازىمەت ئوبيېكتلىرىغا بولغان مەسئۇلىيىتى. (3) كارخانىنىڭ باشقا جەمئىيەت ئەزالىرىغا بولغان مەسئۇلىيىتى، يەنى ئىجتىمائىي پاراۋانلىق ئىشلىرىغا قوشقان تۆھپىلىرىدە ئىپادىلىنىدۇ».

(«كارخانىنىڭ مەسئۇلىيىتى، توغرىسىدا» جۇڭگو بازار نەشرىياتى، 2009 - يىلى 7 - ئاي 1 - نەشرى، خەنزۇچە 84 - 85 - بەتلەر.) بۇ ئىسخېمىنى مۇنداق شەرھلەشكە بولىدۇ:

كارخانا ئەڭ ئاۋۋال ئۆزىنىڭ خىزمەتچى خادىملىرى ئالدىدىكى مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلىشى كېرەك. بۇ مەسئۇلىيەتنى ئادا قىلماي تۇرۇپ، ئىستېمالچى ۋە باشقا جەمئىيەت ئەزالىرى ئالدىدىكى مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلىشى مۇۋاپىق ئەمەس. چۈنكى خادىملار كارخانىنىڭ بىر تەركىبى كارخانا-نىڭ قىممىتىنى ھەقىقىي يارىتىۋچىلار، شۇڭلاشقا ئەڭ ئاۋۋال شۇلارغا كۆڭۈل بۆلۈشى كېرەك. ئاندىن ئىستېمالچىلار، كارخانا ئۆزىنىڭ ئىستېمالچىلىرىغا ياخشى، سۈپەتلىك مەھسۇلات، ئەلا مۇلازىمەت تەمىنلىشى، ئۇلارغا سەممىي مۇئامىلە قىلىشى، ئالدىماسلىقى كېرەك. چۈنكى، ھەرقانداق كارخانا ئەنە شۇ ئىستېمالچىلار تۇپىغا تايىنىپ مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. بۇ مەسئۇلىيەتلەرنى لايىقىدا ئادا قىلىپ بولغاندىن كېيىن، نۆۋەت ئاخىرىدا باشقا جەمئىيەت ئەزالىرىغا كېلىدۇ. يەنى، كارخانا نورمال سودىسىغا تەسىر يەتمىگەن ئەھۋالدا، جەمئىيەتنىڭ باشقا پاراۋانلىق ئىشلىرىغا خالىس تۆھپە قوشسا بولىدۇ.

مۇناسىۋەتلىك كىتابلاردا بۇ ھەقتىكى نەزەرىيە، رامكىلار تولىمۇ كۆپ، شۇنداقتىمۇ مېنىڭچە يۇقىرىقى ئىسخېمىلارمۇ بىزگە كارخانىنىڭ مەسئۇلىيەت ئۇقۇمىنىڭ ئۆز ئىچىگە ئالىدىغان دائىرە - قاتلاملىرىنى خېلى چۈشىنىشلىك كۆرسىتىپ بېرەلەيدۇ، مەيلى بىز مەزكۇر ئۇقۇمنى قايسى نۇقتىدىن تۇرگە ئايرىمايلى، يەنىلا بىر - بىرى بىلەن زىچ باغلىنىپ گىرەلىشىپ كېتىدۇ. مەسىلەن: ئەخلاقىي مەسئۇلىيەت دېسەك، بۇ ئىقتىسادىي مەسئۇلىيەت قاتلىمىدىمۇ، شۇنداقلا خادىملار ۋە ئىستېمالچىلارغا نىسبەتەن ئادا قىلىنىدىغان مەسئۇلىيەت قاتلىمىدىمۇ تېپىلىدۇ، بۇلارنىڭ ھېچقايسىسى بىر - بىرىنى چەتكە قاقمايدۇ، بەلكى ھەممە قاتلام - دەرىجىلەر بىر - بىرى بىلەن ئورگانىك ئىچكى پۈتۈنلۈككە ئىگە.

يۇقىرىقىلارنى خۇلاسە قىلغاندا:

كارخانا ئومۇمەن ئېيتقاندا، تۆۋەندىكى ئادەملەر ئالدىدا ئۆز مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلىدۇ،

1) پايچىلار
2) خادىملار
3) ئىستېمالچىلار
4) جەمئىيەت ئەزالىرى

بۇلار كارخانىنىڭ مەسئۇلىيەت ئوبيېكتىنى تەشكىل قىلىدۇ، ئاندىن كارخانا مانا مۇشۇ ئوبيېكتلارغا بولغان مەسئۇلىيىتىنى تۆۋەندىكى ساھەلەر بويىچە ئادا قىلىدۇ.

1) ئىقتىسادىي جەھەتتە
2) مۇھىت جەھەتتە
3) ئىجتىمائىي جەھەتتە

ئاندىن ھەممە ساھەدىكى مەسئۇلىيەتنىڭ قانۇنىي ۋە ئەخلاقىي كاتېگورىيەسى بولىدۇ، ئادا قىلىنىش دەرىجىسى مۇنداق بولىدۇ.

1) زۆرۈر مەسئۇلىيەتلەر (چوقۇم ئادا قىلىنىدىغان)
2) تېگىشلىك مەسئۇلىيەتلەر
3) خالىس مەسئۇلىيەتلەر

دېمەك، كارخانىنىڭ ئىجتىمائىي مەسئۇلىيىتىنى مەسئۇلىيەت ئوبيېكتى، ساھەسى ۋە ئادا قىلىش دەرىجىسى جەھەتلەردىن يۇقىرىقىدەك بۆلۈشكە بولىدۇ. ئەلۋەتتە، بۇلارنىڭ

هەممىسنى يەنە ئۆز ئىچىدىن تېخىمۇ كىچىك، ئىنچىكە تۈر-لەرگە بۆلۈش تامامەن مۇمكىن.

تۆۋەندە مەن پەقەت كارخانىلىق ئۆز مەسئۇلىيىتى ئوبيېكتلىرىغا ئادا قىلىشقا تېگىشلىك بولغان مەسئۇلىيەتلىرىنى دائىرە - قاتلاملىرىنى بايان قىلىپ چىقىمەن. مۇشۇلارنى بايان قىلىش داۋامىدا، يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ساھەلەر ۋە دەرىجىلەرگە تەۋە مەسئۇلىيەتلەرمۇ تەبىئىي تىلغا ئېلىنىدۇ.

* * *

كارخانىلىق پايچىلار، خادىملار، ئىستېمالچىلار ۋە جەمئىيەت ئەزالىرىغا بولغان مەسئۇلىيىتى يۇقىرىقى ھەممە ساھەگە چېتىلىدۇ. ھەر بىر ساھەدە قانۇنىي مەسئۇلىيىتىمۇ، ئەخلاقىي مەسئۇلىيىتىمۇ بار، ئادا قىلىش زۆرۈر بولغان، شۇنداقلا خالىس ئادا قىلىنىدىغان مەجبۇرىيەتلىرىمۇ بار. مەن بۇلارنى بايان قىلغاندا ئومۇملاشتۇرۇپ سۆزلەيمەن. شۇنداقلا مۇشۇ ساھەلەردە ئۈيغۇر كارخانىلىرىدا مەن ساقلى-نىۋاتىدۇ دەپ قارىغان بەزى مەسىلەرنى قىسقىچە مۇلاھىزە قىلىپ ئۆتىمەن.

1. پايچىلارغا بولغان مەسئۇلىيىتى

پايچىلارغا بولغان مەسئۇلىيەت ماھىيەتتە باشقا ئوبيېكتلارغا بولغان مەسئۇلىيەتنىڭ ئالدىنقى شەرتى ھېسابلىنىدۇ. چۈنكى، دەسلەپتە پايچىلارنىڭ مەنپەئىتى كاپالەتكە ئىگە بولماي تۇرۇپ، باشقا مەسئۇلىيەتلەرنى ئادا قىلىشتىن سۆز ئېچىش تەس. شىركەتنىڭ قۇرۇلۇشىدىكى ئەڭ باش مەقسەت پايچىلارغا پايدا يارىتىشتۇر. ئۇلار شىركەتنىڭ قۇر-غۇچىلىرى، مەبلەغ سالغۇچىلىرى، ئۇنداق بولغانكەن، پاي-چىلارنىڭ پايدىسىنى زورايتىش كارخانىنىڭ باش نىشانى بو-لىدۇ. ئەمەلىيەتتە، پايچىلارنىڭ پايدىسىنىڭ زورايغانلىقى كارخانىنىڭ تەرەققىي قىلغانلىقى ھېسابلىنىدۇ. شۇنداق بول-غاندا باشقا مەسئۇلىيەتلەرنى ئادا قىلىشنىڭ ماددىي ئىمكانىيە-تى تۇغۇلىدۇ.

ھېنىكچە كارخانىنىڭ پايچىلار ئالدىدىكى مەسئۇلىيىتى تۆۋەندىكى بىر قانچە نۇقتىلاردا بەكرەك گەۋدىلىنىشى مۇمكىن.

(1) پايدا ئېلىشنى ئىشقا ئاشۇرۇش.

قارىماققا بىر كارخانا ئۈچۈن پۇل تېپىشنىڭ، پايدا ئې-لىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى تەكىتلەش بەكلا ئارتۇقچە بىلىنىدۇ. ئەمما ئەمەلىي خىزمەت داۋامىدا، پايچىلارنىڭ سايلىشى ياكى بېكىتىشى بىلەن ئۇلارغا ۋاكالىتەن كارخانىنىڭ خىزمىتىنى قە-لىۋاتقانلاردا ھەر خىل خاتالىقلار يۈز بېرىدۇ. بەزىسى سە-ۋەنلىكتىن، ھەتتا بەزىسى قەستەنلىكتىن سادىر بولىدۇ. يەنە بەزىسى سەل قاراشتىن سادىر بولىدۇ. بەزى خاتالىقلار، ئىستراتېگىيە، تاكتىكا بەلگىلەشتە يۈز بەرسە، يەنە بەزىلىرى مۇشۇلارنى ئەمەلىي ئىجرا قىلىش ھالقىلىردا يۈز بېرىدۇ. بۇ خىل خاتالىقلارنىڭ بەزىسىنى قوبۇل قىلغىلى، بەزىسىنى قوبۇل قىلغىلى بولمايدۇ. قوبۇل قىلغىلى بولمايدىغانلىرى دەل مەسئۇلىيەتسىزلىك سادىر قىلغانلىرى ھېسابلىنىدۇ.

خاتالىقلار، بار ئىمكانىيەت ئىچىدىكى تىرىشچانلىقنى كۆرسەتمەي سادىر بولسا، بۇنى قوبۇل قىلىشقا بولمايدۇ. مەسىلەن:

مەلۇم ئىستراتېگىيە بەلگىلەندى دېسەك، بۇنى بەلگە لەش جەريانى زۆرۈر بولغان قەدەم - باسقۇچلارنى بېسىپ ئۆتىمەي، (ئالايلۇق: بازار تەكشۈرۈلمەي، خامچوت چىقىرىل-ماي، مۇناسىۋەتلىك ئۇچۇرلار چىقىرىلماي... دېگەندەك زۆرۈر خىزمەتلەر ئىشلەنمەي) يەكۈنلۈك بىلەن چىقىرىم قويۇلسا؛ ئىجرا داۋامىدا تامامەن سالقىنلىش مۇمكىن بولغان خاتالىقلار تەكرار سادىر بولسا، بۇنداق خاتالىقنى قوبۇل قىل-غىلى بولمايدۇ. خاتالىق سادىر قىلغۇچى بۇنىڭغا مەسئۇل بو-لىدۇ. ئەگەر ئىستراتېگىيە، تاكتىكا خاتا بېكىتىلىپ قالغان بولسىمۇ، (بۇنداق خاتالىقتىن مۇتلەق سالقىنلىش ئاساسەن مۇمكىن ئەمەس) ئىجرا داۋامىدا ئىمكانىيەت ئىچىدىكى بارلىق تىرىشچانلىق كۆرسىتىلگەن بولسا، بۇ خىل خاتالىق-لارنى قوبۇل قىلىشقا تامامەن بولىدۇ.

قىسقىسى، ھېچكىم سوددىدا مۇتلەق خاتالاشماسلىققا، ئىزچىل پايدىلا ئېلىپ، زىيان تارتماسلىققا كاپالەتلىك قىلال-مايدۇ، بۇنى پايچىلارمۇ چۈشىنىدۇ. ئەمما تىرىشىشقا كاپالەت-لىك قىلالايدۇ. تىرىشىپ تۇرۇپمۇ زىيان كۆرۈلسە، قەستەن خاتالىق سادىر قىلمىسا، مېنىكچە بۇنى مەسئۇلىيەتسىزلىك دې-گىلى بولمايدۇ.

(2) خىيانەت قىلماسلىق، ھېساباتنى ئېنىق، سۈزۈك قىلىش.

خىيانەت قىلىشمۇ قارىماققا تەكتىلەش زۆرۈرىيىتى يوق مەسىلىدەك بىلىنىدۇ، ئەمما سودا ئەمەلىيىتى داۋامىدا بۇ خىل ئەھۋال بەكلا تولا كۆرۈلىدۇ. بۇ خىيانەتلەرنىڭ بەزى قەستەن، بەزىسى سەۋەنلىك بىلەن بولىدۇ. ئىككىسىنىڭ

قەبىھلىك دەرىجىسى زور دەرىجىدە پەرقلەنسىمۇ، ئەمما نەتىجە ئېتىبارى نۇقتىسىدىن، ھەر ئىككىلىسىنى قوبۇل قىلغىلى بولمايدۇ. مەنپەئەت، بايلىق ئالدىدا يەنە كېلىپ پۇرسەتمۇ تۇغۇلۇپ قالغاندا، خىيانەت سوممىسى ئالاھىدە زور بولغاندا، نۇرغۇنلىغان كىشىلەر بۇنىڭ ئېزىقتۇرۇشىغا بەرداشلىق بېرەلمەيدۇ.

شۇڭلاشقا مۇشۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا، ھېساباتنى ئېنىق، سۈزۈك قىلىش، ۋاقتى قەرەلدە پايچىلارغا كارخانىنىڭ مالىيە ئەھۋالىنى دوكلات قىلىپ تۇرۇش مەسئۇلىيىتى بار. بۇنىڭ ئەنە شۇنداق خىيانەتلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىشتا، شۇنداقلا كارخانىنىڭ خىزمەتچىنىڭ تېخىمۇ راۋان، ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلىشىغا ئالاھىدە پايدىسى بار.

شۇنى قەستۈرۈپ ئۆتۈشۈم زۆرۈركى، مەن ئۆزۈم تەكشۈرگەن، كۆرگەن ئەمەلىيەتكە ئاساسلانغاندا، خېلىلا كۆپ سانداكى ئۇيغۇر شىركەتلىرىدە رەسمىي، ئۆلچەملىك مالىيە تۇزۇمى شەكىللەنمىگەن، ھەتتا مالىيەنمۇ كەسپىي ئادەملەر تۇتمىغان، پايچىلار خالىغاندا كېلىپ ھېسابنى كۆرەلمەيدۇ ياكى كۆرەي دېسىمۇ، ۋاقتى-ۋاقتىدا تەييار قىلىپ تۇرۇلغان ھېسابات يوق بولسىمۇ، خىلمۇخىل سەۋەبلەر بىلەن سۈزۈك قىلىنمىغان. بۇ خىل ئوچۇق بولمىغان ھېسابات تۈپەيلىدىن ئوڭۇشسىزلىققا، كۆڭۈلسىزلىككە ئۇچرىغان ئۇيغۇر كارخانىلىرى ئاز ئەمەس.

يەنە بىر قەدەر ئومۇملاشقان مەسىلە شۇكى، ياخشى كۆڭۈلنى ھېسابات قىلماسلىقنىڭ دەسمايىسى قىلىۋېلىش. مەيلى كۆڭلىمىز قانچىلىك ئاق، ئۆزئارا قانچىلىك ئىشەنچىلىك بولۇپ كېتەيلى، بىر شىركەتنىڭ مالىيە قائىدىسى دۆلەتنىڭ قانۇنىدەك مۇقەددەس ھېسابلىنىدۇ. شۇڭلاشقا مەن كارخانا رەھبەرلىكىنىڭ ھېساباتنى ئۆلچەملىك مالىيە قائىدىسى بويىچە تۈتۈش مەجبۇرىيىتى بار دەپ قارايمەن. بۇ پايچىلارغىمۇ، كارخانىنىڭ خىزمەتچىمۇ پايدىلىق. ئەگەر ھېساب ئەنە شۇنداق قالايمىقان، رەتسىز بولسا، شىركەت بىلەن پايچىلار ئوتتۇرىسىدا ئېنىق زىددىيەت تۇغۇلىدۇ. ھەتتا ئېنىق بولغاندا شىركەت ۋەيران بولۇشى، پارچىلىنىشى مۇمكىن، ئۇنىڭدىن باشقا پايچىلارنىڭ يەنە يېڭى تۇرگە مەبلەغ سېلىشى، باشقىلار بىلەن ھەمكارلىشىپ سودا قىلىش ئېنىق ئېنىغر زەربىگە ئۇچرايدۇ.

(3) ئەھدى-توختاملارغا رىئايە قىلىش.

ئەگەر كارخانا پاي ھەسسىدارلىق كارخانىسى بولسا، كارخانا بىلەن پايچىلار ئارىسىدا، ئۆزئارا كېلىشىپ تۈزۈلگەن بىر يۇرۇش ھوقۇق-مەجبۇرىيەتلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىغان كېلىشىم بولىدۇ. مەزكۇر كېلىشىم مۇناسىۋەتلىك تەرەپلەر ئارىسىدىكى تالاش-تارتىشلارنى ھەل قىلىدىغان، ھوقۇق-مەجبۇرىيەتلەرنى كاپالەتكە ئىگە قىلىدىغان ئاساسىي قانۇن ھېسابلىنىدۇ. كارخانا رەھبەرلىكى چوقۇم مۇشۇ كېلىشىملەرگە رىئايە قىلىپ پايچىلارنىڭ ھوقۇق-مەنپەئىتىگە ھەقىقىي تۇردە كاپالەتلىك قىلىشى كېرەك.

مەن كۆرگەن كۆپ سانداكى ئۇيغۇر شىركەتلىرىدە پايچىلار بىلەن شىركەت ئارىسىدا بولىدىغان بۇنداق كېلىشىم تۈزۈلمىگەن، تۈزۈلگەنلىرىمۇ ئەتراپلىق ئەمەس. بەزىلىرىدە پايچىلار كارخانىنىڭ سىياسەت بەلگىلەش جەريانىنىڭ پۈتۈنلەي سىرتىدا قالدۇرۇلغان، بەزىلىرىدە پايچىلار خالىغانچە بۇ جەريانغا ئارىلىشىپ، نورمال باشقۇرۇش خىزمىتىگە كاشىلا پەيدا قىلغان، بۇمۇ كارخانا چوقۇم ئويلىشىدىغان ئىشلارنىڭ بىرى. تۈزۈلگەن ئەھدىگە ئەمەل قىلىش سوددىكى ئەڭ ئەقىللىق ئەخلاق ھېسابلىنىدۇ. ئۇيغۇرلارنىڭ سودا ئىدىيەسىنىڭ يادروسىنى شەكىللەندۈرگەن ئىسلام دىنىدۇ، ئەھدىسىدە تۇرماسلىق ئېغىر گۇناھ ھېسابلىنىدۇ.

(4) پايچىلارنى تەربىيەلەش

مېنىڭچە كارخانا يەنە مەبلەغ سالغۇچىلارنى مەبلەغ سېلىش ۋە ئىقتىسادىي بىلىملەر جەھەتتىن تەربىيەلىشى كېرەك. ئەلۋەتتە بۇ كارخانا قىلمىسا ئەيىبلىنىدىغان ئىش ئەمەس، ئەمما تولىمۇ ئەھمىيەتلى زور ئىش. ئۇيغۇرلارنىڭ سودا ئەمەلىيىتىدە، ئەنئەنىۋى سودا ئارقىلىق پۇل تېپىپ، مەلۇم بىرەر تۇر، كارخانىغا مەبلەغ سالغانلارنىڭ كۆپىنچىسى كارخانا باشقۇرۇش، مەبلەغ سېلىش دېگەندەك ئىقتىساد پەنلىرىدە ئوقۇمغان، بۇ بىزنىڭ پۇلدارلىرىمىزنى قولىدىكى مەبلەغدىن ئۇنۇملۇك پايدىلىنىشتىن توسۇپ تۇرغان ئاساسلىق نارىنىڭ بىرى. شۇڭلاشقا ناۋادا كارخانىنىڭ قولىدىن كەلسە، ھەر خىل ئۇسۇللار — مەسىلەن: دەرس ئۆتۈش، لېكسىيە تەشكىللەش، ئېكسكۇرسىيەگە ئۇيۇشتۇرۇش — بىلەن ئۇلارنىڭ كاللىسىنى ئېچىش، زامانغا خاس سودا، مەبلەغ سېلىش ئېڭىنى يېتىلدۈرۈش بەكلا ياخشى ئىش ھېسابلىنىدۇ. بۇنىڭ شىركەتنىڭ ئۆزىگىمۇ، شۇنداقلا مەبلەغ سالغۇچىلارغىمۇ ئالاھىدە پايدىسى بار.

تەييار مەبلەغنىڭ بىكار تۇرۇشى، ئۇنىڭدىن يا ئۆز ئىگىسىنىڭ، يا باشقىلارنىڭ پايدىلىنالماسلىقى بىر ساغلام ھالەت ئەمەس، مىللىي ئىقتىساد ئاساسىنىڭ شەكىللىنىشىدە، بايلارنىڭ قولىدىكى مەبلەغدىن ئۇنۇملۇك پايدىلىنىپ، ھەر خىل تۇرلەرنى ئېچىش، كېڭەيتىشنىڭ پايدىسى ئىنتايىن زور. بۇنىڭدىن نۇرغۇن خىزمەت ئورنى يارىتىلىدۇ. بازار جانلىنىدۇ، ئۆزىمىزگە خاس پۇل مۇئامىلە قۇرۇلمىسىنىڭ شەكىللىنىش مۇمكىنچىلىكى تۇغۇلىدۇ.

2. خادىملارغا بولغان مەسئۇلىيىتى.

كارخانىنىڭ خادىملىرىغا بولغان مەسئۇلىيىتى كارخانىنىڭ ھايات - ماماتىغا مۇناسىۋەتلىك بولغان يەنە بىر مۇھىم مەسئۇلىيەت، چۈنكى تېگى - تەكتىدىن ئېيتقاندا، خادىملار كارخانىنىڭ ھەقىقىي مەنىدىكى بايلىقى ھېسابلىنىدۇ. مەزكۇر مەسئۇلىيەت تۆۋەندىكى بىر نەچچە جەھەتلەردە ئىپادىلىنىدۇ.

1) تەمىنات - پاراۋانلىق

شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، ئادەملەرنىڭ مەلۇم شەرتلەشكەن قارارىغا، ئۇلار تەمىنلىيەلەيدىغان ئىقتىسادىي تەمىنات ئېقى زور تەسىر كۆرسىتىدۇ. كۆپ قىسىم ئەھۋالدا مائاشنىڭ ئاز - كۆپلۈكى ئېقى باشتا ئويلىشىلىدىغان ئامىل ھېسابلىنىدۇ، شۇڭلاشقا كارخانا خادىملار ئالدىدا مەيلى قانۇنىي نۇقتىدىن، مەيلى ئەخلاقىي نۇقتىدىن، چوقۇم بەلگىلىك مەسئۇلىيەتلەرنى ئۈستىگە ئالغان بولىدۇ. بۇ مەسئۇلىيەتنىڭ ئادا قىلىنىش - قىلىنماسلىقى، كارخانا بىلەن خادىملار نېقى مۇناسىۋىتىنى نورمال ساقلاشتىكى ھالقا ھېسابلىنىدۇ. خادىملار كارخانىنىڭ تەلىپى بويىچە ئەمگەك قىلىدۇ، قىممەت يارىتىدۇ. كارخانا خادىملارنىڭ يارىتىلىشىغا قىممەتكە ئاساسەن مۇئەييەن مىقداردا مائاش - ئىش ھەقىقى بېرىدۇ. بۇ دۇنيادىكى ھەممە ئادەم قوبۇل قىلىدىغان ئېقى ئەقلىي قائىدە. گەرچە بۇ مانا مۇشۇنداق ئەقلىي قائىدە بولسىمۇ، ئەمەلىيەت داۋامىدا مەسئۇلىيەتسىزلىك يەنىلا يۈز بېرىپ تۇرىدۇ. ئەلۋەتتە بۇنداق مەسئۇلىيەتسىزلىك بەزىدە ئىككىلا تەرەپتىن سادىر بولىدۇ. ئەمما تۆۋەندە بىز ئۆزىمىزنىڭ تېخىمۇ بولغان كارخانىلاردىكى مەسئۇلىيەتسىزلىك ھەققىدىلا توختىلىمىز.

(1) بەرگەن مائاش، يارىتىلغان قىممەتكە لايىق بولماسلىق.

بۇنداق نالايىق تەقسىمات ئىككى تەرەپنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بىرسى مائاش يارىتىلغان قىممەتتىن تۆۋەن بولۇپ قېلىش، يەنە بىرى بولسا يۇقىرى بولۇپ قېلىش.

ئادەتتە خادىملارنىڭ مائاشىنىڭ بېكىتىلىشى بەك كۆپ مەسىلىلەرگە چېتىلىدۇ، كارخانىنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالى، جەمئىيەتنىڭ ئىستېمال سەۋىيەسى، مال باھاسى، خادىملارنىڭ ئىقتىدارى... قاتارلىق ئامىللار مائاشنىڭ مىقدارىنى بەلگىلەشكە تەسىر كۆرسىتىدۇ. شۇڭلاشقا مائاشنىڭ ئادىللىقىنى بەلگىلەشنىڭ ئۆلچىمى بىر قەدەر مۇرەككەپ، مۇتلەق ئادىل بولغان مىزان بېكىتىپ چىقىش بەكلا قىيىن، خادىمغا نىسبەتەن ئاز بىلىنگەن مائاش، كارخانىغا نىسبەتەن كۆپ بىلىنىشى مۇمكىن. بۇنىڭدا ئۆزئارا مەلۇم شەرتلەر بويىچە كېلىشىپ، ئۆزئارا رازىلىق ئاساسىدا مائاش بېكىتىلىدۇ. مېنىڭچە يارىتىلغان قىممەت بىلەن مائاشنىڭ ماس بولۇشى بىر قەدەر ئومۇميراق ئۆلچەم بولۇپ، بۇ مائاشتىكى ئادىلسىزلىقنى بىر قەدەر توغرىراق چۈشەندۈرۈپ بېرەلەيدۇ. مەن يۇقىرىدا قەيت قىلغاندەك، بىرىنچى خىل ھالەتتە مائاش يارىتىلغان قىممەت كۆرۈنەرلىك تۆۋەن بوپقالىدۇ. بۇ مەلۇم خادىمنىڭ كارخانىغا يارىتىپ بېرىدىغان قىممىتى ناھايىتى كۆپ بولسىمۇ، مائاشنىڭ تولىمۇ ئاز بولۇپ قېلىشىنى كۆرسىتىدۇ. ئىككىنچى خىل ئەھۋالدا دەل بۇنىڭ ئەكسىچە، يارىتىلغان قىممىتى ئاز بولسىمۇ، مائاش يۇقىرى بوپقالىدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا مائاش ئالغۇچى بۇنىڭدىن خۇش بولۇۋەرسىمۇ، ئەمما بۇ باشقا خادىملارغا نىسبەتەن ئادىلسىزلىق ھېسابلىنىدۇ.

(2) ھەرخىل باھانە - سەۋەبلەر بىلەن مائاشنى تۇتۇۋېلىش ۋە ۋاقتىدا بەرمەسلىك.

بۇمۇ نۇرغۇن شىركەت - كارخانىلاردا كۆپ كۆرۈلىدىغان ھادىسىلەرنىڭ بىرى. بەزىدە كارخانىلارنىڭ مەلۇم سەۋەنلىك، خاتالىققا باغلىغان جەريانىسىنىڭ مىقدارى زىيادە كۆپ بولۇپ كېتىدۇ. يەنە بەزىدە كارخانا خادىملارغا نىسبەتەن تولۇق رىئايە قىلىپ بولۇش بەك قىيىن بولغان تۆزۈم - بەلگىلىمىلەرنى چىقىرىش ئارقىلىق تۇتۇۋالىدۇ. ئادەتتە، خادىملارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ خىزمەت تۆزۈمىنى بېكىتىش ھوقۇقى بولمايدۇ. كارخانىنىڭ تۆزۈمى قانداق بولسا، شۇنداق بويسۇنۇشقا مەجبۇر. يالالانغۇچىنىڭ سۆز ھوقۇقى ئانچە پۇت تىرەپ تۇرالمايدۇ. بۇنداق قىلمىشمۇ ئېغىرراق بولغاندا قانۇنسىز قىلمىش، يەنىگىل بولغاندىمۇ ئەخلاقسىز قىلمىش ھې-

سابلىنىدۇ. بىزنىڭ مەدەنىيىتىمىزدىمۇ ئىشلىگۈچىنىڭ ئىش ھەققىگە خىيانەت قىلماسلىق، ئىش ھەققىنى ۋاقتىدا بېرىۋېتىش ئىنتايىن مۇھىم ئەقىدىۋى مىزانغا ئايلانغان. شۇڭلاشقا كارخانىلار مۇنداق ئىشلاردىن چوقۇم ساقلىنىشى كېرەك.

شۇنى قىستۇرۇش زۆرۈركى، مائاش تەمىناتنىڭ ھەممەسى ئەمەس، بەلكى بىر قىسمى. بۇ يەردە يەنە كارخانىلار ئۆزلۈكىدىن خادىملار ئۈچۈن، مائاشتىن باشقىمۇ مۇكاپات ۋە پاراۋانلىق پائالىيەتلىرىنى قىلىپ بېرىدۇ. بۇ جەھەتتىكى مەسئۇلىيەت ئەخلاقىي مەسئۇلىيەت بولۇپ، ئادا قىلمىسا قانۇنىي جەھەتتىن سۈرۈشتە قىلىنمايدۇ، ئەمما ئەخلاقىي جەھەتتىن تەشەببۇس - تەرغىب قىلىنىدۇ. بۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا، خادىملارنىڭ ئۆزىگە ھەققىي كۆڭۈل بۆلۈش، كارخانىلارنىڭ ئۇستىگە ئېلىشقا تېگىشلىك مۇھىم ئەخلاقىي مەسئۇلىيىتى ھېسابلىنىدۇ. مۇمكىن بولسا خادىملارنىڭ ئائىلىسىدىكىلەر قىينىچىلىققا ئۇچرىغاندا ئاز - تولا ياردەم قىلالىسا، ئىزچىل كۆڭۈل بۆلەلسە، تېخىمۇ ياخشى. بۇنىڭ خادىملارغا ئالاھىدە پايدىلىق، خادىملار بۇنداقتا كارخانىنى نوقۇل، خىزمەت ئورنى دەپلا ئەمەس، ئۆز ئائىلىسى دەپ قاراپ، پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن كۆيۈنىدۇ، مانا مۇشۇنداق كارخانىلاردىلا ھەققىي ئۈمىد بار.

(3) ئۆزئارا تۇزۇشكەن توختامغا رىئايە قىلىپ، خادىملارنىڭ بەلگىلەنگەن ھوقۇق - مەجبۇرىيەتلىرىنى ئادا قىلىش، بەھرىمەن بولۇشقا كاپالەتلىك قىلىش لازىم.

ئاۋۋال كارخانىلار بىلەن خادىملار ئارىسىدا بىر ياللاش - ياللىنىش توختامى بولۇشى كېرەك. گەرچە بۇ تولەمۇ ئەقەللىي بىر ساۋات بولسىمۇ، بىزدە بۇنداق يازمىچە توختاملىشىش تولۇق ئومۇملاشمىغان. خېلى كۆپ ساندىكى ئادەملەر غوجايىنلارنىڭ ئاغزاكى ۋەدىسى بىلەنلا ئىشقا چۈشىدۇ. ئەمما نۇرغۇن ئەمەلىي مىساللار بۇنداق ئېغىزدىكى گەپكە ئاساسەنلا ياللىنىشنىڭ ئاقىۋىتىنىڭ ھەر ئىككىلا تەرەپكە زىيان، كۆڭۈلسىزلىك ئېلىپ كېلىدىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى، بۇ ھەقتە ئاچچىق يۇتقانلار ئاز ئەمەس.

يازمىچە توختام تۈزۈلگەندىن كېيىنمۇ، ھەر خىل باھانە - سەۋەبلەر بىلەن توختامدا بەلگىلەنگەن ئەھدىگە رىئايە قىلماي، خادىملارنىڭ ھوقۇق - مەنپەئىتىگە ھۆرمەت قىلمايدىغان ئىشلارمۇ كۆپ يۈز بېرىدۇ. ھەققىي قانۇنىي كاپالەتكە ئىگە بولمىغان ئەھۋال ئاستىدا، بۇنداق توختامنى كۆزگە ئىلماسلىققا يوچۇق بار. يەنە كېلىپ خادىملارمۇ خىزمەتتىن ئايرىلىپ قېلىشتىن قورقماچقا، كارخانا توختامغا رىئايە قىلماي، ئەھدىلىشىپ بولغان ھوقۇق - مەنپەئىتىگە چېقىلسىمۇ، دەردىنى ئىچىگە يۇتۇشقا مەجبۇر.

ئۇيغۇرلارنىڭ سودا قارىشىدا ۋەدە تولىمۇ مۇقەددەس ھېسابلىنىدۇ. ۋەدىگە ۋاپا قىلماسلىقنىڭ ئومۇملىشىشى ماھىيەتتە، جەمئىيەتتە ئۆزئارا ئىشەنچنىڭ سۇسلىشى بولۇپ، بۇ مىللەتنىڭ ئىقتىسادىغىلا ئەمەس، ئىجتىمائىي ئۇيۇشۇش كۈچىگىمۇ ئىنتايىن زىيانلىق، ئىشەنچ تەۋرەپ كەتكەن جەمئىيەتنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىمۇ توسالغۇغا ئۇچرايدۇ. ئىشەنچ بىلەن ئىقتىسادىي ئۇنۇمنىڭ ئوڭ تاناسىپ مۇناسىۋەتتە ئىكەنلىكىنى دەلىللەپ يېزىلغان تەتقىقات ئەسەرلىرىمۇ ئاز ئەمەس.

2) پۇرسەت تەمىنلەپ بېرىش.

بۇ مۇنداق ئىككى تەرەپنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

بىرىنچىسى، كارخانا خادىملارغا ئۆسۈش، ئۆرلەش پۇرسىتى يارىتىپ بېرىشى لازىم. مەلۇمكى ھەر قانداق ئادەم ئۆزىنىڭ كەلگۈسى تۇرمۇشى ھەققىدە مۇستەقىل ئويلىنىدۇ، پىلان تۈزىدۇ. ھازىرقى ئەھۋالنى تېخىمۇ ياخشىلاشنى، ئۆزگەرتىشنى ئويلاپ تۇرىدۇ. ھازىرقى خىزمەت ئورنى ئۇنىڭ كەلگۈسى ھەققىدىكى پىلان ئويلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا پايدىسى بولمىسا، ئۇنى ئۆزگەرتىشنى ئويلىشىدۇ، تەمىناتى، خىزمەت شارائىتى تېخىمۇ ياخشى، ئۆز ئىستىقبالىنى تاپالايدىغان خىزمەت ئورنىنى ئىزدەيدۇ.

بىزنىڭ خېلى كۆپ ساندىكى كارخانا غوجايىنلىرى خادىملارنىڭ بۇ خىل ئارزۇسىنى چۈشەنمەيدۇ ۋە ئانچە ئېتىبارغا ئېلىپ كەتمەيدۇ. بەلكى خادىملارنىڭ تەلىپى بەكلا ئاز-تۇقچە، كارخانىنىڭ قىلىپ بەرگىنى تولىمۇ يېتەرلىكتەك، مائاش بەرسىلا ھەممە ئېھتىياجى ھەل بولۇپ كېتىدىغاندەك ئويلايدۇ. باشقا ئورۇنغا كەتكەنلەرنى ياكى شۇنداق ئارزۇدا بولغانلارنى تۇزكورلۇق، ۋاپاسىزلىق بىلەن ئەيىبلەيدۇ. ئەمما ئەھۋال ئۇنداق ئەمەس، ئادەم ماددىي ۋە مەنىۋى قۇرۇلمىدىن تەركىب تاپقان بىر مۇرەككەپ گەۋدە بولغاچقا، ئادەمنىڭ تاللىشى مانا مۇشۇ ئىككىلا خىل ئېھتىياجنى چىقىش قىلىدۇ. بۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا، كارخانىمۇ خادىملارنىڭ مەنىۋى ئېھتىياجىنى نەزەرگە ئېلىپ، كارخانىدا خادىملارنىڭ

ئورنىنى ئېلاستىك قۇرۇلمىغا ئىگە قىلسا، بۇنداق قۇرۇلمىدا خادىملار ئۆزىنىڭ خىزمەت ئىپادىسى قىممىتىگە ئاساسەن تەمىنات جەھەتتىلا ئەمەس، ئورۇن، ھوقۇق جەھەتلەردىمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈلسە، بۇنىڭ كارخانىغىمۇ، خادىملارنىڭ ئۆزىگىمۇ ئالاھىدە زور پايدىسى بولىدۇ. كارخانىنىڭ ھەققىي تەرەققىياتى تېگى - تەكشىدىن ئېيتقاندا، خادىملارنىڭ ئۆزى ئۈچۈن ئىشلەش داۋامىدا كۆرسەتكەن تىرىشچانلىقلىرى ئاساسىدا ئىشقا ئاشىدۇ.

ئەگەر كارخانىدا بۇنداق ھەرىكەتچان، ئېلاستىك قۇرۇلما بولمىسا، خادىملار بىر ئورۇنغا مىخلىنىپ تۇرۇۋەرسە، ئۆزىنىڭ كەلگۈسىنى ئىشلەۋاتقان كارخانا بىلەن باغلىيالمىسا، ھەرقانداق خادىم بۇنداق كارخانىنى ئۆزىگە پەقەت ۋاقىتلىق ئۆتەك دەپ قارايدۇ. خادىملارغا بۇنداق ئۇمىد بېغىشلىيالمىغان كارخانىمۇ ئوڭايلا ئېچىكى زىددىيەتكە پاتىدۇ. جەمئىيەتشۇناس ماكس ۋېبىر، دارىنفروفلارنىڭ مۇنۇ قارىشى بۇ خىل ھالەتنى ئوبدان چۈشەندۈرۈپ بېرەلەيدۇ. ماكس ۋېبىر مۇنداق دەيدۇ: «ئىجتىمائىي ئورنى تۆۋەن ئادەملەرنىڭ يۇقىرى ئىجتىمائىي ئورۇنغا ئۆرلەش پۇرسىتى بولمىسا ياكى ئاز بولسا، ئۇ ئادەملەرنىڭ ئارىسىدا نارازىلىق شەكىللىنىدۇ ۋە كونترول قىلىش قىيىن ھالەتكە يېتىدۇ، ئاخىردا ئۇلار ئىجتىمائىي ئورنى يۇقىرىلارغا ئۆكتە قوپۇپ، تۇقۇنۇش پارتلايدۇ». دەل مۇشۇ مەنىدە دارىنفروف (غەرب جەمئىيەتشۇناسلىق نەزەرىيەسى دەرسلىكى، نەنكەي ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2010 - يىلى 7 - ئاي 3 - نەشرى، 196 - بەت. خەنزۇچە) ئىجتىمائىي يۇرۇشۇشنىڭ دەرىجىسىنى ئىجتىمائىي توقۇنۇشقا تەسىر كۆرسىتىدىغان ئامىللارنىڭ بىرى دەپ قارايدۇ ۋە مۇنداق ئىزاھلايدۇ: «بىر جەمئىيەت ياكى ئىجتىمائىي توپ ئىچىدە تىك يۆنىلىشلىك يۇرۇشۇشنىڭ ئەھۋالى بەك مۇھىم. ئەگەر جەمئىيەت ياكى ئىجتىمائىي توپ شەخسكە يۇقىرىغا يۇرۇشۇش پۇرسىتى بەرمىسە، ھۆكۈمران قاتلام بىلەن ئەزالار ئوتتۇرىسىدا قاتمال مۇناسىۋەت شەكىللىنىدۇ، توقۇنۇش دەرىجىسى كەسكىنلىشىدۇ. ئەگەر ئەكسىچە بولسا، ئىجتىمائىي توقۇنۇشنىڭ دەرىجىسى ئۇنداق كەڭ، دەرىجىسى كەسكىن بولمايدۇ». (يۇقىرىقى كىتاب، 204 - بەت)

دېمەك، كارخانىمۇ بىر ئىجتىمائىي توپ، توپ ئىچىدە يۇقىرى - تۆۋەن ئورۇنلار بار. مانا مۇشۇ ئورۇنلار ئارىسىدا ئىگىلەيدىغان ئورنى ۋە ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك ھوقۇق، مەنپەئەت ۋە ئىمتىيازلار ئوخشىمىغاچقا، خادىملار ئارىسىدا ئوخشىمىغان ئىستىمال ئىقتىدارى ۋە ئىستىمال ئېھتىياجى شەكىللىنىدۇ. ئۇلار ئۆزىنىڭ ئىستىمال ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئەمگەك ئۈنۈمىنى ئۆستۈرۈش ئارقىلىق كارخانىغا تېخىمۇ كۆپ تۆھپە قوشۇشقا تىرىشىدۇ. ئەگەر خادىملارنىڭ ئېھتىياجى ئۆز ۋاقتىدا قاندۇرۇلمىسا، ئۇلارنىڭ ئەمگەك ئۈنۈمى ئۆستۈرۈلمەي، ئەكسىچە تۆۋەنلەپ كېتىشى مۇمكىن. بۇ ھەقتە ئامېرىكا ئالىملىرىدىن ماسلو ئۆزىنىڭ «ئىنسان ئېھتىياجى نەزەرىيەسى» دېگەن ئەسىرىدە ئىنسان ئېھتىياجىنى بەش خىل دەرىجىگە ئايرىپ، ئىنسان ئېھتىياجىنىڭ ئۆزگىرىشچان ئالاھىدىلىكىنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئۇنىڭ قارىشىچە، ئىنسان ئېھتىياجى ئاساسىي ئېھتىياجتىن يۇقىرى دەرىجىلىك ئېھتىياجقا قاراپ ئۆزگىرىپ تۇرىدىكەن

گىزىت - ژۇرناللارغا مۇشتەرى بولۇپ بەرسە تېخىمۇ ياخشى.

مۇشۇ يەردە خادىملارنىڭ كارخانا ئۇچۇن قانچىلىك مۇھىملىقى ھەققىدە قىسقىچە توختىلىش زۆرۈر دەپ ئويلايمەن. كارخانا - شىركەتنى ھەقىقىي چۇشەنگەن بىر كارخانىچى ئۇچۇن كارخانىنىڭ ھەقىقىي بايلىقى، ئۇنىڭ ياراتقان ئىقتىسادىي قىممىتى ئەمەس، بەلكى ئەنە شۇ بايلىقنى ياراتقان خادىملاردۇر. ئەمما بۇ بايلىقنى نۇرغۇن ئادەملەر ھەقىقىي رەۋىشتە تونۇمايدۇ، قەدىرلىمەيدۇ. باشقۇرۇش ئىلمىي ساھەسىدە مۇنداق بىر مەشھۇر گەپ بار: «ئەگەر شىركەت ۋەيران بوپقالسا، سەن مۇلۇكنى ئېلىپ قال، خىزمەتچىلەر ماڭا قالسۇن»، بۇنىڭ مەنىسى، نەچچە 10 مىليونلۇق مۇلۇك ساڭا قالسا ھېچقىسى يوق، ئەمما ئادەملەر ماڭا قالسا، ئۇ مۇلۇكنى مەن يەنە تېپىۋالىمەن دېگەن گەپتۇر. مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، كارخانا ئۇچۇن ئەڭ زور بايلىق ئۇنىڭ خادىملىرىدۇر. كارخانىنىڭ ھاياتىي كۇچى، ئۇنۇمبۇر-سال رىقابەت ئىقتىدارى دەل خادىملارغا باغلىقتۇر. ھەتتا قابىل، ئىجادچان بىر ئادەمنىڭ كۇچى بەزىدە بىر شىركەتكە نىسبەتەن تەڭداشسىز ئۇنۇم، قىممەت يارىتىدۇ. بۇ ھەقتە ئالما (Apple) شىركىتى بىلەن نوكىيا (Nokia) شىركىتىنى سېلىشتۇرۇش مۇمكىن. نوكىيا شىركىتىدە مەبلەغ كەم ئەمەس، تېخنىكا كەم ئەمەس، ھەتتا بازار جەھەتتە مۇتلەق ئۇستۇنلۇككە ئىگە، پەقەت بىرلا ئادەم كەم. يەنى ستېۋ جوبستەك (Jobs Steve) بىر مېڭە كەم بولغان. مانا ھازىر قىسقىغىنا ئۇچ - تۆت يىل ئىچىدە نوكىيا تولىمۇ بىچارە ھالەتكە چۇشۇپ قالدى، ھەتتا مىكروسوفت تەرىپىدىن سېتىۋېلىنىدى.

سۆزىمىزگە قايتساق، كارخانا مانا مۇشۇ بايلىقنى قەدىرلەش ئۇچۇن، شۇنداقلا ئۇلاردىن ئايرىلىپ قالماسلىق ئۇچۇن، ئۇلار ئالدىدىكى ھەرقايسى ساھەلەرگە چېتىلغان مەسئۇلىيىتىنى ئاكتىپ پوزىتسىيەدە ئادا قىلىشى زۆرۈر. كارخانىنى خادىملار نەزەردىكى ئۆتەكچىدىن، ئائىلىسىگە ئايلاندۇرۇۋالغاندا، ئاندىن ئۇلار پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن تىرىشىپ ئىشلەيدۇ، ئۆز ئىستىقبالىنى كارخانىنىڭ ئىستىقبالىغا باغلايدۇ. خادىملار كارخانا ئۇچۇن ئۆزىنىڭ جىسمىنىلا ئەمەس، روھىنمۇ بېغىشلىيالىغاندا، باشقۇرۇش ئىلمىنىڭ بەرپاچىسى پېتىر دۇركېرنىڭ (Peter Druker) سۆزى بويىچە ئېيتقاندا: «خادىملارنى تولۇق يالليالىغاندا» ئاندىن بۇنداق كارخانىنىڭ ئۆمرى ئۇزاق، كەلگۈسى ئۇمىدلىك بولىدۇ. قىيىن سىناقلارغا بەرداشلىق بېرىپ، ياشلىق باھارىنى ھەر ۋاقىت ساقلىيالايدۇ.

3. ئىستېمالچىلار ئالدىدىكى مەسئۇلىيەت

ئوخشاشلا مەزكۇر مەسئۇلىيەتنىڭ ئادا قىلىنىشىمۇ شىركەتنىڭ ئۆزىگە پايدىلىق. چۇنكى، ئىستېمالچىلارغا ئۇلار ياقتۇرۇپ سېتىۋالىدىغان مەھسۇلات ياكى مۇلازىمەت تەمىنلىمەيدىغان شىركەت - كارخانىلارمۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايدۇ. مەلۇم نۇقتىدىن ئېيتقاندا، ئىستېمالچىلار كارخانىنىڭ غەلبە - مەغلۇبىيىتىنى بەلگىلەيدۇ. بۇ ئەڭ ئەقەللىي قانۇنىيەت. بۇ قانۇنىي مەسئۇلىيەتنىمۇ، ئەخلاقىي مەسئۇلىيىتىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. تۆۋەندە مەزكۇر مەسئۇلىيەت ھەققىدە بىر قەدەر تەپسىلىي توختىلىمىز.

سەممىيەت بەلكىم ھەرقانداق مەسئۇلىيەتنىڭ ئاساسى، شۇنداقلا يادروسى بولسا كېرەك. مېنىڭ نەزەرىمدە كارخانا، ئىستېمالچى ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتنىڭ دەخلسىز ئالتۇن پىرىنسىپىمۇ دەل سەممىيەتتىن ئىبارەتتۇر. سەممىيەت ئۇستىگە قۇرۇلمىغان مەسئۇلىيەت پەقەت ئالدامچىلىقتىن باشقا نەرسە ئەمەس. بۇ پىرىنسىپقا سەل قاراش، خىلاپلىق قىلىش كارخانىنىڭ ئابرويىنى، ھەتتا ئىستىقبالىنى يەرگە ئۇرىدۇ. بۇ خىلدىكى كارخانىلار گەرچە بىر مەزگىل جان باقالسىمۇ، ۋەيران بولۇشى پەقەت ۋاقىت مەسىلىسى بوپقالىدۇ.

كارخانىلارنىڭ ئىستېمالچىلارغا بولغان سەممىيىتى تۆۋەندىكى تەرەپلەردە تېخىمۇ كونكرېت ئىپادىلىنىدۇ.

(1) سۈپەتلىك مەھسۇلات تەمىنلەش.

كارخانىنىڭ مەھسۇلاتىنى سۈپەتلىك ئىشلىشى گەرچە ئۆز مەنپەئىتى ئۇچۇن بولسىمۇ، بۇنى يەنىلا ئىستېمالچىلارغا بولغان سەممىيەتنىڭ ئىسپاتى دەپ قاراشقا بولىدۇ. بىر مەھسۇلاتتا شىركەتنىڭ قىممەت قارىشى، ئەخلاقى ئەكس ئېتىدۇ. كۆزىمىز كۆرۈپ تۇرغان ئەمەلىيەت شۇكى، سۈپەتلىك مەھسۇلات ئىشلەپچىقارغان شىركەتلەر تەرەققىي قىلىپ زور رىيۋاتىدۇ. سۈپەتسىز مەھسۇلات ئىشلەپچىقارغان شىركەتلەر قارىماققا بىر مەزگىل پۇل تاپقاندەك قىلغان بىلەن، يەنىلا ئىستېمالچىلارنىڭ نەزەردىن چۇشۇپ قالىدۇ. شىركەت ئۆز سەممىيىتى بىلەنلا سادىق خېرىدارلار قوشۇنى يارىتالايدۇ، بۇ سەممىيىتنى سۈپەتلىك مەھسۇلات بىلەن ئىسپاتلايدۇ.

(2) سۈپەتلىك مۇلازىمەت بىلەن تەمىنلەش.

ئادەتتە كارخانىلار ئومۇمەن ئىستېمالچىلارنى مەلۇم مەھسۇلات ياكى مۇلازىمەت بىلەن تەمىنلەپ ئاندىن ئىقتىسادي قىممەت يارىتىدۇ، بەزىدە مەھسۇلات بىلەن مۇلازىمەت بىرىكىپ كېتىدۇ، مېنىڭچە بۇنىڭغا مىسال ئېلىشنىڭ ھاجىتى يوق. بۇ يەردە كۆزدە تۇتۇلۇۋاتقان مۇلازىمەت كارخانىلار-نىڭ ئىستېمالچىلارغا قىلىپ بېرىدىغان مەلۇم خىل ئەمگەكنى كۆرسىتىدۇ. بۇنىڭدا سەممىيەت يەنىلا سۈپەتلىك مۇلازىمەت-نىڭ جېنى، سەممىيەت بولماي تۇرۇپ سۈپەتلىك مۇلازىمەت-تىن سۆز ئېچىش مۇمكىن ئەمەس.

خېرىدارلارغا قىلغان ۋەدىسىدە چىڭ تۇرۇش، ئالدا-ماسلىق، مۇئامىلىدە ئىللىق بولۇش، خېرىدارنى ھەقىقىي ھۆرمەتلەش، قولىنىڭ ئۇچىدا قىلماسلىق، پۇلنى ئېلىپ بولۇ-پلا مۇئامىلىسىنى ئۆزگەرتمەسلىك، تۇزۇشكەن توختامغا ھەرخىل باھانە - سەۋەب كۆرسەتمەي رىئايە قىلىش قاتارلى-لار سۈپەتلىك مۇلازىمەتنى تەشكىل قىلىدىغان ئاممىلاردۇر.

(3) ئېلان - تەشۋىقاتنا سەممىي بولۇش.

بىر ئادەم ئۇنىڭ تىلى بىلەن ھەرىكىتىنىڭ بىر-دەكلىكى ئۇنىڭ سەممىيىتىنىڭ بەلگىسى بولسا، بىر شىركەت-كارخانا ئۇچۇن ئۇنىڭ مەھسۇلات سۈپىتى بىلەن ئېلان-تەشۋىقاتىنىڭ بىردەكلىكى كارخانا سەممىيىتىنىڭ بەلگىسى ھې-سابلىنىدۇ. بۇگۈنكى سودا ئەمەلىيىتىدە، ئېلانغا تايانمايدى-غان شىركەتنى ئۇچرىتىش ئاساسەن مۇمكىن ئەمەس. ھازىر-قىدەك ئوخشاش تۇردىكى مەھسۇلاتلار ئىنتايىن كۆپ ئەھۋال ئاستىدا، ئىستېمالچىلارغا ئۆزىنىڭ مەھسۇلاتىنى تو-نۇتۇش، باشقا ئوخشاش تۇردىكى مەھسۇلاتلىرىدىن پەرقىنى بىلدۇرۇش، خېرىدارلارنى جەلپ قىلىش ئۇچۇن ئېلان-تەشۋىقات قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. بۇنىڭ خاتا يېرى يوق. ئەمما مەسىلە تەشۋىقاتتىكى تەسۋىرلەر بىلەن مەھسۇلاتنىڭ سۈپىتى قانچىلىك بىردەك؟ يەنى، مەھسۇلات ماختالغىنىدەك-مۇ؟ كارخانىلارنىڭ سەممىيىتى دەل مۇشۇ جايدا سىنىلىدۇ.

مەھسۇلاتتا يوق سۈپەت ئىقتىدارلارنى قوشۇش ياكى بارلىرىنى كۆپتۇرۇپ، مۇبالىغە قىلىپ تەسۋىرلەش، مۇشۇ ئارقىلىق ئىستېمالچىنى خاتا يېتەكلەش ئېلان - تەشۋىقاتتىكى سەممىيەتسىزلىكنىڭ، ھەتتا ئالدامچىلىق، قارا نىيەتلىكنىڭ ئىپادىلىرى.

يۇقىرىقىلاردىن شۇنى كۆرۈۋېلىش مۇمكىنكى، مەيلى سۈپەتلىك مەھسۇلات ئىشلەش، سۈپەتلىك مۇلازىمەت تەمىن-لەش ۋە ياكى ئېلان - تەشۋىقات بولسۇن، سەممىيەت ھەم-مىنىڭ جېنى، يۇرىكى ھېسابلىنىدۇ. سەممىيەت بۇلارنىڭلا ئەمەس، ئىنسانلاردا بولۇش لازىم بولغان بارلىق گۈزەل ئەخلاق - پەزىلەتلەرنىڭ ئاساسى، نېگىزىدۇر. سەممىيەتتىن مەھرۇم ھالەتتىكى ئەخلاق - پەزىلەتنى تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن ئەمەس. كىشىلەر ئارىسىدىكى سەممىيەت - ئىشەنچ ئاجىزلىغان، ھەتتا يوقاۋاتقان جەمئىيەتتە ياشاش ۋەھىمىدىن باشقا نەرسە ئەمەس. ئەسلىدە ئۇيغۇرلارنىڭ قىممەت قارا-شىدا، سودا ئەخلاقىدا سەممىيەت ئەزەلدىن بىر مۇقەددەس ئالتۇن مىزان بولۇپ كەلگەن، مانا مۇشۇ قىممەت قاراشنىڭ يادروسىنى تەشكىل قىلغان ئىسلام دىنىدىمۇ، سەممىيەت - ئىخلاس بارلىق ياخشى ئىش - ئەمەللەرنىڭ قوبۇل بولۇشى-نىڭ ئالدىنقى شەرتى ھېسابلىنىدۇ. سەممىيەت - ئىشەنچ ئا-ساسىغا قۇرۇلمىغان سودا ئىگىلىك ھەرگىزمۇ مىللەتنى ھەق-قىي ئىقتىسادىي گۈللىنىش يولىغا باشلىيالمايدۇ.

ئەسلىدە ئۇيغۇرلارنىڭ سودا ئەمەلىيىتىدە سەممىيەت-نىڭ ئورنى، كۆچى دېگەن تېمىلار ھەققىدە مەخسۇس تەكشۈرۈش، تەتقىقات ئېلىپ بېرىش زۆرۈر ئىدى، ئەمما مەزكۇر تېمىدا مۇشۇنچىلىك بايان بىلەن كۇپايە قىلىمىز.

4. كارخانىنىڭ جەمئىيەت ئالدىدىكى مەسئۇلىيەتلىرى.

ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، كارخانىنىڭ جەمئىيەت ئالدى-دىكى مەسئۇلىيەتلىرى ئاساسەن دېگىدەك خالىس ئۇستىگە ئالىدىغان ئەخلاقىي مەجبۇرىيەتلەر بولۇپ، بۇلار كارخانىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، مەسئۇلىيەتلىرىنىڭ يۇقىرى دەرىجىسى ھېسابلىنىدۇ. بەلكىم بىر كارخانىچىنىڭ ھەقىقىي قىممىتى بەلكىم جەمئىيەت ئالدىدىكى مەسئۇلىيىتىگە تۇتقان مۇئامىلە-سى ۋە قاندىق ئادا قىلىشى بىلەن ھەقىقىي سىنىلىشى مۇمكىن. چۇنكى، بۇ كارخانىچىنىڭ ئېچكى دۇنياسىدىكى كە-رىنىس، بۇرچ تۇيغۇسىنىڭ تۇرتكىسىدە ئاندىن رويابقا چە-قىدۇ. مەن بۇنى بىر قانچە ساھەلەرگە بۆلۈپ مۇلاھىزە قىلە-مەن. تىزىلىش تەرتىپى مۇھىملىق دەرىجىسىنى بىلدۇرمەيدۇ.

(1) خالىس ئىقتىسادىي ياردەم

بۇ كارخانىنىڭ ئۆزىنىڭ تىجارىتىنى نورمال ماڭدۇ-رۇشقا تەسىر يەتكۈزمىگەن ئەھۋال ئاستىدا، ئۆز ئىقتىساد-دىن بەلگىلىك مىقداردا ئۆزى خالاپ جەمئىيەتتىكى ئېھتىياج

لمق كىشىلەرگە ياردەم ھېسابىدا بېرىپ تۇرۇشنى كۆرسىتىدۇ. مەن بۇ خىل ياردەمنىڭ شەكلىنى مۇنداق ئىككى خىلغا بۆلۈپ باقتىم:

A. ئوتتۇن بېرىش تېپىدىكى ياردەم.

B. پالتا بېرىش تېپىدىكى ياردەم.

بىر مۇقەددەس ھېكايەتتە دېيىلىدۇ: «بىر نامرات ئادەم كەپتۇ، نامراتلىقىدىن قاقشاپتۇ - دە، بىر ئۇلۇغ زات ئۇنىڭغا ئارغامچا، پالتا بېرىپ، ئوتۇنچىلىق قىلىشقا بۇيرۇپتۇ.»

بۇنىڭدىن شۇنى كۆرەلەيمىزكى، بۇ نامرات ئادەمنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش ئۈچۈنلا ياردەم قىلىش، دەمالىلىقا مەسلىنى ھەل قىلىدۇ. ئەمما ئېھتىياج قاندۇرۇلغاندىن كېيىن بولسا، موھتاجلىق، نامراتلىق يەنە داۋاملىشىدۇ. بۇ يەردە مەقسەت ئۇنىڭ دەمالىق ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش بولماستىن، مەسلىنى تۈپتىن ھەل قىلىش بولغان، يەنى ئۇنىڭغا نامراتلىقتىن قۇتۇلۇشنىڭ يولىنى ئۆگەتكەن ۋە قۇتۇلۇشقا ياردەم بېرىدىغان قورال - سايمان بەرگەن.

ئەلۋەتتە A تېپتىكى ياردەممۇ ئوخشاشلا زۆرۈر ۋە ئەھمىيەتلىك، ئېھتىياجنىڭ خاراكتېرى، موھتاج كىشىلەرنىڭ ئەھۋالى قاتارلىق ئامىللارغا ئاساسەن قايسى خىلدىكى ياردەمنى تاللاشنى قارار قىلسا بولىدۇ.

مۇشۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا، كارخانا قايسى تېپتىكى ياردەمنى تاللاشتا، ئەھلي ئېھتىياج ۋە ئەھۋالنى ئاساس قىلىپ قارار قىلىشى، بىرىنى دەپ بىرىنى ئىنكار قىلماسلىقى زۆرۈر.

ياردەم ئوبيېكتىنى تاللاشتا مۇنداق پىرىنسىپنى ئاساس قىلىش كېرەك.

بۇنى مەركەزدىن ئەتراپقا تاراش پىرىنسىپى دېيىش مۇمكىن. يەنى، ئوبيېكتلارنى روھى ۋە جىسمانىي ېھتىياجلىق بويىچە تاللاش دېگەنلىكتۇر. ئىسلام دىنىدىمۇ سەدىقە - زاكاتلار ئەڭ ئاۋۋال بەرگۈچىنىڭ بىۋاستە تۇغقانلىرى، ۋاسىتىلىك تۇغقانلىرى ئارىسىدىكى لايىق كىشىلەرگە بېرىلىدۇ، ئاندىن قوشنىلىرى، يېقىنلىرى، يۇرتداشى... لارنىڭ ئىچىدىكى كىشىلەرگە بېرىلىدۇ. ئۆزىنىڭ قېشىدىكىلەرنى تاشلاپ، يىراقتىكىلەرگە بېرىشى دۇرۇس بولمايدۇ.

B تېپتىكى ياردەمگە كەلسەك، بۇ خىل ياردەمنىڭ مەقسىتى ياردەم ئوبيېكتىنىڭ ئېھتىياجىنى بىرلا قېتىمدا، مەڭگۈلۈك ھەل قىلىشتۇر. يەنى ياردەم ئوبيېكتلىرىغا ئۇلارنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالىنى ئۆزگەرتىشكە ياردەم بېرىدىغان ۋاستە بىلەن تەمىن ئېتىشتۇر. بۇ يەردە مەن B تېپتىكى ياردەمگە مۇناسىۋەتلىك بىر نەچچە رېئال مەسىلىنى كارخانىچىلارنىڭ سەمىگە سىلىش زۆرۈر دەپ ئويلايمەن.

ھېنىڭ يۇزەكى كۆزىتىشىمچە، بىزنىڭ پۇلدارلىرىمىز ۋە كارخانىچىلىرىمىزدا ياشلارنى قوللاش، ياردەم بېرىش يەتەرلىك ئەمەس، تۇتۇلغان پوزىتسىيە ئاكتىپ ئەمەس. سودا قىلىش، ئىگىلىك تىكلەش تېپىدىكى ياشلارنىڭ بايلىرىمىزدىن قەرز، مەبلەغ ئالالىشى بەكلا تەس. ئەلۋەتتە بايلارنىڭ قەرز بەرمەسلىكى، ئۇلار ئەكەلگەن تۇرلەرگە مەبلەغ سالماسلىقىدا يېتەرلىك سەۋەبلىرى بار. ئەمما بايلار بىلەن ياشلار ئارىسىدىكى بۇنداق ئۇزۇكچىلىك، ئىقتىسادنىڭ سەجىل، نورمال تەرەققىياتىنى ئېغىر توسالغۇغا ئۇچرىتىدىغان بىر زىيانلىق ھادىسە، تەرەققىي قىلغان دۆلەتلەردە بۇنداق مەسىلە ئاللىبۇرۇن پىشقان سىستېما، قۇرۇلما ئارقىلىق ھەل قىلىنغان بولۇپ، كاللىسىدا مۇئەييەن ئىجادىي ئىدىيەسى بار بالىلار شۇ ئىدىيەنى سىناق قىلىپ بېقىشقا مەخسۇس مەبلەغ سىلىش شىركەتلىرى ۋە خۇسۇسىي مەبلەغ سالغۇچىلارنى قايىل قىلىپ مەبلەغ ئالالايدۇ. مەبلەغ سالغۇچىلارمۇ بۇنداق تەكلىپ، ئىلتىماسلارغا كۆنۈك. ئۇلارنىڭ تۇرلىرىنى تەكشۈرۈپ، باھالايدىغان سىستېمىلىق ئۇسۇللىرى بار. ئەلۋەتتە ئۇلارنىڭ بەزىسى غەلىبىلىك بولىدۇ، بەزىسى مەغلۇپ بولىدۇ. ئەمما مەبلەغ سالغۇچىلار ئۈچۈن ئون تۇرگە مەبلەغ سىلىپ، ئىككىسى غەلىبە قىلسىمۇ چوڭ مۇۋەپپەقىيەت، قالغان سەككىزىدە زىيان تارتسىمۇ ھېچقىسى يوق. جەمئىيەتتە بۇ خىل مېخانىزمنىڭ بەرپا بولۇشىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتقا نىسبەتەن ئەھمىيىتى ئىنتايىن زور، ھەتتا ئەھمىيىتى بۇنىڭلىق بىلەنلا چەكلىنىپ قالمايدۇ.

ھازىرقى رېئاللىقىمىزغا قارايدىغان بولساق، ئالىي مەكتەپ پۈتكۈزگەن بالىلارنىڭ مۇتلەق كۆپى، يەنىلا كادىر بولۇشنى تاللاۋاتىدۇ. ئۇلارنىڭ ئەڭ چوڭ ئارزۇسى يەنىلا ھۆكۈمەتنىڭ مۇقىم خىزمىتى بولۇۋاتىدۇ. (ئەلۋەتتە، بۇ مۇتلەق ھۆكۈم ئەمەس). ئۆز كۈچىگە تايىنىپ سودا قىلىش، ئىگىلىك تىكلەش تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئاتلىنىدىغان ئىش بولماي، ئامالسىزلىقتىن يۈزلىنىدىغان ئىش بولۇپ قالماقتا. ياخشىراق ئوقۇغان، ساپالىق ياشلارنىڭ مەمۇرلۇق ئىمتىھانلىرىغا دۈم چۈشۈپ، سودا ساھەسىدىن يىراقلىششى، سودا

ساھەسىدە قولىدىن ئىش كېلىدىغان ساپالىق ياشلارنىڭ ئاز بولۇشى ئۇيغۇر كارخانىلىرى دۇچ كېلىۋاتقان بىر باش قېتىنچىلىقى بولۇپ قالدى.

مانا مۇشۇ ياشلار جەمئىيەتنىڭ، تېخنىكا كونكرېتراق ئېيتقاندا، كارخانچى، بايلارنىڭ ئەمەلىي قوللىشىغا موھتاج. بۇ خىل قوللاش قەرز بېرىش شەكلىدە بولسىمۇ، مەبلەغ سېلىپ ھەمكارلىشىش شەكلىدە بولسىمۇ بولۇۋېرىدۇ. بۇ بايلارغىمۇ ئالاھىدە پايدىلىق. بىرەر، ئىككى قېتىملىق، ھەتتا ئۇچ - تۆت قېتىملىق مەغلۇبىيەتكە ئاساسەن بۇنداق ياردەمنىڭ ئىشكىنى تاقۇۋېلىش خۇددى ماشىنا ھەيدەيدىغان قاتناش ھادىسىسى يۈز بېرىدىكەن دەپ، ماشىنا ھەيدەش خاتا دەپ يۈرگەندەك بىر ئەخمىقانىلىك، بۇنداق قۇرۇلما مانا مۇشۇنداق پۈتلىشىش، يىقىلىشلارنى بەدەل قىلماي بەرپا بولالمايدۇ. بۇ مۇقەررەر بېسىپ ئۆتۈشكە تېگىشلىك جەريانىدۇر. ئىش قىلىدىغانلار بىلەن پۈلى بارلارنىڭ ھەمكارلىشىپ سودا قىلىشى بۈگۈنكى دۇنيادا ئەڭ ئەقلىي ساۋاتقا ئايلىنىپ قالدى، بۇ ھەقتە پۇلدارلىرىمىز، كارخانچىلىرىمىز ھەقىقەتەن كاللىسىنى ئوبدان سىلكىشى زۆرۈر.

(2) ئىلىم - پەن ۋە مائارىپ - مەدەنىيەت ساھەسىدە.

ئەگەر سەھىپە ئېھتىياجىنى كۆزدە تۇتمىغاندا، بۇ ساھەلەردە دۇنيادىكى باشقا چوڭ كارخانىلارنىڭ قىلغان ئىشلىرىدىن مىسالغا ئېلىش مۇۋاپىق ئىدى. شۇڭلاشقا مەن ئۆز ئىمكانىيىتىمىز ئىچىدە قىلالايدىغان ۋە قىلىشقا تېگىشلىك، ئەھمىيىتى زور دەپ قارىغان بەزى ئىشلار ھەققىدىلا توختىلىمەن.

1. ئىلىم - پەن تەتقىقاتى

كارخانىلار ئېلىپ بارىدىغان پەن تەتقىقات مۇنداق ئىككى شەكىلدە بولۇشى مۇمكىن.

بىرىنچىسى، كارخانا ئۆزىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن ئېلىپ بارىدىغان تەتقىقات. قارىماققا بۇ خىل تەتقىقاتنىڭ بەزىسى ۋاستە نەتىجىسى شىركەتنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن بولسىمۇ، ئىنسانلارنىڭ ئومۇمىي تەرەققىياتى ئۈچۈن ئېلىپ كەلگەن تۆھپىسىمۇ ئىنتايىن زور. بۈگۈنكى كۈندە كارخانىلارنىڭ ئەڭ ماھىيەتلىك رىقابەت كۈچى مۇشۇنىڭدىن كېلىۋاتىدۇ. بۇ تولىمۇ روشەن ھەقىقەت بوپقالدى. كارخانىلار بۇنداق تەتقىقاتنى ئۆز تەتقىقاتچىلىرى ئارقىلىقمۇ ياكى مەخسۇس سىرتتىن تەكلىپ قىلىنغان تەتقىقاتچى خادىملار ئارقىلىقمۇ ئېلىپ بارىدۇ.

ئۇيغۇر كارخانىلىرىغا قارايدىغان بولساق، بۇ جەھەتتىكى پەرقنى ئاسمان - زېمىن دەپ سۈرەتلەشكە بولىدۇ. بۇنداق پەرقلەرنى كەلتۈرۈپ چىقارغان ئاساللارنى قويۇپ تۇرۇپ، ھازىرنىڭ ئۆزىنى نەزەرگە ئالغاندا، كارخانىلىرىمىز مىزدا مەخسۇس تەتقىقات بۆلۈملىرى بولۇشى زۆرۈر. تەقەززالىق بىر مەزگىل ئاققاندەك قىلسىمۇ، ھەقىقىي رىقابەتكە دۇچ كەلگەندە تېزلا بەرداشلىق بېرەلمەيدۇ.

شۇڭلاشقا كارخانىلىرىمىز چوقۇم يىراقنى كۆزلەپ مەخسۇس تەتقىقات بۆلۈملىرى ئاجرىتىپ، پەن تەتقىقاتقا مەبلەغ سېلىشى زۆرۈردۇر.

ئىككىنچىسى بولسا، كارخانىلارنىڭ خالىس ھالدا جەمئىيەت مەنپەئىتى ئۈچۈن ئىلىم - تەتقىقات ئىشلىرىغا ھەر خىل شەكىلدە يارەدەم بېرىشنى كۆرسىتىدۇ. بۇ خىلدىكى يارەدەمنىڭ شەكىللىرى تولىمۇ كۆپ خىل بولۇپ، كارخانا ئۆزىنىڭ پىلانى، ئەھمىيىتىگە ئاساسەن تاللىسا بولىدۇ. تۆۋەندە بىر قانچە خىل مۇمكىنچىلىك شەكىللىرى ئوستىدە توختىلىپ ئۆتىمىز.

(1) بۇنىڭدا تەتقىقات كارخانىنىڭ بۆلۈملىرى تەرىپىدىن ئېلىپ بېرىلىدۇ. تەتقىقات نەتىجىسىدىن جەمئىيەت ئورتاق بەھرىمەن بولىدۇ. يەنى كارخانا ئۆزىنىڭ تەتقىقات نەتىجىسىنى مەلۇم شەكىلدە جەمئىيەت بىلەن ھەقسىز ئورتاقلىشىدۇ.

(2) كارخانا باشقا ئورگانلار ــ ئۇنىۋېرسىتېت، ئاكادېمىيەلەر بىلەن ھەمكارلىشىپ ئېلىپ بارىدىغان تەتقىقات، بۇنىڭدا تەتقىقاتقا كېتەرلىك راسخوتنىڭ ھەممىسى ياكى بىر قىسمىنى كارخانا ئۈستىگە ئالىدۇ. تەتقىقات تېمىسىنى ياكى شىركەت ياكى تەتقىقات ئورگىنى ياكى ئىككى تەرەپ كېڭىشىپ بېكىتىدۇ، تەتقىقات جەريانىغا تەتقىقات ئورگىنى مەسئۇل بولىدۇ. ئاندىن تەتقىقات نەتىجىسىدىن ئورتاق بەھرىمەن بولىدۇ. ئەلۋەتتە بۇ تەبىئىي پەن تېمىلىرىنىمۇ، ئىجتىمائىي پەن تېمىلىرىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

(3) كارخانا بەزى تەتقىقات تېمىلىرىدا شەخسلەر بىلەن ھەمكارلىشىدۇ. كارخانا ئۆزى مەخسۇس پەن تەتقىقات فوندى تەسىس قىلىپ، بۇنى مەخسۇس خەلق ئىچىدىكى، ھەتتا ئوقۇغۇچىلار ئىچىدىكى تەتقىقات بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

غانلارغا تەمىن ئەتسە بولىدۇ. ئەلۋەتتە بۇلارنى بېكىتكەندە، مەخسۇس مۇتەخەسسىسلەرنىڭ باھالىشىدىن ئۆتكۈزۈپ ئاندىن تاللاش لازىم. بۇ جەمئىيەتكە قوشۇلغان قىممىتى زور، سالمىقى ئېغىر تۆھپە ھېسابلىنىدۇ. بىلىم ئادەملىرى ئىقتىساد ئىگىلرىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشەلمىگەن جەمئىيەتتە ئىلمىي تەرەققىياتنى تەسەۋۋۇرغا سىغدۇرۇش تەس. مۇشۇنداق ماسلىشىشچانلىق ئاستا- ئاستا شەكىللەنسە، بىزنىڭ زىيالىي- تەتقىقاتچىلارمۇ كاللىسىدا ئويلاپ كەلگەن بولسىمۇ، خراجەتتىن قىسىلغان نۇرغۇن تېمىلىرغا تۇتۇش قىلالايدۇ. جەمئىيىتىمىزدىكى ئوي- تەسىراتلىرىنى ئىلمىي يەكۈن قىلىۋالىدىغان بىمەنىلىك بالدۇرراق بولسىمۇ ئاخىرلىشىشى مۇمكىن.

2. مۇھىت- سەھىيە ساھەسىدە

ھازىر دۇنيادىكى چوڭ شىركەت- كارخانىلارنىڭ CSR دوكلاتىدا مۇھىت مەسىلىسى ئالاھىدە مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ. مۇھىت مەسىلىسى مەخسۇس بەلگىلىمە تۈزۈملەر بىلەن مەجبۇرىي ئىجرا قىلىنىدىغان ھالەتكە كەلمەكتە.

مېنىڭچە كارخانىلارنىڭ مۇھىتقا قوشالايدىغان تۆھپىسى مۇنداق بىر نەچچە تەرەپتە ئىپادىلىنىشى مۇمكىن.

(1) مۇھىتقا زىيانلىق مەھسۇلاتلارنى ئىشلەپچىقارماسلىق.

(2) مۇھىت ئاسرايدىغان تېخنىكىلارنى ئىختىرا قىلىش.

(3) ئىشلەپچىقىرىش داۋامىدىكى مۇھىتقا كەلتۈرىدىغان زىيانىنى ئەڭ زور دەرىجىدە كونترول قىلىش.

(4) ھەرقايسى تەتقىقات ئورگانلىرىنىڭ مۇھىت ئاسراشقا ئالاقىدار تەتقىقات تېمىلىرىنى ئىقتىسادىي جەھەتتىن قوللاش.

سەھىيە ساھەسىگە كەلسەك، بۇ نۇرغۇنلىغان پاراۋانلىق، فوند جەمئىيەتلىرى كۆڭۈل بۆلىدىغان ئەڭ چوڭ ساھەلەرنىڭ بىرى. مەسىلەن: دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ خۇسۇسىي فوند بىل گايتىس ــ مېلىندا (Bill Gates_Melinda) فوندىنىڭ ئەڭ كۆڭۈل بۆلىدىغان ئىككى ساھەسى سەھىيە ۋە مائارىپتىن ئىبارەت.

مۇنداق بىر قانچە شەكىل كۆپ ئەگەللىنىشى مۇمكىن.

(1) داۋالاش خراجىتى يوق، نامرات بىمارلارغا ئىقتىسادىي ياردەم قىلىشى.

(2) مەلۇم رايوندىكى يۇقۇملۇق كېسەللىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ئاھالىلەرگە ئۇكۇل قىلىش.

(3) دوختۇرخانىلار بىلەن مۇقىم ھەمكارلىشىپ دورا، تەكشۈرۈش، داۋالاش خراجەتلىرىنىڭ مەلۇم قىسمىنى ئۈستىگە ئېلىش.

(4) تېبابەت تەتقىقات ئورۇنلىرىنى تەتقىقات خراجىتى بىلەن تەمىن ئېتىش.

ئەلۋەتتە، بۇنىڭ شەكىللىرى تېخىمۇ كۆپ خىل، كارخانىلار ئۆز ئەھۋالىغا ئاساسەن تاللىسا بولىدۇ. سەھىيەگە قىلىنغان ياردەم ئىنسانچىلىق ئەڭ ئەكس ئېتىدىغان ساھەلەرنىڭ بىرى.

3. مەدەنىيەت- مائارىپ ساھەسىدە

كارخانىنىڭ مەزكۇر ساھەدە ئادا قىلىدىغان مەسئۇلىيىتى خالىس مەسئۇلىيەت دائىرىسىگە كىرىدۇ. بۇ كارخانىنىڭ پۇل تۇنلەي خالىس، پايدا كۆزلىمىگەن ھالدا، جەمئىيەتنىڭ مەدەنىيەت- مائارىپ ساھەسىگە تۆھپە قوشۇشنى كۆرسىتىدۇ.

(1) نامرات ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئوقۇشىغا ياردەم قىلىش. بۇنى كارخانىلار ئۆزىنىڭ ئېقتىسادىغا ئاساسەن قەرەللىك ياكى قەرەلسىز ئېلىپ بارسا بولىدۇ.

(2) مەكتەپلەرنىڭ قۇرۇلۇش ئەسلىھەلىرىگە ياردەم قىلىش. بۇ نۇرتاي ھاجىملاردەك مەكتەپ قۇرۇپ بېرىشنىمۇ ياكى مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇشقا زۆرۈر بولغان كەم ئەسلىھەلىرىنى تولۇقلاپ بېرىشنىمۇ كۆرسىتىدۇ.

بۇ ئىككى خىل ئەندىزە بىزنىڭ رايونىمىزدىكى مائارىپقا ياردەم قىلىدىغانلارنىڭ ئاساسلىق قوللىنىدىغان ئۇسۇلى. تۆۋەندە مەن تېخىمۇ ئۇنۇملۇك، ئەھمىيىتى زور دەپ قارىغان بىر قانچە خىل ياردەم ئەندىزىسىنى تەۋسىيە تەرىقىسىدە بايان قىلىپ ئۆتىمەن.

(1) ئالىي مەكتەپلەردە ھەر خىل ئوقۇش مۇكاپاتلىرىنى ۋە ياردەم تۈرلىرىنى تەسىس قىلىش. غەرب ئەللىرىدە، ئالىي مەكتەپلەر ئۆچۈن شەخسلەر تەرىپىدىن تەسىس قىلىنغان ئوقۇش مۇكاپاتلىرى ناھايىتى نۇرغۇن ۋە ھەر خىل كەسىپلەرگە چېتىلىدۇ. ھەتتا بەزى مۇكاپاتلارنىڭ تارىخى 100 نەچچە يىلدىن ئاشىدۇ. ئەمما بىزدە شەخسلەر ياكى كارخانىلار تەرىپىدىن تەسىس قىلىنغان مۇنداق ئوقۇش مۇكاپات فوندلىرى يوق دېيەرلىك، مېنىڭچە بۇنداق مۇكاپاتنى تەسىس قىلغاندا تۆۋەندىكى بىر قانچە نۇقتىنى نەزەرگە ئېلىش مۇۋاپىق:

▲ ئىلمىي نەتىجىگە، ئىجادىيلىققا ئالاھىدە ئەھمىيەت

بېرىش لازىم.

گەرچە ئىمتىهان نەتىجىسى ئالاهىدە ياخشى بولۇپ كەتكەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ تىرىشىشىغا ئالاهىدە پايدىلىق. بۇنداقتا ئوقۇغۇچىلارنىڭ تىرىشچانلىقىغا لايىق. مۇكاپات ئوبيېكتلىرىنى قانداق تالاش، مۇكاپاتنى قانداق بېرىش دېگەندەك تەپسىلىي قەدەم-باسقۇچ، جەريانلارنى كارخانا بىلەن ئۇنىۋېرسىتېت ئورتاق كېڭىشىپ بېكىتسە بولىدۇ.

▲ ئىگىلىك تىكلەش مۇكاپاتى دەپ تەسىس قىلىشمۇ ئەرزىيدۇ

كۆزىتىشچە، هازىر ئالىي مەكتەپ پۈتكۈزگەنلەر ئاساسەن مۇنداق ئۇچ خىل يولدا ئۆز ئىستىقبالىنى ئىزدەۋاتىدۇ.

بىرىنچى يولدىكىلەر، بۇلار ئىنتايىن ئاز سانداكى بىر قىسىم تىرىشىدىغان ئوقۇغۇچىلار، بۇلار ئۆز تىرىشچانلىقىغا تايىنىپ چەت ئەل تىلى ئۆتكەللىرىدىن ئۆتۈپ، ئاسپىرانتلىقتا ئوقۇشنى تاللىغانلار.

ئىككىنچى يولدىكىلەر، بۇلار خۇسۇسىي شىركەتلەردە ئىشلەشنى ياكى ئۆزلىرى بىرەر تىجارەت قىلىپ ئىگىلىك تىكلەشنى تاللىغانلار. بۇلارنىڭ ئىچىدە مۇنداق ئىككى تۈركۈم بالىلار بار. بىرى بۇ يولغا ئامالسىز ماڭغانلار، يەنى ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىدىن خىزمەت تاپالمىغان ياكى مۇناسىۋەتلىك ئىمتىهانلاردىن ئۆتەلمىگەنلەر.

يەنە بىرى بۇ يولدا مېڭىشنى مۇستەقىل قارار قىلىپ تالالىغانلار. بۇلارنىڭ ئەسلىدە ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدا ئىشلەش ئىقتىدارىمۇ، ئۆرلەپ ئوقۇش ئىمكانىيىتىمۇ بار. ئەمما ئۆزىنىڭ مۇستەقىل غايىسى پىلانىغا ئاساسەن ئىگىلىك تىكلەش يولىنى تاللىۋالغان. بۇنداق ئوقۇغۇچىلارمۇ بەكلا ئاز ساندا.

ئۇچىنچى يولدىكىلەر بولسا، ئەڭ كۆپ سانداكىلەر بولۇپ، بۇ ھۆكۈمەت خىزمەت ئورۇنلىرىدا ئىشلەشنى تاللىغانلاردۇر.

مانا مۇشۇلارنىڭ ئىچىدە، ئىگىلىك تىكلەشنى تاللىغانلارنى جەمئىيەتنىڭ، ھەتتا ئاتا-ئانىنىڭ قوللىشىمۇ بەكلا ئاز. بۇ بالىلارنىڭ بىرەر ئىشنى بىر باشقا ئېلىپ چىقمىقى بەكلا قىيىن بولۇۋاتىدۇ. چۈنكى، مۇتلەق كۆپ قىسىم ئاتا-ئانىلار ھېلىھەم بالىلىرىنىڭ ھۆكۈمەتنىڭ مۇقىم خىزمىتىنى قىلىشنى قاتتىق تەلەپ قىلىدۇ، بالىلىرىنى ھەتتا مەجبۇرلايدۇ. بۇنىڭدىن باشقىچە بولغان تاللاشنى قەتئىي قوبۇل قىلالمايدۇ. شۇڭلاشقا بالىلىرى باشقا ئىش قىلمەن، ئىگىلىك تىكلەيمەن دېسە ئاكتىپ قوللاپ كەتمەيدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا خېلى كۆپ سانداكى ئوقۇغۇچىلارنىڭمۇ ئۆز كۆچىگە تايىنىپ بىرەر ئىش قىلالمىسىغا ئىشەنچى يوق، مۇقىم ئىشتاتلىق خىزمەت ئورنىنلا ئەڭ بىخەتەر پاناهگاه بىلىدۇ.

ئىگىلىك تىكلەشنى خالايدىغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ بولسا ئوتتەك قىزغىنلىقى، ئىرادىسى ۋە مەلۇم پىلانلىرى بولسىمۇ يەتەرلىك مەبلىغى، تەجرىبىسى بولمىغاچقا ياكى ئىش باشلاشتىن ئىلگىرى بۇ ھەقتە تەربىيەلىنىپ باقمىغاچقا، بىرەر ئىشنى باشقا بىلگىلىك تەرەپتىن ئېلىپ چىقمىقى بەسىي مۇشكۇل بولۇۋاتىدۇ. هازىر ئۇيغۇر جەمئىيىتى ئۆچۈن ئىلىم ئىگىلىرى قانچىلىك زۆرۈر بولسا، ئەمەلىي ئىش قىلىدىغان ئىختىساس ئىگىلىرىمۇ ئوخشاشلا زۆرۈر بولۇۋاتىدۇ. ئىختىساسلىق كارخانىچىلار، باشقۇرغۇچىلار دەل ئەنە شۇنداق ئىرادىسى، غايىسى بار ياشلارنىڭ ئارىسىدىن چىقىدۇ. شۇڭا ئۇلارنى قوللاش، شارائىت، پۈرسەت يارىتىپ بېرىش، كارخانىچىلارنىڭ، پۇلدارلارنىڭ ۋىجدانىي بۇرچى هېسابلىنىدۇ.

گەرچە بۇ خىل مۇكاپاتلارنىڭ سوممىسى ناھايىتى كۆپ بولۇپ كەتمىگەندىمۇ، ئوقۇغۇچىلارغا نىسبەتەن ئىگىلىك تىكلەشكە قىزىقتۇرۇش، ئالىي مەكتەپلەردە ئىگىلىك تىكلەش قىزغىنلىقى پەيدا قىلىشتا ئالاهىدە پايدىسى بولىدۇ. مۇكاپات سوممىسى ئۇلارغا قوزغىتىش، ئىلهام پەيدا قىلالىسا، شۇنىڭ ئۆزىمۇ چوڭ نەتىجە، گەرچە ئىلتىماس قىلغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ نۇرغۇنلىرى مۇكاپاتقا ئېرىشەلمىگەن تەقدىردىمۇ، مۇشۇ ئىلتىماس داۋامىنىڭ ئۆزىدىلا نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئۆگىنىۋالىدۇ. مۇشۇنىڭ ئۆزى چوڭ نەتىجە. ئوبيېكتلارنى تاللاش، مۇكاپات سوممىسى، ئىلتىماس تەستىقلاش قەدەم-باسقۇچلىرى قاتارلىق تەپسىلاتلارنى مۇناسىۋەتلىك مۇتەخەسسىسلەر ۋە كارخانا ئورتاق مەسلىھەت ئاساسىدا قارار قىلسا بولىدۇ.

▲ چەت ئەلدە ئوقۇش مۇكاپاتى تەسىس قىلىش

مېنىڭچە بۇ مۇكاپات ئۆز كۈچىگە تايىنىپ چەت ئەلدە ئوقۇش پۈرسىتىگە ئېرىشكەن بولسىمۇ، ئەمما نامراتلىق تۈپەيلىدىن پۈرسەتتىن مەھرۇم قېلىش ئېھتىمالى بولغان ئىستۇدېنتلارنى ئوبيېكت قىلسا بولىدۇ. بۇنىڭ ئەھمىيىتىنىڭ قانچىلىك زورلۇقىنى دېيىشنىڭ ئورنى بولمىسا كېرەك. تارىخ ۋە رېئاللىق ئالاھىدە ئىختىساس ئىگىلىرىنىڭ رولى، قىممىتىنى، مەلۇم مىللەت، جەمئىيەتكە ئەكىلىدىغان تەسىرىنىڭ قانچىلىك مىسلىسىز ۋە زورلۇقىنى قايتا- قايتا ئىسپاتلىدى. مانا مۇشۇنداق ئۆزى يۈز مىڭ ئادەمدىن ئېشىپ كېتىدىغان ئادەملەر ئۆزىنىڭ ھاياتىنى بەلگىلىك نىشان، غايە بىلەن ئۆتكۈزەلەيدىغان بالىلارنىڭ ئارىسىدىن چىقىشى مۇمكىن.

ئاسپىرانتلىقتا، بولۇپمۇ چەت ئەلدە ئوقۇش ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ بىر سوغۇققان ئويىنىڭ نەتىجىسى، كۆڭلىدىكى مەلۇم پىلان- مەقسەتلىرىنىڭ ئىپادىسى. ئۇلار ئوقۇماقچى بولغان كەسپىدە تېخىمۇ چوڭقۇرلاش ئارقىلىق، نېمە قىلغىلى بولىدىغانلىقىنى، نېمە قىلىشقا تېگىشلىك ئىكەنلىكىنى كەسىپ تاللاشتىن بۇرۇن كاللىسىدىن ئۆتكۈزۈپ بولغان بولىدۇ.

مانا مۇشۇلارنى نەزەردە تۇتقاندا، بۇ مۇكاپاتنىڭ قىممىتى، ئەمەلىي ئۇنۇمى ئالاھىدە زور، ناۋادا كەلگۈسىدە مۇشۇ مۇكاپاتلارنىڭ يارىدىمىدە ئوقۇغانلار دۇنيا ئىلىم ساھەسىدە چاقنىيالىسا، ھېچبولمىغاندا، دوكتور، ماگىسترلىق ئۇنۋانلىرىنى ئېلىپ كېلەلىسىمۇ قالتىس ئىش بولغان بولىدۇ.

بۇنىڭدىمۇ يەنىلا ئوبيېكتلارنى تاللاش ئۆلچەملىرىنىڭ مەخسۇس مۇتەخەسسىسلەر گۇرۇپپىسى تەشكىل قىلىپ، ئادىل بىر مېخانىزم بەرپا قىلىش ئارقىلىق بېكىتىش زۆرۈر. بۇ مۇكاپاتلار ئوقۇش ئىستىكى بولسىمۇ، ئىقتىساد تۈپەيلىدىن ئارزۇسىدىن ۋاز كېچىپ بولغان بالىلارغا ئىلھام بولۇشى، ئىستۇدېنتلار ئارىسىدا ئوقۇش قىزغىنلىق پەيدا قىلالىشى مۇمكىن.

(2) ھەرقايسى ئىلىم ساھەلىرىدە مۇكاپات تەسىس قىلىش.

مەيلى ئادەملەر موھتاج بولسۇن- بولمىسۇن، خالىسۇن- خالىمىسۇن، ئادەملەرنىڭ ھەرىكىتى باشقىلار تەرىپىدىن باھالىنىپ، مۇشۇ باھاغا ئاساسەن ئۇنىڭ جەمئىيەتتىكى ئورنى، قىممىتى، ئوبرازى بېكىتىلىدۇ. جەمئىيەتتە ياشايدىغان ھەرقانداق ئادەم بۇنىڭدىن خالىي ئەمەس. ئادەمنىڭ ئۆزىنىڭ قىممىتىنى، ئورنىنى مۇشۇ باھالارغا ئاساسەن دەڭسەيدۇ، ھەرىكىتىنى تەڭشەيدۇ. دېمەك، جەمئىيەتتە ئەسلىدىنلا مەۋجۇت بولغان باھا مېخانىزمى، ئىستىخىيەلىك تەرزدە ئىنسانلارنىڭ ھەر خىل تاللاشلىرىغا تەسىر كۆرسىتىپ تۇرىدۇ. مەن بۇ يەردە توختالماقچى بولغان مۇكاپات دەل مۇشۇ ئىستىخىيەلىك باھا جەريانىنى سۈنئىي رەۋىشتە تېخىمۇ كونكرېت قاراتمىلىققا ئىگە قىلىدىغان بىر ئۇسۇلدۇر. بۇ يەردە مۇكاپاتنىڭ سوممىسى مۇھىم ئەمەس، بەلكى كىشىلەرنىڭ جەمئىيەتنىڭ ھەرقايسى ساھەلەردىكى خىزمەت تۆھپىلىرىنىڭ ئىنكاسسىز قېلىشىدىن كېلىپ چىقىدىغان ئىجتىمائىي بىنورماللىقتۇر. ياخشىلىق، گۈزەللىك مەدھىيەلەنگەن، تۆھپىلەر مۇئەييەنلەشتۈرۈلمىگەن، يامانلىق- رەزىللىك سۆكۈلمىگەن، تەنقىدلەنمىگەن جەمئىيەت چوقۇم ئېغىر كېسەللەرگە مۇپتىلا بولىدۇ.

دېمەك، مۇشۇ ئاساسلارغا كۆرە، جەمئىيەتنىڭ ئىلمىي ساھەسىدە ھەر خىل تۈرلەرگە بېغىشلانغان ئىلمىي مۇكاپاتلار- مۇ مانا مۇشۇ ئادىل باھا سىستېمىسىنى قايتا تۈرغۇزۇشتىكى بىر ئۇرۇنۇشتۇر. باشقا ئەللەردە بۇنداق مۇكاپاتلار بەكلا جىق. ھەرقايسى كەسىپلەر بويىچە دېگىدەك يىللىق، پەسىللىك خۇلاسىلەر، سان- سىپىرلار ئاساسىدىكى نەتىجىلەر چىقىرىلىپ خىزمەتلەرگە ئامال بار ئادىل باھا بېرىشكە تىرىشىلىدۇ. بۇ ھەقتىكى مسياللار ئىنتايىن كۆپ، ئىلمىي ساھەدىكىنى دېمىگەندە، تەنتەربىيە، سەنئەت ساھەسىدىكى ھەرقايسى تۈرلەرگە بېغىشلانغان مۇكاپاتلارنى ساناپ بولغىلى بولمايدۇ. تۆۋەندە، بىزنىڭ جەمئىيىتىمىزدە مۇكاپات تەسىس قىلىش ئەھمىيەتلىك دەپ قارالغان بەزى ساھەلەرنى تىلغا ئالىمەن.

(1) ئەدەبىيات ساھەسىدە:

بىزدە ئىلمىي ساھە، زىيالىي دېگەن سۆزلەر تىلغا ئېلىنىسا، كىشىلەرنىڭ كاللىسىغا ئەڭ ئاۋۋال ئەدەبىيات ساھەسى ۋە يازغۇچىلار كەلسە كېرەك ھەمدە باشقا ساھەلەرگە قارىغاندا، ئەدەبىياتقا ئاتالغان خالىس مۇكاپاتلارمۇ بىر قەدەر كۆپ. ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىيەت تۈرمۇشىدا ئەدەبىياتنىڭ تۇتقان ئورنى ئالاھىدە يۇقىرى. مانا مۇشۇ ساھەمۇ يېقىنقى يىللاردىن بېرى بەكلا سوۋۇپ قالدى. ياخشى ئەسەرلەر ئاز، ئەسەرلەرگە تەنقىد- ئوبزورلار يېتەرلىك ئەمەس، مۇنازىرە كەيپىياتى سۇس دېگەندەك تەنقىدلەرگە ئۇچراۋاتىدۇ. مانا مۇشۇنداق بىر ئەھۋالدا، ئەدەبىيات ساھەسىدە مەلۇم تۈردىكى مۇكاپاتلارنى تەسىس قىلىشنىڭ يازغۇچىلارنىڭ ئىجادىيەت قىزغىنلىقىنى كۆتۈرۈشكە، مۇنازىرە، تەنقىد كەيپىياتى پەيدا قىلىشقا يار- دەمى بولىدۇ.

ئەگەر كارخانىلارنىڭ ئىقتىسادى يار بەرمەپ، يۇقىرى سوممىلىق مۇكاپات تەسىس قىلالىسا ھەمدە تۇرمۇش كۆپ قىلالىسا تېخنىكا يېڭىلىنىپ، مەسىلەن مۇنداق نامىلاردا مۇكاپات تەسىس قىلىش تامامەن مۇمكىن:

× يىللىق ئەڭ ياخشى رومان

× يىللىق ئەڭ ياخشى ھېكايە،

× يىللىق ئەڭ ياخشى پوۋېست

× يىللىق ئەڭ ياخشى ئەدەبىي تەرجىمە

× يىللىق ئەڭ ئۆمىدلىك ياش يازغۇچى

× يىللىق ئەڭ ياخشى ئوبزور

× يىللىق ئەڭ مۇنەۋۋەر يازغۇچى

ھەتتا ئەڭ ياخشى بالىلار ئەسىرى، ئەڭ ياخشى فانتازىيە... دېگەندەك تۈرلەر بويىچە ئىنچىكىلەپ كەتسە ئۇنۇمى تېخمۇ زور بولىدۇ. ئەگەر مۇشۇنداق ھالەتتە بىر نەچچە يىل ئۇزۇلمەي داۋاملىشالسا، ئەدەبىيات ساھەيىمىزدە نۇرغۇن يېڭىلىقلار مەيدانغا كېلىشى، جانلىنىش مەيدانغا كېلىشى مۇقەررەر.

(2) ئىجتىمائىي پەن ساھەسىدە:

بىز كۆپىنچە ھالدا ئەدەبىيات-سەنئەتنى ئىجتىمائىي پەن بىلەن باراۋەر ئۇقۇم سۈپىتىدە چۈشىنىۋالىمىز. شۇنىڭ بىلەن يېزىلىۋاتقان رومان-ھېكايىلەرنىڭ سانىغا قاراپلا، بىزدە ئىجتىمائىي پەن خېلىلا تەرەققىي قىلغان دەيدىغان خاتا چۈشەنچىگە كېلىپ قالىمىز. بۇ يەردە ئىجتىمائىي پەننىڭ بىزدىكى ئومۇمىي ئەھۋالى ھەققىدە توختىلىپ بولالمايمىز. ئەمما مەن ھېچبولمىسا، مۇشۇنداق بەزى خالىس مۇكاپاتلارنىڭ بۇ ساھەنى تېخمۇ ئويغىتىش، جانلاندۇرۇشتا مەلۇم ياردىمى بولىدۇ دەپ قارايمەن. چۈنكى، بىز ئۆزىمىزدىكى نۇرغۇن مەسىلەرنى ھازىرغىچە خۇسۇسىي ئوي-تەسىرات بىلەن مۇلاھىزە قىلىپ كەلدۇق. ئىنتايىن چوڭ مەسىلەر ھەققىدە سۆزبېكتىپ خاھىشلىرىمىزنى دەلىللەپ باقماستىن ئوتتۇرىغا تاشلاۋەردۇق. ئەمدىلىكتە مۇناسىۋەتلىك پەنلەرنىڭ نەزەريىيە مېتودلىرى ئارقىلىق، ھەرقانداق مەسىلىنى ئىلمىي ئۇسۇلدا، سوغۇققان، ئوبېيېكتىپ مۇھاكىمە قىلىدىغان باسقۇچقا كەلدۇق. بىزدە ھازىر جەمئىيەتشۇناسلىق، پسىخولوگىيە، تارىخ، ئىنسانشۇناسلىق، كارخانا باشقۇرۇش، ئىقتىسادشۇناسلىق... قاتارلىق يىرىك ئىجتىمائىي پەنلەرنىڭ يارىمىدە مەسىلىرىمىز ھەققىدىكى مۇلاھىزىنى ھەقىقىي ئىلمىي يۇكسەكلىككە كۆتۈرىدىغان ئىلمىي ئەسەرلەرنىڭ مەيدانغا كېلىشى مۇقەررەر تەلەپ كە ئايلىنىپ قالدى.

دېمەك، مەزكۇر ساھەگە ئاتالغان مۇكاپاتنىڭ تەتقىقاتچىلارنىڭ قىزغىنلىقىنى قوزغاشقا، ياش ئىزدەنگۈچىلەرنىڭ ئىلمىي تەتقىقات يولىغا مېڭىشىغا، ئاۋامنىڭ دىققىتىنىمۇ تەسىرات يازمىلىرىدىن تەتقىقات يازمىلىرىغا بۇراشتا ئالاھىدە ياردىمى بولىدۇ. بۇنىڭدا مېنىڭچە ئىلمىي ژۇرناللاردا ئېلان قىلىنغان ئىلمىي ئەسەرلەرنىمۇ، نەشرىياتلار نەشر قىلغان كىتاب، ھەتتا مۇنەۋۋەر تەرجىمە ئەسەرلەرنىمۇ تاللاش مۇمكىن.

(3) تەبىئىي پەن ساھەسىدە:

بۇ ئاساسەن ھەرقايسى ئۇنىۋېرسىتېتتا، تەتقىقات ئاكادېمىيەلىرى، شۇنداقلا كەڭ جەمئىيەت ئەزالىرى ئارىسىدىكى تەبىئىي پەننىڭ مەلۇم ساھەسىدە نەتىجە يارىتقانلارغا بېرىلىدىغان مۇكاپات بولسا بولىدۇ. ئۇ مەلۇم بىر بايقاش ياكى بىرەر تېخنىكا ياكى ئۇسكۇنە كەشىپ ۋە ياكى يۇقىرى دەرىجىلىك ئىلمىي ژۇرناللارغا تاللانغان ماقالىلەر بولسا بولۇۋېرىدۇ.

تەبىئىي پەننىڭ بىز ئۇچۇن قانچىلىك مۇھىملىقىنى ھەممىز ئېتىراپ قىلىمىز. ئەمما تەبىئىي پەنگە بولغان قىزغىنلىقىمىزنىڭ تولىمۇ تۆۋەن ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىشىمىزمۇ مۇمكىن. مۇشۇ ساھەگە بېغىشلانغان مۇكاپاتلارنىڭمۇ ئوقۇغۇچىلار، جەمئىيەت ئەزالىرى ئارىسىدا تەبىئىي پەن ئۆگىنىش قىزغىنلىقى قوزغىيالىسا، تەبىئىي پەن ئوقۇغۇچىلىرىغا، خەلق ئىچىدىكى كەشىپىياتچىلارغا ئاز-تولا ئۈمىد بېغىشلىيالىسا، شۇنىڭ ئۆزىمۇ زور نەتىجە ھېسابلىنىدۇ.. مەسىلەن: ئەڭ ياخشى يۇمشاق دېتال، ئەڭ ياخشى كەشىپىيات، ئەڭ ياخشى ماقالە ياكى ئەڭ ياخشى پەننى ئومۇملاشتۇرۇش ماقالىسى دېگەندەك نامىلاردا، بەلكىم يەنە تېخمۇ كەڭرى تۈرلەر بويىچە تەسىس قىلىش مۇمكىن.

مەدەنىيەت-مائارىپ ساھەسىدە قىلىش زۆرۈر ئىشنىڭ يەنە بىرى مېنىڭچە بىلىم تارقىتىشقا مەبلەغ سېلىش.

بىر ئادەمنىڭ قولىدىن زادى قانچىلىك ئىش كېلىشى تېگى-تەكتىدىن ئېيتقاندا، ئۆزىنىڭ قانچىلىك بىلگىنى تەرىپىدىن بەلگىلەنسە كېرەك. خۇددى شۇنىڭدەك بىرەر جەمئىيەتنىڭ ھاياتىي كۈچى، ئۈمىدكە تولغان كەلگۈسى، شۇ جەمئىيەتنىڭ ئەزالىرىنىڭ ساپاسىنىڭ ياخشىلىنىشىغا باغلىق بولىدۇ. بۇ ساپا بولسا يەنىلا ئۇلاردىكى بىلىم-ئۇچۇر زاپىسىنى مۇھىم دەسمە

مايه قىلىشى مۇمكىن. ئەلۋەتتە ئادەمنىڭ ساپاسى بىلىمدىنلا تەركىب تاپمايدۇ. ئەمما ساپانى بىلىمسىزمۇ تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ. مانا مۇشۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا، جەمئىيەتتە كىشىلەر ئېرىشەلەيدىغان بىلىم - ئۇچۇر مەنبەلىرىنىڭ كۆپىيىشى، كۆپ-خىللىشىشى، شۇنداقلا كەڭ كۆلەمدە تارقىلىپ، ئېرىشىشنىڭ قولايلىشىشى ئومۇمىي خەلقنىڭ ئۇنۋېرسال ساپاسىنى ئۆستۈرۈشتە ئاچقۇچلۇق رول ئوينايدۇ. بىز مەكتەپ پۈتكۈزۈپ بولغاندىن كېيىنمۇ بىلىمگە موھتاج بولىمىز، ھەتتا تېخىمۇ بەكرەك موھتاج بولىمىز. مانا بۇ بىلىم مەنبەلىرى بىزنىڭ كېيىنكى بىلىم ئېھتىياجىمىزنى قاندۇرىدۇ.

نۆۋەتتە، ئۇيغۇرلار مائارىپ، مەتبۇئات، تور قاتارلىق ۋاستىلەرنىڭ يارىدىمىدە ئىلگىرىكىگە سېلىشتۇرغاندا بىلىم - ئۇچۇرغا كۆپ ئېرىشكەندەك قىلسىمۇ، ئەمما بىزنىڭ ئېھتىياجىمىز ۋە شۇنداقلا دۇنيانىڭ سەۋىيەسى نۇقتىسىدىن قارىغاندا، ئەھۋالنى تولىمۇ بىچارە ھالەتتە دېيىشكە بولىدۇ. بىز تىل توسالغۇسى ۋە باشقا تاشقى ئامىللار تۈپەيلىدىن دۇنيانىڭ ئىلىم ساھەسىدىن بەكلا يىراقتا قېلىۋاتىمىز. يۇقىرى مەلۇماتلىقلارنىڭ مىللەت گەۋدىسىدىكى تارقىلىشى بەكلا شالاڭ. شۇڭلاشقا مەن جەمئىيەت ئۇچۇن ئېرىشىش قولاي بولغان بىلىم - ئۇچۇر مەنبەلىرىنى كۆپەيتىپ ببرىشنى مىللەتنىڭ ساپاسىنى ئۆستۈرۈشتىكى ئىنتايىن مۇھىم خىزمەت دەپ قارايمەن.

مېنىڭچە بۇ خىزمەتنى مۇنداق بىر نەچچە خىل شەكىلدە ئېلىپ بېرىش مۇمكىن:

1. مەتبۇئات ئارقىلىق:

مەتبۇئات دېگىنىمىز، رايونىمىز تەۋەسىدە قانۇنلۇق نەشر قىلىنىۋاتقان كىتاب، ژۇرنال، گېزىتلەرنى كۆرسىتىدۇ. ھازىر بار بولغان مەتبۇئات مەنبەلىرىنىڭ تەمىنلەۋاتقان بىلىم، ئۇچۇرلىرىنىڭ مىقدارى، سۈپىتى ئىلگىرىكىدىن ياخشى بولسىمۇ، ھازىرقى دۇنيانىڭ سەۋىيەسىگە، شۇنداقلا بىزنىڭ بىلىمگە بولغان ئېھتىياجىمىزنىڭ تەخىرسىزلىكىگە سېلىشتۇرغاندا، ئارىلىق بەكلا يىراق، ھەرقايسى پەنلەرگە دائىر دۇنياۋى ئەسەرلەرنىڭ نەشر قىلىنىشى يوق دېيەرلىك، يېڭى ئەسەرلەر ئەمەس، كونا دۇنياۋى كىلاسسىك ئەسەرلەرمۇ تۈزۈكرەك تەرجىمە قىلىنغىنى يوق. قىسقىسى، بۇ جەھەتتىكى نامراتلىق ئىنتايىن ئېغىر.

بۇ جەھەتتە كارخانىلار مۇنداق ئىشلارنى قىلالىشى مۇمكىن:

(1) ھەرقايسى نەشرىياتلار بىلەن كېڭىشىپ، ئىقتىساد يېتىشمەسلىكى تۈپەيلىدىن چىقىرالمايۋاتقان كىتابلارنى چىقىرىشقا ياردەملىشىش.

(2) ھەرقايسى ئىلىم ساھەسىدىكى مۇتەخەسسىسلەرنى تەكلىپ قىلىپ، زۆرۈر دەپ قارالغان يېڭى كىتابلارنى تاللاپ، نەشر قىلىشقا كېتەرلىك ئىقتىسادنى ئۇستىگە ئېلىش.

(3) يازغۇچىلار ياكى تەرجىمانلارغا بېرىلىدىغان قەلەم ھەققىنىڭ ھەممىسنى ياكى بىر قىسمىنى ئۇستىگە ئېلىش. قەلەم ھەققى تۆۋەنلىكىمۇ نۇرغۇن تەرجىمانلارنىڭ قەلەمنى تاشلىۋېتىشىگە سەۋەب بولغان مۇھىم ئامىلنىڭ بىرى. ناۋادا قەلەم ھەققىنى ھازىرقىدىن بىر ھەسسە كۆپەيسە، تەرجىمان، يازغۇچىلارنىڭ قىزغىنلىقى چوقۇم يۇقىرى كۆتۈرۈلىدۇ. ئىلمىي ئەمگەك بىلەن تۇرمۇشنى قامدىغىلى بولماسلىقتەك رېئاللىق ئۆزگەرتىلمەسە، بىزدە مول ئىلمىي نەتىجىلەردىن ئۇمىد كۈتۈش سەل ئەخمىقانىلىق.

(4) ھەرقايسى ژۇرنال رېداكسىيەلىرى تەسىس قىلغان مۇكاپاتنىڭ سوممىسنى يۇقىرى كۆتۈرۈش ياكى مۇشۇنداق مۇكاپاتلارنى تەسىس قىلىش.

(5) نەشرىياتلار نەشر قىلغان كىتابلارنى سېتىۋېلىش

ھەر يىلى دېگۈدەك نەشر قىلغان نۇرغۇن كىتابلار ئوبدان سېتىلماي بېسىلىپ قالىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە نۇرغۇن ياخشى كىتابلارمۇ بار. كارخانىلار مۇشۇنداق كىتابلارنى سېتىۋېلىپ، تۆۋەندىكى ئېھتىياجلىق قىرائەتخانىلارغا ئىئانە قىلسىمۇ، بۇمۇ نەشرىياتلارغا قىلىنغان ئەڭ زور ياردەم بوپقالىدۇ. ھېچبولمىغاندا كارخانىلار ئۆزىنىڭ ئىشچى - خىزمەتچىلىرى ئۈچۇن قەرەللىك كىتاب سېتىۋالسىمۇ، ژۇرنالالارغا مۇقىم مۇشتەرى بولۇپ، شىركەتتە بىر قىرائەتخانا تەسىس قىلسىمۇ، ئالاھىدە ياخشى ئىش بولىدۇ.

2. ئۇن - سىن بۇيۇملىرى ئارقىلىق:

كۆرۈپ تۇرۇپتۇمىزكى، ئۇن - سىن بۇيۇملىرىمۇ بارغانسېرى يېزىقا ئوخشاش بىلىم - ئۇچۇر تارقىتىدىغان ئەڭ مۇھىم ۋاستىلەرنىڭ بىرىگە ئايلىنىپ قالدى. تۇرمۇش رىتىمىنىڭ تېزلىشىشى ۋە كىنو - تېلېۋىزىيە، ئىنتېرنېتنىڭ ئومۇملىشىشى، كىشىلەرنىڭ كىتاب ئوقۇيدىغان زور بىر قىسىم ۋاقتىنى ئىگىلىدى. ئۇن - سىن ئارقىلىق بىلىم ئىگىلەش بارغانسېرى ئومۇملىششقا يۈزلەندى. ھازىر توردا خارۋارد، يالى، ئوكسفورت، كامبرىج قاتارلىقلارنىڭ ھەقسىز ئوچۇق

دەرسلىرى بار، مەخسۇس سىن دەرس ئىشلەپ سېتىۋاتقان شىركەتلەرمۇ نۇرغۇن، ھازىر چەت ئەلدىكى نۇرغۇن نەشرد ياتلار نەشر قىلىدىغان كىتابلىرىنىڭ ئۇن نۇسخىسىنى تەڭ بازارغا سېلىۋاتىدۇ. يەنە ئۇنىڭدىن باشقا نۇرغۇن داڭلىق مې- دىيا شىركەتلىرى ــ مەسىلەن، BBS، PBS تارىخ قانىلى (History Channel)، ئىزدىنىش قانىلى (Discovery)، دۆلەت، جۇغراپىيەسى (National Geography) قاتارلىق- لار زور مەبلەغ سېلىپ، ئاسترونومىيە، بىيولوگىيە، تارىخ - جۇغراپىيە، سىياسىي، ئىقتىساد... قاتارلىق ساھەلەر بويىچە ناھايىتى يۇقىرى سۈپەتلىك ھۆججەتلىك فىلىملەرنى ئىشلەۋا- تىدۇ. مانا بۇلارنىڭ ھەممىسىدە ناھايىتى مول، قىممەتلىك بىلىملەر بار. ئاڭلاش ۋە كۆرۈش ئوقۇشقا قارىغاندا تېخىمۇ تېز، قولاي ئۇسۇل، يەنە كېلىپ ھازىر كۆچمە ئۇسكۇنىلەر- نىڭ، سىمسىز تورنىڭ ئومۇملىششى بىلەن بىز خالىغان چاغدا يۇقىرىقىلارنى كۆرەلەيدىغان بولدۇق.

ۋەھالەنكى، كۆپىنچىمىز بۇلاردىن تىل توسالغۇسى تۈ- پەيلىدىن پايدىلىنالمايمىز. ئەگەر مانا مۇشۇلار تەرجىمە قى- لىنسا، كىشىلەر بىلىم ئىگىلەيدىغان يېڭى مەنبەگە ئېرىشكەن بولاتتى. دېمەك، كارخانىلار كىچىككىنە مەبلەغ بىلەن يۇقى- رىقىدەك دەرس، ھۆججەتلىك فىلىملەرنى تەرجىمە قىلدۇ- رۇپ، خەلقە ھەقلىق ياكى ھەقسىز تەمىنلىيەلسە تولىمۇ ئۇ- نۇملۇك ئاقارتىش بولاتتى.

3. مەخسۇس كەسپىي تور بەتلەرنى قۇرۇش ئارقىلىق: ھازىر ئىنتېرنېتنىڭ ئىنسانلارنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت تۈرمۇشقا، تەپەككۇر - بىلىم ئېلىش ئۇسۇلىغا ئېلىپ كەلگەن مىسلىسىز تەسىر ئۆزگىرىشلىرىنى يەنمۇ چۈ- شەندۈرۈشنىڭ قىلچە ھاجىتى قالمىغان بولسا كېرەك.

ھازىر ئۇيغۇر تور بەتلىرىگە قارايدىغان بولساق سۈ- پەتلىك باشقۇرۇلغان، كەسپىي، ئىلمىي تور بەتلەر ئىنتايىن ئاز. تىل توسالغۇسى تۈپەيلىدىن كىشىلەر چەت ئەل تور بەتلىرىدىكى ئېسىل، سەرخىل مەزمۇنلاردىن پايدىلىنالمايۋا- تىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئۇيغۇر تورخانىلارمۇ كۆپىيىۋاتە- دۇ. بۇنداق ئەھۋالدا ئەنە شۇنداق ئېسىل مەزمۇنلارنى تەر- جىمە قىلىپ تونۇشتۇرىدىغان تور بەتلەرگە ئېھتىياجلىق بو- لۇۋاتىمىز. ئەگەر بۇنداق بىلىم خاراكتېرىدىكى تور بەتلەر سۈپەتلىك باشقۇرۇلۇپ، مەزمۇن يېڭىلىنىپ تۇرسا، بەلكىم بىر مەكتەپنىڭ، بىر نەشرىياتنىڭ، بىر ژۇرنالنىڭ رولىنى ئويـ- نىيالايدۇ. ئەمما بۇ خىل تور بەتلەر سودا تور بەتلىرىدەك ئىقتىسادىي قىممەت يارىتالمىغاچقا، مۇقىم ئىقتىسادىي مەنبە بولمىسا، بۇنداق تور بەتلەرنى ئىزچىل داۋاملاشتۇرۇش بەكلا تەس. شۇڭلاشقا بۇنداق ئىشلارنى خالىس قوللايدى- غان كارخانىلارنىڭ ياردىمىدە ئاندىن بۇنداق بەتلەرنى قامداپ مېڭىش مۇمكىن. بۇ خىلدىكى تور بەتلەر ھەر خىل بولۇشى مۇمكىن. مەسىلەن: ۋېكىپېدىيادەك ئېنسىكلوپېدىيە خاراكتېرلىك تور بەتلەر ياكى مەخسۇس سىن لېكسىيە، دەرسلىرى تەمىنلەيدىغان تور بەتلەر ياكى ھەرقايسى پەن- كەسپىلەرگە بېغىشلانغان، شۇ پەنلەرگە تونۇشتۇرىدىغان تور بەت بولسىمۇ بولىدۇ. بىزگە بۇ خىل تور بەتلەر قانچە كۆپ بولسىمۇ كۆپلۈك قىلمايدۇ.

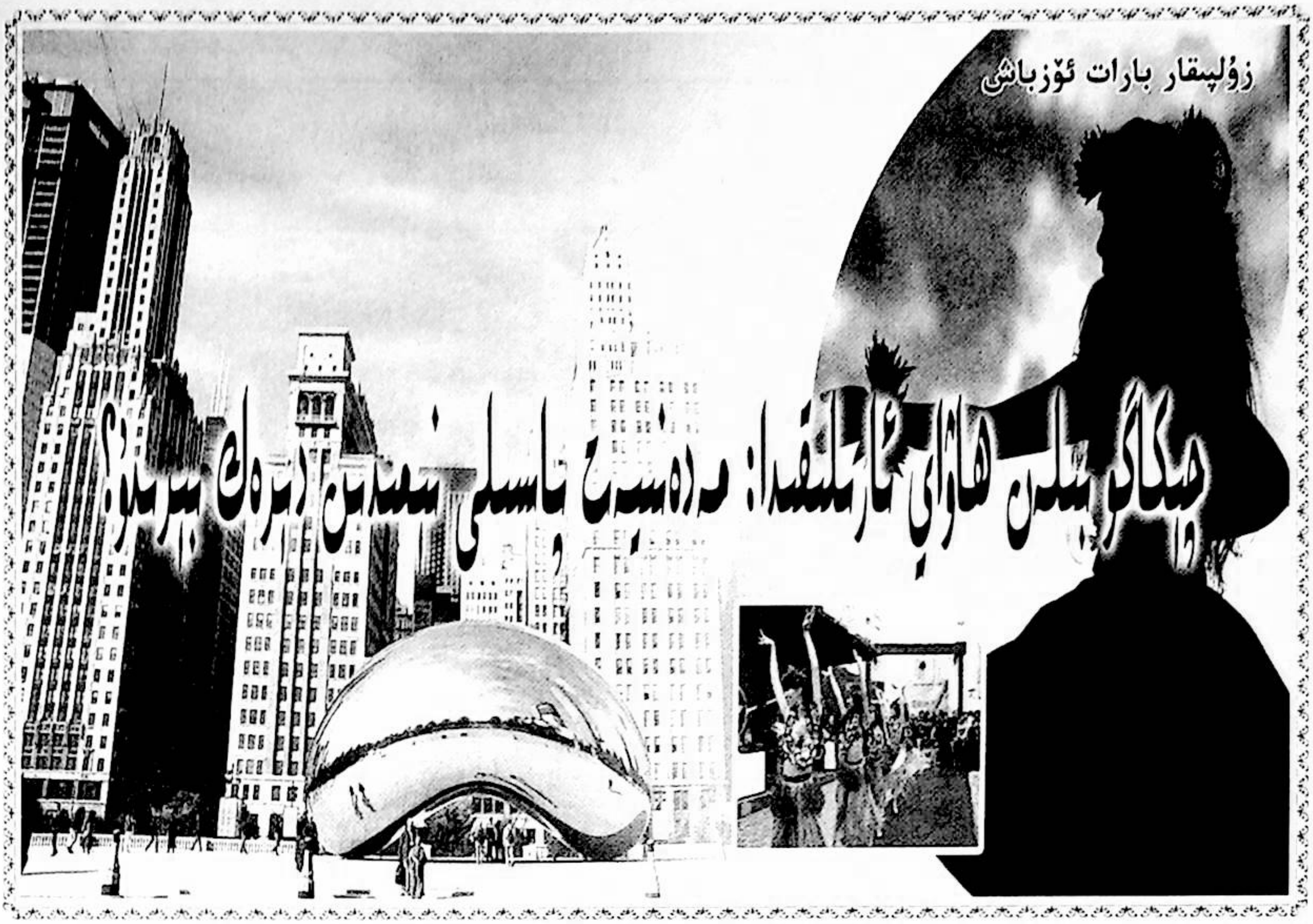
نۆۋەتتە، شۇنداقلا كەلگۈسىدە ئىنتېرنېت بىزنىڭ دۇ- يانى كۆزىتىدىغان، چۈشىنىدىغان، ھەر خىل بىلىم - ئۇچۇر- لارنى قوبۇل قىلىدىغان ئەڭ مۇھىم مەنبەيىمىز بولۇپ قالە- دۇ. بۇ مەنبەنى قانچە ياخشى مەزمۇن، ئۇچۇر بىلەن تولۇق- زالساق، كىتابنى ئاز ئوقۇپ، تورنى كۆپ كۆرىدىغان كەل- گۈسى ئەۋلادلىرىمىزغا پايدىلىق ئوزۇق قالدۇرالايمىز.

خاتىمە

قايتا تەپسىلىي بىر خۇلاسە چىقىرىش ماقالىنى يەنمۇ ئۇزارتىۋېتىدۇ. قىسقىچە ئېيتقاندا، كارخانىچىلار، بايلار مۇنداق بىر ھەقىقەتنى ھەر ۋاقىت ئۇنتۇپ قالماسلىقى زۆرۈر: تارىختا ياكى رېئاللىقتا بىز تېخى ھېچقانداق بىر باينىڭ ياخشىلىق، ساخاۋەتكە ئىقتىساد سەرپ قىلغانلىقى بىلەن نامراتلىشىپ ۋەيران بولۇپ كەتكىنىنى بىلمەيمىز. دەل بۇنىڭ ئەكسىچە مىساللار ئىنتايىن نۇرغۇن. ئۆز ئىلكىدىكى ۋاقىتلىق مەۋجۇت بۇ بايلىقتىن پۇرسەت بار چاغدا پايدىلىنىپ، باشقىلارغا ياردەم قىلىۋېلىش بايلارنىڭ ئۆزى ئۈچۈنمۇ بىر غەنىيمەتتۇر.

مېنىڭچە بىر غايىلىك، قىلىۋاتقان ئىشنىڭ قىممىتى، ئەھمىيىتىنى چۈشىنىدىغان كارخانچى باي يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان مەسئۇلىيەتلەرنىڭ ۋەزنى، قىممىتىنى ھېس قىلالايدۇ، بايلىقنى مەقسىتى ئەمەس، ۋاستىسىگە ئايلاندۇرالايدۇ.

ئاپتور: شىنجاڭ بىلكان ئېلېكترون سودا چەكلىك شىركىتىدىن.

1

چىكاگوغا يېرىم كېچىدە چۈشۈپ قالدۇق. ئامېرىكا-نىڭ شىمالىي ئوتتۇرا قىسمىغا جايلاشقان بۇ خەلقئارالىق شەھەر ئۆكتەبىر ئېيىنىڭ تولۇق چىقمىغىنىغا قارىماي مەڭزە-مىزگە نەشتەردەك ئۇرۇلىدىغان ئاچچىق شامىلى بىلەن بىزنى كۈتۈۋالدى. بۇ 2012 - يىلنىڭ ئاخىرقى ئايلىرى ئىدى. كەچ كۈز تېخى ئەمدىلا باشلانغىنىغا قارىماي شە-ھەرنىڭ ئاچچىق شامىلى يۈزنى ۋىز - ۋىز چاقاتتى؛ گەجگە-نى قورۇيتتى. نېمە ئۈچۈن چىكاگونىڭ شامالىلىق شەھەر دەپ ئاتىلىدىغانلىقىغا شۇندىلا چىنپۈتتۈم.

يېڭى بىر يەرگە بارسام چاتما ئەسلىمىلىرىم قوزغىلا-تى. يېڭى مەنزىرىلەر، يېڭى چىرايلار مېنى ئىختىيارسىز زەڭ-جىرسىمان خىيالىلار قاينىمىغا غەرق قىلاتتى. بۇگۈنمۇ شۇنداق بولدى. چىكاگونىڭ شامىلى ماڭا نېمىشقىدۇر ئانا يۇرتۇم ئۈچتۇرپانىنىڭ كەچ كۈز مەزگىلىدە چىقىدىغان ئاچچىق شامىلىنى ئەسلەتتى. 20 يىللار بۇرۇن تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىمدا، ئۆيىمىز بىلەن ئۈچتۇرپان ناھىيەلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ ئارىلىقىدىكى ئىككى كىلومېتىر ئارىلىقتا چىكاگونىڭكىدەك ئاچچىق شامال يۇ-زۇمنى چاقاتتى. شۇ تاپتا چىكاگونىڭ شامىلىنى كۆرۈپ نې-مىشقا ئۈچتۇرپانىنىڭ شامىلىنى ئەسكە ئېلىپ قالغىنىمنى، مې-ڭىمدە قانداقسىگە مۇناسىۋەتسىز ئىككى يەرگە ئائىت ئۇ-چۇرلارنىڭ بىر لا ۋاقىتتا زاھىر بولغانلىقىنى ھېچ بىلەلمىدىم. يوشۇرۇن ئاڭدا بېسىلغان ئەسلىمىلەر كۈچىنى كۆرسىتىۋا-قان بولسا كېرەك.

ھاۋايدا قارا تەنلىك ئادەملەرنى ئانچە جىق كۆرۈپ باقمىغانىدىم. چىكاگوغا كەلگىچە چۈشكەن ئاپتوبۇستا قارا تەنلىك كۆپ ئىدى، ئاپتوبۇس شوپۇرىمۇ قارا تەنلىك ئىدى. ئايالىم بىلەن مەن ئىندىئانا ئىشتاتىنىڭ ئىندىئانا پولىس دېگەن شەھىرىدىن چىكاگوغا بارغىچە ئارىلىقتا كېتە-دىغان ۋاقتىنى خاتا ھېسابلاپ كەچ ئون يېرىمنىڭ بېلىتىنى ئېلىۋاپتۇق. كۈتمىگەندە ئاپتوبۇس بىزنى ئەتىگەن سائەت تۆتتە چىكاگوغا تاشلاپ قويدى. ئاپتوبۇسنىڭ قارا تەنلىك شوپۇرى سۈرلۈك، كەسكىن ئادەم ئىدى. ماشىنا قوزغىلىش-تىن ئاۋۋال چەكلەنگەن ئىشلارنى تىلغا ئېلىپ تاماكا چېكىش-كە، ئىسپىرتلىق ئىچىملىكلىكەرنى ئىچىشكە، ئۇنلۇك ئاۋازدا گەپ قىلىشقا بولمايدىغانلىقىنى ئېنىق ئەسكەرتتى. «ھەر

مەن كۆرگەن دۇنيا

نەمە بولسا تاماكا چەككىلى قويمايدىكەن» دەپ خۇش بولدى ئايالىم. ئۇخلايدىغان ۋاقتى بولسىمۇ ئالتە ياشلىق ئوغلۇمنىڭ سوئاللىرى تۈگمەيتتى. ئۇ سىنىپ مۇدىرىدىن رۇخسەت سوراپ چىقىش ئالدىدا سايامەت قىلىدىغان شەرلەرنىڭ قاتاردا چېكاگونىمۇ تىلغا ئاپتىكەن، شۇڭىمۇ ھاياجىنى بېسىلىدىغاندەك ئەمەس ئىدى.

ــ چېكاگوغا ماڭدۇق، ھازىر تېخى كەچ. بىرەيلەن ئۇخلىۋال، بالام، ــ دېدىم ئوغلۇمغا.

ئوغلۇم ئۇخلايدىغاندەك ئەمەس. ئەسلىدە ئىندىئانا بىلەن چېكاگو ئارىلىقىدىكى يوللارنى كۆرۈپ ماڭارمەن دەپ ئويلىغانىدىم. ئەمما، كېچە بولغىنى ئۈچۈن سىرتتىن قاراقۇرا ھالەتتە كۆزگە كۆرۈنىدىغان دالادىن ھېچنېمىنى پەرق ئەتكىلى بولمىدى. قارىغاندا مېڭىۋاتقان يولمىز شەرلەر ئارىسىدىكى يېزىلار بولسا كېرەك. ئارقامدىكى قارا تەنلىك بىر جۈپ ئەر ـ ئايال خورەكنى باشلىۋەتتى. بىزنىڭ چىققىنىمىز ئامېرىكا چوڭ قۇرۇقلۇقىدا قاتنايدىغان يىلپىز ماركىلىق ئاپتوبۇسلاردىن ئىكەن؛ تېز، سىلىق ماڭاتتى.

ــ كۆچادىن ئۇرۇمچىگە ماڭىدىغان تېز سۈرئەتلىك ئاپتوبۇسلارچىلىك ئەمەسكەن، ئامېرىكىنىڭ ئاپتوبۇسى دېسە قانچىلىك ھەشەمەتلىككىن دەپتىمەن، ــ دېدى ئايالىم.

ــ ھەممە نەرسە تەسەۋۋۇردا تۇرغاندا گۈزەل، ــ دېدىم ئاۋازىمنى ئۇنلۇك چىقارماسلىققا تىرىشىپ.

تېلېفونۇمنى ئېچىپ توردىن چېكاگوغا مۇناسىۋەتلىك ئۇچۇرلارنى ئىزدىدىم:

چېكاگو ئامېرىكىدىكى نىيۇيورکتىن قالسا 2 ـ چوڭ، زامانىۋى شەھەر...

پۈل ـ مۇئامىلە، سودا مەركىزى، دۇنيادىكى ئەڭ ئېگىز بىنالارنىڭ كۆپى چېكاگودا...

مېچىگان كۆلى دۇنياغا داڭلىق مەنزىرىلىك كۆللەرنىڭ بىرى...

چېكاگو ئۇنىۋېرسىتېتى دۇنيادىكى ئەڭ داڭلىق ئۇنىۋېرسىتېتلارنىڭ بىرى...

مېنىڭ چېكاگوغا مۇناسىۋەتلىك دەسلەپكى ئەسلىمىلىرىم ئۆزۈم كۆرگەن ئامېرىكا فىلىملىرىدىن كەلگەنىدى. «ئوسكار» مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن «چېكاگو» ناملىق بىر كىنو بولىدىغان، كىنودا نىقابلىق ياسانغان ئىككى ئوغرى چېكاگو شەھىرىدىكى بىر بانكىدىن بىر مۇنچە پۇلنى بۇلاپ قاچاتتى... مەن كۆرگەن يۇقىرىقىدەك كىنولاردا چېكاگو جىنايەت، ئېتىشىش جىق يۈز بېرىدىغان شەھەر ئىدى. شۇڭلاشقىمۇ كېلىشتىن بۇرۇن شەھەرنىڭ ئامانلىق ئەھۋالى ھەقىقىدىكى ئۇچۇرلارنى توردىن ئاختۇرغانىدىم، تەكشۈرۈش نەتىجىسى مەن ئويلىغاندەك ئەمەس بولۇپ چىقتى.

چېكاگودا ئىشلەنگەن كىنولاردىن باشقا ئۆزۈم ئەسەرلىرىنى ياقتۇرۇپ ئوقۇيدىغان جون دۇۋېي، خېربېرت ھىد قاتارلىق ئامېرىكا مۇتەپەككۇرلىرىمۇ مېنى چېكاگوغا تەلپۈندۈرگەن. ئامېرىكا بۇيۇك پەيلاسوپى جون دۇۋېي 20 ـ ئەسىرنىڭ بېشىدا بۇگۈنكى زامانىۋى مائارىپ نەزەرىيەسىگە ئۇل سالغان «ئويۇن ئىچىدە، ئېستېتىك تۇيغۇ ئىچىدە ئۆگىتىش» مەزمۇنىدىكى بىر يۇرۇش مائارىپ نەزەرىيەسىنى چېكاگو ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى جون دۇۋېي مەكتىپىدە سناق قىلىپ مۇۋەپپەقىيەت قازانغانىدى. ئۇنىڭ ھىدىن باشقا ئامېرىكا جەمئىيەتشۇناسلىقىنىڭ، توغرىراقى جەمئىيەتشۇناسلىقتىكى ئۇچ غول نەزەرىيەنىڭ بىرى بولغان سىمۇوللۇق ئالاقە نەزەرىيەسىنىڭ پىشۋاسى خېربېرت ھىد دۇنياغا داڭلىق چېكاگو ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئۆزىنىڭ نەزەرىيەۋى مودېلىنى تىكلىگەنىدى. ئادەتتە چېكاگو ئۇنىۋېرسىتېتى دۇنيا جەمئىيەتشۇناسلىقىنىڭ بۆشۈكى دەپ قارىلاتتى. 20 ـ ئەسىردىكى ئەڭ مۇھىم جەمئىيەتشۇناسلاردىن ئېرۋىڭ گوفمان، خېربېرت بلۇمېر مۇشۇ مەكتەپتە ئوقۇغان ھەم ئوقۇتقۇچىلىق بىلەن شۇغۇللانغانىدى. ئاشۇلارنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇش داۋامىدا چېكاگو ئۇنىۋېرسىتېتىغا مۇناسىۋەتلىك غايىۋانە تەلپۈنۈش ھېسسىياتى قەلبىمدە لەڭ ئۇرۇپ ئۇلگۈرگەنىدى.

ئاپتوبۇستىن چۈشتۇق، بېكەت تاختىسىدىكى «چېكاگوغا كەلگىنىڭىزنى قارشى ئالىمىز» دېگەن خەت كۆزۈمگە چېلىقتى. بالام ئۇيقۇلۇق كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ تۇرۇپ «نەگە كەلدۇق» دەپ سورىدى. يۈك ـ تاقلىرىمىزنى ئېلىپ بېكەت كۈتۈش زالى ئىچىگە كىردۇق. ئاپتوبۇس ساقلاۋاتامدۇ ياكى ئۆيى بولمىغاچقا كېچىنى مۇشۇ يەردە ئۆتكۈزۈۋاتامدۇ، ئەيتاۋۇر زالنىڭ ئۇ يېرى، بۇ يېرىدە بىر نەچچە قارا تەنلىك كىشى غەرق ئۇيقۇغا كەتكەنىدى. «قارا تەنلىكلەر ئەجەب كۆپكىنا» دېدى ئايالىم ھەيرانلىقىنى يوشۇرالماي. ھاۋايدا قارا تەنلىكلەر ئاساسەن يوق بولغاچقا، ئۇنىڭ ھەيـ

رانلىقىنى چۈشىنىشكە بولاتتى. زالىنىڭ نېرى بۇرجىكىدە تا-
ماقخانا بولۇپ، ئۇ تەرەپتىن كىلىۋاتقان كۈچلۈك تاماق پۇ-
رىقى ئەتىگەندە ماڭا ئانچە خۇش يېقىپ كەتمىدى. قانداق
قىلىش كېرەك؟ چېكاگوغا ئەتىگەن سائەت يەتتىدە چۈشەر
مىزمىكىن دەپ ئويلىغانىدىم، كۈتمىگەندە سائەت تۆتتە
چۈشۈپ قالدۇق. ئەمدى بۇ چاغ بولغاندا بىرەر يەردىن
مېھمانخانا ئىزدەيلى دېسەك، بىر دەمدە تاكى ئېتىپ كېتەتتى.
يەنە كىلىپ بۇگۈن كەچتىكى ۋاقىت جەدۋىلىمىز زىچ
بولۇپ، كەچ سائەت ئوندا چېكاگودىن ۋاشىنگتونغا قاراپ
يولغا چىقىشىمىز كېرەك ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە چېكاگو ئۇ-
نىۋېرسىتېتىنى ئەتىگەندىلا سايراھەت قىلىشنى پىلانلىغانلىغىنى-
مىز ئۈچۈن، ئەمدى ياتاق ئېلىپ بىر - ئىككى سائەت
ئۇخلاپ چىقساق باشقا ئىشلارغا ۋاقىت يەتمەيدىغانلىقى
ئېنىق ئىدى.

ئاڭغىچە ئوغلۇمنىڭ ئۇيقۇسى تولۇق يېشىلدى. ئايالىم
بىلەن مەسلىھەتلىشىپ سىرتتا بىرەر قەھۋەخانىدا قەھۋە
ئىچكەچ بىرەر سائەت ۋاقىت ئۆتكۈزۈشنى مەسلىھەتلەشـ
تۇق. بېكەت ئىشكىدىن چىقىپ ئارقامغا قارىسام، بېكەت
فورمىسى كىيىۋالغان، يۈك - تاق چۈشۈرۈشكە مەسئۇل
ئىككى قارا تەنلىك بالا بىزگە قاراپ تۇرۇپتۇ. كۆزىمىز ئۇچـ
راشتى، مەن نېمىشقىدۇر تازا خاتىرجەم بولالمىدىم. قارا
تەنلىك بالىلارنىڭ كۆزلىرى ئادەمگە جىددىي تىكىلەتتى.
«چىقماي تۇرامدۇق يا» دېدى ئايالىم ئۇ بالىلارنىڭ قاراش-
لىرىدىن خاتىرجەم بولالمىغانىدەك. تېخى تاكى سۆزلىمىگەن
بولۇپ كوچىدا ھېچكىم يوق ئىدى. ئالدىمغا مېڭىپ بولۇپ،
ئۇ بالىلار بىلەن سالاملىشىش ۋە شۇ ئارقىلىق كاللامدىكى
تۆگۈنلەرنى يېشىش قارارىغا كەلدىم:

— يىگىتلەر، بۇ ئەتراپتا قەھۋەخانا تېپىلامدۇ؟

بايىدىن بېرى بىزدىن كۆزىنى ئۈزمىگەن، شەپكىسىنى
تەتۈر كىيىۋالغان ياغاق يۈز، قارا تەنلىك بالا ئېغىز ئاچتى:

— يولغا چىقىپ ئوك تەرەپكە بۇرۇلۇپ ئازراق ماڭ-
ساڭلار ئۈچ دوقمۇشتىن كېيىن 24 سائەت ئېچىلىدىغان تاللا
بازىرىنى ئۇچرىتىسىلەر. شۇ يەردە قەھۋە، بولكا تېپىلىدۇ.

بەدەن تىلى ئادەمنى ئەنسىز قىلغىنى بىلەن بۇ بالىنىڭ
ئاھاڭىدىن ناچار ئادەم ئەمەسلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. مەن
ئۇنىڭغا رەھمەت ئېيتقاچ قوشۇپ قويدۇم:

— سىلەرمۇ سوغۇقتا توڭغانسىلەر، بىز بىردەم
تۇرۇپ قايتىپ كېلىمىز، سىلەرگە ئىسسىق قەھۋە ئالغاچ كې-
لەيلىمۇ؟

شۇ گەپنىم بىلەن تەڭ ئۇ يىگىتنىڭ چىرايىدا بىردىنلا
كۈلۈمسىرەش پەيدا بولدى:

— مەيلى، سىلەرگە مالال كەلمىسە.

قارا تەنلىك يىگىت چوڭ يولغىچە يول باشلاپ مېڭىپ
بىزگە يۆنىلىشىنى كۆرسىتىپ قويدى. بۇ بالا نېمىشقىدۇر
ماڭا 20 - ئەسىر ئامېرىكا ئەدەبىياتىدا زىلزىلە قوزغىغان قارا
تەنلىك يازغۇچى رالف ئاللىسون (Ralph Allison، 1918-
1991) نىڭ داڭلىق رومانى «كۆرۈنمەس ئادەم»دىكى باش
پېرسوناژنى، ئاق تەنلىكلەردىن ئۆچ ئېلىشنى كەسىپ قىلغان
قارا تەنلىك بالىنى ئەسلەتتى. يولدا كېتىۋېتىپ بۇ ئويۇمنى
ئايالىمغا ئېيتتىم.

— نېمە كىتاب ئۇ؟ — دېدى ئايالىم.

«كۆرۈنمەس ئادەم» (Invisible Man 看不见的人)
ئاملىق رومانىنىڭ ئىنگلىزچىسى 2000 - يىللارنىڭ بېشىدا
بېيجىڭ چەت ئەل تىلى ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى تەرىپىدىن
ئىنگلىزچە نەشر قىلىنغانىدى. مەن ئۇرۇمچىدە سەرخۇش
ئىنگلىز تىلى تەربىيەلەش مەكتىپىنى ئېچىپ يۇرگەن چاغلـ
ىمدا بۇ ئەسەرنىڭ ئىنگلىزچە نۇسخىسىنى 100 بەت ئوقۇ-
غانىدىم. «مەۋجۇدىيەتچىلىك پەلسەپىسىنىڭ ئىدىيەسى
ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ئەسەر» دەپ تەرىپلىنىدىغان ئۇ روما-
دا جەمئىيەت تەرىپىدىن يەكلەنگەن، ئاق تەنلىكلەر تەرىپـ
دىن كەمسىتىلگەن، ئىش پۇرستى بېرىلمىگەن، ئۆزىنى تاش-
لاندۇق ئادەمدەك ھېس قىلىدىغان بىر قارا تەنلىك بالىنىڭ
كەچۈرمىشلىرى ناھايىتى جانلىق، تەسىرلىك بايان قىلىنغان
بولۇپ، ئوقۇغان كىشىدە ئىختىيارسىز قارا تەنلىكلەرنىڭ
تەقدىرىگە نىسبەتەن ھېسداشلىق قوزغىلاتتى. ئەسەر 1950 -
يىللاردىكى چېكاگو شەھرىنى ئارقا كۆرۈنۈش قىلغان
بولۇپ، ئۇ چاغلاردا قارا تەنلىكلەر ئاق تەنلىكلەر بىلەن
ھەتتا بىر ئاشخانىدا تاماق يېيىش سالاھىيىتىگىمۇ ئىگە
ئەمەس ئىدى. «كۆرۈنمەس ئادەم» رومانىدىكى قارا
تەنلىك بالا ھېچىيەردىن ئىش پۇرستى تاپالمايتتى؛ ھېچكىمـ
گە ئاۋازىنى ئاڭلىتالمايتتى. سىستېمىلاشقان، قانۇنلاشقان
كەمسىتىش مېخانىزمى ئاخىر ئۇنى يەر ئاستى ئۆيلىرىدە
يېتىپ - قوپۇپ ئېچىنىشلىق تۇرمۇش كەچۈرۈشكە ۋە جەھـ
مىيەتتىن ئۆچ ئېلىشقا مەجبۇر قىلاتتى. قارا تەنلىك بالىنى

كۆزەتكۈچى ئورنىدا قويۇپ بىرىنچى شەخس تىلىدا يېزىلغان رومانىنىڭ ئىچ - ئىچىدىن ئايانچلىق بىر تۈيغۇ ۋە ئازاب ئېڭى گۈپۈلدەپ كېلىپ تۇراتتى [1].

تېخى 1950 - يىللاردا ئاق تەنلىكلەر بىلەن بىر ئاشخانىدا تاماق يېيىشكىمۇ پېتىنالمايدىغان قارا تەنلىكلەر مارتىن لۇتېر كىڭ، مالكوم ئىكس قاتارلىق نېگىر ھەركىتى رەھبەرلىرىنىڭ سەۋرچانلىق بىلەن كۈرەش قىلىشى نەتىجىسىدە مانا ئەمدى سىياسىي ئورنى ئۆسكەن، ھەتتا قارا تەنلىكلەر دىن پىرېزىدېنت سايلىنىدىغان كۈنلەرگىمۇ ئۇلاشتى. ئەمما قارا تەنلىكلەرنىڭ باراۋەرلىك ئارزۇسى بىر پىرېزىدېنتنىڭ سايلىنىشى بىلەن ھەل بولىدىغان ئىش ئەمەس ئىدى. ئامېرىكىلىق داڭلىق مەدەنىيەت نەزەريەچىسى كورنېل ۋېست (Cornel West) ئۆزىنىڭ «ھازىرقى زامان ئىرقچىلىقىنىڭ كېلىپ چىقىشى» ناملىق داڭلىق ماقالىسىدە بۇ خىل مەسىلىنىڭ يىلتىزىنى يوشۇرۇن ئاڭدا يىلتىز تارتقان ئۆچمەنلىككە ھەم شۇ ئۆچمەنلىكنى سىستېمىلىق يېتىشتۈرىدىغان مائارىپ قاتارلىق ئىجتىمائىي مېخانىزملارغا باغلاپ چۈشەندۈرەتتى [2].

بايىقى چېكاگو بېكىتىدە ئىشلەۋاتقان خىزمەتچىلەر قاتارىدا بىرمۇ ئاق تەنلىكنى كۆرمىدىم. يولۇچىلار ئارىسىدىمۇ ئاق تەنلىكلەر يوقنىڭ ئورنىدا ئىدى، قارىغاندا يىلپىز ئاپتوبۇس شىركىتى ئاساسەن قارا تەنلىكلەر ئۆچۈن مۇلازىمەت قىلدىغاندەك قىلاتتى.

— ئەنە تاللا بازىرى.

بالامنى يېتىلەپ ماڭغان ئايالمىنىڭ شۇنداق دېيىشى بىلەن خىيالىم ئۈزۈلدى. تاقالغان دۇكانلار قاتارىدا بىر تاللا بازىرىنىڭ ۋېۋسكىسى كۆچلۈك چىراغ نۇرىدا ئالاھىدە كۆزگە تاشلىناتتى. بۇ ئوتتۇراھال تاللا بازىرى بولۇپ، يېرىم كېچىدىمۇ ئادەم ئۈزۈلدىغاندەك قىلمايتتى. تەلىيىمىزگە تاللا بازىرى ئىچىدە مەخسۇس ئىچىملىك ئىچىپ ئولتۇرىدىغان رايون تەسىس قىلىنغان بولۇپ، ئۇ يەردە قورال ئاسقان سېمىز ئىككى ساقچى قەھۋە ئىچىپ ئولتۇرغانىكەن. پۇل ئېلىش ئورنىدا مېكسىكلىققا ئوخشاپ كېتىدىغان بىر چولاق ئادەم ئىشلەۋاتاتتى. قەھۋە، چاي ئېلىپ بايىقى ساقچىلار ئولتۇرغان يەردىكى بوش ئۈستەلگە كېلىپ جايلاشتۇق.

ئۆزى كۆرىدىغان كارتون فىلىملىرىدىكى ساقچىلارنى ئەسلىدىمۇ ئەيتاۋۇر، ئوغلۇم قەھۋە ئىچىپ ئولتۇرغان ساقچىلارنى كۆرۈپ ئېچىلىپ كەتتى.

— سىلەر ساقچىمۇ؟ — دېدى ئوغلۇم راۋان ئىنگلىز تىلىدا قورۇنماي.

ئوغلۇم مەكتەپتە شۇنداق ئەركىن تەربىيەلەنگەچكىمۇ، تاللا بازارلىرىدا، ئاپتوبۇسلاردا ئۇچرىغان كىشىلەرگە تەبەببۇسكارلىق بىلەن سۆز باشلاپ پاراڭلىشىپ كېتەتتى. ئەمما مەن بالامنىڭ چېكاگو شەھرىگە كېلىپلا ساقچىلاردىن گەپ سوراشنى باشلىۋېتىدىغانلىقىنى خىيالىمغىمۇ كەلتۈرمەگەنىكەنمەن.

— ئوغلۇم، ساقچى تاغاڭنى ئاۋارە قىلما، — دېدىم ۋە ساقچىلارغا قاراپ قوشۇپ قويدۇم:

— كەچۈرۈڭلار، بالام سىلەرنى مالال قىلدى.

— ھېچقىسى يوق، بالىلارنىڭ مۇشۇنداق ئەركىن چوك بولغىنى ياخشى، — دېدى ئاردىدا ئاقپىشماق كەلگەن، ئىسسىق چىراي ئاق تەنلىك ساقچى.

شۇنداق قىلىپ ئوغلۇم ساقچىلار بىلەن تارتىنماي، قورۇنماي پاراڭغا چۈشۈپ كەتتى. ساقچىلار ئۇنىڭدىن نەچچە ياشقا كىرگىنىنى، چېكاگوغا قاچان، نەدىن كەلگىنىنى سورىدى. ھاۋايىدىن كەلگىنىمىزنى ئۇققان چېغىدا ئاق تەنلىك ساقچىلارنىڭ چىرايىدا ھەيرانلىق ئالامتى ئەكس ئەتتى:

— ۋاھ، شۇنچە يىراقتىن كەپسىلەر، ھاۋايىدا قىش بولمايدۇ. بۇ يەرنىڭ سوغۇقىغا كۆنەلمىدىكىلارمۇ؟ — ئوغلۇم بىلەن قىزغىن پاراڭلاشقان بايىقى ساقچى ھەندىن سورىدى.

— توڭلاپ كېتىپ ئىسسىنىش ئۈچۈن قەھۋە ئىچىپ ئولتۇرۇپتىمىز. قېلىن كىيىملەرنىغۇ ئالغان، لېكىن چېكاگو بىز ئويلىغاندىن سوغۇقكەن.

ئاردىدا بۇ شەھەرنىڭ ئامانلىقى، سايادەت نۇقتىلىرىغا مۇناسىۋەتلىك قىسقا ئۇچۇرلارنى سوردىم. ئاق تەنلىك ساقچى ناھايىتى ئەستايىدىللىق بىلەن سوئاللىرىمغا جاۋاب بەردى، ھەتتا چېكاگو ئۇنىۋېرسىتېتىغا قايسى يول ئاپتوبۇس لىنىيىغا چىقىپ بېرىشىمنى كېرەكلىكىنىمۇ ئىنچىكە دەپ بەردى.

— مىچىگان كۆلىنى ۋە فىلىش مۇنارىنى سايادەت قىلىشنى ئۇنتۇماڭلار، — دېدى بايىقى ساقچى قەھۋەسىنى ئىچىپ بولۇپ ئىشكىتىن چىققاچ.

ئوغلۇم ساقچى بىلەن قول پۇلاڭشتىپ قىزغىنلىق بىلەن خوشلاشتى.

ــ بالام، ناتونۇش ئادەمگە ئۇنداق تولا گەپ قىلىپ ۋاقتىنى ئالسالا بولمايدۇ، ــ دېدىم ئاردىدا بالامغا.

ــ بۇ ساقچىلار ئارتۇرنىلا كارتون فىلمىدە چىقىدىغان ساقچىلاردىن ياخشى ھەم دوستانە ئىكەن، ــ دېدى ئوغلۇم. ئارتۇر دېگىنى ئوغلۇم ئۆيدە تولا كۆرىدىغان كارتون فىلمىدىكى ئەقىللىق، باتۇر بالا ئىدى.

بايىقى ئىككى قارا تەنلىك بالىغا ئىككى قەغەز ئىستاكاندا ئىسسىق قەھۋە ئېلىپ تاللا بازىرىدىن ئايرىلدۇق.

2

ھاۋايغا قايتىپ كەلگىنىمىزگە ئۇزاق بولمىغانىدى.

ــ قوشنىمىز يەنە كاۋاپ پىشۇرۇۋاتىدۇ، ــ دېدى بىر كۈنى ئايالىم تالادىن كىرىپ.

دېگەندەك ھايال ئۆتمەي تۆتەك ئارىلاش كاۋاپ پۇرىقى دېرىزىدىن كىرىشكە باشلىدى. يەنە شۇ پۇراق، مېنى، ئايالىمنى، ئوغلۇمنى بىئارام قىلدىغان پۇراق. بىز 2- قەۋەتتە تۇراتتۇق، 1- قەۋەتتە تىنچ ئوكيانىدىكى مارشال ئارىلى دەپ ئاتىلىدىغان كىچىك بىر دۆلەتتىن كەلگەن ئەر- خوتۇنلار تۇراتتى. بىزنىڭ ئۇلار بىلەن قوشنا بولۇپ ئولتۇرۇۋاتقىنىمىزغا ئانچە ئۇزاق بولمىغانىدى. دېرىزىنى ئەتتىم، ئەمما قىش بولمايدىغان ھاۋايدا ئۆينى دۇمىلەپ ئولتۇرغىلى تېخى بولمايتتى. ئامال بولماي ئاخىر بېرىپ كاۋاپ پۇرىقى كېلىۋاتقان دېرىزىنىڭ قارشى يۆنىلىشىدىكى ئىشكىنى ئېچىۋەتتىم.

ــ يەنە سىرتقا چىقامدۇق؟ ــ سورىدى ئوغلۇم.

ــ ياق، بۈگۈن ئۆيدە قىلىدىغان ئىشىمىز بار، بالام، ــ دېدىم بىرئاز رەللە بولۇپ.

بۇرۇنلاردا قوشنىمىز كاۋاپ پىشۇرغان چاغلاردا شۇ پۇراقنى پۇرىماسلىق ئۈچۈن سىرتقا چىقىپ كېتەتتۇق. ۋاقتىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن قوشنامىزنىڭ كاۋاپقا ھەددىدىن زىيادە ئاملاشقانلىقى، ھەپتىدە بىر- ئىككى قېتىم كاۋاپ پىشۇرىدىغانلىقىنى، سىرتقا چىقىپ كېتىشنىڭ ھېچقانداق مەسىلىنى ھەل قىلالمايدىغانلىقىنى بايقاپ قالدىم. كاۋاپ پىشۇرۇش ئۇنىڭ ھوقۇقى، مەن بۇنىڭغا ئارىلىشالمايمەن. ئەمما كېلىۋاتقان پۇراق مېنى بىئارام قىلىدۇ. چۈنكى، ئۇنىڭ پىشۇرۇۋاتقىنى قوي گۆشى ياكى كالا گۆشى ئەمەس ئىدى. تۇنجى قېتىم ئايالىم قوشنامىزنىڭ ئايالىدىن نېمە گۆش پىشۇرۇۋاتقانلىقىنى سوراپ كىرگەندە نېمە قىلىش كېرەكلىكىنى بىلەلمەي قالغانىدۇق.

ــ قانداقمۇ قىلارمىز؟ ــ دەپ كىرگەندى ئايالىم ئۇلار كۆچۈپ كېلىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا كاۋاپ پىشۇرغاندا.

شۇنداق قىلىپ يېڭى قوشنىمىزنىڭ كۆچۈپ كىرىشى بىلەن كۈتمىگەن ئاۋارىگەرچىلىككە قالدۇق. بۇرۇنقى قوشنىمىزنىڭ ھېچقاچان كاۋاپ پىشۇرغىنىنى كۆرمىگەنىدۇق. بىز ئايدا بىر قېتىم تۇرك قېرىنداشلار بىلەن ئۆتكۈزىدىغان دالا تامىقى پائالىيىتىدە تەملىك كاۋاپ يەيدىغانلىقىمىز ئۈچۈن ئادەتتە كاۋاپ پىشۇرۇپ كەتمەيتتۇق. يېڭى قوشنىمىزنىڭ كاۋاپ خۇمارى كۈچلۈك چىقىپ قالدى، يەنە كېلىپ پىشۇرۇش ۋاقتى ئۇزاق ئىدى. سىرتقا چىقىپ كېتىش مەسىلىنى ھەل قىلالمايتتى. دەسلەپتە ئۇلار كاۋاپ پىشۇرۇشقا تۇتۇنغان چاغدا «كاۋىنى يەپ بولسا پۇراق ھېلىغىچە تۇختاپ قالار» دەپ ئويلاپ سىرتقا چىقىپ كەتكەنمۇ بولدۇق. ئەمما ئۇلارنىڭ ھەپتىدە نەچچە قېتىم كاۋاپ پىشۇرۇپ يەيدىغانلىقى كىم بىلسۇن؟ تالاغا چىقىپمۇ ھاردۇق، ئۆينىڭ دېرىزىسىنى ئەتسەك تىنجىقتا قالدۇق. قانداق قىلىش كېرەك؟ بىزگە نىسبەتەن بۇ راستىنلا بىر باش قېتىنچىلىقى بولۇپ قالدى. ئۇلارنىڭ پىشۇرغىنى قوي ياكى كالا گۆشى بولغان بولسىمۇ بۇنداق قىينىلىپ يۈرۈشىمىزنىڭ ھاجىتى يوق ئىدى.

بۇنداق چاغلاردا ئۇزاقتىن- ئۇزاق خىيال سۈرەتتىم. مەن ۋەتەندە بۇنداق ئەھۋالغا يولۇققۇپ باقمىغانىدىم. ئادەتتىكى كىملىك ئېھتىياجى ئۆز يۇرتىدىن ئايرىلغاندىن كېيىن باشلىنىدۇ. قوشنامىزنىڭ ئۆيىدىن كېلىۋاتقان كاۋاپ پۇرىقى مېنى يەكلەيتتى ۋە ماڭا كىملىكىمنى، مەنسۇبىيىتىمنى، ئۇيغۇرلۇقۇمنى، ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ پاسىلىنى ھەم پەرھىزلىرىمىزنىڭ قۇدرىتىنى ھېس قىلدۇراتتى. ۋەتەندىكى چېغىمدا ھېچقاچان بۇنداق ئەھۋالغا يولۇقمايتتىم. تېخى كاۋاپ پۇرىقىنى ياخشى كۆرەتتىم. كاۋىپى ئوخشايدىغان ئاشخانىلارنىڭ ئالدىدىن ئۆتكەنلىرىمدە كىرىپ بىر- ئىككى زىق كاۋاپ يەپ خۇمارىمنى بېسىپ چىقاتتىم. پىشۇرغىنى قانداق گۆش دەپ سوئال قويۇپمۇ ئولتۇرمايتتىم ھەم يۇرتتا بۇنداق سوئالنى سوراش بىر ئەخمىقانىلىق ئىدى. ئەمما بۇ يەردە ئىشلار ئوخشمايتتى.

كىشىلەر بۇ يەردە قوي گۆشىنى جىق يەپ كەتمەيدىكەن. بۇنداق بولۇشىدىكى بىر سەۋەب، ھاۋايدا قوي گۆشى باشقا گۆشلەرگە قارىغاندا قىممەت ئىكەن. يەنە

بىرى، قوي گۆشى مەنسىنى بىلدۇرىدىغان ئىنگلىزچە «لەم» سۆزىنىڭ كۆچمە مەنىسى قۇربانلىق بولۇپ، نۇرغۇن تەقۋادار ئامېرىكىلىقلار «ئەيسا پەيغەمبەر ئاللىبۇ-رۇن بىز ئۈچۈن قۇربانلىق بولۇپ بولغان، قوي گۆشى يېسەك پەيغەمبىرىمىزگە ھۆرمەتسىزلىك بولىدۇ» دەپ قا-رايدىكەن. ئاشۇ بىر سۆزنىڭ كەينىگە يوشۇرۇنغان مەدەنـ-يەت يۈكلىمىسىنى ئامېرىكىغا كېلىپ بىلگەن چېغىمدا ھەقىقە-تەن ھەيران قالدىم.

چوڭ يولدىن ئۆيىمىزگە قايرىلىدىغان دوقمۇشتا بازا-رى ئىنتىنىك بىر كاۋاپخانا بار ئىدى. مەن چۈشتە دەرسكە ماڭغان چاغلىرىمدا كاۋاپچىنىڭ ئىشتىياق بىلەن كاۋاپ پىشۇ-رۇۋاتقانلىقىنى كۆرەتتىم. كاۋاپ ئىسى كوچىنى بىر ئالاتتى. كۆپ ھاللاردا ئاشۇ پۇراقنى پۇراپ قالماسلىق ئۈچۈن ئايلا-نىپ ئۆتەتتىم، بەزىدە مەكتەپكە ئالدىراپ بۇرنۇمنى تۇتۇپ ئۆتۈپ كېتەتتىم، بۇنداق چاغلاردا شۇنداق بىر ئوي كاللا-دا پەيدا بولاتتى: «ۋەتەندىن چىقىپ باقمىغان بىر ئۇيغۇر قېرىندىشىم بۇنداق ئەھۋالغا يولۇقامدىغاندۇ؟ بۇ تۇيغۇنى ھېس قىلالامدىغاندۇ؟». بۇنىسى ماڭا قاراڭغۇ، ئەمما ۋە-تەندە مەن بۇ خىل ھېسقا، بۇنداق تۇيغۇغا يولۇققۇپ باقما-غان. شۇ تاپتا مېنى پۇراقمۇ يەكلەۋاتاتتى.

بۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان كەچۈرمىشلىرىم كۆپ ئىدى. بىر يەرلەرگە مېھماندارچىلىققا بارسام ئالدىمغا قويغان پىچىنە - پىرەنىكلەرنى شۇبھىلىنىپ يېيەلمەيتتىم. پات-پات فاكۇلتېتتا كېچىك دائىرىلىك مۇھاكىمىلەر بولغاندا، قاتـ-ناشقۇچىلار نۆۋەت بىلەن پىچىنە - پىرەنىك دېگەندەك نەر-سىلەرنى ئەكىلەتتى. بۇنداق چاغلاردا باشقىلار سۇنغان يې-مەكلىكلەرنى ئېلىپ يانچۇقۇمغا سېلىپ قويىاتتىم، بولمىسا قول سوزماي ئولتۇراتتىم. ئۆيۈمنىڭ يېنىدىكى تاللا بازىرى-نىڭ گۆشلىرى ھالال گۆش دۇكىنىدىكىدىن كۆپ ئەرزان ئىدى، ئەمما مەن بىر يېرىم كىلومېتىر يول مېڭىپ، ئاتايىن مۇسۇلمانچە تاللا بازىرىدىن قىممەترەك باھادا ھالال گۆش سېتىۋېلىپ قايتاتتىم.

مېنى بۇنداق ئايرىشقا ئۇندەۋاتقان كۈچ نېمە؟ مەن نېمىشقا مۇنداق قىلىمەن؟ گاھىدا ئۆزۈمدىن سوراپ قالاتتىم. ئاردىكى پەرق، ئۇيغۇرلارنىڭ پەرھىز سىستېمـ-سى ۋە مەدەنىيەت پاسلى مېنى شۇنداق قىلىشقا ئۇندەۋاتاتـ-تى. ئۇيغۇر مەدەنىيىتى، جۈملىدىن ئۇيغۇر مەدەنىيىتىدىكى پەرھىزلىك سىمۋوللار ۋە يوشۇرۇن كودلار قەشقەردىن 10 مىڭ چاقىرىم يىراقلىقتا ئۆزىنى كۆرسىتۋاتاتتى. باشقىلار قانداق قىلىدۇ، بۇنىسى ماڭا نامەلۇم. ئەمما مەن ئالدىمغا ئۇچرىغانىنى يېسەم ئۆزۈمگە يۇز كېلەلمەيدىغاندەك تۇيغۇدا بولاتتىم. ئەلۋەتتە ھەممە ئادەمنىڭ ئۆزى تۇغرا دەپ بىلگەن ئۇسۇلدا ياشاش ھوقۇقى بولغاچقا، بۇ ھەقتە ئويلـ-غانلىرىمنى باشقىلارغا دېيەلمەيتتىم. باشقا مەدەنىيەت ئەنئە-نىسىدىكى كىشىلەرنىڭ بۇ ھېسسىياتىمنى چۈشىنىشى تەس ئىدى، شۇڭىمۇ بۇنداق ئەھۋالغا يولۇققاندا ئۇستىلىق بىلەن تەقسىلقىنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا تىرىشاتتىم.

پەرھىزلەرگە ئەمەل قىلىپ ياشاش ۋىجدانىمنى راھەت-لەندۇرگىنى بىلەن، مېنى بەزى پۇرسەتلەردىن مەھرۇم قال-دۇراتتى. بەزىدە تاماق يېگەچ بولىدىغان مۇلاھىزە سورۇن-لىرىدىن ئۆزۈمنى تارتىشمىغا توغرا كېلەتتى. يەنە كېلىپ دې-موكراتىيە بىلەن خاراكتېرلەنگەن ئامېرىكانلار ھاياتىدا پەرھىز بىلەن ياشاش كۆپلىگەن ئادەملەرگە نىسبەتەن ھەيران قالارلىق ئىش ئىدى، ھەتتا بەزىلەرنىڭ بۇنى ئاش-قۇنلۇققا باغلاپ چۈشىنىشىمۇ تۇرغان گەپ ئىدى.

ۋاقتىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ ھەقتىكى كەچۈرمىشلىرىم بېيىپ چۈشەنچەمۇ چوڭقۇرلاشقىلى تۇردى. يالغۇز ئۇيغۇر مەدەنىيىتىدىلا ئەمەس، باشقا مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيىتىدىمۇ بۇنداق پەرھىزلەر ۋە سىمۋوللۇق كودلار بار ئىكەن. مەسـ-لەن: ئەنئەنىگە ئەھمىيەت بېرىدىغان ھىندىلار كالا گۆشى يېمەيدىكەن، ھېلىمۇ ئېنىق ئېسىمدە. مېنىڭ بىر دوستۇم بىر ھىندىستانلىق بالىغا كالا گۆشى بېسىلغان پولۇنى سۇنۇپ ئوڭايسىزلانغان. بۇنىڭدىن باشقا يەنە نۇرغۇن مىسال كۆر-ستىش مۇمكىن. ئۇيغۇرلار كەپتەر گۆشى يەيدۇ، ئەمما نۇرغۇن غەربلىكلەر كەپتەرنى تىنچلىقنىڭ سىمۋولى دەپ بە-لىدىغان بولغاچقا، كەپتەر گۆشى يېيىشتىن پەرھىز تۇتىدۇ. ئون يىل بۇرۇن ئۇرۇمچىدە بىر ئامېرىكلىق تونۇشۇم كەپتەر گۆشى شورپىسى ساتىدىغان دۇكانلاردا خېرىدارلار-نىڭ كەپتەر گۆشى يەپ ئولتۇرغان ھالىتىنى كۆرۈپ ھەيران قالغانىكەن. ئۇنىڭ ھەيرانلىقى ماڭا ھەيرانلىق بولۇپ تۇيۇل-غاندى. مانا ئەمدىلىكتە بۇ دۆلەتتە ماڭدامدا بىر مەدەنىيەت-نىڭ پاسلىغا، قىممەت قارىشىنىڭ مۇھىملىقىغا مۇناسىۋەتلىك مىساللارغا ۋە كەچۈرمىشلەرگە دۇچ كېلىۋاتاتتىم، ئۇنىڭ ئۈستىگە مېنىڭ تاللىغان كەسپىم مەدەنىيەت جەمئىيەتشۇناس-

لمقى بولغاچقا، ئاددىي كۆرۈنگەن مەدەنىيەت ھادىسىلىرىنىڭ كەينىدىكى ماھىيەتنى ياكى چوڭقۇرلۇقنى چۈشىنىشكە تىرىشاتتىم.

ئۇيغۇرلار قول سىلكىشنى يامان كۆرىدۇ، ئەمما باشقا نۇرغۇن مىللەتلەرنىڭ تۇرمۇشىدا بۇ يامان كۆرگەندەك ئىش ئەمەس. ياپونلار مۇشتۇمنى كۆكرىكىگە تىرەپ تۇرغانىنى ئۆلۈۋېلىشنىڭ بېشارىتى دەپ چۈشىنىپ يامان كۆرىدۇ، ئەمما ئۇ بەلگە باشقا مىللەتلەرنىڭ نەزىرىدە ھېچقانچە ھەيران قالغۇدەك ئىش ئەمەس. تىبەتلەر ئۆلۈپ كەتكەن مېيىتنىڭ پۇت قوللىرىنى ئۇششاق چاناپ قۇرت - قوڭغۇزلارغا تاشلاپ بەرسە ئۆلگەن كىشىنىڭ روھى ئارام تاپىدۇ دەپ قارايدۇ. ئەمما بۇ باشقا نۇرغۇن مىللەتلەرنىڭ نەزىرىدە بىر ۋەھشىيلىك. ئۇيغۇرلار ئىتنى مەينەت ھايۋان دەپ ئۆيگە ئەكىرمەيدۇ، ئەمما ئامېرىكىلىقلار ئىتلارنى ئەتىۋارلىق ھايۋان سۈپىتىدە ئۆلۈغلايدۇ. ئامېرىكا كوچىلىرىدا قىزىل چىراغقا ئۇچراپ توختىغان چېغىڭىزدا، چىرايلىق قىزلارنىڭ ئىتنىڭ تىلىنى يالاپ، شالاپشىتىپ سۆيۈپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ھەيران بولماي تۇرالمايسىز.

«ھەقىقەت نىسپىي بولىدۇ، پۈتۈن بولۇشقا كۈچەپ كەتكەن ھەقىقەت مەينەت ھەقىقەتتۇر» دەپ يازىدۇ 20- ئەسىردىكى ھايات پەلسەپىسىنىڭ پىشۋالىرىدىن بىرى، كامبرىج پەلسەپە فاكۇلتېتىدا دەرس ئۆتكەن داڭلىق پەيلاسوپ ئالبېرت ۋايتخېد. ئاشۇ پەرھىزلەر مەن ئۈچۈن ھەقىقەت. ئەمما مەن ئۇنى باشقا مىللەت ئەزالىرىغا تاڭىسام خاتالاشقان بولىمەن. باشقا مىللەت ئەزالىرى ماڭا ئۆزىنىڭ پەرھىز قارىشىنى تاڭىسا ياكى مېنىڭ ئالدىمدا مەن مۇقەددەس دەپ بىلىدىغان نەرسىلەرگە چېقىلسا مەن بۇنى قوبۇل قىلالمايمەن. بۇ نۇقتىدىن قارىغاندا، قوشنامنىڭ كاۋاپ پىشۇرۇشى ئۇنىڭغا نىسبەتەن كىشىلىك ھوقۇق. ئەمما ئۇنىڭ كىشىلىك ھوقۇقى مېنىڭ پەرھىز قارىشىمغا بولغان بىپەرۋالىق ئارقىلىق ئىشقا ئاشاتتى. ئەستايىدىل ئويلانغاندا بۇ يەردە بىر ئەخلاق مەسىلىسى مەۋجۇت ئىدى، ئۇنىڭغا نىسبەتەن بۇنىڭ ئەخلاق مەسىلىسى بىلەن ھېچقانداق مۇناسىۋىتى يوق ئىدى. ئەمما ماڭا نىسبەتەن بۇ ھۆرمەتسىزلىكتەك تۇيۇلاتتى، ئەمما مەن بۇ ھېسسىياتىمنى ئۇنىڭغا ئاشكارا دېسەم تېخى بولمايتتى.

3

مەدەنىيەت پاسسىلىرىنىڭ نەزەريىيەۋى ئاساسى نېمە؟ جەمئىيەت نەزەريىچىلىرى بۇنى قانداق چۈشەندۈرىدۇ؟ يېقىنقى يىللاردىن بۇيان فىرانسىيە جەمئىيەتشۇناسى ئېمىل دۈركىم (1917 - 1858)نىڭ مەدەنىيەت پاسىلى ۋە جەمئىيەتنىڭ مۇناسىۋىتى ھەققىدىكى قاراشلىرى مەدەنىيەتنىڭ ماھىيىتىگە قىزىقىدىغان ئىجتىمائىي پەن ئالىملىرىنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى. ئامېرىكىدىكى داڭلىق ئۇنىۋېرسىتېت ييل ئۇنىۋېرسىتېتىدا مەخسۇس مەدەنىيەت ھادىسىسىنىڭ ماھىيىتىنى ئېمىل دۈركىمنىڭ رامكىسىدىن چىقىپ ئىزدەيدىغان دۈركىمچىلار پىكىر ئېقىمى بارلىققا كەلدى. بۇيۇك جەمئىيەتشۇناس جېفېرىي ئالېكساندېر (jefferey Alexander، 1947-) ۋە فىلىپ سىمىس (Phliph Smith، 1964-) لار بۇ پىكىر ئېقىمىنىڭ تىپىك ۋەكىللىرىدۇر. بۇنداق يېڭى يۈزلىنىشنىڭ بارلىققا كېلىشىدە ئەلۋەتتە سەۋەب بار. يەنى دۈركىمنىڭ ئۇيۇشۇشچانلىق، مۇراسىم، ئەقىدەنىڭ كۈچى، پەرھىز، سىمۋولىزمنىڭ قۇدرىتى ھەققىدىكى قاراشلىرى ھېلىھەم قايىل قىلىش كۈچىگە ئىگە بولۇپ، ئەقلىيلىك ۋە تېخنولوگىيەلىك ئىنقىلابلار غەرب - شەرقتىكى تۇرالۇك جەمئىيەتلەرنىڭ قاتلاملىرىغا تەسىر كۆرسىتىۋاتقان رېتىمى تېز بىر دەۋردە سىمۋوللۇق يوسۇندا ئىپادە بولىدىغان مەدەنىيەت كودلىرىنىڭ سىرىنى يېشىشتە بىزنى مۇھىم پىكرىي ئەندىزە بىلەن تەمىنلەيدۇ. دۈركىم ئۆزىنىڭ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا يازغان سىمۋول، ئەقىدەنىڭ كۈچى ھەققىدىكى ئەسەرلىرىدە (مەسىلەن، «دىنىي ھاياتنىڭ دەسلەپكى شەكىللىرى»دە) مۇقەددەس سىمۋوللارنىڭ بىر جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ ئۇيۇشۇشچانلىقىنى ئىلگىرى سۈرىدىغانلىقىنى كۈچلۈك پاكىتلار-نىڭ يارىدىمىدە ئىسپاتلاپ چىقتى ۋە نەزەريىە دەرىجىسىگە كۆتۈردى؛ ئىقتىساد ۋە سىياسىيغا قارىغاندا مەدەنىيەتنى ئىنكىلمچى ئامىل دەپ قارايدىغان باشقا مەدەنىيەت ئانالىزچىلىرىنىڭ (مەسىلەن: ئامېرىكا فۇنكسىيەزم جەمئىيەتشۇناسلىقىنىڭ ئاساسچىسى تالكوت پارسونس ۋە ئەنگلىيە فۇنكسىيەزم ئىنسانشۇناسلىقىنىڭ ئاساسچىسى رادكلىف بروۋن) ئەكسىچە، دۈركىم جەمئىيەتنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە مەدەنىيەتنىڭ موتورلۇق ۋە بىرلەشتۈرگۈچىلىك رولىنى ئويناىدىغانلىقىنى تەكىتلىدى. ئۇنىڭ قارىشىچە، ھەرقانداق بىر جەمئىيەتتە شۇ جەمئىيەت ئەزالىرى تەرىپىدىن مۇقەد-

دەس دەپ قارىلىدىغان سىمۋوللار بولىدۇ. بىر جەمئىيەتتە-
كى ئەقىدە سىستېمىسى مۇقەددەس ۋە گۇناھلىق، ھالال-
ھارام، ياخشى-يامان، ئىزگۈ-خۇنۇك دەپ قارىلىدىغان
پەرق ئوربىتىسىدا چۆرگىلەيدۇ. مۇقەددەس دەپ قارىلىد-
ىغان ئوبيېكتلار «يامان بولىدۇ» ئەقىدىسىگە سەۋەب بول-
ىدىغان سىمۋوللاردىن پەرھىزلەر ئارقىلىق ئايرىلىپ تۇرىدۇ
ۋە ئىجتىمائىي مۇراسىملار ئارقىلىق بىر جەمئىيەتكە تەسىر
كۆرسىتىدۇ. «ئۆزىگە خاس قىممەت قاراش سىستېمىسى يا-
رىتالمىغان جەمئىيەت مەۋجۇتلۇقىنى ساقلىيالمايدۇ ۋە ئۆز-
ىنى قايتىدىن قۇرالمايدۇ» دەپ يازىدۇ دۇركىم. بۇنداق بو-
لۇشىدىكى سەۋەب شۇكى، بىر جەمئىيەتتىكى قىممەت
قاراش سىستېمىسى، ئەخلاق ئۆلچەملىرى ئۇنى باشقا جەمئى-
يەتتىن پەرقلەندۇرۇپ تۇرىدىغان ئاساسلىق كۇچ بولۇپ،
جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ كوللېكتىپ رىشتىسىنى چىڭىتىدۇ ۋە
ھېسسىياتنى بىر يەرگە ئەكىلىدۇ، بۇ جەريانداا مۇراسىملار
ھالقىلىق رول ئويناىدۇ ۋە مۇقەددەس دەپ قارىلىدىغان
سىمۋوللارنى شۇ جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ ئېسىگە سالىدۇ. مۇ-
ناجات، قىرائەت، خەتمە، نۇتۇق، مۇزىكىلارنىڭ يارىدىمىدە
جەمئىيەت ئەزالىرى ئارىسىدا كوللېكتىپ قىزغىنلىق ۋە ھايا-
جان پەيدا بولىدۇ، بۇ جەريان بىر جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ
مەنسۇبىيەت تۇيغۇسىنى كۈچەيتىدۇ. ئىجتىمائىي ئۇيۇشۇش-
چانلىقنى ۋە كوللېكتىپ رىشتىنى ئىلگىرى سۈرۈشتەك ئالا-
ھىدىلىكى بىلەن ئەقىدە سىستېمىسى جەمئىيەت ئەزالىرىنىڭ
روھىغا تەسىر كۆرسىتىدۇ [3].

دۇركىم ئۆزىنىڭ ئوقۇغۇچىسى ۋە جىيەنى مارسېل
ماۋۇس بىلەن بىرلىشىپ يازغان «ئايرىۋاشلاش» ناملىق ئە-
سىرىدە جەمئىيەتتىكى سىمۋوللارنى ئايرىۋاشلاش مايىللىقـ
نىڭ تېگىدە ئەخلاق، ھېسسىيات ئېلېمېنتلىرىنىڭ مۇھىم رول
ئويناىدىغانلىقىنى تەكىتلىدى. ئۇلار مۇنداق يازدى: «بىر
جەمئىيەتتە مۇقەددەس-گۇناھلىق، ھالال-ھارام، پاكىز-
ماينەت، دوست-دۇشمەن، ياخشى-يامان دەپ قارىلىد-
ىغان مەدەنىيەت سىمۋوللىرى بولىدۇ. بۇنداق سىمۋوللار ئۇ
جەمئىيەتنى باشقا جەمئىيەتتىن پەرقلەندۇرۇپ تۇتۇپ تۇرد-
ىدۇ. ئايرىۋاشلاش مايىللىقىغا چوڭقۇر تەسىر كۆرسىتىدىغىنى
دەل كوللېكتىپ رىشتە، بايان ۋە رىۋايەتلەردۇر» [4]. دۇر-
كىمنىڭ تەسىرىگە چوڭقۇر ئۇچرىغان ئەنگلىيەلىك مەشھۇر
ئىنسانشۇناس، لوندون ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ سابىق پىروفېس-
سورى مەرى دوگلاس (Mary Douglas 1922–2003) ئۆزى-
نىڭ «ھالاللىق ۋە خىيىم-خەتەر» (1966, Purity and Danger)
ناملىق ئەسىرىدە بىر جەمئىيەتنىڭ مەدەنىي ھاياتىدا نېمىشقا
ھالال-ھارام چۈشەنچىسىنىڭ مۇھىم رول ئويناىدىغانلىقىنى
شەرھلەشكە تىرىشتى. «بىر ئوبيېكتنىڭ پاكىز-مەينەت،
ھالال-ھارام دەپ قارىلىشى پۈتۈنلەي ماكان تەرىپىدىن
بەلگىلىنىدۇ؛ نېمىنىڭ ھالال، نېمىنىڭ ھارام دەپ قارىلىشىغا
سىمۋوللۇق پاسىللار، شۇ جەمئىيەتتىكى قىممەت قارىشى ۋە
ئەنئەنىۋى ئايرىۋاشلاش ئەندىزىسى تەسىر كۆرسىتىدۇ».
دوگلاس ئۆزىنىڭ نەزەريەسىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن يەھۇ-
دىيلارنىڭ يېمەك-ئىچمەك پەرھىزلىك چۈشەنچىسىدىن
جاۋاب ئىزدىدى. يەھۇدىيلارنىڭ نەزەريىدىكى چوشقا
گۆشى قاتارلىق يېگىلى بولمايدىغان يېمەكلىكلەرنىڭ ئەنئە-
نىۋى پەرھىز ۋە قىممەت قاراش سىستېمىسىنىڭ مەھسۇلى
ئىكەنلىكىنى يورۇتۇپ بەردى [5]. مەرى دوگلاسنىڭ قارا-
شىچە، بۇنىڭ يىلتىزى تەۋراتقا باغلىنىدۇ، ئايرىۋاشلاش
سىستېمىسى چىڭ جەمئىيەتلەرنىڭ كوللېكتىپ رىشتىسى
كۈچلۈك بولىدۇ؛ غايىسى ئىدىئال تۈس ئالغان بولىدۇ.

4

مەدەنىيەت سىمۋوللىرىنىڭ پاسىللىق رولى ھەققىدە
گەپ بولغاندا ئېسىمگە كېلىدىغان مۇنداق ئۇچ پارچە بار.
بىرى، ھاۋاي ئۇنىۋېرسىتېتىنى ھاۋا يولى ئىنژېنېرلىقى فاكۇل-
تېتىنىڭ يارەمچى پروفېسسورى، ئۆزبېك بۇرادىرىم دىلمۇ-
رات بىلەن تاماق ئۈستىدە دېيىشكەن گەپلەر. يەنە بىرسى
بوستون ساففولىك ئۇنىۋېرسىتېتىدا دوكتورلۇقتا ئوقۇۋاتقان
ئۇيغۇر ئىقتىسادشۇناس قەيسەر مەجىتنىڭ ئوغلى ئارمانىنىڭ
بوستون تاللا بازىرىدا ئېيتقانلىرى. يەنە بىرى ھاۋاي ئۇنى-
ۋېرسىتېتى مېخانىك ئىنژېنېرلىق فاكۇلتېتىنىڭ يارەمچى پە-
روفېسسورى، تۇرك بۇرادىرىم گۇردال ئارسلاننىڭ دالا تا-
مقى يېيىش داۋامىدىكى بىر نەچچە ئېغىز پارىڭى.

— كورېيە تاللا بازىرىدىن قوي گۆشى سېتىۋېلىپ
كەلدىم.

دىلمۇراتنىڭ شۇ بىر ئېغىز گېپى بىلەن ئارىمىزدا مۇنا
زىرە باشلىنىپ كەتتى. دىلمۇرات تاشكەنت شەھىرىدە تۇ
غۇلغان، رۇسىيە سان پېتېربۇرگ ئۇنىۋېرسىتېتىدا دوكتور-
لۇقتا ئوقۇغان، 2011-يىلى بىزنىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ھاۋا
قاتنىشى ئىنژېنېرلىقى فاكۇلتېتىغا يارەمچى پىروفېسسور

بولۇپ كەلگەن ئۆزىڭ كىشى ئىدى. شۇ كۈنى بىز يېڭى يىل مۇناسىۋىتى بىلەن گۈرۇلدىگەن ئۆيدە تاماقتا بولغاندا، ئۇنىڭ تاماق ئۈستىدە دېگەن شۇ بىر ئېغىز گېپى ئارىمىزدىكى دەتالاشقا پىلتە بولدى.

— نېمە دەيسىز هوي، — دېدىم مەن ئۇنىڭ كۆرپىيە تاللا بازىرىدىن گۆش سېتىۋالغىنىدىن هەيران قېلىپ چاقچاق ئارىلاش، — ئۇ يەرنىڭ گۆشى مۇسۇلمانچە ئەمەس، باشقا يەردە هالال گۆش تۇرسا نېمىشقا كۆرپىيە تاللا بازىرىدىن گۆش سېتىۋالغىنىڭنى هېچ چۈشەنمىدىم.

— لېكىن ئۇنداق دېگىنىڭىز بىلەن هالال گۆش دۇكانلىرىنىڭ نەرسە- كېرەكلىرى قىممەت ئىكەن. مەن نېمە دەپ ئارتۇق پۇل تۆلىگۈدەكمەن؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە كۆرپىيە تاللا بازىرىدىن گۆش سېتىۋالسام نېمىشقا بولمايدۇ؟ — دەپ سوردى دىلمۇرات.

— نەدىن، قانداق گۆش سېتىۋالسىڭىز بۇ ئۆزىڭىزنىڭ ئىختىيارى. مەن بۇنىڭغا ئارىلىشالمايمەن، — دېدىم ئەستايىدىل تەلەپپۇزدا، — لېكىن ئۆزىڭىز ئائىلىڭىزدە قىزلىرىڭىزغا ئەخلاق تەربىيەسى ئىشلىگەندە ئېيتىپ ئۆتكەندەك، سىز بىز مۇسۇلمان، شۇڭا مۇسۇلمانچە يېمەكلىكلەرنى سېتىۋېلىشىڭىز كېرەك. ئۆيۈمنىڭ يېنىدا بولغاچقا، كۆرپىيە تاللا بازىرىنى ياخشى بىلىمەن. ئۇ يەرنىڭ سەي- كۆكتاتلىرى ياخشى، نەرسە- كېرەكلىرىمۇ باشقا دۇكانلارنىكىدىن ئەرزان، ئەمما گۆشى هالال ئەمەس.

— هالال گۆش دەپ ئايرىشنىڭ نېمە زۆرۈرىيىتى؟ — دەپ سوردى ئۇ.

— چاقچاق قىلمىغاتامسىز ياكى راست دەۋاتامسىز؟ — دەپ سوردىم ئۇنىڭدىن.

— راست دەۋاتىمەن. مېنىڭ ئۆزىڭ كىملىكىدە چىڭ تۇرىدىغىنىم ۋە قىزلىرىمغا ئۆزىڭ مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرىنى سىڭدۈرۈپ تەربىيەلەۋاتقىنىمنى سىزمۇ بىلسىز، لېكىن مەن تاللا بازىرىدىن گۆش سېتىۋالسا بولمايدىغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى هېچ چۈشەنمىدىم.

گېپىنىڭ ئورامىدىن قارىسام، ئۇ هالال گۆشنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى راست بىلمەيدىكەن. مەيلى سان پېتىربۇرگتا بولسۇن مەيلى تېكساستا بولسۇن، مەن قويغان سوئالغا دۇچمۇ كېلىپ باقماپتۇ. بۇ هەقتە ئويلىنىپ باقماپتۇ. مەن شۇندىلا ئۇنىڭ بۇ هەقتە راست هېچنېمىنى بىلمەيدىغانلىقىنى لىقىغا چىنپۇتۇپ، نېمىشقا ئۆزبېك- ئۇيغۇر قاتارلىق مۇسۇلمانلارنىڭ هالال گۆش ئۆلچىمىنىڭ چىڭلىقى، هالال بولمىغان گۆشلەرنى نېمىشقا ئىبلىشقا بولمايدىغانلىقى هەققىدە دەلىل- مىساللار بىلەن سۆزلىدىم. قىزىق يېرى، ئۇنىڭ ئۆزبېك مەدەنىيىتىگە بولغان مۇھەببىتى شۇنچە كۈچلۈك بولۇپ ئۆيىدە ئامېرىكىدا چوڭ بولغان قىزلىرىنىڭ ئىنگلىز- چە سۆزلىشىگە يول قويمايىتتى. هەقىقەتەنمۇ بالىلىرى ئۆز- بېكچىنى بۇزماي راۋان سۆزلەيتتى. ئايالى مۇھەييا هەدەم- مۇ ناهايىتى قائىدىلىك، سىپايە ئايال ئىدى. ئەمما ئۇلارنىڭ ئۇزاقتىن بېرى مەن پىششىق بىلىدىغان كورپىيە تاللا بازىرىدىن گۆش ئېلىپ كەلگەنلىكىنى پەقەت ئويلاپ باقمىغانكەنمەن.

— ئەگەر كورپىيە تاللا بازىرىدىن گۆش سېتىۋالغىنىم- نى ئۆزىمنىڭ بىلگەن بولسام دالا تامىقىدا سىز ئەكەلگەن تاماقنى هەرگىز يېمەسكەنمەن، — دېدىم تۇزۇت قىلىپ ئولتۇرماي.

ئۇنىڭ چىرايى بىلىنەر- بىلىنمەس ئۆزگىدى:

— سىز كونسېرۋاتىپلىققا مايىل ئىكەنسىز، — دېدى ئۇ چىرايىغا زورمۇزور كۈلكە يۈگۈرتۈپ.

— مەن هەرگىز كونسېرۋاتىپ ئەمەس. قارىسام سىز دەققەت قىلىشقا تېگىشلىك پەرھىز ئىشىدا دەققەت قىلمايدىكەنسىز، مەن بۇنى توغرا تاپمىدىم، تاشكەنتته قانداق قىلاتتىڭلار؟

— ئۇ يەردە نەگىلا بارساق ئۆزىمىزنىڭ قاسساپلىرى، هالال- هارام دەپ ئايرىپمۇ يۈرمەيتتۇق.

— ئۇرۇمچى، قەشقەردىمۇ شۇ، — دېدىم مەن، — ئۆزىمىزنىڭ ئادەملىرى گۆش ساتىدىغىنى ئۈچۈن خاتىرجەم گۆش سېتىۋالاتتۇق. ئەمما ئامېرىكا ئوخشمايدۇ. بۇ يەردە بىز هەر ماڭدامدا «هالالمۇ- هارامۇ؟ مۇسۇلمانچىمۇ ئەمەسمۇ؟» دېگەن سوئالغا دۇچ كېلىمىز هەم شۇنداق سوراپ تۇرۇۋشىمىز زۆرۈر. مېنىڭ ئامېرىكا چوڭ قۇرۇقلۇقىدا ئوقۇيدىغان دوستلىرىمنىڭ هەممىسى هالال گۆشنى مەخسۇس ئىزدەپ سوراپ ئالىدىغان بولغاچقا، سىزنىڭ گېپىڭىزدىن هەيران قالدىم. بولسا بۇنىڭدىن كېيىن كورپىيە تاللا بازىرىدىن گۆش سېتىۋالمايلا، ئۇلارنىڭ گۆشى هالال ئەمەس، بىر- ئىككى دوللار قىممەت بولسىمۇ مۇسۇلمانچە تاللا بازىرىدىن گۆش سېتىۋېلىڭ.

گەپ ئارىلىقىدا ئون ياشلىق ئۇيغۇر ئۆسمۈر ئارماڭ- نىڭ تاللا بازىرىدا دېگەن بىر ئېغىز پارىڭىنى قىستۇردۇم. بۇ مۇنداق ئىش ئىدى:

2012 ـ يىلى ئۆكتەبىر ئايلىرىنىڭ ئاخىرىدا بوستونغا سایاھەتكە بېرىپ قەيسەر مەجىت ئاكىنىڭ ئۆيىدە ئائىلىمىز بويىچە ئۇچ ئاخشام تۇردۇق. بىر كەچلىكى كوسكو (ئامېرىكىدىكى ھالال ماركىلىق تامغىسى بار گۆشلەرنى مەخسۇس پارچە تارقىتىدىغان بىر دىنبىر تاللا بازىرىغا بېرىش ئۈچۈن، قەيسەر مەجىت، ئوغلى ئارمان ۋە مەن ئۈچىمىز بىر ماشىندا يولغا چىقتۇق. تاللا بازىرىدا باشقا نەرسە-كېرەكلىرىنى سېتىۋېلىپ بولۇپ ئاندىنلا قەيسەر ئاكام:

ــ ئازراق گۆش ئېلىۋالاي، ــ دەپ قالدى. ئۇ يوغان توڭلاتقۇلار تىزىلغان گۆش بازىرىغا كىرىپ بىر مۇنچە گۆشلەرنى مالتىلاپ ئاربىسىدىن مۇسۇلمانچە دەپ تامغا ئۇرۇلغان بىر خالتا قوي گۆشىنى ئالدى. شۇ ئەسنادا ئوغلى ئارمان بىر ئېغىز گەپنى قىلىپ مېنىمۇ، دادىسىنىمۇ ھەيران قالدۇردى:

ــ دادا، بۇ گۆش ھېلىقى گۆشنىڭ ئۈستىگە قويۇلۇپ-تۇ، بۇنى ئالماي ئاۋۇ گۆشنى ئالايلى، ــ ئارمان شۇنداق دەپ نېرىدا تۇرغان گۆشلەرنى كۆرسەتتى، راست دېگەندەك قەيسەر مەجىت ئالغان گۆش باشقا گۆشلەر بىلەن يانداش تىزىلغانىكەن.

ــ قارا ـ قارا، ماۋۇنىڭ يامانلىقىنى، ــ دېدى قەيسەر ئاكام مەنۇنىيەت بىلەن، ــ بۇنىڭغا ئىزچىل نېمىنىڭ مۇسۇلمانچە، نېمىنىڭ مۇسۇلمانچە ئەمەسلىكى ھەققىدە سۆزلەيتتىم. مانا بۈگۈن ئۇنۇمنى كۆردۈم. ياخشى، بالام! سەن دېگەندەك قىلايلى، مەن بايا قاراپ كەتمەپتىمەن.

قەيسەر مەجىت ئۆزى ئالغان گۆشنى قويۇپ قويۇپ ئوغلى كۆرسەتكەن گۆشنى ئالدى. مەن ئارمانىڭ چېچەنلىكىگە ھەيران قېلىپ ھەم ئۇنىڭ بايىقى گېپىدىن مەمنۇن بولۇپ، «يارايسىز» دېگەن مەنىدە بېشىنى سىيلاپ قويدۇم. بۇ كىچىككىنە ئىش ماڭا قاتتىق تەسىر قىلدى. ئۆيگە قايتىپ كەلدۇق. پاراڭ ئارىلىقىدا قەيسەر كام ئوغلىنى تېرىكتۇرۇپ: «ئارمان چوڭ بولغاندا كۆك كۆزلۈك ئامېرىكىلىق قىزلارنى ئالمەن دەيدۇ، مەن ئۇنىمىدىم» دەپ چاقچاق قىلدى ۋە ماڭا قاراپ كۆزىنى چىمچىقلىتىپ قويدى.

ــ دادا، يالغان گەپ قىلما، ــ دېدى ئوغلى ئارمان، ــ مەن نەدە شۇنداق دېدىم؟ قاراپ تۇرۇپ يالغان سۆزلەيدىكەنسىنا، چوڭ بولسام چىرايلىق ئۇيغۇر قىزى ئالمەن.

ھەممىز كۈلۈشۈپ كەتتۇق. ئەسلىي بىلسەم قەيسەر مەجىت ئوغلىغا ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرىنى سىڭدۈرۈش ئۈچۈن ئەتەي شۇنداق قارشى نۇقتىدىن چىقىپ تېرىكتۈرۈپ تۇرۇپ تەربىيە بېرىدىكەن. بۇ خىل تەربىيە ئۇسۇلى ماڭا قىزىقارلىق ھەم ئەھمىيەتلىك تۇيۇلدى. بۇ ئەھمىيەتتە جون دۇۋېينىڭ ئەسقاتما مەكتۇرە پەلسەپىسىدىكى «ئەھمىيەت ئىچىدە ئۆگىتىش، ئويۇن ئىچىدە ئۆگىتىش» ئۇسۇلىنىڭ ئەھمىيەتلىكى ئىپادىلىنىشى ئىدى.

يېڭى يىللىق ئولتۇرۇشىمىزدا شۇ ئىشنى ئۆزبېك بۇرادىرىمىز دىلمۇراتقا سىلىق تەرزدە دەپ بەردىم. ئۇ بۇ گەپ-سۆزنى ئاڭلاپ بىر ھازا جىممىدە ئولتۇرۇپ كەتتى. مەن يەنە گەپ ئارىلىدىم:

ــ ئامېرىكا دېموكراتىك دۆلەت. بۇ دۆلەتتە ھەركىم قانۇن يول قويغان دائىرىدە ئۆزى ياخشى كۆرگەن ئىشلارنى قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە. ئەمما بىز مۇسۇلمان بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن ھەم مۇسۇلمانچە يېمەكلىكلەرنى تاللاپ ئېلىش ھوقۇقىغا ئىگە. بۇ ھوقۇقىمىزنى ھېچكىم تۇسىيالمايدۇ. ئۆزىمىزنىڭ يۇرتىدا ئارتۇقچە ئەنسىرەش بىھاجەت، ئەمما يات يۇرت ئوخشىمايدۇ.

يېنىمدا ئولتۇرغان تۈرك بۇرادىرىمىز گۈردال ساھەخان بولغانلىقى ئۈچۈن گېپىمىزنى جىممىدە ئاڭلاپ ئولتۇردى. ئۇنىڭ ھالال ـ ھارام چۈشەنچىسى بەكمۇ ئېنىق ئىدى. ئادەتتە كوسكو بازىرىدىن «ھالال» تامغىسى بار گۆشنى سېتىۋالاتتى، يا بولمىسا مۇسۇلمانچە تاللا بازىرىدىن گۆش سېتىۋالاتتى. مەن بولسام كوسكودىكى ھالال تامغىلىق گۆشنىڭ باشقا گۆشلەر بىلەن بىر توڭلاتقۇغا سېلىنغىنىنى تازا توغرا تاپماي ئادەتتە مەخسۇس مۇسۇلمانچە تاللا بازىرىدىن سېتىۋالاتتىم.

ــ پەرھىزلەر مىللەتكە قاراپ ئوخشايدىكەن، دېدى گۈردال بىر كۈنى دالا تامىقىدا، ــ ئادەتتە ھېندونېزىيەلىك مۇسۇلمانلار، ئەرەب مۇسۇلمانلار ھالال ـ ھارام بەلگىلىرىگە تازا دىققەت قىلىپ كەتمەيدىكەن، لېكىن مۇنداق قارىسام تۈركىيەدىن كەلگەنلەر بىلەن ئۇيغۇرلار ھالال ـ ھارامنىڭ پەرقىگە ئالاھىدە دىققەت قىلىدىكەن.

ــ راست دەيسىز، ــ دېدىم گۈردالغا، ــ بىر جەھەتتىكى ھالال ـ ھارام چۈشەنچىسىنى شۇ جەھەتتىكى ئىجتىمائىي مۇھىت بەلگىلەيدۇ. ئىجتىمائىي مۇھىت مەدەنىيەتنىڭ كېلىكىنىڭ ۋە مەدەنىيەت پاسىلىنىڭ پارنىكى.

5

2008 - يىلىنىڭ ئاخىردا توردا خەۋەر كۆرۈۋاتقىنىمدا مەدەنىيەت پاسسلىرىغا مۇناسىۋەتلىك بىر ئۇچۇر دىققىتىمنى تارتتى. تاجىكستان دۆلەت باشلىقلىرى ئۆز ئىسمىنىڭ كەيىنىدىكى «ئوف، ئوۋ، ئۇۋا» قوشۇمچىسىنى ئېلىۋەتكەنلىكەن ھەم دۆلەتتىكى بارلىق پۇقرالارنىڭ ئىسمىنىڭ كەينىگە ئاشۇ رۇسچە قوشۇمچىلارنى قېتىشنى چەكلىگەنلىكەن. ۋەقەئاددىي بولغىنى بىلەن قۇرۇلمىچىلىق پىكىر ئېقىمى ۋە كېيىنكى قۇرۇلمىچىلىق پىكىر ئېقىمىدا نۆۋەتتە مۇھاكىمە قىلىنىۋاتقان پەرق، پاسىل ئۇقۇملىرىغا مىسال بولالايدىغانلىقى ئۈچۈن دىققىتىمنى تارتتى. يەنى 20 - ئەسىر فىرانسىيە پەلسەپىسىگە چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتكەن سوسسىرنىڭ «ئومۇمىي تىلشۇناسلىق قائىدىلىرى» ناملىق ئەسىرىدە كۆرسىتىلمىشچە، بىر مەدەنىيەتنى يەنە بىر مەدەنىيەت بىلەن پەرقلەندۈرۈپ تۇرغان مۇھىم ئامىل كۆرسىتىلگۈچى بىلەن كۆرسەتكۈچى ئوتتۇرىسىدىكى پەرقتۇر [6]. مانا مۇشۇ پەرق ئوخشىمىغان مەدەنىيەت قۇرۇلمىلىرىنى مەۋجۇتلۇققا ئىگە قىلىدۇ. مەسىلەن، كالا گۆشى ھىندىلارنىڭ نەزەردە پەرھىز، ئۇنى يېسە بولمايدۇ. ئەمما نۇرغۇن مىللەتلەر ئۇنى يەۋېرىدۇ ۋە ھىندىلارنىڭ نېمە ئۈچۈن كالا گۆشى يېمەيدىغانلىقىنى چۈشىنەلمەيدۇ. ئۇيغۇر قاتارلىق نۇرغۇن مىللەتلەرنىڭ كەپتەر گۆشى يەيدۇ. ئەمما كەپتەرنى تىنچلىقنىڭ سىمۋولى دەپ بىلىدىغان ئىنگلىزلارنىڭ، ئامېرىكانلارنىڭ نەزەردە كەپتەر گۆشى يېيىش ۋەھشىيلىك.

تاجىكستان دۆلەت رەھبەرلىرىنىڭ ئىسمىنىڭ كەينىدىكى ئوۋ - ئوف قوشۇمچىسىنى چىقىرىۋېتىشنى فىرانسىيەنىڭ داڭلىق پەيلاسوپى دېررىدانىڭ چۈۋۈمچىلىق پەلسەپىسىدىكى بىرخىل رامكىسى بويىچە چۈشەندۈرۈش مۇمكىن. يەنى ئۇنىڭ «گىراماتولوگىيە» ناملىق كىتابىدا يېزىلىشچە، كۆرسىتىلگۈچى بىلەن كۆرسەتكۈچى ئوتتۇرىسىدىكى پەرق سوسسىر كۆرسىتىپ ئۆتكەندەك مۇقىم، مەڭگۈلۈك بولماي-دۇ، ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ [7]. بۇ ئۆزگىرىشنى زامان ئۆزگىرىشى بەلگىلەيدۇ. مەسىلەن: بۇرۇن تاجىكستاندىكى قېرىنداشلارنىڭ «ۋۇ، ۋۇا» قوشۇمچىسىنى ئىسمىغا زورلاپ قېتىشى بىر خىل مەدەنىيەتنىڭ ھېسابلانغان بولسا، ھازىر ئۇ رۇسنىڭ تەسىرى ھەم ئاسىلىق دەپ چۈشىنىلىپ يامان كۆرۈلىدىغان بولغان. دېررىدانىڭ قارىشىچە، كۆرسەتكۈچى بىلەن كۆرسىتىلگۈچى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت كونىپ كەتكەن زامان تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ. يەنە ئالايلى، 1980 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ئافغانستان سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن جەڭ قىلغان چاغدا، ئامېرىكا ھۆكۈمىتى تالىبانلارنى يۆلەگەن ۋە تالىبان قوماندانلىرىنى ئاقسارايغا يىغىپ تەكلىپ قىلىپ، «قەھرىمانلىق» ئوردېنى بەرگەن. 11 - سېنتەبىر ۋەقەسىدىن كېيىن بولسا تالىبانلار تېررورچى، زوراۋانغا باغلاپ چۈشەندۈرۈلىدىغان بولدى. بۇنىڭدىن كۆرۈنۈپ تۇرىدۇكى، مەدەنىيەت سىمۋوللىرىنىڭ، پاسىل چۈشەنچىلەرنىڭ ئۆزگىرىشىگە ھوقۇق مۇناسىۋىتى ۋە زامانىنىڭ ئۆزگىرىشى تەسىر كۆرسىتىدۇ. بىز ئورتاقلىق بىلەن ئىچكى قەسىمدا خاسلىقىمىزنى ساقلىساق، باشقىلار بىلەن بولغان پەرقىمىز ۋە مەدەنىيەت پاسىللىرىمىز بىلەن كىملىكىمىزنى مۇقەدداىمىز. پەرق، مەدەنىيەت پاسىلى ۋە كىملىك ئەنە شۇنداق مەڭگۈلۈك ئۇقۇمدۇر.

ئىزاھلار:

[1] رالف ئاللسون: «كۆرۈنمەس ئادەم»، ئىنگلىزچە، بېيجىڭ چەت ئەل تىلى ئوقۇتۇشى نەشرىياتى، 2000 - يىلى نەشرى.

[2] كورنېل ۋېست: «ھازىرقى زامان ئىرقچىلىقىنىڭ كېلىپ چىقىشى»، ئىنگلىزچە «كورنېل ۋېست ئەسەرلىرىدىن تاللانما»، چېكاگو ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2000 - يىلى نەشرى.

[3] جېففېرىي ئالىكساندىر، فىلىپ سىمىس: «ئىمپېرىيە دۇر-كىمنى چۈشىنىش ئۈچۈن ھەمراھ»، ئىنگلىزچە، كامبرىج ئۇ-نىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2005 - يىلى نەشرى.

[4] ئىمپېرىيە دۇركىم، مارسېل مائۇس: «ئايرىۋاشلاش»، ئىنگلىزچە، چېكاگو ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 1963 - يىلى نەشرى.

[5] مەرى دوگلاس: «ھالاللىق ۋە خىيىم - خەتەر»، ئىنگلىزچە، لوندون سېيج نەشرىياتى، 1960 - يىلى نەشرى.

[6] فېردىناند سوسسىر: «ئومۇمىي تىلشۇناسلىقتىن قىسقىچە بايان»، ئىنگلىزچە، چېكاگو ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 1986 - يىلى نەشرى.

[7] ژاك دېررىدا: «گىراماتولوگىيە»، ئىنگلىزچە، جون خوپكىنس ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 1976 - يىلى نەشرى.

ئاپتور: جەمئىيەتشۇناسلىق پەنلىرى دوكتورى، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىدىن.

مېڭە دوزاخنىمۇ، جەننەتنىمۇ ئاپىردە قىلىدۇ.

— جونسون بىراند (ئامېرىكا)

نەزەرىمدىكى ئادەتتىكى ئادەم

گەرچە بۇ دۇنيادا ئادەتتىكى ئادەملەر ساناقسىز بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار ھامان ئاجىزلار تۈركۈمگە مەنسۇپ بولغاچقا، ئاز ساندىكى كۈچلۈكلەرنىڭ ئىرادىسىگە بېقىنىپ ياشايدۇ. چۈنكى، ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدا ئادىمىيلىك سۈپەتنىڭ ئەنگۈشتەرى، روھىي كۈچنىڭ مەنبەسى بولغان يۈكسەك غايە، ئەقىدە-ئېتىقاد، ئۇمىد ۋە ئىشەنچ نۇرلىرى خىرەلەشكەن. يەنە كېلىپ ئۆزىدىكى يوشۇرۇن كۈچ-قۇدرەتنى تونۇپ يېتەلمىگەچكە، ئۆزلىرىنى ئۆزگەرتىش خيالىدا بولۇپ باقمىغان.

پەقەت موزدۇزلۇق ھۈنىرى بىلەن تىرىكچىلىك قىلىشتىن ئىبارەت ئاڭ كاللىسىغا مۆھۈردەك ئورناپ كېتىپ، ئاياغ تىكىش كارخانىسى قۇرۇشنى زىنھار خيالىغا كەلتۈرۈپ باقمايدىغان موزدۇز؛ دېھقانچىلىقنى تىرىكچىلىكىنىڭ بىردىنبىر يولى دەپ قاراپ، بىر پارچە يەرگە ئۆمۈربويى باغلىنىپ قالغان دېھقان؛ ئېلىپ ساتارلىقتىن ئىبارەت ئۇششاق تىجارەت بىلەن بىر ئۆمۈر شۇغۇللىنىپ، چوڭراق بىرەر ئىش قىلىپ بېقىشنى خيالىغا كەلتۈرۈپ باقمىغان تىجارەتچى؛ خىزمەت ۋە ئىش ئورۇنلىرىدا پەقەت ۋەزىپىنى ئورۇندىش، شەرتنى ئادا قىلىش يۈزىسىدىن ئىشلەۋاتقان، ئۆز كەسپىدە بىرەر نەتىجە قازىنىش ئويىدا بولۇپ باقمىغان ئىشچى-خىزمەتچى؛ ئاز-تولا پۇل تاپقىنى بىلەن پۇلنى نېمە مەقسەتتە تېپىۋاتقانلىقىنى، قانداق خەجلەشنى بىلمەيدىغان نادان باي، قىسقىسى، ماددىي موھتاجلىقنىڭ ئەڭ تۆۋەن قاتلىمىدا قورساق غېمىدە پىتىراپ يۈرۈۋاتقان كوچىدىكى تىلەمچىدىن تارتىپ، مەئىشەتلىك تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقان بولسىمۇ، ئۆزىنىڭ نېمە ئۈچۈن ياشاۋاتقانلىقىنى ئانچە چۈشىنىپ كەتمەيدىغان روھىي گادايلىغۇچە؛ غۇربەتچىلىك ئىچىدە ياشاۋاتقان بولسىمۇ ھازىرقى ھالىتىگە شۈكۈر-قانائەت قىلىپ، ئۇدۇلسىغا كۈن ئۆتكۈزۈۋاتقان كىشىلەردىن تارتىپ، «زىيالىي» ئاتىلىپ كېلىۋاتقان بىر قىسىم

ئىللەت تۈزۈلمىسە، مىللەت تۈزەلمەس

غايىسىز «ھائاشلىقلار»غىچە، يەنى ۋۇجۇدى ئويغىنىش ھالىتە گە ئۆتمىگەن ھەم ئالغا ئىنتىلىش روھىدىن مەھرۇم قالغان، ھاياتقا نىسبەتەن ئاكتىپ پوزىتسىيەدە بولمايدىغان، ئەل قاتارى ري ياشاشنى ئۆزىنىڭ تۇرمۇش مىزانى قىلغان، ئىجتىمائىي مەسئۇلىيەت ئېڭى ئاجىز بولۇپ كىرىزىس ۋە تىراگىدىيە ئېڭى شەكىللەنمىگەن، ياشاش ئۇچۇن ئەمەس، بەلكى تاماق يېيىش ئۇچۇن ياشاۋاتقان، بىر جۇملە گەپ بىلەن ئېيتقاندا، ئۆزىدىن ھالقىش روھىغا ئىگە بولمىغان ئادەملەر ئادەتتىكى ئادەملەر تۇركۇمنى شەكىللەندۇرىدۇ.

گەرچە ئادەتتىكى ئادەملەر ھاياتلىق مەنىشە تلىرىنىڭ ئىنتايىن ئاز بىر قىسمىدىن بەھرىمەن بولسىمۇ، ماددىي نامراتلىق ئادەتتىكى ئادەمنىڭ ماھىيەتلىك بەلگىسى ھېسابلانمايدۇ. گەرچە ماددىي جەھەتتە نامرات بولسىمۇ، روھىيتى ئويغاق بولۇپ ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى نامايان قىلىش، قىممىتىنى ئۇزلۇكسىز ئاشۇرۇش يولىدا ئاكتىپ ھەرىكەت قىلىۋاتقان ئادەمنى ئادەتتىكى ئادەم دېگىلى بولمايدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن ئادەتتىكى ئادەمنى بىر تەرەپلىمە ھالدا سەلبىي نۇقتىدىن چۈشىنىۋېلىشقا، ئەرزىمەس، ئېتىبارسىز، ھېچقانداق قىممىتى يوق ئادەم دەپ قاراشقا تېخىمۇ بولمايدۇ. پەقەت ئادەتتىكى بىر ئادەم ئۆز تەقدىرىنى ئۆزگەرتىش يولىدا تېگىشلىك بەدەل تۆلەشتىن باش تارتمىسلا، سەرخىللار توپىدىن بىر كىشىلىك ئورۇن ئالالىشقا گەپ كەتمەيدۇ. دۇنيا بويىچە ئەڭ باي ھېسابلىنىدىغان داڭلىق كارخانىچىلاردىن بىل. گايتىس، ۋارىرېن بوففېتلار ئۆز شىركەتلىرىنى قۇرۇشتىن ئىلگىرى ئادەتتىكى ئادەملەر ئىدى. ئامېرىكىنى ئىقتىسادىي كاساتچىلىقتىن قۇتۇلدۇرۇپ، قۇدرەتلىك دۆلەت بولۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلغان سابىق پېرېزىدېنت فرانكلىن روزۋېلتمۇ كىچىك چېغىدا بالىلار پالەچ كېسىلىگە گىرىپتار بولغان بولۇپ، ئەينى ۋاقىتتا «ئامېرىكىنىڭ بىمارى» دەپ ئاتالغان، تۇرمۇشىمۇ غۇربەتچىلىك ئىچىدە ئۆتكەن ئادەتتىكى بىر ئادەم ئىدى. بۇ يەردىكى ھالقىلىق مەسىلە قانداق قىلغاندا ئادەتتىكى ئادەملىك سالاھىيىتىدىن ھالقىش مەسىلىسىدۇر.

بىز «ئادەم ۋە تەبىئەت» پىروگراممىسىنى كۆرگىنىمىز- دە ھايۋاناتلار دۇنياسىدىكى رىقابەت ۋە خىرىسلارنىڭ تولىمۇ كەسكىن تۇس ئالغانلىقى كۆز ئالدىمىزدا نامايان بولىدۇ. ئادەملەر ئارىسىدىكى رىقابەتنىڭ تېخىمۇ كەسكىن، تېخىمۇ رەھىمسىز بولىدىغانلىقىغا گەپ كەتمەيدۇ. «رىقابەت» ئەنە شۇنداق مەۋجۇتلۇق كۆرىنىشىنىڭ ئىلمىي ئاتالغۇسى بولۇپ، رىقابەتتە رەھىمدىللىك بولمايدۇ. بىرى ئۇتسا بىرى ئۇتتۇرىدۇ، بىرى غەلبە قىلسا بىرى مەغلۇپ بولىدۇ، بىرى مەۋجۇت بولسا بىرى يوقىلىدۇ. بۇنىڭدىن بۇ دۇنيانىڭ دارۋىن ئوتتۇرىغا قويغان «كۈچلۈكلەرنىڭ ئاجىزلارنى يېيىش» پىرىنسىپى بويىچە داۋام ئېتىپ كېلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىشقا بولىدۇ. گەرچە ئاز بىر قىسىم ئادەتتىكى ئادەملەر A. ئونۇششس ئېيتقاندەك: «رىقابەتنىڭ ئۆزى رەقىبىنى پۈتۈن كۈچۈڭ بىلەن قەتلىئام قىلىشقا ئۆت، دېگەنلىكتۇر». كىمدۇر بىرى: «ئادەمدە ئىدىيە بولمىسا نادانلار كۆپىيىدۇ، مىللەتتە ئىدىيە بولمىسا غالجىرلىشىدۇ» دېگەنىكەن. ئادەتتىكى ئادەملەرنىڭ ئەڭ زور قىسمىتى شۇكى، ئۇلار ھەقىقىي بەختسىزلىكنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلمەيدۇ، بېشىغا كېلىۋاتقان تۇرلۇك قىسمەتلەرنى تەقدىر دەپ قارىشىدۇ، ھاياتنى ئەسلىدىنلا شۇنداق دەپ بىلگەچكە، قانداق قىلىپ ھازىرقى ئەھۋالنى ئۆزگەرتىش ھەققىدە ئۆزىگە سوئال قويۇپ باقمايدۇ. رىقابەت ئېڭى ئاجىز بولۇپ، ئۆزلىرىنىڭ قانداق خىرىس ۋە خەتەرلەرنىڭ قورشاۋىدا تۇرۇۋاتقانلىقىنى ئانچە ھېس قىلىپ كېتەلمەيدۇ. بۇ خۇددى ئىگىسىنىڭ ياخشى مۇئامىلىسى ۋە ياخشى بېقىشى بىلەن سەمرىۋاتقان قوتاندىكى كالىنىڭ، پىچاقنىڭ كانىيىغا يېقىنلىشىپ قېلىۋاتقانلىقىنى بىلمىگىنىگە ئوخشايدۇ. ئۆزىنىڭ كىرىزىس ئىچىدە تۇرۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىلمىغان ئادەم، كۆچلۈكلەر تەرىپىدىن شاللىنىشتەك قىسمەتلىك تەقدىردىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ. شۇڭا ئادەتتىكى ئادەملەر ئالدى بىلەن ئىدىيە جەھەتتە ئويغانماي تۇرۇپ نۆۋەتتىكى رىقابەتكە دادىل يۈزلىنەلمەيدۇ.

مەن بۇ ماقالىدە، ئادەتتىكى ئادەملەرنىڭ قىسمىتىنى پەيدا قىلىدىغان گەۋدىلىك ئىللەتلەر ۋە ئۇنى تۈزىتىشنىڭ تەخىرسىزلىكى ھەققىدىكى پىكىر قاراشلىرىمنى ئوقۇرمەنلىرىمنىڭ مۇلاھىزىسىگە سۇنىمەن.

ئادەتتىكى ئادەملەردىكى گەۋدىلىك بىر قانچە ئىللەت

تۇرمۇش تەكرارلىقى ۋە ئېقىمغا ئەگىشىش خاھىشى: فرانسىيەلىك ئالىم جون ھېنرى فابىر تۆكلۈك چىپار قۇرت ھەققىدە مۇنداق بىر تەجرىبە ئىشلىگەن: بىر ئەينەك تەشتەكنىڭ ئوتتۇرىسىغا چىپار قۇرت ئەڭ ئامراق قارىغاي يوپۇرمىقىنى قويۇپ، چىپار قۇرتلارنى تەشتەكنىڭ دىۋارىنى بويلىتىپ

قويۇپ بەرگەن. تۆكلۈك چىپار قۇرۇتلاردا «ئەگىشىش» ئالدىنقى بولغاچقا، ئۇلار تەشەببۇسكار بولۇپ ئايلىنىۋېرىپ باشقىلارنى يېتەكلەپ ماڭغان. تۆكلۈك چىپار قۇرۇتىنىڭ ھالاكىتىنى مۇنداق ئىككى سەۋەب كەلتۈرۈپ چىقارغان. بىرى، ئۇلار قارىغاي يوپۇرمىقىدىن مېھرىنى ئۈزەلمەيدىغان ساقلاشنىڭ باشقىچە يوللىرى ئۇستىدە ئويلىنىپ كۆرمىگەن ياكى پىكىر يولىنى ئۆزگەرتىپ يۆلىنىشنى يوپۇرماق بار تەرەپكە بۇرىمىغان. يەنە بىرى ئۇلاردا بىر-بىرىگە قارىغۇلارچە ئەگىشىش خاھىشى كۈچلۈك بولغاچقا، باشتىكى قارا قورساق سەركە — تۆكلۈك چىپار قۇرتىنىڭ خاتا يول باشلىشى بىلەن ھەممىسى بىراقلا ھالاكەتكە يۈزلەنگەن.

تۆكلۈك چىپار قۇرتىنىڭ قىسمىتىنى ئادەملەرگە تەتبىقلاپ كۆرۈشكە بولىدۇ. ئادەتتىكى ئادەملەر تەكرار تۇرمۇشقا ئادەتلىنىپ قالغان بولىدۇ. تەكرار تۇرمۇش — ھاياتنىڭ ئوخشاش مەزمۇن، بىر خىل تەرزدە داۋاملىشىشنى كۆرستىدۇ. بۇ خىل تۇرمۇشتىن يېڭىچە قىممەت، يېڭىچە مەنە ھاسىل بولمىغاچقا، بىر يىل ياشاش بىلەن ئون يىل ياشىغانلىقىڭ ماھىيەت جەھەتتىن ھېچقانچە پەرقى بولمايدۇ. «ئادەم ئۆچۈن قۇياش ھەر كۈنى يېڭى بولۇشى كېرەك» دېگەن سۆز، تۇرمۇش تەكرارلىقىدىن قۇتۇلۇپ ھەر بىر كۈننى يېڭى-يېڭى مەنىلەر بىلەن بېيىت دېگەندىن ئىبارەت. گەرچە سىز ھەر كۈنى دېگۈدەك يېڭى شەيئى، ھادىسىلەر بىلەن ئۇچرىشىپ تۇرۇۋاتقان، ھەر خىل ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان، ھەتتا يۈرت كېزىپ تۇرۇۋاتقان تەقدىردىمۇ، پىسخىك پائالىيەت پەيدا قىلىدىغان تۇرمۇش ماكانىدىن ھالقىيالمىسىڭىز، روھىيىتىڭىزدە يېڭىلىنىش بولمىسا، ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتە يېڭىچە قىممەت يارىتالمىسىڭىز ھاياتىڭىزنىڭ قىممىتىدە ئۆسۈش بولمايدۇ. ئۆزىڭىزنى ئاز-تولا بولسىمۇ يېڭىلاشقا تۇرتكە بولىدىغان مەنىۋى جۇغلانمىغا ئىگە بولالمىسىڭىز، ئوخشاشلا تەكرارلىق ئىچىدە ياشاۋاتقان بولسىز. تەكرارلىق ھاياتنى مەنسىزلەشتۈرۈپلا قالماي، تېخىمۇ يامىنى پىكىر ۋە تەپەككۇرىنى قاشاڭلاشتۇرۇپ ئىجادىي روھنى تۇنجۇقتۇرۇپ قويىدۇ. تەكرارلىق ئادەتنى، ئادەت تەپەككۇر تۇرغۇنلۇقىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

ئادەمنىڭ تەپەككۇرى تۇرغۇنلۇقتا ئۆتكەندە مەسىلەرنى ئادەتلەنگەن قاراش بويىچە يۈزە ئويلايدىغان، دۇنياغا سوئال نەزەردە باقمايدىغان، ئېڭىدا توقۇنۇش پەيدا قىلىپ تۇرۇۋاتقان چوڭ-چوڭ مەسىلىلەرمۇ نېرۋىسىدا غىدىقلىنىش پەيدا قىلمايدىغان، تەسىر كۆچلەرگە ئاكتىپ ئىنكاس قايتۇرالمايدىغان، بىر ئىشلارغا گۇمانىي نەزەردە قارىمايدىغان پاسسىپ كەيپىيات شەكىللىنىپ قالىدۇ. بىر ئادەم تەرەققىياتنى چەكلەپ تۇرىدىغان پاسسىپ ئادەت-قاراشلارنىڭ قۇلىغا ئايلانغاندا نۇرغۇن خاتا ئادەتلەر ھەقىقەتتەك تۇيۇلىدىغان بولۇپ قالىدۇ. نەتىجىدە مېڭىپ-مېڭىپ قىردىن ئاشالمىغان تۆكلۈك چىپار قۇرتىدەك بىر نۇقتىنى دەۋر قىلىپ ئايلىنىۋېرىپ ئېشىنىڭ ئېچىنىشلىق ئەھۋال كېلىپ چىقىدۇ. تەپەككۇر تۇرغۇنلاشقاندا ھاياتىي كۈچمۇ زور دەرىجىدە ئاجىزلىشىپ، مېڭە تۇتۇرۇقسىز پىكىر ۋە خىياللارنىڭ ئۇۋۇسىغا ئايلىنىپ قالىدۇ ئەخلەت ئىدىيە قاراشلار ئەھمىيەتسىز پالاقشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. تەپەككۇر تۇرغۇنلاشقاندا يېڭىلىق يارىتىش، ئىجاد ئىختىرالاردىن تېخىمۇ سۆز ئاچقىلى بولمايدۇ.

قانداق پىكىر ۋە تەپەككۇردا بولۇش يەنە بىر تەرەپتىن ئىدىيەنىڭ يېتەكلىشىگە باغلىق بولىدۇ. تەكرار تۇرمۇشقا كۆنۈكۈپ كەتكەن ئادەتتىكى ئادەملەردە «كۆپچىلىك نېمە بولسا مەنمۇ شۇ، كۆپچىلىك بىلەن بولغان ئىش تاماشا» دېگەندەك ئەل قاتارى ياشاش قارىشى ھۆكۈمران ئورۇندا تۇرغاچقا، ئۆزلۈك روھنى ئىنكار قىلىشقا ئادەتلىنىپ قېلىشقان. بۇنداق مۇستەقىللىق ۋە خاسلىقنى يوقتىپ قويغان كىشىلەر ئاسانلا خاتا ئېقىمنىڭ قۇربانىغا ئايلىنىپ كېتىدۇ. قىلىۋاتقان ئىشنىڭ خاتالىقنى بىلىپ تۇرسىمۇ يەنە شۇ ئىشنى قىلىۋېرىش ئۈچىغا چىققان ھاماقەتلىك ھېسابلىنىدۇ. ئېقىمغا ئەگىشىۋاتقان ئەرنىڭ ئەقىل كۆزى پەردىلەنگەن، ئۇچۇر ۋە تەشۋىقاتلارغا قارىتا پەرق ئېتىش ئىقتىدارى ئاجىز بولغاچقا، قارىماققا تۇغرىدەك، ئەمەلىيەتتە خاتا بولغان ئىدىيە-قاراشلارنىڭ قايمۇقتۇرۇشى ۋە زەھەرلىشىگە ئاسان ئۇچرايدۇ. ئوي-پىكىرىدىكى يۈزەلىك، قاتمالليق كۆپ ھاللاردا بىلىشتىكى خاتالىقنى كەلتۈرۈپ چىقارغاچقا، مەسىلىرگە يەكلىتەكلىك بىلەن باھا بېرىدۇ. مەسىلەن، ئۇلار يولدا مەست بولۇپ يېتىپ قالغان ئادەم

گه لەنەت كۆزدە قارايدۇ، ئەيبلەش پوزىتسيەسدە بولىدۇ. سەۋەبلىكىنلىك ھەممىسنى ئۇنىڭغا ئارتىدۇ. ئۇ ئەسلي قانداق ئادەم، نېمە ئۈچۈن شۇ دەرىجىگە چۈشۈپ قالدى، ئۇنىڭ شۇ ھالغا چۈشۈپ قېلىشىدىكى ئىجتىمائىي ئارقا كۆرۈنۈش نېمە، جەمئىيەتنىڭ مەسئۇلىيىتى بارمۇ-يوق؟ دېگەندەك نۇقتىلارنى چىقىش قىلىپ چوڭقۇرراق ئويلىنىپ كۆرمەيدۇ، ھېسداشلىق قىلىش، ئېچىنىش ھېسسىياتىدا بولمايدۇ.

ئېقىمغا ئەگەشكۈچىلەر كۆپىنچە ھاللاردا مەسىلىلەرنىڭ سەۋەب-نەتىجىلىك مۇناسىۋىتى، تۇغرا-خاتالىقى ئۈستىدە ئەتراپلىق پىكىر يۈرگۈزۈپ كۆرمەيلا، ھېسسىياتىغا ئاساسەن ئىش كۆرىدۇ، بىلىپ-بىلمەي بىر-بىرىنى دورايدۇ، پايدا-زىيىنى بىلەن ھېسابلاشماي مودا قوغلىشىدۇ. بۇنداق قارىغۇلار-چە دوراش، ئەسەبىيلەرچە مودا قوغلىشىش ئادەمنى ئەقىلدىن ئازدۇرۇپ خەشەك ئايرىمايدىغان دەرىجىگە كەلتۈرۈپ قويىدۇ. گەرچە ئۇلاردا ئىچكى مىللىي ئۇيۇشۇش كۈچى ئاجىز بولسىمۇ، مەھەللىۋى جامائەتچىلىك ئېڭى كۈچلۈك بولغاچقا ئادەتتە توپلىشىپ ياشايدۇ، مانا بۇ شۇ كىشىلەرنىڭ تېخى ئەقىلىلىشىكە يۈزلەنمىگەن ئەنئەنىۋى جەمئىيەتتە ياشاۋاتقانلىقىنىڭ ئىپادىسى. توپلىشىپ ياشىغۇچىلاردا بىر-بىرىگە تاينىنىش، بىر-بىرىگە بېقىنىش خاھىشى كۈچلۈك بولۇپ، ئايىغى چىقماس قائىدە-يوسۇنلار چەمبىرىكى ئۇلارنى سېھرلەپ ئالغان بولىدۇ، بۇنداق ئىجتىمائىي مۇھىتتا ئەقىل ئىسراپچىلىقى زىيادە كۆپ بولىدۇ. ئادەتتىكى ئادەملەر مېھماندوستلۇقىنى، زىيادە ئاق كۆڭۈللۈك ۋە رەھىمدىللىكنى ئېسىل ئەخلاق سۈپىتىدە قوبۇل قىلىدىغان بولغاچقا، ئاغىز-بۇرۇننى قان قىلغان ئاچچىق ساۋاقلارمۇ ئۇلارنىڭ ئېسىدىن ئاسانلا كۆتۈرۈلۈپ كېتىدۇ.

مۇھىت ۋە ئاڭدىكى بېكىنمە ھالەت: بەزىلەر ھەسرەتلەنگەن ھالدا: «ئەگەر ئەينى چاغدىكى پۇرسەتنى قولدىن بەرمەي شەھەردە قالغان بولسام تەقدىرىم ھازىرقىدەك بولماينتى» دېيىشىدۇ. نوقۇل ھالدا شەھەرلىكلەرنى بەختلىك، يېزىلىقلارنى بەختسىز، يېزىدا مۇۋەپپەقىيەت پۇرسىتى يوق، شەھەرلا چوڭ-چوڭ ئىشلارنى ۋۇجۇدقا چىقارغىلى بولىدۇ، دەپ قاراشقا بولمايدۇ. بىراق، مۇھىت ۋە شارائىتنىڭ بەزىدە تەقدىرنى بەلگىلەش رولىنى ئويناىدىغانلىقىنىمۇ نەزەردىن ساقىت قىلىشقا بولمايدۇ. ئوقۇش پۈتكۈزۈپ شەھەردە قېلىش ياكى يېزىغا قايتىشتىن ئىبارەت كەسكىن تاللاش مەسىلىسىدە خاتا بېسىلغان بىر قەدەم شۇ ئادەمنىڭ ئىستىقبالىغا زور دەرىجىدە تەسىر كۆرسىتىشى مۇمكىن. مەسىلەن، سىز تىرىشچان، يېڭىلىق يارىتىش تېپىدىكى ئوقۇغۇچى، ئالىي مەكتەپنى تاماملىغاندىن كېيىن بىرەر نوپۇزلۇق تەتقىقات ئورۇنلىرىدا ئىشلەپ ئۆز كەسپىڭىزدە مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشقا نىسبەتەن ئىشەنچىڭىز شۇ قەدەر كۈچلۈك، بىراق سىز شارائىتى ناچار، ئادەملىرى قالاق چەت بىر يېزىغا خىزمەتكە تەقسىم قىلىنغان بولسىڭىز، يەنە كېلىپ تەقسىم قىلىنغان خىزمەت ئوقۇغان كەسپىڭىزگە ماس كەلمىسە، بۇ خىل مۇھىت ئىقتىدار ۋە تالانتىڭىزنى ئاستا-ئاستا نابۇت قىلىدۇ-دە، تەبىئي ھالدا ئادەتتىكى ئادەملەر توپىغا قېتىلىپ كېتىشكە مەجبۇر بولسىز.

ياپونىيەلىك لېكمۇ جىنيى: «ئىقتىدارنىڭ يېتىلمەسلىكىدىكى سەۋەب ئىككى: بىرى جۇشقۇن ھاياتىي كۈچنى چەكلەيدىغان مۇھىت شارائىت مەۋجۇت، يەنە بىرى جۇشقۇن ھاياتي كۈچنىڭ چىنىقتۇرۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان ۋە يۇقىرى كۆتۈرىدىغان مۇھىت يوق» [1] دەپ قارىغان. ھاشاراتلار ئىچىدە بۇرگە سەكرەش چېمپىيونى بولسا كېرەك. تەجرىبە قىلىنىشچە، بۇرگىنى بوتۇلكىغا سولاپ، ئەينەك ئېغىز بىلەن بوتۇلكىنىڭ ئېغىزىنى ئېتىۋەتكەندە، دەسلەپتە بۇرگە سەكرەپ ئۆزىنى بوتۇلكا ئاغزىغا قاتتىق ئۇرىدىكەن. ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ داۋاملىق سەكرىسىمۇ بوتۇلكىدىن چىقالمايدىغان ھالەت شەكىللىنىدىكەن. بۇ چاغدا بوتۇلكىنىڭ ئېغىزى ئېچۇېتىلسىمۇ، بۇرگە ئاشۇنچىلىك ئېگىزلىكتە رېتىملىق سەكرەشكە كۆنۈپ كەتكەچكە بوتۇلكا ئېغىزىدىن چىقىپ كېتەلمەيدىكەن.

ھەر قانداق نورمال ئادەمدە جارى قىلىدۇرغىلى بولمايدىغان غايەت زور يوشۇرۇن ئىقتىدار بولىدۇ. تەتقىقاتلارغا ئاساسلانغاندا، ئىنسانلار ئورتاق بىر گېن گۇرۇپپىسىغا تەۋە بولۇپ، خالىغان ئىككى ئادەمنىڭ گېن تەركىبىنىڭ 99.9% دىن ئارتۇقراقى ئوخشاش بولىدىغانلىقى مەلۇم بولغان. بۇنىڭدىن ئادەملەرنىڭ ئەقلي قابىلىيىتىنىڭ ئاساسەن ئوخشاش بولىدىغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. ئادەتتىكى ئادەملەر ئۆزىنى ئەقلي جەھەتتە تۆۋەن چاغلايدۇ. بۇنىڭدىكى مۇھىم بىر سەۋەب، خۇددى بۇرگە بوتۇلكا ئېچىگە قامىلىپ قالغىنىدەك، بېكىنمە مۇھىت ئۇلارنىڭ ئۆز ئىقتىدارلىرىنى جارى قىلدۇرۇش ئىمكانىيەتلىرىنى چەكلەپ تۇرىدۇ. بولۇپمۇ ئالاق جەھەتتىكى بېكىنمىچىلىك پىكىر ۋە تەپەككۇرنى بوغۇپ روھىي جەھەت

ھەتتىكى گاس- گاچىلىقنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

ئادەتتىكى ئادەملەردە گۇمانىي روھ كەمچىل بولغاچقا، ئىش- ھەرىكىتى ناھايىتى ئاسانلا ئۆتمۈشتىكى تەجرىبىلەرنىڭ كۆچلۈك چەكلىمىسىگە ئۇچراپ تۇرىدۇ. بېكىنمە ئالڭ دېگەندە ئاڭنىڭ پەقەت شەخسىي كەچۈرمىش ۋە تەجرىبە، بېكىنمە مۇھىت پەيدا قىلغان چەكلىك ھاسىلاتلار دائىرىسىدە چەكلىنىپ قېلىشنى، تار نەزەرنى كۆرسىتىدۇ. بۇرگە رېتىملىق ھەرىكەتكە كۆنۈپ قېلىپ بوتۇلكىدىن چىقالمىغىنىدەك، ئادەممۇ بېكىك مۇھىتتا بېكىنمە ئالڭ بىلەن ياشاۋېرىپ يېڭىلىقى بولمىغان بىر خىل رېتىملىق تۇرمۇشقا كۆنۈكۈپ كەتسە، ھالقىش ئىقتىدارىدىن مەھرۇم قالىدۇ. بىر قىسىم ئادەملەرنىڭ پاسسىپ ئىجتىمائىي مۇھىت ئىچىدە ياشاۋېتىپمۇ مۇۋەپپەقىيەت قازىنالمىشى — ئالڭ ۋە ئىدىيە جەھەتتە مەۋجۇتلۇق ماكانىدىن ھالقىپ بىكىر ۋە تەپەككۇرنىڭ قۇدرىتىنى نامايان قىلالىغانلىقىدا. (بۇ ھەقتىكى مەزمۇنغا قىزىققۇچى ئوقۇرمەنلىرىمىز «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ 2010- يىلى 3- سانىدا ئېلان قىلىنغان. «بېكىنمە ئالڭ ۋە تەپەككۇر تۇرغۇنلۇقى» تېمىسىدىكى ماقالەمنى ئوقۇپ كۆرۈشكە مۇراجىئەت قىلىمەن)

بىلىم ۋە ئىلىم ئەھلىلىرىنىڭ قىممىتىنى بىلمەسلىك: كىلاسسىكلىرىمىزدىن ئەھمەد يۈكنەكى بىلمىنى يىلككە ئوخشىتىپ، بىلىمسىز كىشىنىڭ قەلبى يىلكسىز سۆڭەكتەك كاۋاك ۋە بوش بولىدۇ، دۇنيادا ھەرقانداق كىرنى يۇيۇپ تازىلىغىلى بولىدۇ، ئەمما بىلىمسىزلىك ۋە نادانلىقنى يۇيۇپ تازىلىغىلى بولمايدۇ دەپ قارىغان. بىز كىتابنى بىلىمنىڭ بۇلىقىغا، بىلىمنى ئەقىلنىڭ چىرىغىغا ئوخشىتىمىز. بىلىم ئادەمنى ئۈستۈنلۈككە ئىگە قىلىدىغان مەنىۋى قورال. ئەكسىچە بىلىمسىزلىك ئەقىل- پاراسەتنىڭ قۇدرىتىنى چەكلەپ، خۇراپاتلىق، نادانلىق ۋە ناھەقاراتلىقنى پەيدا قىلىدىغان مەنىۋى كىشەن. ئىلىم ئېرىشىدىن قانچە ياتلاشقانسېرى نادانلىق شۇنچە قۇتراشقا باشلايدۇ. نادانلىق ھەر ۋاقىت ئادەمنى زۇلمەتكە دالالەت قىلىپ تۇرىدۇ. نادان ئادەملەر ئىش قىلغاندا ئەقىلنىڭ تاسقىشىدىن ئۆتكۈزەمەيدۇ. كۆپىنچە كېسەللەرنى مەينەتچىلىك پەيدا قىلغىنىدەك، نادانلىق ۋە نامراتلىقمۇ ئىللەتلەرنىڭ يامرىشىغا سەۋەب بولىدىغان مەنبە ھېسابلىنىدۇ. ئادەم قانچە نادانلاشسا باشقىلارنىڭ گېپىگە يەڭگىللىك بىلەن ئىشىنىدىغان، باشقىلارنىڭ دېپىغا ئۇسسۇل ئويناىدىغان، نومۇسنى بىلمەيدىغان بولۇپ كېتىدۇ. كېچىنىڭ زۇلمىتىدىن تالڭ ئاتسىلا قۇتۇلغىلى بولىدۇ، بىراق ئىلىم- ئېرپانغا مۇراجىئەت قىلمايي قەلبىنىڭ زۇلمەتتىن مەڭگۈ قۇتۇلغىلى بولمايدۇ. قەلبىنىڭ زۇلمىتى ئادەمنى ئەڭ خار ۋە ئېتىبارسىز ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويىدۇ. شۇڭا كىمدۇر بىرى «ئىسراپخورلۇق — نومۇس، پاراسەت ئىسراپچىلىقى — ئېپ- لاسلىق!» دېگەنىكەن. ئەپسۇس، ئۇزۇقلۇققا تازا ئېھتىياجلىق، ئەمما ئىشتىھاسى تۇتۇلغان بىمارنىڭ ئېسىل تائامنى كۆرسىمۇ كۆڭلى ئاينىغىنىدەك، زەئىپلەشكەن روھمۇ ئىلىم- ئېرپاندىن ئىبارەت مەنىۋى ئوزۇقنى قوبۇل قىلىشنى رەت قىلىدۇ.

ئالىي مائارىپى ئومۇملىشىپ بولغان دۆلەتلەر بىلەن، تېخى ئوتتۇرا مەكتەپ مائارىپى ئومۇملىشىپ بولالمايۋاتقان سۈپەتلىك مائارىپ بايلىقىغا ئىگە دۆلەت بىلەن، مائارىپ سۈپىتى تۆۋەن دۆلەتنىڭ ئادەم كۈچى بايلىقى جەھەتتىكى كۈچ سېلىشتۇرمىسىدا پەرق چوڭ بولىدۇ. ماي بولمىسا ماشىنا قوزغالمىغىنىدەك، ئادەمدە دېيەرلىك بىلىم جۇغلانمىسى بولمىسا پىكىر ۋە تەپەككۇرنىڭ ئۈنۈملۈك قوزغاتقىلى بولمايدۇ. مۇنداقچە ئېيتقاندا بىلىم پىكىر ۋە تەپەككۇرنىڭ خېمىرتۇرۇچى ھېسابلىنىدۇ. بىلىم ئىنسانىيەت ئەقىل- پاراسىتىنىڭ جەۋھىرى سۈپىتىدە كىتابلارغا پۈتۈلگەن. كىتابتىكى بىر قىسىم تەييار ھەقىقەتلەر تالاي ئالىم ۋە ئىزدەنگۈچىلەرنىڭ نەچچە ئەسىر- لەپ ئىزدىنىشىنىڭ مەھسۇلى. تالاي تەجرىبىلەرنىڭ سىنىقىدىن ئۆتكەن تەييار ھەقىقەتلەرنى بىلىشتە كىتابقا مۇراجىئەت قىلماي، ھەممىنى قايتا تەجرىبىدىن ئۆتكۈزۈپ بىلمىگە ئىرىشىمەن دېيىش سېپى ئۇزىدىن ئەخمەقلىق ھېسابلىنىدۇ. بىزنىڭ نەچچە يىللاپ مائارىپ تەربىيەسى ئېلىشىمىزدىكى سەۋەب، كېيىنكى تەرەققىياتقا تۇرتكە بولالىغۇدەك زۆرۈر بولغان بىلىم جۇغلانمىسىغا ئىگە بولۇش، بىلىم ئېلىشنىڭ ئۇسۇل- چارىلىرىنى ئىگىلەش، قانداق پىكىر ۋە تەپەككۇر قىلىشنىڭ ئۈنۈملۈك يوللىرىنى بىلىۋېلىشتىن ئىبارەت.

چەت ئەل مۇتەخەسسىسلىرىنىڭ قارىشىچە، تۆۋەندىكى بىلىم ئۆلچىمىگە توشىدىغانلار تەربىيەلەنگەن كىشى ھېسابلىنىدىكەن: 1. ئوقۇيالايدىغان، يازالايدىغان، ھېسابلىيالايدىغان بولۇش. 2. دۇنيا تارىخى، جۇغراپىيەسى توغرىسىدا ئاساسلىق بىلىمگە ئىگە بولغان بولۇش. 3. فىزىكا، خىمىيە، بىئولوگىيە توغرىسىدا ئاساسلىق بىلىملەرگە ئىگە بولغان بولۇش. 4. ماتېماتىكا، لوگىكا ئىلمى توغرىسىدىكى ئاساسلىق بىلىملەرگە ئىگە بولغان بولۇش. 5. ئۆز تىلىنى بىلگەندىن باشقا ئاز دېگەندە بىر چەت ئەل تىلىنى بىلگەن بولۇش. 6. مەيلى سۆز-

لەشتە ياكى يېزىشتا بولسۇن مۇۋاپىق سۆزلەرنى قوللىنىپ، دېمەكچى بولغان پىكرىنى ئىپادىلىيەلەيدىغان بولۇش. 7. جەمئىيەتكە پايدىلىق خىزمەتلەرنى ئىشلىيەلەيدىغان بولۇش. 8. كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلىيالايدىغان، قانداق ئۆگىنىش كېرەكلىكىنى چۈشەنگەن ۋە ئۆگىنىشتىن بەھىر ئالالايدىغان بولۇش. 9. ئەھمىيەتلىك مۇھىم مەسىلىلەرگە قىزىقىدىغان ھەم ئۇنىڭغا قىزغىن جاۋاب بېرەلەيدىغان بولۇش. 10. مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلغاندا بىر قانچە خىل ئىشەنچلىك ئۇسۇللارنى تاللاپ ئوتتۇرىغا قويالايدىغان ھەمدە ئۇنىڭ ئىچىدىن ئەڭ مۇۋاپىق كېلىدىغانلىرىنى تاللاپ چىقالايدىغان بولۇش. 11. باشقىلارنىڭ پىكىر ۋە قاراشلىرىنىڭ خاتا بولۇپ قېلىش ئېھتىمالىلىقى بارلىقىنى مەڭگۈ ئۇنتۇمايدىغان بولۇش. 12. توغرا پاكىتلارغا ئاساسەن ئۆزىنىڭ پىكىر ۋە قاراشلىرىنى ئۆزگەرتىشكە ھەر ۋاقىت تەييار تۇرالايدىغان بولۇش. 13. ھېسابلاش ماشىنىسى ۋە كومپيۇتېر ئىشلىتىش توغرىسىدىكى ئاساسىي بىلىمگە ئىگە بولغان ھەم ئۇنى مۇنتىزم ئىشلىتەلەيدىغان بولۇش. [2] بۇلاردىن ئەقىل رىقابىتىنىڭ كەسكىنلىشىشىگە ئەگىشىپ، تەربىيەلەنگەن ئادەم بولۇشنىڭ ئۆلچىمىنىڭ ئۆسۈپ بېرىۋاتقانلىقىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ.

بىلگەنلەرنىڭ تېخىمۇ كۆپ نەرسىلەرنى بىلگۈسى كېلىدۇ، بىلمىگەنلەر خۇددى چۈمۇلىدەك ئۆزىنىڭ تار دۇنياسىدا ياشاۋېرىدۇ. ھالبۇكى، ئادەتتىكى ئادەملەر ئۆگىنىش ۋە بىلىم ئېلىشقا ئانچە قىزىقىپ كەتمىگەچكە، پەقەت مەكتەپتە ئۆگەنگەن ئازغىنە بىلىمى بىلەن چەكلىنىپ قالىدۇ. قىسمەنلىرىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئومۇمەن ئۇلاردا كىتاب ئوقۇش ئادىتى يېتىلمىگەچكە قەلبى كورلاشقان. بىلىمدىن ئىبارەت بۇ «يىلىك»نىڭ قان ئىشلەش ئىقتىدارىدا مەسىلە كۆرۈلسە، تەن زەئىپلىشىدۇ-دە؟

ھازىر بىر قىسىم مەكتەپلەردە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆگىنىشتىن سوۋۇش خاھىشى ئېغىر بىر مەسىلىگە ئايلانماقتا. ئاز ساندىكى ئوقۇغۇچىلارنى ھېسابقا ئالمىغاندا ئۇلارنىڭ مەكتەپ ۋە سىنىپتىكى ئۆگىنىش ئىپادىسىنىڭ پاسسىپلىقى، قىزىقىش ھەۋەسلىرىنىڭ چاكىنلىقى، تەسىرلىنىش تۇيغۇسىنىڭ يوقلىپ بېرىشى كىشىنى ھەقىقەتەن ئەپسۇسلاندۇرىدۇ. ماتېرىياللار ئاساسىدا خىزمەتتىن سوۋۇش، ئۆزىنى تاشلۇېتىش، چۈشكۈنلىشىشتەك پاسسىپ كەيپىياتلارنىڭ باش كۆتۈرۈشى ئادەمنى تېخىمۇ ئەندىشىگە سالىدۇ. كەسپىي ئورۇنلار ۋە ئىدارە-ئورگانلاردا خىزمەت قىلىۋاتقانلار ئىچىدىمۇ ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىۋاتقان، ئىزدىنىۋاتقانلارنى ئانچە ئۇچراتقىلى بولمايدۇ. ئۇلارنىڭ نېمە ئۈچۈن كويلاردا پالاقشىپ يۈرۈۋاتقانلىقى ئوقۇرمەنلەرگە ئايان. شۇ كۈنلەردە نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ چۈشىنىكىسىزلىكى ئىبارەت يۇقۇملۇق «ۋىرۇس» بىلەن ئېغىر دەرىجىدە يۇقۇملىنىپ، ياشاش ئىقتىدارىدىن ئىبارەت ئىممۇنىتېت كۈچىنىڭ ئاجىزلاپ بېرىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىشقا بولىدۇ. ئەگەر بۇ خىل «كېسەل»نىڭ سەۋەبلىرىنى ۋاقتىدا ئېنىقلاپ چىقىپ، ۋاقتىدا داۋالاش ئېلىپ بارمىغاندا، ۋاقىت ئۆتۈپ كەتسىلا قوتۇلدۇرۇش ئىمكانىيىتى بولمايدۇ.

ئەسلىدە جاھالەت، ياۋايىلىق، نادانلىق، قوللۇق، غۇرۇرسىزلىق، نامراتلىقنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان ئەڭ مۇھىم ئامىل دەل بىلىمسىزلىك ئىدى. ئىلمىگە دالالەت قىلماي تۇرۇپ روھىي گادايلىق ۋە مەنىۋى قەلەندەرچىلىكتىن قوتۇلغىلى، ئاڭنى سەرخىللاشتۇرغىلى، نەزەرنى ئۆتكۈرلەشتۈرگىلى، ئىلغار ئىدىيەگە ئىگە بولغىلى، ئۆزىنى تونۇغىلى، جاھالەتتىن قوتۇلغىلى بولمايتتى. ئىلىمنىڭ قىممىتىگە سەل قارىلىدىغان، ئىلىم ئۆگىنىش كەيپىياتى شەكىللەنمىگەن جەمئىيەتنىڭ ئەقلىي لەشكەن جەمئىيەت بەرپا قىلالىشى زىنھار مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئەپسۇس، نەچچە مىڭ يىلدىن بۇيان بىلىم ۋە بىلىم ئەھىللىرى كىشىلەرنىڭ كۆڭلىگە ياقمايلا قالماي، يەنە ئۇلارنىڭ سوغۇق مۇئامىلىسى، ناچار كەيپىياتىنىڭ سەلبىي تەسىرى ۋە ئاسارىتىگە ئۇچراپ كەلدى. يۇسۇف خاس ھاجىب ئۆز زامانىسىدا بىلىمسىزلىكنىڭ قىسمىتىنى چوڭقۇر تونۇپ يېتىپ نادان خەلقنى بىلىم ئۆگىنىشكە دالالەت قىلىپ، «بەختسائادەتنىڭ ئىشكى بىلىم بىلەن ئېچىلىدىغان»لىقىنى قەيت قىلغاندى. ئەدىب لۇشۇن نادان جەمئىيەتتىن ۋايسىغىپ: «تالانت ئىگىلىرىگە زىيانكەشلىك قىلىش كىشىلەرنىڭ كۆنۈپ قالغان ئادىتى بولسا كېرەك... ئېغىز قىسمەتكە يېقىن قەلەم كۆلپەتكە» دېگەن. بولۇپمۇ جاھالەت دەۋردە خۇراپاتلىق، نادانلىق ئەۋج ئېلىپ ئىلىم-مەرىپەت چەتكە قېقىلغان، ئىلىم ئاشنالىرى خارلانغان، ئېغىر ئەھۋالدا قالغان، ھەتتا ھاياتىدىن ئايرىلغاندى. دەرۋەقە ھاياتىي كۈچى خارابلاشقان، يالۋايىلىق قوتروغان قالاق ئىجتىمائىي جەمئىيەتتە ئاقىللارنىڭ ياشىمىقى ھەقىقەتەن مۇشكۈل ئىدى. بۈگۈنكى كۈندە تەرەققىي قىلغان ئەل خەلقلىرى مەرىپەتلىشىشنى ئىشقا ئاشۇرغان بولسىمۇ، تەرەققىي قىلمىغان ئەللەردە ئىلغارلىق بىلەن پاسسىپلىق ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش يەنىلا ناھايىتى ئەلەملىك بولماقتا.

سىپلىق، مەرىپەت بىلەن نادانلىق ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش يەنىلا كەسكىن رەۋىشتە داۋام ئەتمەكتە.

بىز ئادەتتىكى ئادەملەرنىڭ پىسخىكىسىغا نەزەر ئاغدۇ- رىدىغان بولساق، ئەدناسى ئۆگىنىشكە قىزىقمايدىغان ئوقۇغۇ- چىلارنىڭ تىرىشچان ئوقۇغۇچىلارنى ياقتۇرۇپ كەتمەيدىغانلە- قىنى، ئۇرلاغا ئۆچمەنلىك نەزەردە قارايدىغانلىقىنى، ھەتتا ئۇلار بىلەن ھېچ سەۋەبسىز لا ئۆچەكىشىدىغانلىقىنى، ئۆزىچە ئۇلارنى مەنسىتمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلىمىز. دوست- بۇرادەر- لەر ئارىسىدا كوللېكتىپ بېجىرىشكە تېگىشلىك بىرەر زۆرۈر ئىش بولمىسمۇ، ئادەتتە ئۇلار بىكار بولسىلا بىر يەرگە توپ- لىشىۋېلىپ ۋاقىت ئۆتكۈزۈشنى ئادەتكە ئايلاندۇرۇۋالغان. ئۇلاردىن بىرەرى ئۆگىنىش قىلىشنى باھانە قىلىپ توپلاشقان ئورۇنغا ۋاقتىدا كېلەلمىسە، «كىتاب خالتىسى»، «ماز» دې- گەندەك مەسخىرە ۋە ئەيىبلەشلەرگە ئۇچرايدۇ، چەتكە قېقىلە- دۇ. شۇڭا ئۆگىنىش قىلىدىغان ئادەم ئۆزىنىڭ ئوقۇۋاتقان، ئۆگىنىۋاتقانلىقىنى ئىمكانقەدەر بۇرادەرلىرىگە بىلدۈرمەسلىككە تىرىشىدۇ. مەكتەپ، ئىدارە ئورۇنلاردا قۇرۇق پارائ ساتقاڭ- لار ئانچە ئەيىبلەشكە ئۇچراپ كەتمەيدۇ- يۇ، لېكىن بىراۋ خىزمىتىنى قىلىپ بولۇپ بوش ۋاقىتلاردا كىتاب- ژۇرنال كۆرسە خىزمەت ۋاقتىدا مۇناسىۋەتسىز ماتېرىيال كۆرگەن ھې- سابلىنىدۇ، ھەتتا تەنقىدلەشكە ئۇچرايدۇ. شۇڭا ئىشخانىدا ئۆ- زىنى قويۇۋېتىپ بىر نەرسە ئوقۇغلى بولمايدۇ، ئۆگىنىشنىمۇ بەزىدە يوشۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ. (ھازىر ئەھۋالدا ئۆزگىرىش بولماقتا) مۇۋەپپەقىيەت قازانماستا ئەھۋال شۇنداق بولغىنى بىلەن مۇۋەپپەقىيەت قازىنىپ بولغاندىن كېيىن سىزنى ماختاي- دىغان، پۇۋلەيدىغانلار بىردىنلا ئاۋۇپ كېتىدۇ. گەرچە ئاتا- ئانا، مەكتەپ، ئىدارە ئورۇن، جەمئىيەتتىن تارتىپ دۆلەتكىچە ئىلىم ئۆگىنىشنى، ئۆگىنىشچان جەمئىيەت قۇرۇشنى تەشەببۇس قىلسىمۇ، بىلىم ئېلىشنىڭ زۆرۈرىيىتىنى ھەممە دېگۈدەك ئېغىز- زىدا ئېتىراپ قىلسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئىدىيەسى پاسسىپ ئادەتتە- كى ئادەملەر ئۆگىنىشكە قىزىقمايلا قالماي، ئۆگەنگۈچىلەرنى مەسخىرە قىلىش، چەتكە قېقىش خاھىشىدا بولىدۇ. بۇنداق روھىي زەئىپلىك ۋە مەنۇىيەتتىكى پىچەكلىكنى يەنىلا بىلىم- سىزلىك، ساپاسىزلىق كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.

جىسمانىي كۈچ بەلگە قىلىنغان دەۋرلەردە مۇشتۇمزور- لارنىڭ گېپى گەپ ئىدى. بىلىمنىڭ رولى گەۋدىلىك ئورۇنغا ئۆتكەنسېرى كىشىلەر «بىلىكى كۈچلۈكنىڭ بىرنى، بىلىمى كۈچلۈكنىڭ مىڭنى يېڭىدىغان» لىقىنى تونۇپ يەتتى. بۇگۈنكى بىلىم ئىگىلىكى دەۋرىدە بىلىم ئىشلەپچىقىرىشنى بىلىدىغانلار ئەڭ قۇدرەتلىك كۈچكە ئىگە بولغۇچىلاردىن بولۇپ قالدى. «بىلىم ــ كۈچ» ئىكەن ئۇنداقتا بىلىمسىزلەر ئەڭ ئاجىز بە- چارىلەر ھېسابلىنىدۇ. ئۇلار كۆپ ھاللاردا ئاجىزلىقىغا تەن بەرمەي قارا كۈچگە ئىشىنىپ قالىدۇ، بىر ئىشلارنىڭ ئاقىۋە- تىنى ئويلاشماي قىلىپ قويۇپ پۇشايمان قىلىشنىلا بىلىدۇ، ئې- غىزىدا شەھەر ئالغىنى بىلەن قولىدىن ھېچ ئىش كەلمەيدۇ. ئا- جىزلار ئارزۇ- ئىستەكلىرىنى رېئاللاشتۇرۇشقا قۇربى يەتمىگەن- دە ئۆزىنى تاشلىۋېتىپ خىيالىي ئەسلەردىن بولۇپ قالىدۇ، تەق- دىرگە تەن بېرىپ ئۆزلىرىنى تۇرلۇك ئوسۇللار بىلەن بەزلەپ ياشايدىغان پىسخىكىنى شەكىللەندۇرۇۋالىدۇ. ئادەم نادانلاشقاندا جاھاننىڭ ۋائ- چۈنكى ۋە ماھىيەتلىك تەۋىشلىرىغا قۇلاق سالماي- دىغان بىغەم ۋە بىپەرۋالارچە ياشاشقا كۆنۈكۈپ قالىدۇ.

ئىلمىي ئىجتىمائىي كەيپىيات شەكىللەنمىگەن جەمئىيەتتە ئىلىم ئەھلىلىرى ئانچە ئېتىبارغا ئېلىنمايدۇ. كەسپىتە ئوتۇق قازانغان ئىختىساس ئىگىسى، پىشقان زىيالىيلارمۇ ئادەتتىكى بىر ناخشىچى ياكى ئىككى تۆت تەكىگە پۇلى ياكى ھوقۇقى بار ئادەمچىلىك نوپۇز ۋە تەسىرگە ئىگە بولالمايدۇ. ئىلىم روھىغ ئېتىبارسىز قارىلىدىغان جەمئىيەت پىتنە- پاسات، غەيۋەت- شە- كايەت، ئەخمىقانە ھەرىكەتلەرنىڭ بازار تاپىدىغان ئىۇۋسىغا ئايلىنىپ قالىدۇ. ئەنگلىيە ئالىمى ھويلي: «بۇگۈن ئىجادىي تەپەككۇرغا ئەھمىيەت بەرمىگەن دۆلەت، ئەتىسى زاۋاللىققا يۈزلىنىپ، نومۇسقا قالىدۇ» دېگەنىكەن. ئىلىم ۋە ئىلىم ئەھلە- لىرىنى تونۇماسلىق، ئۇلۇغلارنى مەنسىتمەسلىك، ئاقىللارنىڭ قەدرىنى قىلماسلىق ۋە ئۇلارنى كۆرەلمەسلىك، ئىجات- مېھ- نەتكە ئەھمىيەت بەرمەسلىك ئاخىرقى ھېسابتا ئادەتتىكى ئا- دەملەرنى تىراگېدىيە پاتقىقىغا پاتۇرۇپ قويىدۇ.

قىزىقىش ۋە ھەۋەسنىڭ ساغلام بولماسلىقى: قىزىقىش ھەۋەس دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلگەندە، ئادەم ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا ئۆزى قىزىققان ئىشقا بېشىچىلاپ كىرىشىپ كېتىدۇ، ھەتتا ئۆزىنىڭ ھېرىپ- چارچىغىنىنمۇ ئېسىدىن چىقىرىپ قويە- دۇ. ھەۋەس قەلبىنىڭ ئاكتىپ ھەرىكىتىنى پەيدا قىلىدىغان بىر خىل روھىي كۈچ. يېزىقچىلىققا نىسبەتەن ھەۋىسى كۈچلۈك ئادەم مەسلە بايقاش يۈكسەكلىكىدە تۇرۇپ تۇرمۇشنى، كە- شىلەرنىڭ روھىي دۇنياسىنى ئادەتتىكى ئادەملەرگە قارىغاندا ئىنچىكە كۆزىتىدۇ، كۈنلەپ- تۇنلەپ ئۇستەل ئالدىدا مۇكچە-

يىپ ئولتۇرسمۇ ۋايسمايدۇ. بىر پارچە ئەسەر يازغۇچىنىڭ پىكىر ۋە تەپەككۇرىنىڭ مەھسۇلى ھېسابلىنىدۇ. يېزىقچىلىق ھەۋىسى كۈچلۈك ئادەم بىر تەرەپتىن ئوقۇش، ئۆگىنىش، ئىزدىنىش، خاتىرە قالدۇرۇش، بىلىم ئالماشتۇرۇش ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئىجتىمائىي تۇرمۇشنى كۆزىتىش، نېمىنى يېزىش ۋە قانداق يېزىش مەسىلىسى ئۈستىدە باش قاتۇرىدۇ، مەسىلەرنى مۇھاكىمە مۇلاھىزە قىلىدۇ، يېڭىلىقلار ئۈستىدە ئىزدىنىدۇ، قىسقىسى ئۆزى جىم تۇرسمۇ مېڭىسى جىم تۇرمايدۇ. شۇنداق قىلىپ ھەۋەستىن ئىبارەت روھىي كۈچ ئاتا قىلغان ئىزدىنىش روھىي ئادەتتىكى ئادەمنى بىر تەپەككۇرچىغا ئايلاندۇرىدۇ. نۆۋەتتىدە قىستۇرۇپ ئۆتۈش ھاجەتكى، يېزىقچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئادەم ئالدى بىلەن ساغلام ئېتىقادقا ئىگە بولىسا، بىلىم ۋە ماھارەت بولغان تەقدىردىمۇ ئەقلىنى دەل جايىدا ئىشلىتەلمەيدۇ- دە، زېھنى ئىسراپچىلىقى كېلىپ چىقىدۇ. مۇشۇ كۈنلەردە بىر قىسىم يازغۇچىلىرىمىزدا ئوخشاش بىر تېمىنى تەكرار يېزىش خاھىشى ئېغىر بولماقتا. ئەگەر سىز بىر رومان يازماقچى بولۇپ كونا تېمىدىن بىرنى تاللىۋالسىڭىز، تۇنجى قەدەمنى خاتا باسقىنىڭىز شۇ! نۇرغۇن ۋاقىت ۋە زېھنىي كۈچىڭىزنى ئاشۇ ھېچقانداق ئىجتىمائىي قىممەت يارىتالمايدىغان بىر ئەخلەت رومان ئۈچۈن بىھۇدە خورىتىپ بولسىز. پىكىر قاراشلىرى كەلگۈسى ئوقۇرمەنلەرنىكىدىن كېيىن قالغان «يازغۇچى»غا نىسبەتەن يەنە ئەسەر يېزىشنىڭ زۆرۈرىيىتى قالمايدۇ. ئادەتتىكى يازغۇچى تەقلىد قىلىدۇ، ئىقتىدارلىق يازغۇچى يېڭىلىق يارىتىدۇ، ئۇلۇغ يازغۇچىلار لا كىشىلەرنىڭ روھىنى ئويغىتىدىغان ئەسەرلەرنى رويابقا چىقىرىدۇ.

تەربىيە كۆرگەن، ئىدىيەسى ئىلغار ئادەملەر پەس ئارزۇ ھەۋەسلەردىن خالىي بولۇپ، ئۆز قىممىتىنى ئاشۇرىدىغان پايدىلىق ئىشلارغا ئىشتىياق باغلىغان بولىدۇ. بۇنداق ھەۋەسكە ئىگە ئادەم پىكىر ۋە تەپەككۇر ئىچىدە ياشايدۇ. خۇددى چۈشنىڭ ۋەلىخانوف ئەينى ۋاقىتتىكى ئالتە شەھەر خەلقىنىڭ مەنىۋى قىياپىتى ھەققىدە توختىلىپ: «بۇ يۇرتتىن ئىلىم- مەرىپەت ئاللىقاچان كۆتۈرۈلۈپ كەتكەن. ئاسىيادا دىنىي مائارىپتىن باشقا مائارىپ يوق، مەدرىسەلەر ئامما ئېغىر چۈشتىلگەن بولسىمۇ، خەلق يەنىلا ساۋاتسىز ياشىماقتا، ھەتتا بەگلەرمۇ خەت تونۇمايدۇ... ئالتە شەھەردە ئىيالالار ئەرلىرى بىلەن بىللە مەشرەپ، بەزمىلەرگە بارىدۇ... مۇسۇلمانلار ئارىسىدا ھازىر ھاراقنىڭ ئورنىنى نەشە ئىگىلىدى، نامرات بەگلەر ئاشىق قەلەندەر بولۇۋېلىپ، تىلەمچىلىك قىلىپ جان باقىدۇ. قەشقەردە بەگلىگى، جاھانگەزدى، دەرۋىش، قىمارۋاز دېگەنلەر ناھايىتى كۆپ. ئاددىي پۇقرالاردىمۇ نەشە چەكمەيدىغانلار ئازراق... كىچىك بۇخارادا قىمار بۇ يۇرتنىڭ ھەممە يېرىگە يامراپ كەتكەن بولۇپ بۇ كېسەلدىن ھەتتا ئاياللارمۇ خالىي ئەمەس.» [3] دەپ خاتىرە قالدۇرغان. شۇنىڭدىن كېيىنكى بىر يېرىم ئەسىردىن كۆپرەك ۋاقىتتا خەلقىمىز ئۆزىنى قايسى دەرىجىدە ئىسلاھ قىلالىدى؟ ئىچىملىكتىن ئۆزىنى تارتىپ ئومۇمىيۈزلۈك مەرىپەتلىشىش يولىغا قاراپ ئاتلىنالىدىمۇ؟ بۇ سوئال ئالدىدا يەنىلا ئاچچىق يۇتۇشقا مەجبۇرمىز، خۇددى بەدەنگە مەھكەم ئورۇنلىشىۋالغان جاھىل كېسەللىك ۋىرۇسىنى يوقىتىش تەس بولغىنىدەك، ئادەتكە ئايلانغان ناچار ئىللەتلەرنىڭ زەھرىنى تازىلاش ئۈچۈن نەچچە ئون يىل، ھەتتا نەچچە يۈز يىل ۋاقىت كېتىدىكەن. مانا بىز ھازىر تېز يېڭىلىنىپ تۇرۇۋاتقان زامانىۋى بىر دەۋردە ياشاۋاتقان بولساقمۇ، بىر قىسىم ئىللەتلەر تۇزەلمەكتە يوق، ئەكسىچە دەۋرنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ ماس قەدەمدە تەرەققىي قىلىپ بارماقتا.

قارايدىغان بولساق، ئادەتتىكى ئادەملەر تۇپى ئىچىدە سورۇندارچىلىق جەمئىيەتلەشكەن، يەنە كېلىپ چاكنا تۇس ئالغان بولۇپ، ھېلىمۇ كۆپ ساندىكى ئادەتتىكى ئادەملەر ھاراق ئىچىش، تاماكا ۋە نەشە چېكىشنى ئەركەكلىكنىڭ بەلگىسى دەپ قاراشماقتا. ھاراق كۆتۈرەلگەنلىكىدىن، قاتنىشىۋاتقان سورۇنلىرىنىڭ كۆپلۈكىدىن ئابرۇي ھېس قىلىشماقتا. سەۋەب كۆرسىتىپ ئىچىش ۋە چېكىشنى رەت قىلغۇچىلار «ئەركەك تۇكى» يوقلار ھېسابلانماقتا. شۇ ۋەجدىن بەزىلەر سالامەتلىكى ناچار، تېخى ئىلگىرىكى كەيپىچىلىكتىن تولۇق يېشىلىپ بولالماي، ھاراق ھىدىدىن كۆڭلى ئاينىپ شۇ قەدەر قىينىلىپ تۇرۇۋاتقان بولسىمۇ، سالا- سۇلاغا ئارا تۇرالماي

ئۆنىڭ ئۈچۈن ئىدىيەسى ئىلغار ئادەملەر پەس ئارزۇ ھەۋەسلەردىن خالىي بولۇپ، ئۆز قىممىتىنى ئاشۇرىدىغان پايدىلىق ئىشلارغا ئىشتىياق باغلىغان بولىدۇ. بۇنداق ھەۋەسكە ئىگە ئادەم پىكىر ۋە تەپەككۇر ئىچىدە ياشايدۇ. خۇددى چۈشنىڭ ۋەلىخانوف ئەينى ۋاقىتتىكى ئالتە شەھەر خەلقىنىڭ مەنىۋى قىياپىتى ھەققىدە توختىلىپ: «بۇ يۇرتتىن ئىلىم- مەرىپەت ئاللىقاچان كۆتۈرۈلۈپ كەتكەن. ئاسىيادا دىنىي مائارىپتىن باشقا مائارىپ يوق، مەدرىسەلەر ئامما ئېغىر چۈشتىلگەن بولسىمۇ، خەلق يەنىلا ساۋاتسىز ياشىماقتا، ھەتتا بەگلەرمۇ خەت تونۇمايدۇ... ئالتە شەھەردە ئىيالالار ئەرلىرى بىلەن بىللە مەشرەپ، بەزمىلەرگە بارىدۇ... مۇسۇلمانلار ئارىسىدا ھازىر ھاراقنىڭ ئورنىنى نەشە ئىگىلىدى، نامرات بەگلەر ئاشىق قەلەندەر بولۇۋېلىپ، تىلەمچىلىك قىلىپ جان باقىدۇ. قەشقەردە بەگلىگى، جاھانگەزدى، دەرۋىش، قىمارۋاز دېگەنلەر ناھايىتى كۆپ. ئاددىي پۇقرالاردىمۇ نەشە چەكمەيدىغانلار ئازراق... كىچىك بۇخارادا قىمار بۇ يۇرتنىڭ ھەممە يېرىگە يامراپ كەتكەن بولۇپ بۇ كېسەلدىن ھەتتا ئاياللارمۇ خالىي ئەمەس.» [3] دەپ خاتىرە قالدۇرغان. شۇنىڭدىن كېيىنكى بىر يېرىم ئەسىردىن كۆپرەك ۋاقىتتا خەلقىمىز ئۆزىنى قايسى دەرىجىدە ئىسلاھ قىلالىدى؟ ئىچىملىكتىن ئۆزىنى تارتىپ ئومۇمىيۈزلۈك مەرىپەتلىشىش يولىغا قاراپ ئاتلىنالىدىمۇ؟ بۇ سوئال ئالدىدا يەنىلا ئاچچىق يۇتۇشقا مەجبۇرمىز، خۇددى بەدەنگە مەھكەم ئورۇنلىشىۋالغان جاھىل كېسەللىك ۋىرۇسىنى يوقىتىش تەس بولغىنىدەك، ئادەتكە ئايلانغان ناچار ئىللەتلەرنىڭ زەھرىنى تازىلاش ئۈچۈن نەچچە ئون يىل، ھەتتا نەچچە يۈز يىل ۋاقىت كېتىدىكەن. مانا بىز ھازىر تېز يېڭىلىنىپ تۇرۇۋاتقان زامانىۋى بىر دەۋردە ياشاۋاتقان بولساقمۇ، بىر قىسىم ئىللەتلەر تۇزەلمەكتە يوق، ئەكسىچە دەۋرنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ ماس قەدەمدە تەرەققىي قىلىپ بارماقتا.

قارايدىغان بولساق، ئادەتتىكى ئادەملەر تۇپى ئىچىدە سورۇندارچىلىق جەمئىيەتلەشكەن، يەنە كېلىپ چاكنا تۇس ئالغان بولۇپ، ھېلىمۇ كۆپ ساندىكى ئادەتتىكى ئادەملەر ھاراق ئىچىش، تاماكا ۋە نەشە چېكىشنى ئەركەكلىكنىڭ بەلگىسى دەپ قاراشماقتا. ھاراق كۆتۈرەلگەنلىكىدىن، قاتنىشىۋاتقان سورۇنلىرىنىڭ كۆپلۈكىدىن ئابرۇي ھېس قىلىشماقتا. سەۋەب كۆرسىتىپ ئىچىش ۋە چېكىشنى رەت قىلغۇچىلار «ئەركەك تۇكى» يوقلار ھېسابلانماقتا. شۇ ۋەجدىن بەزىلەر سالامەتلىكى ناچار، تېخى ئىلگىرىكى كەيپىچىلىكتىن تولۇق يېشىلىپ بولالماي، ھاراق ھىدىدىن كۆڭلى ئاينىپ شۇ قەدەر قىينىلىپ تۇرۇۋاتقان بولسىمۇ، سالا- سۇلاغا ئارا تۇرالماي

ئۈچىملىك، چېكىملىككە بېرىلىش: 1858- يىلى دىيارىمىزغا كېلىپ ئىجتىمائىي تەكشۈرۈشتە بولغان رۇسىيەلىك قازاق

يەنە ئىچىشنى داۋاملاشتۇرماقتا. ئارىمىزدا هاراق تۆپەيلى بـ-ۋاستە ۋە ۋاستىلىك هالدا هاياتىدىن ئـايرىلىۋاتقانلار ئـاز ئەمەس. يېيىش، ئـىچىش، كۆڭۈل خۇشى قىلىشنى مەقسەت قىلغان بۇنداق سورۇنلاردا خىزمەت، كەسىپ، يېڭىلىقلار هەق-قىدىكى ئىلمىي پاراڭ ۋە مۇلاهىزىلەرنى قىلىش خۇددى ئـې-شەكنىڭ قۇلىقىغا داپ چالغاندەك بىر ئىش هېسابلىنىدۇ. ئۇلار ئىلمىي پاراڭ قىلىپ ئولتۇرۇشنى مەزلۇم مىجەزلىك دەپ قارا-غاچقا، ئەپسانە پاراڭلار، سېرىق يۇمۇر ۋە لەتىپە، قىلىقسىز چاقچاقلار ئارقىلىق كۆڭۈل ئاچىدۇ، شۇ ئارقىلىق «ئـەر-كەك»لىكىنى نامايان قىلىشقا تىرىشىدۇ. شۇنداق پاراڭ قىلىش ماهارىتى بارلار، دۇتار-تەمبۇرنى ئىككى-تۆت پەدىگە تىرىڭ-شىتالايدىغانلار، ئېغىزىدا گېپى، قولىدا كالتە قوشۇقىنىڭ سېپى، بېلىكىدە كۆچى، يانچۇقىدا ئىككى-تۆت تـەڭگە پۇلى بـارلار تۆردىن ئورۇن ئېلىپ سورۇننى مونوپول قىلىۋالىدۇ، قالغانلار راست ياكى ساختا كۆلكىلىرى بىلەن گۈپپاڭچىلىق قىلىشىپ بېرە-دۇ. ئىلمىي ئادەملەر بۇنداق سورۇنلاردا خورلۇق هېس قىلىس-مۇ، ئەمما ئالدىراپ ئۇنداقلارغا رەددىيە بېرىشكە پېتىنالمايدۇ.

باشقىلارنىڭ نـەزەردە «زىيالـي» هـېسابلىنىدىغان، خېلى مۇهىم ئورۇنلاردا خىزمەت قىلىۋاتقان بىر قىسىم كىشـ-لەرمۇ بارکى، گـەرچە ئـۇلار ئـاز-تولا بـىر نـەرسە بـىلسىمۇ، بىراق، پەزىلەتسىز بولۇپ هۆرمىتىنى ساقلاشنى بىلمەيدۇ. سا-قىلغا ئاق كىرگەنلىكى، سورۇندا بـالىسى، ئـىنىسى دېمـەتلىك-لەرنىڭ بـارلىقى بىلەن هـېسابلاشماي، هـاياتنىڭ قـىممىتىنى قايىرىپ قويۇپ چېكىدىن ئاشقان بولمىغۇر چاقچاق ۋە پـاراڭ-لارنى قىلىشىپ شۇ قەدەر سۆيۈقلىشىپ كېتىشىدۇ. ئـۇلارنىڭ هايۋانلارچە خاراكتېرى، نادانلاشقان هالىتى ئـادەمنى هـەقىقە-تەن ئۇمىدسىزلەندۈرىدۇ. ساۋاقداشلار يـىغىلىشى دېگـەندەك بەزى ئەهمىيەتلىك سورۇنلارمۇ كۆپ هاللاردا ئىچىملىك، چې-كىملىك سەۋەبىدىن، ۋۇجۇدقا قۇۋۋەت بولغۇدەك بىرەر ئەھـ-مىيەتلىك پاراڭنىڭ تاينى يوقلا مەنسىز ئـاخىرلىشىدۇ. ئـۇلار هەش-پەش دېگۈچە شۇنچە يـىللارنىڭ ئۆتۈپ كـەتكەنلىكى، قېرىپ كېتىۋاتقانلىقىدىن ۋايسـىشىدۇ-يـۇ، هـاياتنىڭ قـىممىتىنى ئاشۇرىدىغان مەسىلىلەر ئۈستىدە پىكىر يـۈرگۈزمەيدۇ. ئـايال-لارمۇ ئەرزىمەس ئىشلار ئۈچۈن شۇ قەدەر پـاراكەندە بـولۇ-شۇپ يۈرىشىدۇ. ئايىغى چىقماس سورۇنلار ئۇلارنى هالسىرە-تىپ قويۇۋاتقان بولسىمۇ تەن بەرگۈسى كەلمەيدۇ. ئاز سانىدە-كى يولدىن چىققان قىز-چوكانلارنىڭ ئايالىق ئىپپىتىنى ساقلە-ماي «رەڭلىك سورۇن»لاردا ئەرلەر بىلەن تەڭ رومكا قېقىش-تۇرۇپ، قىلىقسىز چاقچاقلارنى قىلىشىپ، شەھۋەت كۆزلىرىنى ئوينىتىشىپ ئـولتۇرۇشلىرى هـەر قـانداق ۋىجدان ئـىگىسىنىڭ ئىمانىنى قىرىق گەز ئۆرلىتىدۇ، يۈسۈف خاس هاجىب:

2097. هاراق ئىچسە خەلق، يەرگە كەتكەي مېلى،
خان بولسا هاراقكەش، تۇرامدۇ ئېلى؟
2102. مەي ئىچسە بولمىغۇر نە ئىشلار بولۇر،

مەست بولسا نەچچە ياخشى ئىشلار قالۇر؛ — دېسە، ئەلىشىر نەۋائى: «كىمكى شارابقا بېرىلسە ئۇنىڭ ئەقىل چىرا-غىغا قارا ئۇغۇلۇق يېتىدۇ. ئىچىملىككە هەۋەس ئارتقانسېرى ئا-دەمىيلىك سۈپەتلىرى كېمەيىدۇ. هەتتا يـوقلىپ بـارىدۇ» دېگەن. مەرھۇم يازغۇچىمىز زوردۇن سابىر ناهايىتى ئـوبراز-لىق قىلىپ: «هاراقكەش بەئەينى هاراق بوتۇلكىسىغا ئوخشاي-دۇ. ئـۇنىڭ قـورسىقى، بـوينى بـار، بـىراق كـاللىسى يـوق» دەيدۇ. ئىچىملىك، چېكىملىككە بېرىلىش تـەننى زەئـىپلەشتۈ-رۈپ كېرەكتىن چىقىرىپلا قالماي، تېخىمۇ يامىنى روهنى ئۆل-تۈرۈپ، ماددىي ۋە مەنىۋى نامراتلىقنىڭ پىلىكىگە ئـوت يـاقە-دۇ. ئوتتا پۇچىلىنىپ ياشاشنىڭ ئازابىنى تەسەۋۋۇر قىلىشقا بو-لىدۇ. ئـۇ يـەنە ئـەقلىنى بـىخۇدلاشتۇرىدۇ، ئـادەمنى ئـارزۇ-ئىستەك، گۈزەل غايىلەردىن مەھرۇم قالدۇرىدۇ، بـەخت-ئـا-مەتتىن يـىراقلاشتۇرىدۇ. تـۇرلۇك كـۆڭۈلسىز ئـاقىۋەتلەرنىڭ كېلىپ چىقىشىغا سەۋەب بـولىدۇ. مۇهەممەد ئـەلەيهىسالام بـۇ هەقتە: «هاراق پاراكەندىچىلىكنىڭ ئـاچقۇچى، بـالا قـازانىڭ سەۋەبچىسىدۇر. هـاراق هـەممە ئـەسكىلىكلەرنىڭ ئـانىسىدۇر، ئۇنى ئىچكۈچىلەر باشتا ئاز ئىچىپ، كەينىدىن غـەرق بـولۇپ كېتىدۇ، يامان ئىشنى كۆپ قىلىدۇ، ئـۇنى تـاشلاش كـېرەك...» دەيدۇ. (ئىمامى ئـەھمەد هـەدىسلەر تـوپلىمى 3-جىلد، 361-بەت).

كۆپ ساندىكى ئادەتتىكى كىشىلەرنىڭ تۇرلۇك پـاجىئە-لەرنىڭ ماهىيىتىنى بىلىشكە قۇربى يەتمەيدۇ. هالاكەت گـىردا-بىغا بېرىپ قېلىۋاتقانلىقىنى سېزىشمەيدۇ. سورۇندارچىلىق كەل-تۇرۇپ چىقىرىدىغان مەنىۋى غـۇربەتچىلىك ئـادەمىلەرنى ئـالغا ئىنتىلىش روهىدىن مەهرۇم قالدۇرىدۇ. بەزىلەر بۇ خىل مەھ-رۇملۇقنى هـېس قـىلىپ ئـامالسىز هـالەتكە چۈشۈپ قـالغاندا، ئاجىز ئېتىبارسىز هـالەتتە يـاشاۋاتقانلىقىنى تـونىغىندا، روهـي سەقلىشتىن بىئارامىلىق، بۇرۇقتۇملۇق هېس قىلغاندا، خـاپىلىقا يولۇققىندا، بىكارچىلىقتىن زېرىكـىش هـېس قـىلغىندا ئـىچ پۇ

شۇقنى چېكىملىك، ئىچىملىك ئارقىلىق باسماقچى بولۇشدۇ. هاراق ئارقىلىق ئۆزىنى بەزلەش ئەڭ ئاجىز پسىخكا بولۇپ، ئىچىملىك، چېكىملىكنى ئاساس قىلغان سوروندارچىلىقنىڭ جەمئىيەتلىششىنى كوللېكتىپ چۈشكۈنلىششى، زەئىپلىششى كېسىلى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ئەنگلىيەلىك تارىخچى ئارنولد توينبى: «زەئىپلىششى ــ ئىجادىيەت كۈچىنىڭ يوقالغانلىقىدىن، بۆلۈنۈش جەريانىنىڭ باشلانغانلىقىدىن ۋە ئۆزىنى ئۆزى بەلگىلەش ئىقتىدارىدىن مەھرۇم قالغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. زەئىپلىششىنىڭ سەۋەبى ماددىدا ئەمەس، بەلكى روھىيەتتە: سىرتقى ئامىللاردا ئەمەس، ئىچكى ئامىللاردا بولىدۇ. زەئىپلىشىش ئىچكى كېسەللىكتىن كېلىپ چىقىدۇ. بەلكى مۇقەررەر ھالدا ھادىسە سۈپىتىدىكى ماددىي سەۋەبلەردىن ئاۋۋال يۈز بېرىدۇ» [4] دەپ قارىغان. ئاياللار ئارىسىدا بولسا مودا قوغلىشىش ئېقىمغا ئايلانغان بولىدۇ. ئۇلار زىبۇزىننەت، كىيىم-كېچەككە ئوخشاش ماددىي نەرسىلەر بىلەن ئۆز قىممىتىنى ئۆلچىشىدۇ، شۇ ئارقىلىق ئۈستۈنلۈك تالىشىدۇ، پەرزەنتلەر بولسا تەربىيەسىز تاشلىنىپ قالىدۇ.

مېھماندارچىلىق: بىز تېپىك مېھماندوست مىللەت يەنە كېلىپ مېھماندارچىلىققا زىيادە ئېتىبار بىلەن قارايدىغان مىللەت. مېھمانغا بارىنى ئايىماسلىق، مېھمان كۆتۈش ئۇچۇن كۈنلەپ-كۈنلەپ ۋاقتىنى سەرپ قىلىش، مېھماندارچىلىقتىن ئېشىنىپ بولالماسلىق ئەجداتلاردىن بىزگە قالغان ئۇدۇم بولسا كېرەك. تەرەققىي تاپقان ئەل خەلقلىرىنىڭ ۋاقىت ئېچىكى كۈچلۈك بولغاچقا ھەر بىر ئىشتا ۋاقىتنىڭ ھېساب كىتابى بىلەن ئىنچىكە ھېسابلىشىدۇ. باشقىلارنىڭ ۋاقتىنى بىھۇدە ئىسراپ قىلىش ئېغىر ئەخلاقسىزلىق دەپ قارىلىدۇ. مېھمانغا بارسىمۇ ئاۋۋال ۋاقىت جەھەتتە قارشى تەرەپ بىلەن ئالدىن كېلىشىپ، دەل ۋاقتىدا بارىدۇ. پۈتۈشكەن ۋاقىت بويىچە دەل ۋاقتىدا قايتىدۇ. ئۇلاردا مېھمانغا بارسا قۇرۇق پارالۇ سېلىشىپ سائەتلەپ، كۈنلەپ ئولتۇرىدىغان ئەھۋال بولمايدۇ. مېھماندارچىلىقمۇ شۇنداق بىر زۆرۈرىيەت سەۋەبىدىن بولۇپ قالىدۇ. ئۇنىڭغا مەلۇم مەنىلەر يۈكلەنگەن بولىدۇ. ئىلمىيلىك ئۈستىگە قۇرۇلىدۇ.

گېرمانىيەلىك تۈرك تەتقىقاتچى ئىلدىكو بەللەر ھانن ئۇيغۇرلارنىڭ مېھماندارچىلىقى ھەققىدىكى تەتقىقات ماقالىسىدە: «ئۇيغۇرلار ئۆزلىرىنى ئىپادىلەشتە مېھماندوستلۇقنى بىرىنچىلەپ تىلغا ئالىدۇ. مېھماندارچىلىق ھازىرقى زامان ئۇيغۇرلىرىنىڭ مىللىي كىملىكىنىڭ ماھىيەتلىك قىممىتىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ... جامائەتچىلىكنى ئىلگىرى سۈرىدىغان ۋە كۈچەيتىدىغان دائىمىي مېھماندارچىلىق بىلەن پەقەت مۇھىم مۇراسىملارىدىلا بولىدىغان كەڭ دائىرىدىكى ۋاقتىلىق، ئاممىۋى مېھماندارچىلىق ئارىسىدا پەرقلەر بار. ئازادلىقتىن ئىلگىرى بايلىق ئاز بىر قىسىم كىشىلەرگىلا مەركەزلەشكەچكە، تاماق ھەممە كىشىلەرنىڭ ئويلايدىغان مەسىلىسى ئىدى. كەمبەغەللەرنىڭ مەقسىتى ھايات قېلىش ئىدى... يەرلىكتىكى مېھماندارچىلىقنىڭ بىرى بۇرۇندىن بار بولغان جامائەتچىلىكنى مۇستەكىلەش، يەنە بىرى ئىجتىمائىي ئورنى تۆۋەن بولغان كىشىلەرنى ۋاقتىلىق ئۆز توپىغا قوبۇل قىلىشتىن ئىبارەت پەرقنى ئېچىپ بەردى» [5] دەپ يازغان. ئەمما ھازىرقى مېھماندارچىلىقنىڭ مەزمۇن، شەكىلدە زور ئۆزگىرىش ۋە يېڭىلىنىشلار مەۋجۇت.

ئادەتتىكى ئادەملەرنىڭ مېھماندارچىلىقى ئادەمگەرچىلىكنى ئىپادە قىلىش. (مېھمان بولغۇچى پۇل ياكى ماددىي نەرسىلەرنى ئېلىپ كېلىپ سىزنى ئادەمگەرچىلىككە قەرزدار قىلىپ قويىدۇ. ۋاقتى سائىتى كەلگەندە سىزمۇ بۇ قەرزنى قايتۇرىسىز) يەپ-ئىچىش، گەپ سېتىش، مۇڭدىشىش ئارقىلىق ئىچ پۇشقىنى چىقىرىش ئۈستىگە قۇرۇلىدۇ، يەنە كېلىپ بۇنداق مېھماندارچىلىق زەنجىرسىمان ھالەتتە تەرەققىي قىلىپ بارغاچقا ئايىغىغا چىقىپ بولغىلى بولمايدۇ. يەنى سىز قانچە كۆپ مېھمانغا بارسىڭىز، ئۇنىڭدىنمۇ كۆپ مېھمان ئۇزىتىشقا مەجبۇر بولسىز. ئاق يەرلەردىن مېھماندارچىلىق ئىشلىرى چىقىپ تۇرىدۇ. تۇرى ۋە مەزمۇنى ئۆزلۇكىدىن ئاۋۇپ بارىدۇ. بەزى مېھماندارچىلىق تولمۇ چاكىنا تۈس ئالغان بولۇپ، مەززىسىز مەنسىزلىكتە چېكىگە يەتكەن بولىدۇ. مېھماندارچىلىقنىڭ زىيادە كۆپ بولۇشى «ھەر بىر كۈننى مۇراسىم كۈنلىرىگە ئايلاندۇرۇپ» قويغاچقا، سىز بىلەپ-بىلمەي ئاستا-ئاستا بۇ قاينامنىڭ ئىچىگە چۆكۈپ كېتىپ ئادەتتىكى تۇرمۇشنىڭ ۋاقىت-چۈكلىرى ئىچىدە ئۆزلۇكىزنى يوقتىپ قويىسىز. نەتىجىدە، يىراقتىكى سادالارغا قۇلاق سېلىشنى بىلمەيدىغان پاكىقايغا، كۈندىلىك ھادىسىلەردىن باشقا نەرسىلەرنى كۆرەلمەيدىغان ئەمىغا، ماھىيەتلىك تۈنۈشلارنى ئاڭلىيالمايدىغان گاسقا، پىكىر ۋە تەپەككۇر قىلالمايدىغان كېكەشكە ئايلىنىپ قالىسىز. بۇ خىل جامائەت ئېقىمىنىڭ ئەللەيلىشىدە ئەقىل نېرۋىلىرىنى مۇگدەك باسىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن زور دەرىجىدە ۋاقىت ئىسراپچىلىقى ۋە ئىقتىسادىي زىيان كېلىپ چىقى-

دۇ. جاھاندا بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق ئەخمەقلىق ۋە نادانلىق، تۇترۇقسىزلىق ۋە ئۆزىنى سورىماسلىق بولمىسا كېرەك. قەدىمكى رىملىق سېنىكا: «ھاياتنى تۇترۇقسىزلىقتا ئۆتكۈزگەن ئادەمنىڭ مېھمنى كۆپ بولىدۇ، ئەمما ھەقىقىي دوستى بولمايدۇ» دېگەن.

ھايات ئىسراپچىلىقى: شۇ كۈنلەردە مەركە تۇرلىرىنىڭ ئاۋۇپ، ھەشەمەتچىلىكىنىڭ ئەدەپ كېتىۋاتقانلىقى، نەزىر-چىراغلارنىڭ باشقىچە تۈس ئېلىۋاتقانلىقى، تۇرلۇك مەزمۇندىكى چاي، يىغىلىش، مۇراسىم ۋە يوقالماسلارنىڭ تۇرلىرىنىڭ زىيادە كۆپىيىپ كېتىۋاتقانلىقى ھەققىدىكى قاقشاشلار كۆپ بولسىمۇ، ئالدىنى ئېلىش قېيىن بىر مەسىلىگە ئايلاندى. بۇنداق رەسىمىلەتلەر پاتقىقىغا پېتىپ قالغان تۇرمۇش روھىيىتى ئاجىز ئادەتتىكى ئادەملەرنى غايىسىز، ئېتىقادسىز بىكار تەلەپلەرگە ئايلاندۇرۇپ، ئۇششاق-چۈششەك مەنپەئەت توقۇنۇشلىرى ئىچىگە سۆرەپ كىرمەكتە. ئىدىيەسى خېلى ئىلغار كىشىلەرمۇ چاكىنا ئادەملەرنىڭ كاشىلىسىغا يولۇقماقتا. بۇ ھەقتە ئىنكاس ماقالىلىرى كۆپ يېزىلدى. پېقىرمۇ «سورۇندارچىلىقنىڭ جەمئىيەتلىشىشى ۋە مەنىۋى غۇربەتچىلىك» («مىراس» ژۇرنىلىنىڭ 2009-يىل 5-سانىغا قارالسۇن) دېگەن تېمىدا مەخسۇس قەلەم تەۋرەتكەنلىكىم ئۈچۈن بۇ نۇقتىدا ئارتۇق توختالمايمەن.

مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئادەتتىكى ئادەملەرنىڭ تۇرمۇشىنىڭ جاپالىق ئۆتۈشى ۋاقىت ئېڭىنىڭ ئويغانمىغانلىقى، زادى نېمە ئۈچۈن ياشاۋاتقانلىقى، قانداق ياشاشنىڭ لازىملىقى، نېمە ئىش قىلماقچى ۋە نېمىگە ئېرىشمەكچى بولغانلىقىنى بىلمىگەنلىكىدە، ئۇلار پەقەت جان بېقىش ئېھتىياجى ۋە زۆرۈرىيەت تۇپەيلى ئىش-ئەمگەك بىلەن شۇغۇللانغاچقا، ئەپلەپ-سەپلەپ كۈن ئۆتكۈزۈشنىڭ كويىدا يۈرىشىدۇ. شۇڭا ئىشنى تېز ھەم ئۇنۇملۇك قىلىپ ئۆزىگە تەۋە ۋاقىتنى كۆپەيتىشنىڭ پېيىدا بولمايدۇ. بۇنىڭ ئىپادىلىرى تۆۋەندىكىچە: قۇرۇق پاراڭ ۋە غەيۋەت-شىكايەت بىلەن ۋاقىت ئۆتكۈزۈش ياكى شۇنداق پاراڭلارغا شېرىك بولۇش؛ ئەتىگەندە ۋاقچى ئورنىدىن تۇرۇش، ئۆزىنى تۇزەشتۇرۇش ئۈچۈن ئەينەك ئالدىدا ئۇزاقتىن-ئۇزاق مەشغۇلات قىلىش؛ نەچچە مو پۇلنىڭ كۆزىگە قاراپ ئىشىك ئالدىغا كەلگەن تەييار كۆكتاتنى ئالماي ئالاھىتەن كۆكتات بازىرىغا چىقىش؛ قورساقنى ئىشلەشكە، تاماق يېيىشكە زىيادە كۆپ ۋاقىت سەرپ قىلىش؛ سۆرەلمىلىك قىلىپ بىر سائەتتە پۈتتۈرىدىغان ئىشنى نەچچە سائەتكە سوزۇۋېتىش؛ قارتا، ماجاڭ، بورت دېگەندەك قىمار تۈسىنى ئالغان ئويۇنلارغا مەپتۇن بولۇپ كېتىپ كېچە-كېچىلەرنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزۈش، سائەت-سائەتلەپ كومپيۇتېر ئالدىدا ئولتۇرۇپ توردا فىلىم كۆرۈش، ئويۇن ئويناش، QQدا پاراڭلىشىش ۋە باشقا ۋاقىت ئىسراپچىلىقى پەيدا قىلىدىغان مەشغۇلاتلار بىلەن شۇغۇللىنىش؛ قىسمىلىق تېياتىرلارنىڭ ئاخىرىنى چىقىرىش ئۈچۈن تېلېۋىزورغا كانىدەك يېپىشىۋېلىش؛ لاتارىيە ئويۇنلىرىغا كىرىشىپ كېتىش ۋە مۇكاپات ۋەسۋەسىسى ئارامنى قويماسلىق؛ قۇرۇقتىن قۇرۇق كوچا رەستىلەرنى ئايلىنىش، ئەرزىمەس ئىشلار ئۈچۈن پالاقشىپ يۈرۈش؛ بىكارچىلىقتىن كۈننى كەچ قىلالماسلىق؛ ئەھمىيىتى يوق سورۇن، يىغىلىش، چاكىنا مۇراسىملار ئۈچۈن نەچچە سائەت ھەتتا كۈنلەپ، تۈنلەپ ۋاقتىنى سەرپ قىلىش؛ ئەمەل ۋە نەپ تاماسىدا كىملەرنىڭدۇر كەينىدە سوكۇلداپ يۈرۈش؛ بىرەر نەرسىسنى كۆز-كۆز قىلىش ئۈچۈن قاتراش؛ بىراۋلارنىڭ ۋاقتىنى بىھۇدە ئېلىش (لۇشۈن: «باشقىلارنىڭ ۋاقتىغا دەخلى يەتكۈزۈش ئۇ-نىڭغا زىيانكەشلىك قىلغان بىلەن باراۋەر» دېگەن). ھېچقانچە قىممىتى يوق ئىشلار ئۈچۈن شۇنچە كۆپ ۋاقتىنىڭ زايە بولۇپ كېتىۋاتقانلىقىغا ئۆكۈنمەسلىك؛ ياسالمىلىق، شەكىلۋازلىق قىلمىشلىرىغا قارىتا ئىچى سىقىلىش ھېس قىلماسلىق؛ مۇستەقىل قارىشى بولماسلىق ۋە باشقىلارنى دوراش؛ بىر ئىشلارغا ئالدىرىماسلىق، ئۆكۈمەسلىك، قەدەم ھەرىكىتى ئاستا بولۇش... مانا بۇ خىل قىلمىشلار ھايات ئىسراپچىلىقىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپلا قالماي يەنە ھاياتنى مەنسىزلەشتۈرىدۇ؛ ئېغىر دەرىجىدىكى چۈشكۈنلىشىش كېسىلىنى پەيدا قىلىدۇ.

جۇ خېجۇن ئەپەندى مەنسىزلىك ۋە زېرىكىشنىڭ نېمە ئىكەنلىكى ھەققىدە توختىلىپ: «ئادەم قورسىقىنى تويغۇزۇۋېلىپ لاغايلاپ يۈرگىنىدە ئۆزىدىكى پىچەكلىكنى ھېس قىلىدۇ. روھىيىتىنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدا سىقىلىش، ئازاب، قايغۇ، ئۇمىدسىزلىك كەيپىياتى كۆرۈلىدۇ. ئادەم ھەقىقىي تۇرمۇش نىشانىنى، ئۆزىنىڭ ئورنىنى تاپالمىغاندا، نېمە ئىش قىلىشنى بىلەلمىگەن ئەھۋالدا دوزاختا كىرىپ قالغان بولىدۇ، مەنسىزلىك ھېس قىلىدۇ. كىشىلەر ئويناپ كۆڭۈل ئېچىش ئارقىلىق ئۆزىدىكى مەنسىزلىكنى تۇگىتىشكە، كۈلكە-تاماشا ئارقىلىق ئېچ پۇشقى ۋە زېرىكىشنى بېسىشقا ئۇرۇنىدۇ. بىراق ئېچ پۇشقىنى چىقىرىش بىزدىكى ئەڭ زور بىچارىلىك. چۈنكى، ئېچ پۇشقىنى چىقىرىش ئۆزىمىزنى ئويلىشىمىزغا زور دەرىجىدە

توسقۇنلۇق قىلىدۇ. شۇنداقلا ئۆزىمىزنى تۈيمىغان ئاساستا نابۇت قىلىدۇ. ھەقىقىي زېرىكىش دېگىنىمىز ــ ئەڭ چىدىغۇسىز ئىشلارنىمۇ پۈتۈنلەي بىخۇد ھالەتتە تۇرۇشنى كۆرسىتىدۇ. زېرىكىشنى ھېس قىلىش ئۈيلىنىشنىڭ باشلىنىشى ھېسابلىنىدۇ» دەپ قارىغان. دېمەك، مەنسىزلىك ۋە چۈشكۈنلىشىشنى كىيىل جەمئىيەت پەيدا قىلغان پاسسىپ ئىجتىمائىي مۇھىت، مەنۇيەتتىكى غۇربەتچىلىك، ئىدىيە ۋە ئاڭدىكى قاشاڭلىق ۋە بۇرۇقتۇملۇق كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ئامېرىكىلىق جونسۇن بىراند: «دۇنيادىكى ئەڭ قورقۇنچلۇق تۇرمە ئۆزىمىزنىڭ قەلبىدە» دېگەنىكەن. بىرەر مەنۇي مەنزىلى بولمىغان ئادەمنىڭ روھي ئاشۇ «تۇرمە»دە سقىلىشقا باشلىغاندا، تىت-تىتلىق ۋە ئىچ پۇشقىنى ئەنە شۇنداق ئەخمىقانە ئۇسۇللاردا ئىپادە قىلىدۇ. بالتاسار گىراسيان «پاراسەتنامە» ناملىق كىتابىدا: «ئانچە مۇھىم بولمىغان بەزى پائالىيەتلەر قىممەتلىك ۋاقىتنى بىھۇدە زايە قىلىدۇ. ئۇنىڭدىنمۇ يامان ئىش ــ ئەرزىمەس ئىشلار بىلەن ھەپىلىشىش، بۇ ھېچقانداق بىر ئىش قىلمىغاندىنمۇ بەكرەك ئوسال ئىش» دېگەن.

ئوبزورچى يالقۇن روزىمۇ بۇ خۇسۇستا توختىلىپ: «ۋاقتىنى زايە قىلىش ھاياتنى زايە قىلىش ھېسابلىنىدۇ. چاكنا مۇراسىملارغا تولغان ھايات بىغەم، بىمەنىۋا ھاياتتۇر. ھاياتنى سۆيمىگەن ئادەم ۋاقتىنى قەدىرلىمەيدۇ. بىكار ئۆتكەن ھاياتقا، زايە كېتىۋاتقان ۋاقىتقا ئېچىنىشنى بىلمەيدۇ. گېرمانىيەنىڭ داڭلىق پەيلاسوپى شوپىنخاۋېر: قارتا ئوينىاش ئەقىلدىكى ئاجىزلىقنىڭ روشەن ئالامىتى، ئادەملەر پىكىر ئالماشتۇرۇشقا قۇربى يەتمىسە قارتا ئوينىشىدۇ دېگەن. بوتۇلكىنى تىكلۈپ لىمپ كېچە-كېچىلەپ روھكا قېقىشىدىغان، كارکىراپ كۆلۈشۈپ تاينى يوق لەتىپە يۇمۇرلارنى ئېيتىشىدىغان، كونا دۇتارنى جالدىرلىتىپ ئالتاغىل توۋلاپ، ھېلى باغدا، ھېلى تاغدا، ھېلى قاۋاقتا، ھېلى ياتاقتا تەكرار-تەكرار سورۇن تۈزۈپ ھاياتنىڭ پەيزىنى سۈرۈشتۈرمىز، دەپ ئەخمەقلەرچە خۇش بولۇپ، ئۆزىنى گوللاپ ياشايدىغان بۇنداق تۇرمۇش شەكلى تىپىك چۈشكۈن تۇرمۇش شەكلىدۇر. روھي چۈشكۈنلۈككە بېرىلىش ــ ھەقىقىي بەختسىزلىكتۇر. رېستوران-رېستورانلاردا خۇددىنى يوقاتقان ھالەتتە ئويناپ، سەكرەپ، قاينام قىزىپ ياشاۋاتقان بۇ بايقۇشلارنىڭ قارىماققا روھي ھالىتى جۇشقۇنىدەك كۆرۈنگەن بىلەن، ئەمەلىيەتتە ئۇلار تۇرمۇشىدىكى مەنىسىزلىكنى سەزگۈلىرىنى غىدىقلاش ئۈسۈلى ئارقىلىق يېڭىشكە ئۇرۇنۇۋاتقان بىچارە ئىنسانلاردۇر... بۇنداق بىنورمال-سىزلىقتىن كېسەل جەمئىيەت شەكىللىنىدۇ. مەشھۇر پەيلاسوپ كانت: «ئىدراكنىڭ ئەخلاقتىن چەتنىگەن ھالدا، تاماماەن ھۇزۇر-ھالاۋەتكە دۇم چۈشكەنلەرنىڭ ھاياتى بىر تىينىغمۇ ئەرزىمەيدۇ»دەپ كۆرسەتكەن» دەيدۇ. [6]

قىستۇرما:

▲ روزى ھېيتنىڭ 2-كۈنى چۈشتىن كېيىن مەقسەتلىك ھالدا ناھىيەمىزدىكى رېستۇران، ئاشخانا، ئائىلە ئارامگاھلىرىنى ئارىلاپ كۆردۇم. (بۇ يۇرتتا خۇيزۇلاردىن بۇ خىل تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار ئاساسىي سالماقنى ئىگىلەيدۇ) كوچا رەستىلەرمۇ توپ-توپ بولۇشۇپ ھېيت ئۆتكۈزۈۋاتقان ئادەملەر بىلەن قاينىغان، بولۇپمۇ ئىچىملىك ئىچىشكە رۇخسەت قىلىنىدىغان رېستوران، ئاشخانا، ئائىلە ئارامگاھلىرىنىڭ سودىسى بۆلەكچىلا جانلىنىپ كەتكەنىدى. ئاشخانا غوجايىنلىرى ئايىغى ئۈزۈلمەي كېلىۋاتقان خېرىدارلارغا ئورۇن يېتىشتۇرۇپ بولالماي ئاۋارە ئىدى. ئىچ پۇشۇقنى ئىچىملىك، چېكىملىك سورۇنلىرى ئارقىلىق چىقىرىشقا ئادەتلەنگەن؛ مېھمان كەلسە ئاشخانىغا باشلاپ سورۇن تۈزىمسە كۆڭلى ئۇنىمايدىغان، ھاراق قۇيمىسا مېھمان قىلغاندەك بولمايدىغان ئادەملىرىمىز ئاشخانا، رېستوران قىستاڭچىلىقىنى كەلتۈرۈپ چىقارغانىدى. قاڭسىق ھاراق ھىدى پۇراپ تۇرغان ئايرىمخانىلاردىن كۆلكە-چاقچاق، ناخشا-ساز، قىي-چۇ سادالىرى، يۇقىرى ئاۋازدا قىلىشۋاتقان پاراڭ، غوۋغا، دەتالاشلار ئاڭلىنىپ تۇراتتى. قاش قارايمايلا كوچىلاردا دەلدەڭشىپ ماڭىدىغانلار ئاۋۇشقا باشلىدى. مەستلىكتىن خۇددىنى يوقتىپ كوچا قاسنىقىدىكى دەرەخ تۈۋىدە، ئاۋات بازارلاردا تولىمۇ ئاۋارە ھالەتتە يېتىپ قالغانلارمۇ ئارىلاپ كۆزۈمگە چېلىقىپ تۇردى. بۇ خىل ھالەت ۋە بۇ خىلدىكى كۆرۈنۈشلەر بىزگە نىسبەتەن يېڭىلىق بولمىسا كېرەك.

▲ 30 يىل ئوقۇتۇش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىپ يېقىندا پېنسىيەگە چىققان بىر ئوقۇتقۇچى ئەتراپىدىكىلەرگە پەخىرلىك قىياپەتتە سۆزلىمەكتە: «دەم ئېلىش نېمىدېگەن راھەت، سەككىز چاغا قاتنىشىپ قويدۇم، ھەپتىنىڭ يېرىمنى شەھەردە ئۆتكۈزسەم يېرىمنى بۇ يەردە ئۆتكۈزىمەن، ئايالىممۇ سۆزلەپ-سۆزلەپ ئاخىر مەيلىمگە قويۇۋەتتى. ئىككى بالىنى ئوقۇتۇپ قويدۇق. تۇرمۇشىمىزمۇ يامان ئەمەس، ئۆلۈپ كېتىدىغان جانغا ئوينىماي نېمە قىلىدۇ بۇ جاھاندا. مائاشىم

ئويۇن- تاماشىلىرىمغا پىچەت يېتىدۇ، ئايالىمنىڭ مائاشىمۇ ئۆزى بىلەن ئائىلىنىڭ خراجىتىنى قامدايدۇ. ھازىر شەھەردە ياتاق بەك قىممەت، ئۇنىڭدىن دوختۇرخانىنىڭ كېسەلخانىنىڭ رەسمىيىتىنى ئۆتەپ قويسا ئادەم بىكارغا ياتقاندەك ياتىدىكەن...» روھىيتى شۇ قەدەر پىچەكلىشپ كەتكەن بۇ «ئوقۇتقۇچى»نىڭ گەپلىرىنى داۋاملىق ئاڭلاشقا تاقەت قىلىپ تۇرالمىدىم، كىمدۇر بىرىنىڭ «ئەخمەق بىلەن گەپ تالىشىش خۇددى گۆرگە چىراغ ياققانغا ئوخشايدۇ» دېگەن گېپى خىيالىمدىن كەچتى. شۇڭا ئېغىزىمنى ئاۋارە قىلىشقا تېخىمۇ رايىم بارمىدى.

▲ مەن بۇ ماقالىنى باش چۆكۈرۈپ يېزىۋاتقان ۋاقتىمدا، يۇرتىمىزدا ئەمدىلا 20 ياشتىن ھالقىغان بىر ياشنىڭ ئاقىنى ئۆزىگە ئوكۇل قىلىپ ئۇرۇپ، بىر كەڭرى قورۇنىڭ دالدىسىدا قېتىپ قالغانلىقى، جەسىتى ۋاقتىدا بايقالمىغاچقا، تومۇز ئىسسىقتا بەش كۈن تۇرۇپ سېسىپ كەتكەنلىكىدەك ئېچىنىشلىق ئەھۋالدىن خەۋەر تاپتىم. شۇ كۈنلەردە بۇنداق كۆڭۈلسىز خەۋەرلەر ئاۋۇپ بارماقتا ئىدى. بىر قىسىم ياشلارنىڭ ھاياتىنى قەدىرلىمەي، قاراپ تۇرۇپ ئۆزىنى- ئۆزى نابۇت قىلىدىغان ئىش- ئەھەللەر بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئون گۈلنىڭ بىرى ئېچىلمايلا توزۇپ كېتىۋاتقانلىقى، جان ھەلقۇمغا يەتكەندە ئاغرىقنىڭ دەھشەتلىك ئازابىدىن ئىڭراپ، پۇشايماندىن تەسەۋۋۇر قىلغۇسىز ئازابنى ئىچىگە يۇتۇپ پانىي دۇنيا بىلەن ۋاقىتسىز خوشلىشىۋاتقانلىقى ئىجتىمائىي مەسىلىگە ئايلىنىۋاتقاندەك قىلاتتى. گەرچە ھايات ئادەمگە بىرلا قېتىم نىسىپ بولسىمۇ، ئەپسۇسكى، ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالىدىغانلارنىڭ سانى كىشىنى ئەدىشىگە سالىدۇ. (باشلانغۇچ مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا، يەر شارىدا 120 مىليون ئادەم خاپىغان كېسىلىگە گىرىپتار بولغان بولۇپ، ھەر يىلى ئۆز- ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالىدىغانلار تەخمىنەن 240 مىڭغا يېتىدىكەن) ئۆلۈۋالغۇچىلار ئىچىدە كاتتا شۆھرەت قازانغانلارنىمۇ، ھەتتا نوبېل مۇكاپاتىغا ئېرىشكۈچىلەرنىمۇ ئۇچرىتىشقا بولىدۇ. بەلكى ئادەتتىكى ئادەملەر بىلەن ئۇلۇغ ئادەملەرنىڭ ئازاب ئېڭى پەرقلىق بولغاچقا ئۆلۈۋېلىشنىڭ سەۋەبى ۋە مەنسىمۇ ئوخشاش بولمىسا كېرەك. بىراق بەزىلەر ھاياتىدىن كېچىشنى زىنھار خالىمىسىمۇ يۇقىرىقى ياشتەك ھالاكەتلىك يولنى تاللىۋالىدۇ. ھايات سۈپىتى زىيادە تۆۋەن بولۇش، ئىچىملىككە بېرىلىش، بىئەجەل ئۆلۈمنىڭ سۈرئىتىنى تېزلىتىدىغان ئۇنۇملۇك كاتالىزاتورلار ھېسابلىنىدۇ.

سەھىپە ئېتىبارى بىلەن خېلى كۆپ ساندىكى كىشىلەر- نىڭ، نېمە ئۈچۈن شۇ خىل ياشاش يولىنى تاللىۋالغانلىقىنىڭ ماھىيەتلىك سەۋەبلىرى، بۇ خىل ناچار خاھىشنىڭ جەمئىيەتلىشىشىنىڭ نېمىدىن دېرەك بېرىدىغانلىقى، قانداق ئېغىر ئاقىۋەتلەر بىلەن نەتىجىلىنىدىغانلىقى، بۇنىڭ ئۈچۈن قانداق قىلىش كېرەكلىكى ھەققىدىكى ۋەزنى ئېغىر سوئاللارنى ئەقىلىمىق ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ ئويلىنىشىغا تاپشۇرىمىز. ئەگەر بىر مىللەت بۇرنىنىڭ ئۈچىنلا كۆرۈپ يىراقنى نەزەر تاشلاشنى بىلمىسە، كۆز ئالدىدىكى ئەرزىمەس مەنپەئەت توقۇنۇشلىرى ۋە مەنۇيەتنى زەئىپلەشتۈرىدىغان قىلمىشلارغا خۇمار بولۇپ كېتىپ، تەقدىر قىسمەتلىرىنىڭ قانداق بولۇشى بىلەن ھېسابلاشمىسا، يېيىش- ئىچىش، ئويناش، ئۇخلاش، كۈن ئۆتكۈزۈش، زوقلىنىش، ئۆلۈشنى تۇرمۇش تەرتىپىگە ئايلاندۇرۇۋالسا بۇنداق مىللەتنىڭ ئىستىقبالى بولمايدۇ. ئامېرىكىلىق ئالىم ئېنگىل: «ئارقىدا قېلىش ۋە تەرەققىي قىلماسلىق جەمئىيەتنى ئىقتىسادىنى تەسۋىرلەپ بېرىدىغان ئىستاتىستىكىلىق سانلا بولۇپ قالماستىن، بەلكى بىر خىل پىسخىكىلىق ھالەت، پۇقرالار پىسخىكا ۋە مەنۇى جەھەتتە ئەنئەنىۋى ئالۇ ئېچىگە مەھكەم بېكىتۋېتىلسە، ئىقتىساد ۋە جەمئىيەتنىڭ تەرەققىياتى كۈچلۈك تو. سالغۇغا ئۇچرايدۇ» دەپ قارىغان.

ئەقىل ۋە ئىدراكنىڭ رولىغا سەل قارىلىدىغان، «قاپاق پۇل ئەھمىس، بارالۇ پۇل» بولىدىغان كېسەل جەمئىيەتتە رەسمىيەتچىلىك، شەكلۈازلىق، ياسالمىلىق، رەڭۋازلىق، بوياقچىلىق، يالغانچىلىق، ئالدامچىلىق ئىللەتلىرى بىر قەدەر ئېغىر بولغاچقا، بولۇپمۇ غايىلىك كىشىلەر ۋاقىت مەسىلىسىدە كەسكىن سىناق ۋە ئېغىر قىينىچىلىقلارغا دۇچ كېلىدۇ. چۈنكى، بۇنداق جەمئىيەتتە گەپ قىلىدىغانلار كۆپ، پىكىر قىلىدىغانلار ئاز؛ تەكرار ئەمگەك كۆپ، ئىجادىي ئەمگەك ئاز بولىدۇ. ھېچقانچە زۆرۈرىيىتى بولمىغان، پەقەت شەكىل ۋە رەسمىيەت ئۈچۈنلا ئېلىپ بارىدىغان تۇتۇرۇقسىز پائالىيەت ۋە ئورۇنلاشتۇرۇشلار ئەدىگەن بولۇپ، ھەربىر كۆپ بولسا مۇ ھەقىقىي ئۇنۇم پەيدا قىلىدىغان ئەمەلىي ئىش ئاز؛ چاكىنا مۇراسىملار كۆپ، ئىلمىي تۈس ئالغان پائالىيەتلەر ئاز بولىدۇ. بيۇروكراتلىق، پىرىنسىپسىزلىق، بۇيرۇقۇازلىق ۋە باشقىلارنىڭ ۋاقتىنى مەجبۇرىي ئىگىلىۋېلىش خاھىشى ئېغىر بولىدۇ. تۇرلۇك بېسىم ۋە چەكلىمىلەر تۈپەيلى راستىنى قىلىش، راستىنى دېيىش مۇمكىنچىلىكى بولمىغاندا ياۋاش بولۇشقا، ئېغىزنى يۇمۇۋېلىشقا توغرا كېلىدۇ. ھەقىقەت كۆپىنچە بويۇن قىسىپ قا

لىدۇ. ئىدىيەدىن ئۆتمىگەن ھەرقانداق بىر ئىشتىن بىرەر نەتىجىگە ئېرىشىشنى ئۈمىد قىلىش ئەخمىقانىلىق ھېسابلىنىدۇ. رەھبەرلىك نوپۇزى قانۇندىن ئۈستۈن تۇرىدىغان ياكى قانۇنىلىك مۇتلەق نوپۇزنىڭ ھۆرمىتىگە قىلىنمايدىغان جەمئىيەتتە، پۇقرالار كۆپىنچە ئۆز ھوقۇقىغا ئىگە بولالمىسا، ئۆزلىرى بىلەن بىر دىندىكى باشقا مىللەتلەرنى ئارقىدا قالدۇرۇپ ھەممىلىك ئالدىغا ئۆتۈپ كەتكەن بولاتتى» [8] دېگەن.

مېنىڭچە نەچچە ئەسىرلىك جاھالەتلىك دەۋرنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن، يەنە كېلىپ تارىخىلىك ئەك رەھىمسىز قىسمەتلىرىگە دۇچ كەلگەن بىر مىللەتنىلىك مەۋجۇتلۇقنى يوقتىپ قويماي بۈگۈنكى دەۋرگە ئۇلىشىشنى كاتتا مۆجىزە دېيىشكە بولىدۇ. مىللىتىمىز ئىلغار مەدەنىيەت ئاساسىغا ۋە ئىچكى تىنىدۇرمىغا باي بولۇشتەك تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈشكە ئىگە بولغانلىقى، ئەقىل-پاراسىتىنى ئۇزۇل-كېسىل يوقتىپ قويمىغانلىقى ئۈچۈن تولىمۇ چەكلىك ھاياتلىق بوشلۇقى ۋە تۇرلۇك تۈمەن خىرىسلارغا بەرداشلىق بېرىپ بۈگۈنكى كۈنگە ئۇلىشالىغان. جىسمانىي جەھەتتىكى كېسەللىكنى قىسقا ۋاقىتتا داۋالاپ ساقايتىش مۇمكىنچىلىكى بولسىمۇ، ئىجتىمائىي جانىلىقتىن ئىغىر بىر مىللەتنىلىك كېسىلنى داۋالاشقا ئۇزاق بىر جەريان كېتىدۇ. بۈگۈنكى كۈندىمۇ نەغمە-ناۋاغا زىيادە بېرىلمىشتەك چۈشكۈنلىشىش كېسىلى بۇنىلىك تېپىك بىر ئىپادىسى.

سەنئەتنىلىك مەنىۋى قىممىتى ۋە رولىغا سەل قاراشقا بولمايدۇ. بىراق سەنئەتكە قارىغۇلارچە چوقۇنۇش ئادەمنى ئەقىدىن ئازدۇرىدۇ. مەزمۇلار دەرد-ھەسرەتلىرىنى كۆز يېشى ئارقىلىق ئىپادە قىلىشقىنىدەك، ئاجىزلارمۇ كۆپ ھاللار-دا ئىچ پۇشقى، پىغان، دەرد-ھەسرەت، سقىلىش ۋە چاقماق ھېسسىياتلىرىنى ناخشا-ساز ئارقىلىق ئىپادە قىلىشىپ خۇمارىنى باسماقچى بولۇشىدۇ. بېتخوۋىنىلىك «نامراتلىقتىن مۇزىكا چىقىدۇ» دېگىنىدەك، ئادەتتىكى ئادەملەر ئومۇمەن ئاجىزلار توپىغا مەنسۇپ بولغاچقا، ناخشا-سازغا بۆلەكچىلا ھېرىسمەن كېلىدۇ. سورۇنلاردىن ناخشا-مۇزىكا سادالىرى ئۇزۇلمەي ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ. كۆڭۈل ئېچىش مەقسەت قىلىنغان كۆپ ساندىكى سورۇنلاردا نەغمە-ناۋا، كۈلكە چاقچاق ئاساس قىلىنىدۇ. ئوخشاش مەزمۇندىكى پاراك ۋە چاقچاق، ئوخشاش بىر ناخشا ياكى ساز قايتا-قايتا تەكرارلانسىمۇ نېمىشقىدۇر سورۇن ئەھلى بىزارلىق ھېس قىلمايلا قالماي، ئەكسىچە ئاپىرىنلار ئېيتىشىپ كېتىشىدۇ، سورۇندا سازەندە بولمىغان ئەھ ۋالدا بۇ خىل ۋەزىپە سورۇن ئەھلىگە يۈكلىنىدۇ. ئۆز نۆۋىتىدە ئالتاغىل بولسىمۇ بىرەر كۈپلېت ناخشا توۋلاشنى بىلمىگەنلەر گېزى كەلگەندە، «جازا ھارىقى» ئىچىشكە مەجبۇر بولىدۇ. توي-تۆكۈنلەر ئەلۋەتتە نەغمە-ناۋاسىز ئۇزىمايدۇ.

ئۆزىنى ئۇنتۇغان هالدا ئۇسسۇل، دىسكوغا چۈشكەن، هاياجـ
نى پـەلەككە يـەتكەن ئـادەملەرنىڭ ئـەسەبىي هـەرىكەتلىرىگە
قاراپ، ئۇلارنىڭ زادى نېمىگە شۇ قەدەر هـاياجانلىنىپ كـېتىـ
ۋاتقانلىقىنى بىلىپ بولغىلى بـولمايدۇ. ئـاممىۋى سـورۇنلاردىن
تارتىپ مەكتەپ، ئىدارە- ئورگانلارغىچە؛ كۈتۈۋېلىش، قارشى
ئېلىش پائالىيەتلىرىدىن لېنتا كېسىشكىچە بولغان بـارلىق ئـىشـ
لاردا سەنئەت پائالىيەتلىرى ئەۋج ئالغان، سەھنە ئېكرانلارنـ
ىۋ سەنئەت نومۇرلىرى قاپلىغان بـولىدۇ. كـىشىلەرنىڭ پـارائ
تېمىلىرىمۇ كۆپرەك شۇ نۇقتىغا مەركەزلىشىدۇ. قـىسقىسى،
جەمئىيەتنى تەشكىل قىلغۇچى هـەرقايسى ساهەلەردىن تـارتىپ
تۇرمۇشنىڭ بۇلۇك- پۈچقاقلىرىغىچە بـولغان هـەممە جـايىدىن
قويۇق نەغمە- ناۋا هـىدى گـۇپۇلدەپ تـۇرىدۇ. نـەغمە- نـاۋا
ئۇلارنىڭ ئېڭىنى سېھرلەپ ئالغاچقا ئـەقلىنىڭ رولـى زور دە-
رىجىدە ئاجىزلىشىپ كەتكەن بولىدۇ. روهىيىتى قۇرغاق سادىدا
تـاماشىبىنلار نـاخشا- سازدىن مـەست بـولۇشۇپ سـازەندىلـەر
ئۈچۈن يانچۇق قېقىشىدۇ. نەچچە يىل جاپالىق ئىزدىنىپ ملك
تەسلىكتە بىرەر كىتابنى نەشر قىلدۇرغان بىر تەنقىدچى، بىر-
نەچچە ملك يۈەن قەلەم ھەققىگە تەستە ئېرىشكىنى بىلەن، ئا-
دەتتىكى بىر ناخشىچى تەكلىپ بىلەن سەھنىدە بىر نومۇر ئـو-
رۇنلىسىلا نەچچە ملك يۈەن چۆنتىكىگە كـىرىدۇ. ئـادەتتىكى
ئادەملەر سەھنە ئېكرانلاردىكى نە مەنىسى، نە مەززىسى بـولـ
مىغان بىر قىسىم يۇمۇر ئېتۇتلارغا شـا بـولغۇدەك كـۈلۈشىدۇ.
ئېكرانغا ئېلىنىدىغان بـىرەر سـەنئەت پـائالىيىتىدە كـۆرۈنۈش
ئېلىش ئـۈچۈن، رىياسەتچى تـاماشىبىنلارنى بـىرەر سـائـەت
چـاۋاك چـالدۇرسىمۇ هـار ئېلىشمايدۇ. ئـۇلار ئـەنە شـۇنداق
«ناينى- ناي، دايدى- داي» بـىلەن بـولۇپ كـېتىپ جـاهاننىڭ
تەرەققىياتى ۋە يېڭىلىقلىرىدىن بىخەۋەر قېلىشىدۇ.

بۇنداق هېسسىيات ئـەسەبىيلىكى ئـادەمنى بـىخۇدلاشتۇ-
رۇپ، ئەقلىي سەزگۈرلۈكتىن مەھرۇم قالدۇرىدۇ. شـەيخ سـە-
ئـىدى شـۇ ۋەجـىدىن: «سـازەندە، كـەينىدە يـۇرمە» دېگـەن
سۆزنى تىلغا ئالغان بـولسا كـېرەك. بـولۇپمۇ بـۇنداق زىيـادە
سەنئەت مۇھىتىدا ياشىلار- ئۆسمۈرلەر تـەبىئىي هـالدا نـاخشا-
سازنى هەممىدىن مۇھىم بىلىدىغان ئىدىيە قاراش ئاسانلا شـە-
كىللىنىپ قېلىپ، سەنئەت ئارقىلىق چـىقىش يـولىنى ئـىزدەيىدـ
غانلار كۆپىيىپ كېتىدۇ، بۇ بىر خەتەرلىك ئەھۋال بولۇپ، يو-
شۇرۇن زىيىننى ھۆلچەرلەش قىيىن.

نەغمە- ناۋاغا زىيادە بېرىلىش، هـەتتا خۇددىنى يـوقتىش
دەرىجىسىگە بېرىپ يېتىش چۈشكۈن روھ، شـۇنداقلا هـاياتىي
كۈچنىڭ زەئـىپلەشكەنلىكىنىڭ بـەلگىسى. تـارىختا نـەغمە- نـاۋا
بىلەن قۇدرەت تاپقان بىرەر مىللەت بولغان ئەمەس. هـېچكىم
نەغمە- ناۋا هېرىسمەنلىكى بىلەن خىرىس ۋە كىرىزىسنى يېڭە-
لىگەن ئەمەس. بۇنداق ئەقىلدىن ئالجىش ۋە خـۇددىنى يـوقـ
تىشلار بىر مىللەتنىڭ كۈلپىتىنى تېخىمۇ ئېغىرلاشتۇرۇۋېتىدۇ.

يۇقىرىقىدەك، بىر قاتار ئىللەتلەرنى پىسخولوگىيە، ئىج-
تىمائىيەت، جەمئىيەتشۇناسلىق ئىلمى بويىچە تەتقىق قىلىپ كۆ-
رۈشكە، يەكۈنلەنگەن ئىلمىي قاراش ۋە نەزەرىيەنى يېتەكچى
ئىدىيە قىلىپ، ئىللەتلەرنى ئۆزگەرتىشنىڭ ئـىلمىي، ئـۇنۇملۈك
يوللىرىنى تېپىپ چىقىشقا توغرا كېلىدۇ. جەمئىيەتشۇناس زۇل-
پىقار بارات ئۆزباش دەل يـۇقىرىقىغا ئـوخشاش جـەمئىيەتلەشـ
كەن چـاكىنلىقلارنى جـەمئىيەتشۇناسلىق نـۇقتىسىدىن تـەھلىل
قىلىپ: «ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە جـەمئىيەتلىشىۋاتقان چـاكىنلىقلار
ئۆزىدە يوق كىملىكنى بېزەپ كۆرسىتىپ، مـاددىيلىق ۋەسۋە-
سىسگە باش ئېگىش، كوللېكتىپ ۋىجدانغا ئـاسىيلىق قـىلىش،
مۇقەددەس سىمۋوللىرىمىزغا بەۋرەمەتلىك قـىلىش، جـاهانسىاز-
لىق كويىغا كىرىش شەكلىدە ئىپادىلىنىدۇ. چـاكىنلىق جـەمئـ
يەتلەشكەندە، شۇ جەمئىيەتتە ياشاۋاتقان هـەر بـىر ئـادەم پـە-
چەكلىك قورشاۋىدا قالىدۇ؛ ئادىمىيلىكى سوئالغا دۇچ كېلىدۇ؛
ئومۇمنىڭ قىممەت قارىشى دەپسەندە قىلىنىدۇ. كىملىك كىرە-
زىسى ۋە زىددىيەتلىك كىملىك ئىسكەنجىسگە پاتقان بىر توپ
پەيدا بولىدۇ. بۇ هال بىر ئىجتىمائىي توپنىڭ مەۋجۇتلۇقى ۋە
مىللىي روھ ئـۇچۈن پـايدىسىز» [9] دەپ يـازغـان. بـۇنداق
ئىجتىمائىي تۇرمۇش مەسىلىلىرىنى نەزەرىيە دەرىجىسگە كـۆ-
تۇرۇپ ئىلمىي شەرھلەش ياخشى بىر باشلىنىش هېسابلىنىدۇ.

زېھىن ئىسراپچىلىقى: كۆپ ساندىكى ئـادەتتىكى ئـادەمـ
لەر دەققىتىنى ئـۆز ئـىشىغا مـەركەزلەشتۇرمەيدۇ، مـۇناسىۋەتسىز
ئىشلارغا ئارتۇقچە بـاش قـاتۇرىدۇ. هـېچقانچە ئـەهمىيىتى ۋە
ئەھلىي قىممىتى بولمىغان مەسىلىلەر ئۈستىدە بـەس- مۇنازىـ
رە، دەتالاش قىلىشىپ هەتتا كۆپۈشۈپ كېتىشىدۇ. هەقىقىي قـ
ىلىشقا تېگىشلىك، ئەھمىيىتى زور ئىشلارنى قىلماي، زېھنـي كۈ
چىنى بىھۇدە ئىشلارغا سەرپ قىلىۋېتىدۇ. مەسىلەن، لۇشۈننىڭ
«دورا» هېكايىسىدە قاقشال دەرەخكە قـونۇۋالغان قـاغا تـەس
ۋىرى هەققىدە ناهايىتى قىسقا بىر بايان بولۇپ، شۇ چـاققىچە
نۇرغۇن ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىسى، ئـوبزورچى ۋە تـەنقىدچى
بۇ هەقتە كۆپ مۇنازىرىلەرنى قـىلىشتى، مـاقالە ئـوبزورلارنى

يېزىشتى. ئەمەلىيەتتە بۇ بىر تەبىئەت تەسۋىرىدىن ئىبارەت بولۇپ، بۇ ھەقتە ئۇنچە باش قاتۇرۇشنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق. توخۇ باشتا پەيدا بولغانمۇ، تۇخۇممۇ؟ دېگەن مەسىلە ھەققىدە ھەرقانچە بەس-مۇنازىرە قىلىشقان، تەتقىقات ئېلىپ بارغان بىلەن بىرەر ئەمەلىي نەپكە ئېرىشىش مۇمكىنمۇ؟ بۇلۇپمۇ شەكلۈازلىق ئەۋج ئالغان، ئەقىل كار قىلمايدىغان، نادان جەمئىيەتتە زېھىن ئىسراپچىلىقى تېخىمۇ كۆپ بولىدۇ.

ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، ئادەتتىكى ئادەملەر چەكلىك مۇھىتتا ھاسىل قىلغان ئاز-تولا تەجرىبىسى، ئېگە بولغان يۇزەكى بىلىملىرىگە ئاساسەن ھاياتنى ئاددىي مەنىدە چۈشىنىدۇ. گەرچە ئۇلاردىمۇ بەلگىلىك نىشان بولسىمۇ، بىراق تېرىكچىلىكىنىڭ ئېھتىياجى، ئادەتتىكى مۇددىئا مەقسەت ۋە مەنپەئەتلەرنىڭ زۆرۈرىيىتى پەيدا قىلغان سۈپىتى تۆۋەن نىشانلار ئادەمنىڭ تەقدىرىدە ماھىيەتلىك بۇرۇلۇش پەيدا قىلالمايدۇ. بىرى ئۆزىنى بىلىپ ياشسا يەنە بىرى ئۆزىنى بىلمەي ياشايدۇ. بىرى ئەقلگە تايانسا بىرى كۆچىگە تايىنىدۇ. بىرى پىكىر ۋە تەپەككۇر قىلىشقا، يەنە بىرى گەپ قىلىشقا ئامراق بولىدۇ. بىرىنىڭ كۆزى پەردىلەنگەن، يەنە بىرى كۆز ئالدىدىكى توساقنى بۆسۈپ تاشلاپ نەزەرنى يىراقلارغا ئاغدۇرىدۇ، كەلگۈسىدىكى چوڭ مەنپەئەت ئۈچۈن كۆز ئالدىدىكى كىچىك مەنپەئەتتىن كېچىدۇ؛ بىرى زاھىرىي نەرسىلەرنى كۆرسە، يەنە بىرى ماھىيەتنى كۆرىدۇ، بىرى شۇكۇر-قانائەتچان بولۇپ، بىر ئىشلارغا ئاسانلا رازى بولىدۇ، ھاياتتا ئېرىشكە تېگىشلىك نەرسە پەقەت شۇنچىلىكلا دەپ قارايدۇ؛ يەنە بىرى ئالدىراپ قانائەت قىلمايدۇ، بىر نىشانغا يەتسە يەنە بىر نىشان ئۈچۈن كۈرەش قىلىدۇ؛ بىرى ئەقىل تېپىغا، بىرى ھېسسىيات تېپىغا مەنسۇپ؛ بىرى ئىرادىلىك، قەيسەرچىلىق ئالدىدا ئالدىراپ بەل قويۇۋەتمەيدۇ، ھەسەل ھەرىسىدەك ئىشچان، مېھنەت ئىچىدە ياشايدۇ؛ يەنە بىرى ھۇرۇن بولۇپ بىرەر ئىشنى ئالدىراپ باشقا ئېلىپ چىقالمايدۇ. بىرى ئۆزىگە ئىشىنىدۇ، ئۈمىدۋار كەيپىياتتا ياشايدۇ. يەنە بىرى چۈشكۈنلۈك پاتقىغا پاتقان بولىدۇ. بىرى ئۆز ئىدىيەسىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا ياشسا، يەنە بىرى باشقىلارنىڭ ئىدىيەسى ۋە باھاسى ئىچىدە ياشايدۇ؛ بىرىنىڭ كىرىزىس ئېڭى كۈچلۈك، يەنە بىرى بىخۇد-بېپەرۋا، بىرىنىڭ روھى ئويغاق، يەنە بىرى غەپلەتتە، بىرى نادان.

مېنىڭچە ئادەتتىكى ئادەملەردىن بولۇپ قېلىش ئەيىب ئەمەس. ئادەتتىكى ئادەملەرنىڭمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق تۆھپىسى ۋە قىممىتى بولىدۇ. بىراق بىر دۆلەت پۇقرالىرى ياكى مىللەت توپىغا نىسبەتەن ئادەتتىكى ئادەملەرنىڭ زىيادە كۆپ بولۇپ كېتىشى دۆلەت ياكى يۇرتنىڭ تەرەققىياتىنى زور دەرىجىدە توسالغۇغا ئۇچرىتىدۇ، ھەتتا ئويلىمىغان تىراگېدىيەلەرنىڭ كېلىپ چىقىشىغا سەۋەب بولىدۇ. روھىي جەھەتتە ئويغىنىش ھاسىل قىلالمىغان، ئۆزىنى ئۆزگەرتىش ئىرادىسىگە كېلەلمىگەن ھەرقانداق بىر ئادەتتىكى ئادەم نادانلىق ۋە جاھالەتنىڭ ئىسكەنجىسىدىن قۇتۇلالمايدۇ؛ شۇڭا قىسمەتلەر ھەققىدە چوڭقۇر ئويلانماي، غەپلەتتىن ئويغانماي بولمايدۇ.

نەقىل مەنبەلىرى:

[1] لىكمۇ جىنيى، «قابىلىيەت يېتىلدۈرۈش تەربىيەسى»، شىنجاڭ سەھىيە نەشرىياتى، 2010-يىلى 3-ئاي نەشرى، تەرجىمە ئاساسىدا تۈزگۈچىلەر: مۇھەممەدئىمىن، ئابابەكرى.

[2] «تەربىيەلەنگەن كىشىلەردىن بولۇشنىڭ ئۆلچەملىرى»، «ئىلى كەچلىك گېزىتى» 2003-يىلى 10-ئاينىڭ 21-كۈنىدىكى سانىدىن، ئىمىن ھاشىم تەييارلىغان.

[3] [8] چوقان ۋەلىخانوف، «ئالتە شەھەر خاتىرىلىرى»، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى نەشر قىلغان «چەت ئەللىكلەر نەزىرىدىكى قەشقەر» ناملىق كىتاب، 2-قىسىم، 307-بەت. ئادىل مۇھەممەد، تەلئەت ئۇبۇلقاسىملار تۈزگەن.

[4] ئەسئەت سۇلايمان، «تارىم قوۋۇقى چېكىلگەندە»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2002-يىلى 3-ئاي نەشرى، 359-بەتتە كەلتۈرۈلگەن نەقىلدىن ئېلىندى.

[5] ئىلدىكو بەللەر ھانىن، «19-ئەسىرنىڭ ئاخىرى، 20-ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ مېھماندارچىلىق قائىدە-يوسۇنلىرى»، «مىراس» ژۇرنىلى 2007-يىلى 4-سان، بۇسا-رەم ئىمىن تەرجىمىسى.

[6] يالقۇن روزى، «كىشىلىك ھاياتنىڭ چىرىغى — ئۈمىد»، «شىنجاڭ ياشلىرى» 2011-يىلى 6-سان.

[7] يالقۇن روزى، «بىز قانداقلارچە «ناخشا-ئۇسسۇل» مىللىتى دەپ ئاتىلىپ قالدۇق» ناملىق ماقالىسىدا كەلتۈرگەن نەقىل. «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى 2006-يىلى 5-سان.

[9] زۇلپىقار بارات ئۆزباشنىڭ «بىز قانداق چاكىنىلىشىمىز: كىملىكىمىز، جەمئىيەتلىشۈاتقان بىنورماللىقىمىز ۋە شالغۇتلىشۈاتقان قىممەت قارىشىمىز» ناملىق ماقالىسىدىن ئېلىندى. «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى، 2010-يىلى 5-سان.

ئاپتور: قورغاس ناھىيەلىك 5-ئوتتۇرا مەكتەپتە.

هېكمەت تامچىلىرى

▲ سەن باشقىلارغا قانچىلىك مېھىر-مۇھەببەت بېرە-لىسەڭ، هاياتلىقتىن شۇنچىلىك هۇزۇر ئالالايسەن.

▲ سەن باشقىلارغا قانچىلىك خۇشاللىق ئاتا قىلالە-سالڭ، سەنمۇ ئۇنىڭغا شۇنچىلىك ئېرىشەلەيسەن.

▲ قېرىنىڭدا يار-يۆلەكسىز قالماي دېسەڭ، ياشلە-قىڭدا باشقىلارغا يار-يۆلەك بول.

▲ ئەملىكىدىن ئايرىلغاندا يەنە هۆرمىتىم بولسۇن دېسەڭ، قولۇڭدا بار چېغىڭدا باشقىلارغا كۆپلەپ ياخشە-لىق قىل.

▲ سەن ئۆزۈڭنىڭ قانداق ئادەملىكىڭنى بىلەي دېسەڭ، ئەتراپىڭدىكىلەرنىڭ ساڭا بەرگەن باھاسىغا قۇلاق سال.

▲ ئەلنىڭ غېمى ــ ئەرنىڭ غېمى ــ «مەن بىر ئەركەك» دەرنىڭ غېمى.

▲ ئەل غېمىدە يۈرگەنلەر، ئەل باغرىدا كۈلگەنلەر.

ــ مۇھەممەدئىمىن ھەسەن

ئاپتور: قاغىلىق ناھىيە شادلىق دوختۇرخانىسىدىن.

كتاب ۋاراقلىرى ئارىسىدىكى تىنىقلار

▲ كىتابتىن يىراقلاشساڭ نامراتلىق يېقىنلىشىدۇ.

▲ ھەرقانچە ئېگىزدىن قارىساڭمۇ پەقەت ئالدىڭنىلا كۆرەلەيسەن، كىتابتىن قارىساڭ دۇنيانىڭ ئازگاللىرىنمۇ كۆرەلەيسەن.

▲ يازغۇچى ئېڭەك يۆلەۋەرسە، قەلەم سىياھىنىڭ رەڭگى ئۆزگىرىپ كېتىدۇ.

▲ دىلىڭ كىتابنى سۆيسە، تىلىڭ خىتابنى سۆيىدۇ.

▲ كۆڭلۈڭ ئەدەپتىن بولسا، يارىڭ سەدەپتىن بولىدۇ.

▲ كىتابنى ۋاراقلىساڭ جىسمىڭ تەۋرىنىدۇ، ئوقۇ-ساڭ روھىڭ يەلپۈنىدۇ، ياپىساڭ دىلىڭ تەلپۈنىدۇ.

▲ كۆنلىرىڭ تەشۋىشتە ئۆتسە، دۇشمەنلىرىڭ قەستىە ئۆتىدۇ.

▲ «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى ئۆزىمىزنى تو-نۇشتىكى كىملىك.

▲ كىتابسىز ئۆي ئۆگزىسىز ئۆي.

▲ ئانچە كىتاب ئوقۇمايدىغان بىر دوستۇم مەندىن: «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنى بەك ماختايدىكەنسىلەر، بۇ ژۇرنال تەرەققي قىلىپ زادى نەگە بارار؟ ــ دەپ سورىۋېدى، ــ بىر ئوقۇساڭ ئۆيۈڭگە بارىدۇ، ئىككى

ئوقۇسالىق قەلبىڭگە باردىۇ، ـــ دەپ جاۋاب بەردىم.

▲ كىتاب ـــ قەلب خەرىتىسى.

ـــ زەينۇللا ئابدۇقادىر

ئاپتور: قەشقەر 6 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى.

قەلب چېقىنلىرى

▲ دېۋەيلەپ كەلگۈچە ساڭا ياغاچ ئات، بوپقالسۇن ئالەمدە تۆھپەڭ قاتمۇقات...

▲ ئوقۇلماي ئىشكاپتا ساقلانغان كىتاب، بوپقالار شۇ جايغا ساختا بىر نىقاب...

ـــ ئابلىز ئوبۇلخەيرى (مەرىپەت)

ئاپتور: لوپ ناھىيە دول يېزا مازار ئۆستەڭ كەنتى 143 ـ قورۇدا.

ھەقىقەتكە ياندىش تۇيغۇلار

▲ ئەگەر تەڭرىدىن بىر تال ئەتىرگۈل سورىساڭ، تەڭرىم ساڭا بىر چاڭگال گۈل ئۇرۇقى ھەدىيە قىلىدۇ؛ بۇنىڭ تېگىگە ئۆزۈڭ يەتكەيسەن ئىنسان.

▲ كىتاب بىزنىڭ «ياخشى ئۇستازىمىز»لا ئەمەس، بەلكى مۇنازىرىچىمىزدۇر. بۇ مۇنازىرىدە مەيلى بىز غەلىبە قىلايلى ياكى مەغلۇپ بولايلى، ئاشۇ بىر قېتىملىق مۇنازىرىدە بىز ئېرىشكەن مەنىۋى ھاسىلاتلار ئوخشاشلا مول بولىدۇ.

▲ بۆرە بىلەن قوينىڭ دوستلۇق-ئىناقلىق خۇسۇسىدىكى «مەڭگۈلۈك ئەھدىسى» پەقەت، بۆرىنىڭ قورسىقىنىڭ ئېچىشىغىچە داۋام قىلىدۇ.

▲ ئىنسان ئۆز رېئاللىقى ئۈچۈن تەدبىر ئىزدەشكە ئاجىز كەلگىنىدە، كۆرگەن چۈشلىرىگە تەبىر ئىزدەشكە ھېرىس بولۇپ كېتىدۇ.

▲ ئەگەر بەزىلەرنىڭ قۇربى يەتسە، ئاسماندىكى قۇياشنى پەقەت ئۆزىنىڭلا ھويلىسىنى يورۇتىدىغان «ئاسما چىراغ» قىلىۋېلىشتىن ئۈيالمايتتى.

▲ تارىخىمىزدىكى پاجىئەلىك قىسمەتلەر ئۈچۈن ياش تۆكۈۋاتقىنىمىزدا، بۇگۈنىنىڭ ئۆزىمۇ سىزنىڭ قولىڭىز ئارقىلىق قەدىرسىز تارىخقا ئايلىنىۋاتقانلىقىنى ئۇنتۇماسلىقىڭىز لازىم.

▲ ئۆتمۈش ـــ ئېنىق تەقدىر، كەلگۈسى ـــ نائېنىق تارىخ.

▲ مەدەنىيەت ـــ مەنىۋىيەتتىكى ۋەتەندۇر.

▲ دەۋرىنىڭ بىزدىن تەلەپ قىلىدىغىنى پەقەت «ئۇ-مۇرلۇك ئۆگىنىش» روھىلا بولۇپلا قالماستىن، بەلكى يەنە «ئىزدىنىش» روھىدۇر.

▲ ۋىجدان بولسا سىزنىڭ مەنىۋى كىملىكىڭىزنى بەلگىلەيدۇ.

▲ ئەنئەنىۋى قارىشىمىزدا «ئىت بېقىلىۋاتقان ئۆيگە پەرىشتە كىرمەيدۇ» دېيىلىدۇ. مېنىڭچە ئوقۇغۇدەك بىرەر پارچە كىتاب ساقلانمىغان ئۆيگىمۇ پەرىشتە كىرمەيدۇ.

▲ ئادەتكە ئايلانمىغان تىرىشچانلىق ھامان ۋاز كېچىش بىلەن ئاخىرلىشىدۇ.

▲ قۇياشنىڭ پاتماي ئالەمنى زۇلمەت باسماسلىقىنى ئارزۇ قىلىش بەلكىم ئۇلۇغۋار غايىدۇر. بىراق بۇ بەربىر ئەخمىقانىلىقتۇر. پەقەت قاراڭغۇلۇق يېتىپ كېلىشتىن بۇرۇن، چىراغ يېقىشنىڭ تەييارلىقىنى قىلىش ئاقىلانىلىقتۇر.

▲ ھەي ئىنسان، ئۆز زۇلمىتىڭدىن زارلىنىۋەرمىگىن. ئەگەر سېنى زۇلمەت باسقان بولسا، ئۆزۈڭنى «ئۇچقۇن»-غا ئايلاندۇرۇش پۇرستىڭ بارغۇ.

▲ ئالدى بىلەن ئەڭ چوڭقۇر ئېھتىرامىمنى كۈندۈز-لىرى قۇياش بولۇپ پارلىغانلارغا ئەمەس، بەلكى زۇلمەت-لىك كېچىلەردە ئۇچقۇن بولۇپ چاقنىغانلارغا يوللايمەن.

▲ بىر ئويغاتقۇچىنىڭ ئۇخلاۋاتقان ھالىتى ئەڭ نەپ-رەتلىك سېمادۇر.

▲ قانداق كىتابلارنى تاللاپ ئوقۇشنى بىلمەسلىك، ئەكسىچە بىر ئوقۇرمەننى روھى قۇرغاقلىق مەنزىلىگە باش-لايدۇ.

▲ جىنايەتنى جازالايدىغىنى قانۇن بولسىمۇ، بىراق جىنايەتنىڭ ئۇنۇملۇك ئالدىنى ئالىدىغىنى يەنىلا ئېتىقاد ۋە ئەخلاقتۇر.

▲ يېمەكلىك مۇنداق ئۇچ خىل ئۇسۇلدا ئىسراپ بولىدۇ: بۇنىڭ بىر خىلى بولسا ئەسلىدىنلا يېيىلىشكە تېگىشلىك يېمەكلىكنىڭ يېيىلمەي تاشلىۋېتىلىشى، يەنە بىر خىلى بولسا توق قورساقتا يەنە چىڭقاپ تاماق يېيىش، ئەڭ ئاخىرقىسى بولسا يېگەن تاماقنىڭ ئوزۇقلۇق قىممە-تى، قۇۋۋىتىگە يارىشا ئەھمىيەتلىك بىرەر ئەمەلي ئىش بىلەن مەشغۇل بولماسلىقتۇر.

بالىلارنىڭ ساغلام ھەۋەس ـ ئويۇنلىرىغا ئىلھام

بېرىش بولسا، بالىلارنىڭ زىيانلىق ئويۇن- ھەۋەسلەرگە بېرىلىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشتىكى ئۇنۇملۇك ئۇسۇلدۇر.

▲ تۇرمۇشتا مۇنداق مەنتىقىمۇ بار، يەنى: سەن ئۆز زۇلۇمىنى خاراب قىلغانلارنى ئەپۇ قىلسەنۇ، بىراق ئۆزۈڭ خاراب قىلماقچى بولغانلارنى ئەسلا كەچۈرمەيسەن.

▲ ئۆزۈڭگە تەۋە ياشاش مەقسىتىڭ بولمىغىندا، سەن ئۆزگىلەرنىڭ ياشاش ۋاستىسىگە ئايلىنىپ قالىسەن.

▲ تەنھالىق بەزىدە ئىنسانىنىڭ مەنىۋى ئېھتىياجىدۇر.

▲ چىراغ ــ ئۆزۈڭگە مەنسۇپ قۇياشتۇر.

▲ تەپەككۇر تېرەنلىكى ۋە چوڭقۇر ئەقلىي ئويلىنىشنىڭ ھاسلى بولمىش «چۈشكۈنلۈك»تە، ئەينى بىر مەۋجۇت جەمئىيەتنىڭ قاراڭغۇلۇقىغا بولغان سەزگۈر ۋە ئىسيانكارلىق روھى يوشۇرۇنۇپ ياتقان بولىدۇ.

ــ مەتناسىر ياسىن

ئاپتور: خوتەن ناھىيەلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئىشخانىسىدىن.

ھېكمەت جەۋھەرلىرى

ئەنسىرەش

▲ سودا- سېتىق كوچىسىغا كىرسەم زىيان تارتىشتىن قورقمەن، چۈنكى، ئالارمەندىن ساتارمەن كۆپ.

▲ ئىلىم يولىغا كىرسەم بىلىمسىزلىكتىن ئەنسىرەيمەن، چۈنكى، ھەقىقىي ئىلىم ئىگىسىدىن ساختا دانىشمەنلەر كۆپ.

▲ ئىش بېجىرىش كويىغا كىرسەم بېجىرەلمەسلىكتىن ئەنسىرەيمەن، چۈنكى «چاكار»دىن «خاقان» كۆپ.

▲ تېلېۋىزور كۆرەي دېسەم پاكىز، يېقىشلىق نەرسىلەرنى كۆرەلمەسلىكتىن قورقمەن. چۈنكى، ئېلان بىلەن «ئاتام ئېيتقان بايىقى» دېگەندەك تەكرارلىق كۆپ.

▲ مۇناسىۋەت كوچىسىغا كىرسەم ئادەم بولالماسلىقتىن قورقمەن، چۈنكى، شىر سۈپەتتە گىدىيىۋېلىشقان بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە چاشقانچىلىكىمۇ بولالمايدىغانلار كۆپ.

▲ دوستلۇق جەمگاھىغا كىرسەم دوستسىز قېلىشتىن ئەنسىرەيمەن؛ چۈنكى «جان دوست»تىن، «مال دوست»لار كۆپ.

▲ ئىش ئەھلى توغرىسىدا مۇنازىرىلىشىشتىن قورقمەن، چۈنكى، ئىش بىلىدىغانلاردىن بىلەرمەنلەر كۆپ.

▲ باشقىلار بىلەن پاراڭلىشىشتىن قورقمەن، چۈنكى، يامان گەپنى ئۆزى قىلىپ ياكى مەن دېمىگەن گەپنىمۇ مېنى دېدى دەپ چاقىدىغانلار كۆپ.

● ئاۋازىمنى چىقىرىپ يىغلاشتىن ياكى كۈلۈشتىنمۇ قورقمەن. چۈنكى، «چوقۇم ئۇنىڭ خۇشلۇقى ياكى دەردى بار» دېگۈچىلەردىن بەكرەك، «سارالىڭ، كاللىسىنىڭ سۇيى بار» ۋە ياكى «مەدەنىيەتسىز» دەيدىغانلار كۆپ.

▲ گاھىدا ئەسەر يېزىشتىنمۇ ئەنسىرەيمەن، چۈنكى «بىزنىڭ مەنىۋى يۈكسىلىشىمىز ئۈچۈن تەر ئاققۇزۇپتۇ» دەپ مەمنۇن بولغۇچىلاردىن، «زادى قايسى يەردە كەتكۈزۈپ قويغاندۇ؟» دەپ تىرناق ئاستىدىن كىر ئىزدەيدىغانلار كۆپ.

قىزىق

▲ سەممىيلىك ھەققىدە ۋەزخانلىق قىلۇېتىپمۇ، يالغانچىلىق قىلۇاتقىنىمىز قىزىق.

▲ قېرىغاندا ياشلارغا ئۆلگە بولماقتا يوق، ھەرىكەت ۋە پەردازدا ئۆزىمىزنى ياش چاغلىغىنىمىز قىزىق.

▲ خەلق بىلگۈدەك ۋە ياقتۇرغىدەك بىرەر پارچە ئەسىرىمىز يوق تۇرۇقلۇق، ئۆزىمىزنى ئەدىب ئاتۇالغىنىمىز قىزىق.

▲ پۇقراغا سۈپۈرگە چاغلىق نەپ يەتكۈزەلمەي تۇرۇپ، «خەلق ئۈچۈن» دەپ مەيدىمىزگە ئۇرغىنىمىز قىزىق.

▲ بىر پىلەكنىڭ خەمكى تۇرۇپ، ئورتاق تەقدىر ئالدىدا ھەمدەم- ئىناقلىقتا ياشماقتا يوق، بىر- بىرىمىزگە قەر كۆرسىتىشىمىز قىزىق.

▲ قورساقتا ئۇماچنىڭ تاينى يوق تۇرۇپ، بىلىم ئىگىلىرى ھەققىدە «باھاچلىق» قىلغىنىمىز قىزىق.

▲ «ئاسمان ئۆرۈلۈپ چۈشسە تېگىدە يېتىپ مانتا يەپتۇ» دېگەندەك، ئەلنىڭ تەقدىرىگە ئورتاق بولماقتا يوق، ئۆز كۆمىچىمىزنىڭ غېمىدە قالغىنىمىز قىزىق.

▲ جاھان ئەھلى رىزىق- نېسىۋىسىنى غايە- ئېتىقادى ۋە ئىرادە- كۈرەشلىرىگە تايىنىپ تېپىۋاتسا، بىزنىڭ يەنىلا

«بەرسەك يەيمەن، ئۇرسالك ئۆلىمەن» دەپ، دۇمبىمزنى ئاپتاپقا تۇتۇپ تاما بىلەن ياشغىنىمز قىزىق.

▲ ئاتا-ئانىمزنىڭ يورۇق دۇنياغا ئېلىپ كېلىپ، پەپىلەپ بېقىپ چوڭ قىلغىنىغا ئاپىرىن ئېيتىپ ۋاپادارلىق كۆرسەتمەكتە يوق، باللىق بولغاندىمۇ يىلىكىدىن سۇ ئىچىپ مەيدە مۇشتلىغىنىمز قىزىق.

▲ غەيرەت-ئىراددىسى ۋە ئەقل-پاراسىتىگە تايىنىپ ئالغا ئىلگىرىلەۋاتقانلارنى قوللىماق ۋە دورىماقتا يوق، پۇتلاپ-غاجاپ، نېمىشقا بىز بىلەن تەڭ بولماي ئېشىۋالىدۇ، دەپ ھەسەت قىلغىنىمز قىزىق.

▲ پۇتىمىز گۆرگە ساڭگىلاۋاتقاندىمۇ ئەتراپىمىزدىكىلەرگە ئىنسانىي بۇرچ ھەققىدە ئۆكۈنۈپ بولسىمۇ بىرەر ئېغىز ھدايەتلىك زۇۋاندا بولماي، يەنە مال-دۇنيا ھەققىدە ئەزۋەيلىگىنىمز قىزىق.

▲ باشقىلار ئۇزۇن چېچىمىز، كىيىم-كېچەكلىرىمىز-گە ھەۋەس قىلىۋاتسا، سەھىندىن باشقا يەردە ئۇنىڭدىن تېنىۋاتقىنىمىز قىزىق.

▲ باشقىلار بىلىم كويىدا يۈرسە، بىزنىڭ كىيىم كويىدا يۈرگىنىمىز قىزىق.

▲ «نېمىشقا ئۇخلاۋېرىمىز!» دەپ قويۇپ، يەنە خورەككە چۈشكىنىمىز قىزىق.

▲ «ئىنسان روھىنىڭ ئىنژېنېرى» تۇرۇپ، ئۆز روھىمىزدىكى بايلاۋاندىن قۇتۇلالماي يۈرگىنىمىز قىزىق.

▲ خەلق ئۈچۈن ھاكىمىيەت يۈرگۈزگۈچى، خەلقنىڭ چاكىرى ۋە غەمخانىسى تۇرۇپ، خەلق ئۈچۈن بىرەر سەمەرىلىك ئىش قىلىپ بېرىش ئۈيالقتا تۇرسۇن، يانچۇقىمىزنى قانداق قىلىپ تولدۇرۇش قىلىشنىڭ كويىدا يۈرگىنىمىز قىزىق.

▲ ھەر دائىم مۇھىت ئۈچىدە ياشاپ تۇرۇقلۇق، مۇھىتنى ئاسراش ھۆكۈمەتنىڭ ئىشى دەپ، پەرۋايىمىزغا ئالماي ياشغىنىمىز قىزىق.

▲ ياشىلايدىغان، يەنە كېلىپ مەڭگۈلۈك ياشىلايدىغان پۇرسەت قولىمىزدا تۇرۇقلۇق، ھەر كۈنى ئۆلۈۋاتقىنىمىز قىزىق.

رېئاللىققا قاراپ ئۆزگىرىش

▲ جىنايەتچىلەرنىڭ پەيلى قانۇنىنىڭ ئىجرا قىلىنىشىغا قاراپ ئۆزگىرىدۇ.

▲ پاراخورلارنىڭ پەيلى جازالاشنىڭ ھاۋارايىغا قاراپ ئۆزگىرىدۇ.

▲ ئوقۇغۇچىلارنىڭ پەيلى ئوقۇتقۇچىنىڭ سۆيەت-ساپاسىغا قاراپ ئۆزگىرىدۇ.

▲ پۇقرالارنىڭ پەيلى ئەمەلدارلارنىڭ خەلق ئۈچۈن ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈش ئەمەلىيىتىگە قاراپ ئۆزگىرىدۇ.

▲ رىقابەتچىلەرنىڭ پەيلى دەۋرنىڭ ئېھتىياجىغا قاراپ ئۆزگىرىدۇ.

▲ ساختا مەھسۇلاتلارنىڭ پەيلى زەربە بېرىشنىڭ سالمىقىغا قاراپ ئۆزگىرىدۇ.

▲ ئادەملەرنىڭ پەيلى دەۋرنىڭ تەشەببۇسىغا قاراپ ئۆزگىرىدۇ.

▲ پۇلنىڭ پەيلى بازارنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ ئۆزگىرىدۇ.

▲ ئەمەلدارنىڭ پەيلى يۇقىرىنىڭ ئىنكاسىغا قاراپ ئۆزگىرىدۇ.

▲ ئىلىم ئىگىلىرىنىڭ پەيلى قەدىرلىنىشكە قاراپ ئۆزگىرىدۇ.

▲ ساھىبخانىنىڭ پەيلى مېھمانىنىڭ ئەدەپ-ئىنسابىغا قاراپ ئۆزگىرىدۇ.

▲ چاشقانىنىڭ پەيلى مۇشۇكنىڭ كۇچلۇك-ئاجىزلىقىغا قاراپ ئۆزگىرىدۇ.

▲ قېينىچىلىقلىرىمىزنىڭ پەيلى كۇچ ۋە ئىرادىمىزگە قاراپ ئۆزگىرىدۇ.

▲ تەقدىرىمىزنىڭ پەيلى تەدبىرىمىزگە قاراپ ئۆزگىرىدۇ.

▲ كەلگۈسىمىزنىڭ پەيلى بۈگۈنىمىزگە قاراپ ئۆزگىرىدۇ.

▲ يەرنىڭ پەيلى دېھقانىنىڭ ئەجرىگە قاراپ ئۆزگىرىدۇ.

▲ كېسەلنىڭ پەيلى ئالدىنى ئېلىش ۋە داۋالاش كۈچىمىزگە قاراپ ئۆزگىرىدۇ.

ـــ ئابدۇرېھىمجان يۈسۈپ

ئاپتور: ئاقسۇ شەھەر ئايكۆل بازارلىق ئوتتۇرا مەكتەپتىن

مومای هەر كۈنى ئاپتاپسىندىغان كۆتەكنىڭ يېنىغا كېلىپ هاسسىسى بىلەن يەر تاينىپ تۇرۇپ ئاستاغىنە دوڭغايدى. دە، كۆتەككە كاسسىنى قويدى. ئاندىن تىنىمسىز گىلدىڭشىپ تۇرغان بېشىنى جىم تۇتۇشقا تىرىشىپ ئەتراپىغا قارىدى. نېرىراقتا قىيالىڭاچ بولۇشۇپ چۈرقىراشقىنىچە ئۆستەڭدىكى سۇغا چۆمۈلۈشۈپ غەمسىز ئويناشقۇاتقان باللارغا زوقمەنلىك بىلەن ئۇزاقتىن- ئۇزاق قاراپ كەتتى. جىم تۇرمايۋاتقان بېشىنى ئاستا- غىنە بۇراپ پېتىشقا ئاز قالغان كۈنگە قارىدى. كەچكى شەپەقتە بىر پارچە چوغدەك بولۇپ يېلىنجاپ تۇرغان قۇياش ئۇنىڭ يا- شاڭغىراپ چاپاق بېسىپ كەتكەن كۆزىنى چاقنىتىپ تىك قارىغىلى قويمىدى. ئۇ تېخىمۇ تارامىلاپ ياش ئاققىلى تۇرغان كۆزلىرىنى كۇچلۇك قىزىلچىلىقتىن قاچۇرۇپ ئالدى تەرەپكە قارىدى.

مومای ئورۇقلۇقتىن تارشىدەك بىر تېرە، بىر سۆڭەك بولۇپ قېتىپ كەتكەن قولىنىڭ دۈمبىسى بىلەن كۆزىددىكى ياشنى سۈرتتى. بېشى بولسا تېخىچە گىلدىڭشىپ تۇراتتى. ئۇ ئالدىغا يېقىن كېلىپ ئۆزىگە تىكىلىپ قاراپ قالغان ئالتە- يەتتە ياشلاردىكى يۇمىلاق يۈز، ئۇماققىنە قىزنى كۆردى.

— قايسىڭلا؟ — دېدى مومای ئاجىزلاشقىنىدىن قىزنى تونۇيالمىغان نۇرسىز كۆزلىرىنى چىملىداتقىنىچە ئالقىنىنى سايە- ۋەن قىلىپ تۇرۇپ قىزغا سەگىرىپ قاراپ. قىز سەبىي، تاتلىق- قىنە ئاۋازدا:

— مەن ئايسىمە. موما، ئاپام ماۋۇ ئاشنى سىلىگە ئەپچە- قىپ بەرگىن دېگەنىدى، — دېدى.

مومای ھەر كۈنى ئاپتاپسىندىغان كۆتەكنىڭ يېنىغا كېلىپ ھاسسىسى بىلەن يەر تاينىپ تۇرۇپ ئاستاغىنە دوڭغايدى- دە، كۆتەككە كاسسىنى قويدى. ئاندىن تىنىمسىز گىلدىڭشىپ تۇرغان بېشىنى جىم تۇتۇشقا تىرىشىپ ئەتراپىغا قارىدى. نېرى- راقتا قىيالىڭاچ بولۇشۇپ چۈرقىراشقىنىچە ئۆستەڭدىكى سۇغا چۆمۈلۈشۈپ غەمسىز ئويناشقۇاتقان باللارغا زوقمەنلىك بىلەن ئۇزاقتىن- ئۇزاق قاراپ كەتتى. جىم تۇرمايۋاتقان بېشىنى ئاستا- غىنە بۇراپ پېتىشقا ئاز قالغان كۈنگە قارىدى. كەچكى شەپەقتە بىر پارچە چوغدەك بولۇپ يېلىنجاپ تۇرغان قۇياش ئۇنىڭ يا- شاڭغىراپ چاپاق بېسىپ كەتكەن كۆزىنى چاقنىتىپ تىك قارىغىلى قويمىدى. ئۇ تېخىمۇ تارامىلاپ ياش ئاققىلى تۇرغان كۆزلىرىنى كۇچلۇك قىزىلچىلىقتىن قاچۇرۇپ ئالدى تەرەپكە قارىدى.

مومای ئورۇقلۇقتىن تارشىدەك بىر تېرە، بىر سۆڭەك بولۇپ قېتىپ كەتكەن قولىنىڭ دۈمبىسى بىلەن كۆزىددىكى ياشنى سۈرتتى. بېشى بولسا تېخىچە گىلدىڭشىپ تۇراتتى. ئۇ ئالدىغا يېقىن كېلىپ ئۆزىگە تىكىلىپ قاراپ قالغان ئالتە- يەتتە ياشلاردىكى يۇمىلاق يۈز، ئۇماققىنە قىزنى كۆردى.

— قايسىڭلا؟ — دېدى مومای ئاجىزلاشقىنىدىن قىزنى تونۇيالمىغان نۇرسىز كۆزلىرىنى چىملىداتقىنىچە ئالقىنىنى سايە- ۋەن قىلىپ تۇرۇپ قىزغا سەگىرىپ قاراپ. قىز سەبىي، تاتلىق- قىنە ئاۋازدا:

— مەن ئايسىمە. موما، ئاپام ماۋۇ ئاشنى سىلىگە ئەپچە- قىپ بەرگىن دېگەنىدى، — دېدى.

مومای ئورنىدىن قوزغىلىپ ئاستاغىنە ئۆرە بولدى.

— ۋاي ئالتۇن بالام، تاتلىق بالام! ئۆيۈڭلاردا بىر مۇنچە ئادەم تۇرسا ئاپاڭ مەن قېرىغا ئاش چىقارتىپ يۈرمىسە- مۇ بولاتتىغۇ، چۆچۈرە ئوخشىمامدۇ؟ ئاپاڭ پىننە سېلىپ چۆ- چۈرە ئەتسە ئۆلگەن ئۆلۈك قوپۇپ ئىچۈالغىدەك ئوخشىتىدۇ جۇمۇ! بالام ئاشنى هويلىغا ئەكىرىپ بەرگىنە، هويلىدا ئولتۇ- رۇپ ئىچەي.

— ماقۇل موما.

قىز ئادەمنىڭ بېشى تاقىشىپ قالغۇدەك پاكار دەرۋازىنىڭ بوسۇغىسىدىن ئاۋايلاپ كىرىپ ئاشنى هويلىنىڭ سۇپىسىدا قويدى- دە، كەينىگە بۇرۇلدى.

— موما مەن چىقاي.

— بالام، بىردەم ئويناپ چىقمامسەن؟

قىز ئويناقشىغانچە چىقىپ كەتتى. مومای هويلىنىڭ پاكار- غىنە تېمىغا قېقىپ قويۇلغان قوزۇققا ئېسىلىق خالتىدىن قىزد- رىپ پارقىراپ كەتكەن ياغاچ قوشۇقنى ئېلىپ ئۆرىكىنى سۇ بىلەن بىر قانچە قېتىم چايقىۋەتكەندىن كېيىن قوشۇقتىكى سۇ يۇقىنى قولتۇقىغا سۈرتۈپ ئاندىن ئاشنى ئىچىشكە باشلىدى.

ئۇ مۇشۇ مەھەللىدىكى يالغۇز جان مومای بولۇپ، بىر قانچە قېتىم ئۆيلەنسىمۇ قولىدا خوتۇن تۇرمىغان بىر ئۆگەي ئوغلىدىن باشقا قىز بالىسى بولمىغانلىقتىن، ئىككى يېنىدىكى قوشنا- ھەقەمسايىلار ئاش- تاماق ئەتسە مومايغا تاماق سۇنۇپ بېرىپ هالىدىن خەۋەر ئالاتتى. مومايمۇ ئۆزى يېمەي يىغقان جىگدە- قاق، خورما، ئېرىنمەي ئولتۇرۇپ بىر تال- بىر تالدىن يىغقان مېغىز، تاتلىق- تۇرۇملىرىنى قوشنىلارنىڭ بالىلە- رىغا بېرىپ ئامراقلىق قىلاتتى. بۇ ئەتراپتىكى كىچىك بالىلارنىڭ

ئەدەبىيات گۈلزارى

ھەممىسى مومايغا ئامراق ئىدى. چوڭلارنىڭ ھەممىسى مومانىنى «ئانىكا، موما» دەپ ھۆرمەتلەپ، باللاردىن تاماق چىقارتىپ، «موما دەڭلار» دەپ ئۆگىتىپ كەلگىنى ئۈچۈنمىكىن، ھەممە باللار مومانىنى ئالاھىدە چوڭ بىلىشەتتى. مومانىنى كۆرسە ئويـ ناۋاتقان يېرىدىن يۈگۈرۈپ قوپۇشۇپ:

ــ موما!ــ دەپ توۋلاپ قويـاتتى. مومايمۇ مەستلىكى كېلىپ:

ــ ئوۋ،ــ دەپ كۈلۈپ قويسا باللار خۇش بولۇپ قىنـ قىنغا پاتماي قالاتتى. ئادەتتە مومانىڭ سىرتى كىرلىشپ پارقـ راپ كەتكەن يانچۇقىدىن تاتلىق ـ تۇرۇم ئۈزۈلمەيتتى. يولدا كېچىك باللار ئۇچراپ قالسا يانچۇقىغا قول سالسىلا بۇ ياڭـ چۇقتىن خۇددى چۆچەكلەردىكى سېھىرلىك خالتىدەك ھەرقاـ چان بىر نەرسە چىققىنى چىققاندى.

مومای يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ ئاشنى ئىچىپ بولدى. قىزىق چۆچۈرە ئۇنىڭ ماڭلاي ـ چېكسىنى پۈرركىدە تەرلەتكەندى. مومای چىننىڭ ئىچىنى كۆرسەتكۈچ بارمىقى بىلەن قىرىپ بـارـ مقىنى پاك ـ پاكىز يالۇەتكەندىن كېيىن چىننى قويۇپ ئالقانـ لىرىنى كۆتۈرۈپ ئۈزاقتىن ئۈزاق پىچىرلاپ دۇئـا قـىلدى. ئاندىن ئورنىدىن تۇرۇپ چىننى يۇيـۇۋېتىش ئۈچۈن دوڭقاقـ لاپ مېڭىپ بېرىپ ئىشىرىقنى قولىغا ئالدى، ئىشىرىقتا سۇ قـالمىغاـ نىدى. مومای ئاستاغىنە مېڭىپ دەرۋازىدىن چىقتى. ئىشىك ئالـ دىدا توختاپ ئۆستەڭ بـويىدىكى ۋاراڭ ـ چۇرۇڭقا قـۇلاق سالدى. ئۇنىڭ كۆزى قىرىپ يىراقتىكى باللارنى تونۇيالمىغان بىلەن قۇلىقى بەك سەزگۈر ئىدى. شۇڭا سەللا دىققەت قىلسا باـ لىلارنىڭ ئاۋازىدىن كىملىكىنى بىلۋالالايتتى.

مومای ھەدەپ ۋارقىراپ باـلىلارنىڭ ئـويۇنىغا قوماندانـ لىق قىلۋاتقان بىر بالىنى چاقىردى.

ــ رۇستەم، ھاي رۇستەم...

ھېلىقى بـالا قـىپيالىڭاچ پېتى تـېزلا يـۈگۈرۈپ كـەلدى. مومای ئۇنىڭ سۇ تامچىلاپ تۇرغان دۇمبـىسىنى مېھرى بـىلەن سىلاپ تۇرۇپ:

ــ كۇننىڭ كەچلەپ كەتكىنىنى بىلمەمسەن؟ قارا بەزگەك تەگكەندەك تىترەپ كەتكىنىڭنى، بولدى قىلىڭلار ئـەمدى، ئـاـ ناڭلار ئەنسىرەپ يولۇڭلارغا قاراپ كەتتىغۇ بۇ چـاغقىچە...ــ دېدى.

ــ مـوما، ئـۈزۈمنى ئىشلەپ بېرەمدىم؟ــ دېدى بالا ھوشيارلىق چىقىپ تۇرغان كۆزلىرىنى مومانىڭ قولىدىكى ئۈزۈمگە تىكىپ.

ــ ماقۇل ئالتۇن بـالام، ئـاندىن كـېيىن تـېز ئۆيۈڭلارغا قايتىڭلار.

ــ يـېس!ــ دېدى بـالا كـىنولاردىكى ئـاۋازنى دوراپ، ئـاندىن ئـويناقشىغانچە ئـۆستەڭگە قـاراپ يـۈگۈرۈپ بـاللارغا بۇيرۇق چۈشۈردى.

ــ ھەممىڭلار چىقىڭلار! تېز! مومامغا سۇ ئالىمەن. ھـەي ئەيسا پاقپاق، چىقە مايناقتا سۇنى بۇلغىماي...

رۇستەمنىڭ بىرلا بۇيرۇقى بىلەن باللار قـاشقا يـامىشىـ تى. رۇستەم سۇنىڭ ئېقىنىنى بىردەم كـۆزىتىپ تـۇرۇۋۇەتكەندىن كېيىن ئاندىن ئۈزۈمنى لىپمۇلىق سۇ تولدۇرۇپ مومانىڭ ئالدـ غا كەلدى.

ــ رەھمەت ئالتۇن بالام، خۇدايىم تـىلىگىنىڭنى بـەرسۇن ئىلاھىم. ئەمدى ئويىنىماي كىرىپ كېتىڭلار ـ ھە؟

ــ بىز كۈپلىرىنى توشقۇزۇۋېتەيلى موما، ئـەيسا پـاقپاق، بادىرا ئەكىلە...

باللارنىڭ ئارىسىدىكى سېرىق چـاچ بـالا قـەيەردىندۇر بىر تال پۇتاقلىق ياغاچنى كۆتۈرۈپ كەلدى. باللار بىر ـ بىرـ ىدىن تالىشىپ دېگۈدەك چېلەكنىڭ بېغىنى بـادىرىغا ئـۆتكۈزۈپ سۇ توشۇشقا باشلىدى.

مومای ھويلىنىڭ سۇپىسىغا سېلىنغان جايىنامازغا يۈكـۈنگـ نىچە شام نامىزىنى ئوقۇشقا باشلىدى. نامـاز ئوقۇغاندا سېلىۋالـ ىدىغان ئاق ياغلىقى ئۇنىڭ ئايەت ئوقۇغاندىكى يېنىك تـەۋرىنـ شىگە جور بولۇپ يەلپۇنەتتى. جايىنامازغا يېيىلغان كۆڭلىكىنىڭ ئېـ تىكى ئاستىدىن يېرىلغان گۆشسىز تاپانلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

مومای ئارقىسىدىن بىر نېمىنىڭ تـاراقلىغان ئـاۋازىنى ئـ شتكەندەك بولۇپ دىققىتى چېچىلدىيۇ، زېھنـىنى نـامازغا قـايتا يىغدى. نامـاز تۈگەپ دۇرۇت ـ سانالاردىن تارتىپ ئـەستايىدىل ئوقۇۋالغاندىن كېيىن ئاندىن دۇئاغا قول كۆتۈردى.

مومای دۇئاسىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ جايىنامازدىن چۈشكەنـ ىدىن كېيىن ھويلىنىڭ بىر چېتىدە پىلدىرلاپ كـۆرۈنگەن قـىزىل چېكىتنى كۆرۈپ ئالدىراپ سۇپىدىن چۈشتى.

ــ ئالىمۇ سەن بالام؟ كەلدىڭمۇ؟

ــ ئاش ئەتمىدىڭمۇ؟ــ سورىدى ئوغلى جاۋاب ئورنـ غا قوپال تەلەپپۇزدا.

ــ بـايام قـوشنىلار تـاماق چـىقارتىپتىكەن بـالام، سـەن ئىككى كۈندىن بېرى ئۆيگە كەلمىگەندىن كېيىن يالغۇز جېنىمغا

تاماق قىلالمىدىم.

ــ مېنى ئۆلدى دېگەنمىدىڭ؟!ــ ھۆرپەيدى ئوغۇل قولىدىكى تاماكا قالدۇقىنى نېرى چۆرىگىنىچە.

ــ زاۋالدا ئۇنداق سەت گەپ قىلمايدىغان بالام، يامان بولىدۇ. بىر دەم ئولتۇرۇپ تۇرساڭ مانا ھازىرلا تاماق ئېتەي.

مومای ئۆزىگە- ئۆزى گەپ قىلىپ گىدىكشىغانچە دوڭ- ئاقلاپ يۇرۇپ بىر يەرلەردىن ئوتۇن سىيىلاشتۇرۇپ ئوچاققا ئوت ياقتى. قازاننى ئېسىپ بايىقى ئۇرۇقتىكى سۇنى قازانغا قۇيدى. ئاندىن تامدىكى قوزۇقتا ئېسىپ قويۇلغان ئاشتاختىنى ئېلىپ سۇپىرا ئۈستىگە قويدى، بۇرۇنلا يۇغۇرۇپ سولياۋ خالىتىغا يۆگەپ قويغان تەييار خېمىرنى ئاشتاختىغا قويۇپ جانسىز قوللىرى بىلەن ئەيلەپ يېيىشقا باشلىدى. ئۇزاق يىل ئىشلىتىپ قەدىناس بولۇپ كەتكەن نوغۇچى بۇگۈن خۇددى مومانىنى تۇمۇغاندەك ئۇنلۇك ئەركىگە باقماي تاراقشىيتتى. خېمىرنى قانچە باسقانسىرى مومانىڭ ئورۇققىنە ئاجىز پۇتلىرى خۇددى پاكار سۇپىغىمۇ يەتمەيۋاتقاندەك ئارقىغا داجىپ مومانىنى سەندىرەكلىتەتتى. ھەرىكەتلىرى قولاشماي، خۇددى يېڭىدىن ئايىغى چىققان كىچىك بالىدەك مىدىرلايتتى.

مومای كەتمەن بىلەن يەر تومارغاندىنمۇ بەتتەر جەبىر- جاپا بىلەن ئاخىر بىر قازان ئاشنى پىشۇرۇپ ئوتنى توختاتقاندىن كېيىن سۇپىدا يانفونىنى ئويناپ ئولتۇرغان ئوغلىغا ئىلتىجا قىلدى.

ــ ئالىم، قازاننى چۈشۈرۈپ بەرسەڭ بوپتىكەن بالام.

ــ پادىشاھنىڭ ئېتىنى مىندۈرىدىغان غالچىسى ئايرىم، ئاتنى سۈغىرىدىغان غالچىسى ئايرىم بولارمىش دېگەن راستمۇ نېمە؟ ئىككى تاۋاق ئاشقۇ ناھايىتى ئۇ؟

ئوغۇل كوتۇلدىغىنچە قازاننى ئوچاقتىن ئېلىپ تۈۋلىككە دوققىدە قويدى. مومای ئوغلىنىڭ قىلىقلىرىغا كۆنۈك بولغاچقا بۇنىڭدىن ئانچە ئاغرىنىپ كەتمىدى. ئەكسىچە ئۇنى ئەركىلەتكەندەك قىلىپ:

ــ قېرىغاندا ئادەم شۇنداق بولۇپ قالىدىكەن بالام. مەن سېنى ھەر ۋاق نامىزىمدا ئۆمرى ئۇزاق بولسۇن، كۆچ- قۇۋۋىتىدىن كەتمىسۇن دەپ دۇئا قىلىمەن ....ــ دېدى.

ــ تاينىلىق، ماشىنىنىڭ تېگىدە قېلىپ ئۆلسۇن دەپ قارىغاۋاتقانسەن!!

مومانىڭ يۇرىكى پىچاق بىلەن تىلغاندەك ئېچىشىپ كەتتى!

ــ ھاي بالام، نەدىمۇ ئانىسى بالىسىنى قارغايدۇ؟ ئۇنداق گەپ قىلمايدىغان، يامان بولىدۇ!

مومای ئالمىنىڭ كېيىنكى گېپىدىن قاتتىق كۆڭلى ئاغرىپ غەققىدە بولۇپ قالدى، رەھىمەتلىك ئېرىنىڭ قولىدىن توي كۈنى ئاخشام تۈنجى قېتىم قولىغا ئېلىپ ئەركىلەتكەندىن باشلاپ، تا مۇشۇ كۈنگىچە بىرەر قېتىممۇ ئۆزىنىڭ ئۆگەي ئانىلىقىنى بىلدۈرۈپ قالمىغان كىچىككىنە سۆز- ھەرىكەتلەرنىڭ بولۇپ قېلىشىدىن ئۆزىنى ئايىپ ئاۋايلاپ كېلىۋاتقان مومای، ھەتتا ئالىمىنىڭ ئۆگەي ئوغلى ئىكەنلىكىنىمۇ ئونتۇپ قالغان ئىدىكى، ئۇنى جېنىدىنمۇ ئەزىز كۆرەتتى. تاپقىنىنى ساقلاپ ئۇنىڭغا يېگۈزەتتى، كىيگۈزەتتى. شۇنداقتىمۇ ئوغلىنىڭ پات- پات يادىغا سېلىپ قويۇشى بىلەن ئۆزىنىڭ ئۆگەي ئانا ئىكەنلىكىنى قايتا ھېس قىلىپ يۇرىكى پۈچۈلناتتى. يالپىشلا رەھىمەتلىك بولۇپ كەتكەن ئېرىنىڭ ۋاپاتىغا چىدىمىغان ئانا پۇتۇن سۆيگۈ- مېھرىنى ئېرىدىن يالداما بولۇپ قالغان مۇشۇ ئۆگەي ئوغۇلنى ياخشى تەربىيەلەشكە سەرپ قىلىش ئارقىلىق ئىپادىلىمەكچى بولغاندەك، نېمە تاپسا ئوغۇلغا بېرىپ ئۆزىنىڭ ئۆگەي ئانىلىقىنى چاندۇرماي كەلدى. تالا- تۈزدىمۇ خەقلەر ئۇنىڭ بۇ مېھرى- ۋانلىقىدىن سۆيۈنۈشۈپ «ئالمىنىڭ ئۆز ئانىسى ئۆلۈپ كەتكەن بولسىمۇ، خۇدا قارىغۇنى ھاسسىدىن ئايرىمىغاندەك ئۇنىڭغا پەرىشتىدەك ياخشى ئاندىن بىرنى ئاتا قىلدى...» دەپ تەرىپلىشەتتى. ئېرى قاتتىق ئاغرىپ يورۇق دۇنيادىن ۋاقىتسىز كۆز يۇمغاندىن كېيىن، ئانا خەقلەر تەرىپلەشكەندىن ئارتۇق چوڭقۇر مېھرى- سۆيگۈسىنى ئېرىدىن تەۋەررۈك قالغان بۇ بالىسىغا بېغىشلاپ، «ئاتا مېھرىگە قانالمىدى» دەپ ھەر ۋاقىت ئوغلىنىڭ كۆزىگە قاراپ چوڭ قىلدى.

ھەددىدىن زىيادە كۆزىگە قارىغانلىقتىنمۇ، بالا ناھايىتى ئەركە چوڭ بولغاندى. ئەركىلىكى مەيلىغۇ، ئەمما چوڭ بولۇپ- پالا باشقىلاردىن ئانىسىنىڭ ئۆز ئانىسى ئەمەسلىكىنى بىلىپ خۇي چىقىرىۋالدى. ھە دېسە تېگى بار گەپ- سۆزلەر بىلەن ئۆزىنىڭ ئۆگەي بالا ئىكەنلىكىنى، ئانىسىنىڭ ئۆگەي ئانا ئىكەنلىكىنى دائىتمىلاپ دەككىسىنى بەرسىمۇ، ئانا بۇنىڭدىن قاتتىق ئازابلانسىمۇ ئوغلىنىڭ كۆڭلىنى ئاياپ جىم بولۇۋالاتتى. ئوغلىنىڭ كۆڭلى خۇش بولىدىغانلا ئىش بولسا، ياخشى كۆرۈشۈپ ئەر- خوتۇن بولۇپ ھەر ۋاقىت تېخى بىر- بىرسىنىڭ سۆيگۈ- ۋىسالىغا قانغۇدەك بولۇشماستىنلا ياش كەتكەن رەھمەتلىك ئېرىنىڭ روھى خاتىرجەم بولىدىغانلا ئىش بولسا، ئوغلى نېمە قىل

دېسه شۇنى قىلىشقا رازى ئىدى، شۇڭا بىر ئۆمۈر ئېرىنىڭ رو-
ھىغا سادىق بولۇپ، ئۆگەي ئانا بولسىمۇ ئۆز ئانىدەك بولۇپ،
ئەرگىمۇ تەگمەي بالام- بالام دەپ ئالتۇندەك چوكانلىق دەۋ-
رىنى قېرىتىپ ئۆتۈپ، مۇشۇ ياشقا كەلگەندىمۇ، يەنە تېخى بايە-
قىدەك زەھەردىن ئاچچىق گەپلەرنى ئاڭلاپ كېلىۋاتىدۇ...

— بالام، نەچچە كۈندىن بېرى نەگە باردىڭ؟ — سورە-
دى موماي ئوغلى ئېشىنى ئىچىپ بىكار بولغاندىن كېيىن.

— ساقچىنىڭ سورىقىدىن تېخى بايىلا قۇتۇلۇپ كەلسەم
يەنە نېمە كوت- كوت!

— يەنە ئەرزەنگە كىرىپ قالدىڭما بالام؟

موماينىڭ يۈرىكى ئېغىپ كەتتى. ئوغلى پات- پاتلا تەڭ-
تۇشلىرى بىلەن جېدەللىشىپ قېلىپ ئەرزەنگە كىرىپ قالسا مانا
مۇشۇنداق زەھەر- نەشتەر بولۇپ كېتەتتى. ئۆيدىن چىقىپ
كېتىپ بىر- ئىككى كۈن كەلمەيلا قالسا موماينىڭ يۈرىكى سۇ،
يەنە بىرسى بىلەن بىر نېمە دېيىشىپ ئەرزەنگە كىرىپ قالغانمە-
دۇ دەپ.

— ھە!— دېدى ئالىم قوپال ئاھاڭدا.

— ۋاي بالام، يەنە كىم بىلەن بىر نېمە دېيىشىپ قالدىڭ؟
ئاداشلىرىڭ بىلەن چىقىشىپ ئۆتسەڭ بولمامدۇ.

— سەن بولساڭمۇ دېمىگىنە! يېتىم دەپ بوزەك قىلسا
بولامتى ئەمسە!

— كىم شۇ بوزەك قىلغان؟

— ئىسمائىل خۇنەنجى.

— ئىسمائىل خۇنەنجى دېگىنىڭ ئېتىدىن كەچكىچە بىر
خورازنى قولتۇقىغا قىستۇرۇۋېلىپ ھېلى ئۇ مەھەللىدە، ھېلى بۇ
مەھەللىدە قىمار ئويناپ يۈرىدىغان ھېچىقى قىمارۋاز بالا
شۇدۇ؟

— ھە،— قوپاللا جاۋاب بەردى ئوغلى.

— ئۇ خوراز سوقۇشتۇرىدىغان قىمارۋازلارنىڭ قېشىدا
ساقا نېمە بار بالام؟ سەن ئۇ بالىغا ئوخشمايسەن. سەن دېگەن
ياخشى ئەرنىڭ تۇيىقى. ئۇنداق قىمار سورۇنلىرىغا بارمىغىن
مەن خۇش بولاي! نامىزىمدا دۇئا قىلاي جېنىم بالام...

— كىم دەيدۇ قىمار سورۇنى دەپ؟— چەكچەيدى ئالىم.

— ئەمسە خەق بىلەن نېمىشقا سوقۇشتۇڭ؟

— ئىسمائىل خۇنەنجى توخۇسى قاچقىلى تۇرغاندا ياش-
لايمىز دەپ قولىغا ئېلىۋالدى. توخۇيۇڭ قاچقىلىۋاتىدۇ دېسەم
ئۇنماي چىدىماسلىق قىلدى.

— جېنىم بالام...!— ئاۋازلىرى تىترەپ كەتتى موماي-
نىڭ،— قىمار ئويناپمىدىم دەيسەن، مانا ئويناپسەنغۇ؟ ئېيتە
قايسى قىمار سورۇنىدا ئويناپسەنغۇ؟!

— مەن قىمار ئويناپمىدىم دېدىمغۇ؟! ئۇ دېگەن قىمار
سورۇنى ئەمەس.

— توخۇ سوقۇشتۇرىدىغان جاي قىمار سورۇنى بولماي
نەكەن؟

— ئۇ دېگەن تىۋى، قانۇنلۇق جاي.

موماي ھەيران بولدى.

— تىۋى؟ ئۇ قانداق جاي؟ توخۇ سوقۇشتۇرۇپ قىمار
ئويناپسا ھۆكۈمەتنىڭ كارى يوق جايما؟

— ئۇ دېگەن مەخسۇس تەنتەربىيە سورۇنى.

— نېمە سورۇنى بولسا بولسۇن ئالتۇن بالام، جېدەل-
ماجىرا، قىمارۋازلار بار جاي زادى ياخشى يەر ئەمەس! سەن
ئۇنداق يەرگە بارما، يامان ئادەملەر بىلەن ئارىلىشىپ قالە-
سەن، يامان ئاتاقىغا قالسەن؛ كىيىمنىڭ قارىسىنى يۇيۇپ چىقار-
غىلى بولغان بىلەن ئادەمنىڭ قارىسىنى يۇيۇپ چىقارغىلى بول-
مايدۇ. سەن دېگەن ئېسىل ئادەملەرنىڭ پەرزەنتىسەن. ئۇنداق
جايلاردا يۈرۈپ يامان ئاتاقىغا قالساڭ كېيىنلىكىگە ياخشى بول-
مايدۇ جېنىم بالام، مۇشۇنداق ئويۇن قېپىلقىدىنمۇ ئۇچ قېتىم
خوتۇن ئېلىپ بىرسىمۇ ئۆيده تۇرماي كېتىپ قالدى؛ ئوغۇل با-
لىغا بۇندىق سەرسانلىق ياراشمايدۇ. ئەمدى ئاستا ئۆزۈڭنى
توختىتىپ بىر ئۆينى بېشىڭغا كىيىدىغان ۋاقتىڭ كەلگەن جېنىم
ئالتۇن بالام. يا قېرىغاندا ئارقاڭدىن ئەگىشىپلا يۈرۈشكە ماغ-
دۇرۇم يەتمەيدىكەن مېنىڭ، رەھمەتلىك دادالا بولسىغۇ...

موماي يىغلامسىراپ تۇرۇپ بىر مۇنچە نەسىھەت قىلدى.
يەنە نەچچىلىك قىلماقچىكەنتالا، ئەمما ئالىمنىڭ زەردىلىك گەپ-
لىرى ئۇنىڭ گېپىنىڭ بېلىگە تەپتى.

— بولدى، غوتۇڭشىمىيە ئاچچىقىم كېلىۋاتقاندا...

موماي شۇك بولۇپ قالدى، ئالىم موماينىڭ شۇكلەپ قال-
غىنىنى كۆرۈپ پەسكويغا چۈشتى.

— پۇل بارمۇ؟

— ئازراق بار بالام، قانداق قىلسەن؟

— پۇل دېگەننى قانداق قىلىدۇ؟— ياندۇرۇپ ھۆرپەي-
دى ئوغۇل.

— يەنە بايىقى توخۇ سوقۇشتۇرغانلارنىڭ يېنىغا بارمىغىن
بالام...

ــ ۋويجون! ... بولدى بەرمسەڭ بەرمە!...

ئالىم قېيداپ ئورنىدىن تۇرۇۋېدى، موماي ئىنتىك ئۇنلۈك قولىغا ئېسىلدى.

ــ نەگە بارىسەن قېيداپ؟ ئۇنچىلىكمۇ نەسىھەت قىلمايمەنمۇ جېنىم بالام؟

ــ بەرگۈلۈك كەلمىسلا شۇنداق كوتۇلدايسەنغۇ دائىم.

ــ ئوبدان بالام، ماقۇل كوتۇلدىمايمۇ، مانا ئالغىن، ئەمما يامان ئىشلارغا ئىشلەتمە بالام، ھەر بىر قىلغان ئىشىمىزنىڭ ھېسابىنى بېرىدىغان جاھان بۇ...

ــ ھە.

ئالىم موماي بەرگەن پۇللارنى ئېلىپ تالاغا ماڭدى، موماي جىددىيلىشىپ ئۇنلۈك ئارقىسىدىن يۈگۈرگەندەك ئەگەشىتى.

ــ بۇنچە كەچتە يەنە نەگە بارىسەن بالام؟

ــ تاماكا ئېلىپلا كىرىمەن، نېمانداق ئەگىشىۋالسەن؟ ئىشكنى تاقمايمۇ تۇر ھە!

ــ ماقۇل، چاپسانراق كىرەرسەن بالام، ئەنسىرەپ قالمىدىكەنمەن.

ئالىم تالاغا چىقىپ كەتتى، موماي ئىشكنىڭ يېنىغا ئېسىلغانچە ئوغلىنىڭ كەينىدىن تال-تال بولۇپ قاراپ، مىڭ يېرىدىن ئېقىپ ئۆكسۈپ تۇرۇپ كەتتى.

ئىشكنى تاقمايلا ئوغلىنىڭ كىرىشىنى ساقلاپ ئولتۇرغان موماي خىيالغا پاتتى. باشقا بالىلارنىڭ ئالدىدا «ئۆگەي ئانىنىڭ بالىسى» دېيىلىپ دىلى سۇنۇپ قالمىسۇن، يەرگە قاراپ بويۇن قىسىپ قالمىسۇن، دەپ يۈرۈپ مۇشۇنداق ئۆگۈنىپ قالغان ئوغلى. بولمىسا ئۇنىڭ ئاتىسى ئۇنداق ناچار كىشى ئەمەستى. قىلغان ھەر بىر گېپى تاش باسىدىغان، ئورۇنسىز-مەۋقەسىز گەپ قىلمايدىغان ئېسىل كىشى ئىدى. كەتمەن چېپىشىدىن تارتىپ ئورما ئورۇشقىچە شۇنداق توختالغۇسى بار، راۋۇرۇس ئادەم بولۇپ ھەر بىر كەتمەننى ئورۇنلۇق شىلتىيدىغان، خاماندا ئىشلىسىمۇ ئارىنى بىر تاۋاق ئاش ئىچىم ۋاقىت ئىشلەتمىسە زېرىكمەستىن دەرھال قېلىپقا سېلىپ ئېگىز ئېلىپ قويىدىغان، يىراق جايلارغا ھاشارغا بېرىپ قالسا ھەممە ئادەم بىرەر تاغار بۇغداي سېتىپ پۇل تەييارلىۋېلىپ خۇددى بازارغا ماڭغاندەك ھەيۋە-سۇرەن بىلەن ماڭسا، ئۇ پەقەت يوغان خۇرجۇنغا نانىنى يېتەرلىك ئېلىۋېلىپلا كېتىۋېرەتتى. بىر ئاينىڭ ئالدىدا يېنىدا 100 يۈەن پۇل بولسا، بىر ئايدىن كېيىن قارىسا شۇ پۇل يەنە شۇ پېتى يېنىدا بار بولۇپ چىقاتتى. باشقا تەكشۈشلىرىدەك نەگەرگە سورۇن قوغلىشىپ تاماشا قىلدىغان ئادەتلەردىن يىراق ئىدى. ئېتىز ئىشلىرىدىن بوشانسىلا ئانىسىدىن كىچىك يېتىم قالغان بالىسىنى ئەركىلىتىپ ئايالىنىڭ يېنىدىن بىر قەدەم نېرى كەتمەيتتى. بايقۇش ئۆزىنىڭ ياش ئۆلۈپ كېتىدىغانلىقىنى يۈرىكى تۇيغانمىكىن، بىر قېتىم ھېيت كەلگەندە ئايالى:

ــ مەن سىلىگە خوتۇن بولۇپ تۇزۇكرەك كىيىنگەنلىكىمنى كۆرۈپ باقمىدىم. خەقلەر مېنى ئېرىگە بىر نەرسە تۇتقۇزۇمايدىغان ھازاۋۇل ئايال ئوخشايدۇ، دەپ قالمىسۇن؛ بازارغا بېرىپ تۇزۇككىنە ھېيتلىق كىيىم ئېلىپ كىيىپ كەلسىلە، ــ دېسە، ئۇ ئۇنىماي:

ــ پۇل دېگەن تېخى لازىم بولىدۇ، چىرايلىق كىيىنىۋالغان ئادەم ئاغرىپ قالمامدىكەن؟ ئاغرىپ قالغاندا پۇل يوق، دەپ سارغىيىپ يۈرسە تېخىمۇ يامان بولىدۇ، سەن كىي، مەن مۇشۇنداق يۈرۈۋېرىمەن. ئەر كىشىنى بىر كىم مازاق قىلمايدۇ، دەپ تۇرۇۋالغان. ئايالى ئۇنىمىغىنىغا ئۇنىماي زورلاپ يۈرۈپ بازارغا يولغا سالغاندا ئۇ يەنىلا ئۆزىگە بىر نەرسە ئالماي بالىلەن ئايالىغىلا كىيىم-كېچەك ئېلىپ يېنىپ كەلگەندى. ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەي ئاغرىپ قېلىپ ئۆلۈپ كەتكەندى.

موماي ئېغىر ئۇھ تارتتى. ئۇ ئېرىنى ئەسلەپ قالغاندا شۇنداق تاتلىق ھېسلارغا چۆمەتتىكى، خۇددى ياش چېغىدەكلا تۇرۇپلا ئۆزىگە ئۆزى كۈلۈپ قويياتتى. ھەرپەسل ئالماشقاندا چاغدا، ھېيت-ئايەم كەلگەندە ئۇ ئېرىنىڭ كىيىم-كېچەكلىرىنى بىر-بىردىن رەتلەپ چىقاتتى ۋە پاك-پاكىز يۇيۇپ قۇرۇتاتتى. ئېرى ئىشلەتكەن كەتمەن، ئارا-گۈرجەكلەرنى پاكىز ساقلايتتى، ھەتتا ئېرى كىيگەن ئۆتۈكلەرنىمۇ پات-پات مايلاپ پارقىرىتىۋېتەتتى. بىر قېتىم ئوغلىغا:

ــ بالام، ماۋۇ ئاتاڭدىن قالغان تەۋەررۈك چاپان ئىدى. كىيىپ باقمىنا، يارىشامدىكىن؟ ــ دېدى، ئوغلى چىرايىنى پۈرۈشتۈرۈپ:

ــ ھازىر بۇنداق چاپاننى كىم كىيىدۇ! بولدى كىيمەيمەن! ــ دەپ ئۇچسىغا يېقىن ئەكىلىپمۇ قويمىدى.

ئۆگەي بولسىمۇ رەھىمەتلىك ئېرىنىڭ سېمىاسىنى ئەسلىتىدىغان ئوغلىنىڭ چىرايىغا قاراپ مومانىڭ كۆڭلى يېرىم بولىدۇ، بۇنداق چاغلاردا ئۇ ئوغلىنىڭ ئاتىسىدىن قالغان تەۋەررۈك كىيىمىلەرنى كىيىپ ئاتىسىنىڭ روھىنى خۇشال قىلىشنى تولىمۇ ئارزۇ قىلىدۇ. تالاغا كىيىپ چىقىپ ئاتىسىغا تېرىسىنى قاپلاپ

قويغاندەك ئوخشايدىغان چىرايى بىلەن ئەل- جامائەتنىڭ كۆ- زىگە بىر كۆرۈنۈشنى ئارزۇ قىلىدۇ. مومای: «ئاتا ئوغلى» دېگەن شۇدە! ئاتىسىنىڭ ئىزنى ئۆچۈرمەي چىرىغنى يورۇ- تۇپ يۈرسە نېمىدېگەن ياخشى. ئاتىسىنىڭ روھى بولسمۇ ئارام تېپىپ قالىدۇ...

ئەمما بالىنىڭ خيالى نەدىكىن؟ مومايىنىڭ كۆڭلىدىكىنى چۈشىنىش ئۈياقتا تۇرسۇن، ھە دېسە مومايغا قىرىچە- يېنىچە تېگىپ كۆڭلىگە ئازار بەرگەن.

مومای خېلىغىچە ئۇلۇغ- كىچىك تىنىپ ئوغلىنى ساقلى- دى. ئارىلىقتا تالاغا نەچچە قېتىم چىقىپ كىردى، ئوغلى قايتىپ كىرمىدى. مومايىنىڭ ئۈيقۇسى قاچقان، قېرىغاندا ئۈيقۇ ئازلاپ سەزگۈر بولۇپ كېتەمدۇ قانداق، مومای بىر نەرسە كىچىككىنە تىرىقشىپ قالدىمۇ بولدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ئويغانغانچە تاڭنى ئاتقۇزۇۋېتىدۇكى، قايتا كۆز ئىلىندۇرۇپ قالمايدۇ. ئوغلىنىڭ دەككە- دۈككىسىدە بۇگۈنمۇ ئەسلا ئۈيقۇ كېلىدىغاندەك ئەمەس. يەنە يانپاشلاپ، بىرەر ئاۋاز چىقىپ قالغۇدەك بولسا قايتا تۇرۇپ كېتىپ دېگەندەك تولا مىدىرلاپ يۈرۈپ تۇنىڭ قايسى چاغ بولۇپ كەتكەنلىكىنمۇ سەزمىدى. بۇگۈن مومای قوشنىلاردىن ئاياغ مەھەللىدىكى بىرەيلەنىڭ قىزى توغرۇلۇق گەپ ئاڭلىدى. ئۇ بەكمۇ ياۋاش، ئاق كۆڭۈل، ئىشچان چوڭ بولغانكەن. ئېرى يېقىندىلا بىر قاتناش ۋەقەسىدە قازا قىلىپ كېتىپتۇ. شۇ چوكاننى مومايىنىڭ ئوغلىغا سايە قىلىشتى قوشنىلار. مومايمۇ ئۇ چوكاننى بۇرۇن كۆرگەن. شۇنداق چىرايلىق، خۇش پېچىم، قارا توغرا، قولى ئەپلىك، مۇڭدىشاقاق، ئاددىي- سادda، ئوڭلۇق چوكان ئىكەنلىكىگە مەستلىكى كېلىپ بالدۇر- راق شۇنى ئوغلىغا ئېلىپ بەرمىگەنلىكىدىن ئۆكۈنۈپ قالغان. ئەمما ئۇ چاغدا ئوغلى دەل ئىككىنچى خوتۇننىڭ ئالغان چاغ ئىدى. مانا، ئەمدىلىكتە ئوغلى ئۈچىنچى خوتۇننىمۇ قويۇپ بېرىپ لاغايلاپ يۈرىدۇ. مومای بولسا ئوغلىنىڭ بىرلا خوتۇن بىلەن ئورنى ئىسسىپ قېلىشنى تىلەپ قىلمىغنى قالمىغان. ئەمما ئوغلى بىرنى جېدەلخور دېسە، بىرنى مېنى باشقۇرۇپ كۆزۈمە- گە كىرىۋالدى دەپ يۈرۈپ ھەممىگە خۇي- لەقەم قويۇپ ئەمە- دىلىكتە بويتاقلىقنىڭ كوچىسىدا ئۇيناپ يۈرىيدۇ. مانا بۇ قېتىم ئاشۇ چوكاننى كېلىن قىلىپ ئەكىرىۋالسا مومايىنىڭ پۈتكۈل غېمى تۈگەيتتى. دەردەمنىڭ ھەسرىتىنى دەردەمن بىلەر دەپ، ياپيا- شلا تۇل قالغان چوكانغا ئىچى ئاغرىغان مومای: «ئۇ چوكان ئوغلۇمنى يارىتارمۇ» دەپ تولا ئويلاپ غەم قىلىپ باشلىرى ئۇماچ بولۇپمۇ كەتتى. ئوغلى كەلسە بۇ ئىش توغرىلىق يا- خشى- راق بىر سۆزلىشىپ ئوغلىغا نەسىھەت قىلىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ ئۇخلىماي ئۆرە ئولتۇردى.

ئاخىر تۇن تېڭىدىن ئاشقان چاغدا ئوغلى غەرق مەست پېتى دەرۋازىنى پۈتى بىلەن تېپىپ ئاچقىنىچە كىرىپ كەلدى. شۇ تۇرقىدا ئۇ مومايىنىڭ ئۆيدە بارلىقىدىن خەۋىرى يوقتەك بىر ئېغىز گەپ قىلماستىن ئۆيىنىڭ ئۇدۇل كەلگەن يېرىگە ئۆزىنى تاشلىدى.

ــ ۋاي ئالتۇن بالام، قانداقمۇ يەردىن تېپىپ ئىچكەن- سەن بۇ نىجىسنى؟ قانداق ئادەملەر ئىچۈردى ساڭا؟ پۈف!!! شۇنداقمۇ قاتمىسق بولىدىكەن دېسە... داسقا قۇيۇپ بەرسە ئې- شەكمۇ ئىچمەيدۇ بۇ نىجىسنى ... ئېسىت... ئېسىت!...

مومای بىر مۇنچە كايىغانچە كېلىپ ئوغلىنى يۆلەشتۈرمەك- چى بولدى. ئەمما ئوغۇلنىڭ مەست گەۋدىسى تاشتەك ئېغىرلە- شىپ مومايىنىڭ ھېچبىر ھال- كۈچى يېتىدىغاندەك ئەمەس. مومای خېلى تىركەشكەن بولسمۇ ئامال قىلالماي ئاندىن خۇ- دىنى بىلمەي ياتقان ئوغۇلغا يېلىنىشقا باشلىدى.

ــ جېنىم بالام، ئالتۇن بالام. ئاۋۇ يەرگە تۆشەك راسلاپ قويدۇم، كىيىمىڭنى سېلىپ تۆشەككە كىرىپ ياتقىن، مۇنداق پوملىشىپ ياتساڭ ھاردۇقۇڭ چىقمايدۇ، بوله بالام، گەپ ئاڭلا...

ئوغۇل ئۇنىڭ گېپىگە قولاق سالغۇدەك ھالى يوق بارغاد- سېرى خېمىردەك بوشاپ ئۆزىنى تاشلۇەتتى، مومای بىر قولـ- نى ئوغلىنىڭ بوينىغا گىرە سالدۇرۇپ، يەنە بىر قولى بىلەن ئۇنى يۆلىمەكچى بولدى. ئەمما بۇ قېرىلىق جېنىغا پاتقان چاغدا كۈچى يېتىشى مۇمكىنمۇ، شۇڭا بىردەم تىركىشىپ بېقىپ ئاخىر ئېسەدەپ يىغلۇەتتى.

ــ جېنىم بالام، مېنى نېمىشقىمۇ قىينايدىغانسەن؟ قېرىغان جېنىمدا ماڭا بۇ نېمە تارتقۇلۇق؟!... ھۇۋۇۋۇ...

مومای يىغلىدى، يىغلىغاندىمۇ ئېسىنى يوقاتقاندەك بولۇپ ئېزىلىپ يىغلىدى. تۇماققا پاتقىدەك چېغىدىن پەپلەپ بېقىپ، سېرىق پوقىدىن ئايرىپ، ئۆزى تۇغمىسمۇ ئۆزى تۇغ- قاندەك كۆرۈپ، ھەتتا بالىنى دەپ قايتا ئەرگە تېگىشنىمۇ رەت قىلىپ سىكىدۇرگەن ئەجرىلىرىگە لايىق بالا بولۇپ چوڭايغان بولسا مومايىنىڭ بېشى كۆككە يەتمەسمىدى، رەھمەتلىك ئاتىسـ- نىڭ روھى خۇش بولۇپ كەتمەسمىدى!... ئەمما مومايىنىڭ ئوي- لىغىنى بولۇش ئۈياقتا تۇرسۇن، بالا ھازىر ھەپتىدىمۇ بىرەر

قېتىم ئۆينى تاپمايدىغان بولۇپ قالدى. قېرىغان مومای بالىغا ئەگىشىلا يۈرەلمىسۇنمۇ؟ گەپ قىلسا «ھۆل تامغا ئېشىڭ تەپ-كەندەك» گەپلەرنى قىلىپ زادىلا بوي بەرمەيدۇ. گەپ قىلمىسا بارغانسېرى تاپتىن چىقىپ موماينى خاپا قىلىدۇ. شۇ سەۋەبلىك ئۆزىنى خۇددى رەھىمەتلىك ئېرىنىڭ ئالدىدا گۇناھكار دەك ھېس قىلىپ بالا دەردىدە بىر قېرىلىق ئىككى بولۇپ مۇكچىيىپ پالا قالدى. موماينىڭ قولىدىن كېلىدىغىنى جايناماز دا ئولتۇرۇپ ئۇزاقتىن-ئۇزاق يىغلاپ دۇئا قىلىپ بالىسىغا ئىنسايىن-تەۋپىق تىلەشلا خالاس...

مومای ئۆمىلەپ يۈرۈپ ئوغلىنىڭ كىيىملىرىنى سالدۇر-دى، ئاندىن كۆچىنىڭ يېتىشچە ھەركەت قىلىپ قايتا يۆتكەپ سالغان تۆشەككە ئوغلىنىڭ كېلەڭسىز گەۋدىسىنى بىر ئامالار قىلىپ ياتقۇزغان بولدى. يالىڭاچ پۇتلىرىنى يوتقان ئىچىگە رۇسلاپ قويدى. جاۋغايلىرىدىكى قۇسۇق، شالىلارنى لۆڭگە بىلەن پاك-پاكىز تازىلاپ چىقتى. قالايمىقان بولۇپ پاخپىيىپ كەتكەن چاچلىرىنى ئورۇق، ئەمما مېھرىلىك بارماقلىرى بىلەن سىيلاپ رەتلەپ قويدى. ئاندىن قارا ئاغۇدا سەزگۈسىگە تاينىپ تېمىسقىلاپ يۈرۈپ مىڭبىر جاپادا تالادىن كىر دېسىنى تېپىپ كىرىپ ئوغلىنىڭ مەستچىلىكتە بۇلغىنىپ قارىغۇسىز بولۇپ كەتكەن كىيىملىرىنى يۇيۇشقا باشلىدى.

مومای كىچىك بالىنىڭكىدەك ئىنچىكە ئورۇق، جانسىز بە-لەكلىرى بىلەن ھەركەت قىلىپ خېلى جىق بىر ئىشلارنى قىلدى. ۋاقىتنىڭ قايسى چاغ بولغىنىنى بىلەلمەي دېرىزىدىن سىرتقا قارىۋېدى، قېرىلىق ئانىي تاپقان ئاجىز بىر جۈپ كۆزى ئۇيقۇسىزلىق قوشۇلۇپ تېخىمۇ بەك ياشاڭغىراپ ھېچ نەرسىنى پەرق ئەتكۈزمىدى. ئاندىن ئۇ كىچىككىنە بولسىمۇ كۆز يۇمۇ-ۋېلىش ئۈچۈن ئوغلىنىڭ يېنىغىلا ھارغان گەۋدىسىنى تاشلاپ يانپاشلىدى.

موماينىڭ كۆزلىرى چىڭقىلىپ تۇرسىمۇ ئۇيقۇغا ئىلىنەر ئەمەس. توساتتىن ئۇنىڭ كۆزىگە رەھىمەتلىك ئېرى كۆرۈنۈش-كە باشلىدى...

ئەنە، ئېرى ئۇنىڭغا قاپقىنى تۇرۇپ سۆزلەۋاتىدۇ:

— سەن بالىنى نېمىشقا يامان خۇيلۇق قىلىپ چوڭ قىلدىڭ؟ قارا ئۇنىڭ ئەپتىگە... ئېسىت ساڭا ئىشەنگەنلىرىم...

مومای خىيالىي تۇيغۇنىڭ تەسىرىنى راست دەپ قالغاز-دەك ئەندىكىپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى! ئېرى ھايات ۋاقتىدا ئۇنىڭغا غورا يېگەنچىلىك چىراي تۇرۇپ باققان ئەمەس. ۋەھا-لەنكى...

— ئۇ ئەتىدىن كەچكىچە خوراز سوقۇشتۇرۇپ يۈرسە شۇمۇ قىلىقمۇ؟ سەن تەربىيە قىلمايلا نېمە قىلسەن؟

مومای ھەيران قالدى، ئۇ بۇ ئىشلارنى قانداق بىلدىكىنە؟

مومای باشقىلاردىن ئوغلىغا مۇناسىۋەتلىك ھەرقانداق يامان سۆز-سۆپەتلەرنى ئاڭلىسا تۆت پۇتى ئۆرە بولاتتى. بىر كىم ئۇنىڭغا «ئوغۇللىرى سىلىگە ئۆگەي ئىكەن ھە؟» دېگەن بولسا شۇنچىلىك ئاچچىقى كېلەتتىكى، جان ئاچچىقىدا ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالمايلا قالاتتى. ئەگەر بىرسى ئۇنىڭغا: «ئو-غۇللىرى تاماكا چېكمەيدىكەن» دېگەن بولسا ئۇ ئوغلىنىڭ قەتئىي تاماكا چەكمەيدىغانلىقىنى بىر ھازا سۆزلەپ ئاقلاپ كېتەتتى. «ئوغۇللىرى بەكلا ئويۇن قېپى ئىكەن، ئانچە-مۇنچە سىلىگە قارامدۇ-يە؟ يالغۇز قانداقمۇ قىينالمايلا يۈرگەنلا...» دېگەن-دەك گەپلەرنى ئاڭلىسا موماينىڭ بىر يەرلىرىدىن جېنى چىقىپلا قالاتتى. «بۇ خەق ئىشىنى قىلسا بولمامدىغاندۇ؟ نېمە دەپ مېنىڭ ئوغلۇمنىڭ ئەسكى-بەلەنلىكى بىلەن قالمىدىغاندۇ؟!» دەپ جۇدۇنى ئۆرلەيتتى. ئاندىن مومای ئوغلىنىڭ كۆيۈمچان-ۋاپادارلىقىنى، ئۆزىگە ياخشى قارايدىغانلىقىنى، ئالدىنقى بىر كۈنى بازاردىن يۇمشاق پىشۇرۇلغان پاقلان گۆشى ئالغاچ كەل-گەنلىكىنى، دائىملا يۇمشاق، سىلىق توقۇلغان رەختلەردىن تاللاپ كۆڭلەك، تامباللارنى تىكتۇرۇپ بېرىدىغانلىقىنى سۆزلەپ ئوغلىنىڭ ئىنسابلىق بالا ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاشقا تىرى-شاتتى. قاچانلاردىدۇر يېنىدا ساقلاپ كەلگەن كىچىككىنە تۇ-گۇنچەكنى چىڭ سقىمداپ تۇرۇپ:

— بۇ پۇللارنى ئوغلۇم شەھەرگە ئىشلىگىلى كەتكەندە گېلىڭغا بەلەن بىر نەرسە ئېلىپ يە، ھاجىتىڭگە ئىشلەت دەپ بېرىپ كەتكەن... — دەپ باشقىلارغا ئوغلىنىڭ ئىنسابىنى كۆر-سەتمەكچى بولاتتى. ئاق كۆڭۈل مومای ھەتتا ئۆزىنىڭ دەۋاتـ-قان گەپلىرىگە ئۆزى ئىشىنىپ، ئۆز گېپىدىن ئۆزى تەسىرلىنىپ مىچىلداپ يىغلايتتى.

— «ۋاي جېنىم ئانا، سېنى شەھەرگە ئېلىپ كېتىپ باقاي-مىكىن» دەپ پەقەت ھالى يوق بىچارە بالامنىڭ... — دەپ گەپ باشلايتتى مومای خوتۇنلار يىغلغان سورۇنلاردا بىردەم ئولتۇرۇپ قالسا، — «سەن مۇنداق يالغۇز قالسالىڭ، مېنىڭ شە-ھەردە پۇل تاپقىنىمنىڭ نېمە پايدىسى؟ سەندىن ئەنسىرەپ قولۇم ئىشقا بارمايدىكەن» — دەپلا يۇرىدۇ بىچارە بالام!

مومای ئوغلى توغرۇلۇق سۆزلەپ قالسىلا چوقۇم ياخشى

تەرىپىنى قىلىشقا تىرىشاتتى ۋە شۇنداق بولۇشنى ئارزۇ قىلاتتى. ئاياللاردىن بىرەرسى ئۆز ئوغلىنىڭ ياخشى ئىشىدىن بىرنى سۆزلىسە مومانىنى شۇنداق ئىچىر غىرىبلىق باسقاندەك بولاتتى. خۇددى بىراۋ سىنىڭ ئوغلۇڭ ئۇنداق ئەمەس ئىكەن، دەپ تاشلايدىغاندەك دەررۇلا سۆز قىستۇرۇپ ئۆز ئوغلىنىڭ قايسىدۇر ياخشى پەزىلەتلىرىنى زوق بىلەن ئىيتىشقا باشلايتتى. ئوغلىنىڭ يامان ئاتلىق بولۇپ يېتىمسىراپ قالغان ھالىتىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرسە، تۇرۇپلا ئوغلىغا ئىچى سىرىلاتتى.

— يەنە ئۇنىڭ ھاراق ئىچىپ كەيپ- ساپا قىلىشقا يول قويۇپسەن! مېنىڭ پۇشتۇمدىن تامغان بالا مۇشۇنداق بەتقىلىق ئىشلارنى قىلىپ يۈرسە مەن قانداقمۇ خاتىرجەم ياتىمەن!؟

مومای بىر نەرسە دېمەكچى بولۇپ ئېغىزىنى ئۆمەللىۋىدى ئاۋازى چىقمىدى. بۇرۇنمۇ ياش چېغىدا ئۇ بەكلا تارتىنچاق مىجەز بولۇپ، ئىرىنىڭ قېشىدا گەپ قىلماقچى بولسا تارتىنىپ ئاۋازى چىقماي قالاتتى. يەرگە قاراپ ئۆپكىدەك ئېسىلىپ ئاران- ئاران سۆز قىلاتتى. ئۇ سۆز قىلغاندا تارتىنىپ قىزارغانسىرى ئىرى ئۇنى تېخىمۇ ھودۇقتۇرۇپ مەھكەم قۇچاقلىۋالاتتى.

— نېمە، مەندىنمۇ تارتىنامسەن؟ مەن دېگەن ئىرىڭ! تارتىنما، كەل پەرىشتەم، ماڭا جىق گەپ قىلىپ بېرە، سەن گەپ قىلساڭ قۇشقاچلارمۇ تارتىنىپ سايرىمايدۇ!...

مۇنداق گەپنى ئاڭلىغاندا ئۇ تېخىمۇ تەمتىرەپ كېتەتتى. يۈپيۇملاق يۈزلىرى ئوت ئېلىپ، گىلاستەك قىپقىزىل، نازۇك لەۋلىرى تىترەپ ئۇمچىيىپ پاكىدە يىغلۇبتىشتىن ئۆزىنى ئاران تۇتۇپ:

— مەن... گەپ قىلالمايدىكەنمەن!... خاپا بولمىسلا...— دېيەلەيتتى.

— سەن ئۇ يامان يولغا ماڭسا باشقۇرماي نېمە قىلدىڭ؟ ھەر ۋاقىت سېنى بوزەك قىلىپ كەلگىنىنى ئاز دەپ، بۇگۈنمۇ تۈن تېڭىدە مەست كەلسە ئۇنىڭ يەنە ئايىغىدا پايپىتەك بولۇپ كېتىۋاتسەن!

— ...

مومای قاتتىق ھودۇقۇپ كەتتى. ئۇ بۇ ئىشلارنى ئىرىنىڭ قانداق بىلىپ قالغانلىقىغا بارغانسىرى ھەيران قېلىۋاتاتتى. ئوغلىنىڭ يامان قىلىق، يامان ئىشلىرىنى ئىرىنىڭ بىلىپ قېلىشىدىن دائىم قورقۇپ- ئەنسىرەپلا تۇراتتى مومای. ئىرى جان ئۈزگەن كۈنى تازا يېرىم كېچە مەھەل بولۇپ، ئەمدىلا بەش ياشقا كىرگەن ئوغلى دادىسىنىڭ يېنىدا يېنىك پۇشۇلداپ ئۇخلاۋاتقاندا ئىرىنىڭ ئاڭلىغانلىرىنى ئېسىگە ئالدى. ئۇ ئۇنىڭ ئىشلىرىنى ئىرىنىڭ بىلىپ قالغانلىقىغا ئىشەنمەي ئىرىگە ھەيران بولۇپ قارىدى. ئىرى ئۇنىڭ ئىشلىرىنى ئاتىسىغا ئېيتىپ بېرىپ ئۇنىڭ ئىززەت- ھۆرمىتىنى يەرگە ئۇرۇپ قويۇشىدىن ئەنسىرىدى. ئۇ ئىرىنىڭ ئاتىسىنى ئىنتايىن ھۆرمەت قىلىدىغانلىقىنى، ئاتىسىنىڭ ئۇنى ئىنتايىن ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى ياخشى بىلەتتى. ئۇ ئىرىنىڭ ئاتىسىغا ئېيتىپ بېرىشىدىن ئەنسىرەپ ئىرىگە ئېغىز ئاچالماي ئۇنىڭ يۈزىگە ھودۇقۇپ قارىدى.

— ئىرى، ئىرىم، ئاتاڭ ئۇخلىمىغان بولسا كېرەك، ئۇنىڭغا ئېيتىپ بەرمە، ئاتاڭ ئاچچىقلىنىپ كېتىدۇ، ئاتاڭ ئاچچىقلانسا ئىنتايىن قورقۇنچلۇق بولىدۇ، ئاتاڭ ئاچچىقلىنىپ كەتسە ئۇ ئادەمنى ئۆلتۈرۈۋ

ئۆپتى! ئېرى ئۇنىڭغا قاراپ كۈلدى، ئاجايىپ راھەت ھېس قىلىپ كۈلدى. ھەتتا ساقىيىپ كەتكەندەك خېلى ئۇنلۈك ئاۋازدا كۈلدى. ئېرىنىڭ كۈلگىنى ئۇنى يەنمۇ يىغلاتتى.

ــ سىلىنى ياخشى باقالمىدىم!... ــ ئۇ ئېرىنىڭ سوغۇق ھەم تارشىدەك قوللىرىنى تۇتقانچە ئېسىدىدى، ــ قاتتىق-قۇرۇق يىگۈزۈپ قالدىم.

ــ ياق، مېنى ئوبدان باقتىڭ خوتۇن، مەن سەندىن ئىككى دۇنيالىق رازى.

ــ مەن سىلىنىڭ ئۇستىخانلىرىنى تۇتۇپ قويماي، ــ دېدى ئۇ ئېرىنىڭ گېپىدىن سۆيۈنۈپ قىلىدىغان قىلىق تاپالماي.

ــ بولدى ئارام ئالغىن، كېچە-كۈندۈز تۇتۇۋېرىپمۇ ھېرىپ كەتتىڭ، بۇگۈن بالدۇرراق ياتقىن.

ئۇ ئېرىنىڭ ئۇنىمىغىنىغا قويماي ئۇنىڭ ئۇستىخانلىرىنى يېنىك تۇتۇپ چىقتى. ئېرىنىڭ ئۇستىخانلىرىنى تۇتۇپ قويۇشمۇ ئۇنىڭغا بىر خىل راھەت بېغىشلايتتى! ھەرقانچە ھېرىپ-چارچاپ كېتىشىدىن قەتئىينەزەر، قوللىرى يېڭىباشلاردىن ماڭدۇرغا كېلىپ قالغاندەك بولۇپ ئۆزىنىڭ ھارغىنىنى بىلمەي كېچە-كېچىلەپ تۇتۇپ چىقسىمۇ ئۇ يەنىلا خۇشاللىق ھېس قىلاتتى. شۇڭا ئۇيقۇسى كېلىپ كۆزلىرى يۇمۇلۇپ كەتسىمۇ ئېرىنىڭ گەپ-سۆزلىرىنى يوللىغۇسى كەلمەي ئۇنىڭ جىم تۇرغۇزماي ئورۇق ئۇستىخانلارنى سىلاپ-تۇتۇپ چىقاتتى.

مومای ھازىر ئاشۇ چاغدىكىدەك قولىنى ئوغلىنىڭ دۇمبىسگە قويدى، ئەمما ھازىر قولى ياش ۋاقتىدىكىدەك كۈچلۈك ئەمەس ئىدى، ئۇ ئوغلىنىڭ دۇمبىسىنى چوڭقۇر مېھىر بىلەن يېنىك سىيلىدى. مەستلىكىدىن يېشىلەي قاتتىق ئۇخلاپ ياتقان ئوغلى ئانىسىنىڭ ئورۇق ۋە يىرىك ئالقانلىرىنى سەزگۈ-چىلىكى يوق، بولۇشىغا خورەك تارتىپ ئۇخلايتتى. مومای ئوغلىنىڭ دۇمبىسىنى تېخىمۇ يۇمشاق ۋە يېنىك تۇتۇشقا باشلىدى. گەرچە قولىنىڭ كۈچى يەتمىسىمۇ...

ــ يەنە ئۇنىڭ ئۇچۇن قىلمىغىنىڭ قالمايۋاتىدۇ! ــ ئېرىدىنىڭ كەسكىن ئاۋازى يەنە ئۇنىڭ تېنىنى جۇغۇلداتتى، ــ ساڭا يۇمشاق ئەكىرىپ بېرىپ باقماقتا يوق، تېخى ھۆكۈمەت بەرگەن يارىدەم پۇل، ئۇن-مايلارنى ساڭا كۆرسەتمەي سېتىپ خەجلەپ تۇگەتكەن بۇ ناكەسنى مۇنداق قىلىپ كېتىشىڭنىڭ ھاجىتى يوق!

ــ ياق، ياق! ... ئۇنداق ئېمىش يوق! سىلى خاتالىشىۋاتىدىلا...

مومای خۇددى ئوغلىنى بىرسى ھېلى ئۇرۇپ كېتىدىغاندەك قورقۇپ گەۋدىسى بىلەن دالدىلاپ تۇرۇپ ئېيتتى.

ــ ئوغلىمىز ئۇنداق يامان قىلىقلارنى ھەرگىز قىلمايدۇ، ئۇ ماڭا ياخشى قاراۋاتىدۇ. قارىسىلا، تېخى تۇنۇگۈنلا ماڭا پۇل بەردى، مانى كۆردىلىمۇ؟ ــ مومای ئالمان-تالمان يانچۇقىنى كوچىلاپ كېچىككىنە تۇگۈنچەكلەنگەن قول ياغلىقنى ئېلىپ يەشتى، ــ ئوغلىمىز ھازىر شەھەردە ئىشلەپ پۇل تېپىۋاتىدۇ، تاپقان پۇلىنى ماڭا بېرىدۇ، ئۇ بەكمۇ ئىنسابلىق بالا بولدى، كەيىپ-ساپادا يوق. راست دەۋاتىمەن...

مومای ئېرىنىڭ ئۆز گېپىگە ئىشىنىشىنى ئۈمىد قىلاتتى، ئېرىنىڭ ئالدىدا ئۆز ۋەدىسىنى ئاتقۇرالمىغان ئىشەنچسىز ئايال بولۇپ قېلىشنى خالىمايتتى ھەم ئۇنداق بولۇپ قالغۇسىمۇ يوق ئىدى؛ شۇڭا بار كۈچى بىلەن ئوغلىنى ئاقلاۋاتاتتى.

ــ ئۇ ھېچقاچانمۇ مېنى ئۆگەيلەپ باقمىدى، ۋاي ئانا دەپ ئۆپچۆرەمنى ئايلىنىپ نېرى كەتمەيدۇ. كىم دەيدۇ ئۇن-ياغنى سېتىپ ئۇتتۇرۇۋەتتى دەپ؟ پوق يەپتۇ شۇنداق دېگەن كىشى!

بۇ مومانىڭ ئېرىنىڭ ئالدىدا تۇنجى قېتىم قاتتىق ئۇرغۇ بىلەن قوپال گەپ قىلىشى ئىدى! ئۆزىنىڭ قانداقسىگە بۇنچىلىك غەيرەتكە كېلىپ قالغىنىنى ئۆزىمۇ بىلمەيدۇ مومای. پەقەت ئوغلىغا ۋە ئېرىگە بولغان ساداقەت، چوڭقۇر مېھىر-مۇھەببەتنىڭ تۇرتكىسى بىلەن ھاياجانلىنىپ تۇرۇپ سۆزلىمەكتە ئىدى.

ــ ئوغۇللىرى چوقۇم ياخشى ئادەم بولۇپ چوڭىيىدۇ. مەن سىلىنىڭ ئۆز ۋاقتىدىكى تاپشۇرۇقلىرىنى تېخى ئۇنتۇپ قالمىدىم. نېمە ھېلىقى... ھە، «ئاتا باشقۇرمغانىنىڭ پودىقى چوڭ، ئانا باشقۇرمغانىنىڭ ئەمچىكى چوڭ...» ھە شۇ، ئەجەب گەپكە ئۇستا ئادەمتىلە، قىلغان گەپلىرى چاك چىقماس، قىلغان ئىشلىرى گەپ چىقماس ئادەم ئىدىلە. مۇنەججىم ئىدىلە، يىراقنى كۆرەر ئىدىلە! ئەقىللىق ئىدىلە...! سىلە دېگەن گەپ تاشقا مۆھۈر باسقاندەك چىقاتتى...

مومانىڭ كېيىنكى گەپلىرى ھەسرەتلىك قوشاقتا ئايلىنىپ كەتتى، ئېرىنىڭ بىر تالاي ياخشى خىسلەتلىرىنى مارجاندەك تىزىپ سۆزلەپ چىقتى مومای. بىرەر قېتىممۇ ئۆزىگە قاتتىق گەپ قىلىپ ئازار بېرىپ باقمىغانلىقىنى، ئاغرىپ قېلىشتىن بۇرۇن ئاش ئەتسە يېنىدا بىللە تۇرۇپ ئوچاقتا ئوت قالاپ بېرىدىغانلىقىنى، ئوت قالىغاچ مۇھەببەتلىك سۆزلەرنى قىلىپ دائىم نومۇس قىلدۇرۇۋېتىدىغانلىقىنى، قولىنى پېچاق كېسىۋەتسە

سه شۇ هامان پوتسىنى يىرتىپ تاشلىغانلىقىنى، قازانىنى ھەرگىزمۇ ئوچاقتىن چۈشۈرگىلى قويماي دائىم ئۆزى چۈشۈرۈپ بېرىدىغانلىقىنى، ئېغىر چېلەكتە سۇنغۇ ئەسلا كۆتۈرگىلى قويمايدىغانلىقىنى، بازارغا بارسا پوتسىدىن ئىككى سامسا ئايرىماي كېلىدىغانلىقىنى، سامسىنىڭ دائىملا قىزىق كېلىدىغانلىقىنى، كۆزىنىڭ ئېچكىرىسىگە مېھرىبانلىق بىلەن قاراپ ئولتۇرۇپ يېگۈزىدىغانلىقىنى، «سلمۇ يېسىلە» دېسە «مەن بازاردىن يەپ كەلدىم، سەن يېگىن» دەپ يالغان سۆزلەپ ھەممىنى ئۆزىگە يېگۈزمەگۈچە بولدى قىلمايدىغانلىقىنى... ئىشقىلىپ يادىدا قالغان ئەڭ ئۇششاق ئىشلارنىڭ ھەممىنى دەپ يىغلىدى موماي. يىغلاپقۇ كۆزلىرىدىن قان ـ ياش ئاققىنى يوق، ئەمما يۈرىكى يىغلايتتى. ياش كۆزلىرىدىن ئەمەس، يۈرىكىدىن ئېقىپ كېتىۋاتقاندەك پۈتۈن بەدىنى ئېرىپ ـ بوشىشىپ يۇم ـ يۇم يىغلىدى موماي...!

ــ ئىمانلىق ئىدىلە، ئىنساپلىق ئىدىلە... پاكىز ئادەم ئىدىلە، ــ موماي كۆزىدىن چىقالماي بۇرنىنى چىڭقالدۇرغان ئاچچىق سۆنى قولى بىلەن چىڭ مىجىپ تۇرۇپ بىر مىشقىرىۋالىدى ـ دە، ھۆل بارمىقىنى، بۇرنىنىڭ ئۇچىنى كۆڭلىكىنىڭ ئېتىكىنى تەتۇر ئۆرۈپ سۈرتۈۋالدى. ئۇنىڭ خىياللىرى يەنە ئېرىنىڭ ئەڭ ئېسىل پەزىلەتلىرى تامان ئۇچتى.

توي قىلىپ ئۈزاق ئۆتمەي، ئېرى يىراق بىر جايغا بىر قېتىملىق يول ياساش ھاشىرىغا كەتكەن. 17 كۈندىن كېيىن ئېرى كەلگەندە، ئۇ ئېرىنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ چىقىپ ئېشەكنىڭ چۈلۈۋرىنى قولىغا ئالغاچ ئېرىنىڭ كىيىملىرىدىكى توپا ـ چاڭلارىنى قېقىشتۇرغاندا، ئېرى ئۇنىڭ ئېڭىكىدىن تۇتۇپ ئەركىلىتىپ:

ــ خوتۇن، مېنى سېغىندىڭمۇ!ــ دەپ سوراپ ئۇنى ھۆپىيدە قىزارتىۋەتكەندى. ئۇ يەردىن ئۈستۈن قارىمای ئېشەكنى ئېغىلغا ئەكىرىپ باغلاپ، بېدە ـ سامان سېلىپ بېرىپ قايتىپ چىققاندا ئېرى ئۇنى چوڭقۇر سېغىنىش ئىچىدە چىڭ قۇچاقلاپ باغرىغا باسقان. ئېرىنى ھەقىقەتەنمۇ سېغىنىپ دىلى ئېزىلىپ تۇرغان چوكانمۇ شامدەك ئېرىپ ئۆزىنى ئېرىنىڭ قۇچىغا قويۇپ بەرگەن. شۇ چاغدا ئېرى تۇيۇقسىز ئۇنىڭدىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ:

ــ ھە راست، نەچچە كۈندىن بېرى بىز ئىشلىگەن جايدا سۇ دەيدىغان نەرسە يوق، يۈز ـ كۆزىمىزنى يۇمای ئىشلەپ كەتتۇق. نامازنمۇ تەيەممۇم قىلىپ ئوقۇدۇق. ئېغىزىمنى چايقىمىغلى نەچچە كۈنلەر بولۇپ كەتكەن! تۇرۇپ تۇرە، مەن ئېغىزىمنى چايقاپ كېلەي! ماقۇلمۇ ئوبدان خوتۇن...!ــ دەپ ئۈرىقنى كۆتۈرۈپ ھويلىنىڭ چېتىگە ماڭغاندا چوكان «ئەكەلمىسلە ئۈرىقنى، سۇنى مەن قويۇپ بېرەي...» دەپ ئېرىگە ئاھراقلىق بىلەن ئەگەشكەن....

ــ بەك كۆڭۈل ئايايتتىلە... دىللىرى ئالتۇندىن تازا ئەمەس... مۇنەججىم ئىدىلە...!

مومای يەنە ئېزىلىپ قالدى. ئۇ ئېرىنىڭ ھەر بىر ئۇششاق ئىشلىرىنى بىرمۇبىر ئېسىدە تۇتۇۋالغاندەك ئويلىسىلا بىر ـ بىرىدىن يېڭى ئېسىللىك، ئەسلىسىلا بىر ـ بىرىدىن يېڭى مەرداىلىقنى كۆرەلەيتتى. ئېرى ئۇنىڭ ئۇچۇن ئېغىر نۇقسان دېگەنلەردىن خالىي ئۇلۇغ بىر زاتىي مۇبارەك ئىنسان ئىدى!

ــ بولدى يىغلىما،ــ ئېرىنىڭ ئاۋازى يۇمشاق ئاڭلاندى؛ مومای دىڭىدە چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈردى،ــ سەن ئۇنىڭغا پۈتۈن مېھرىڭنى بېغىشلىدىڭ، مەن ھەممىنى بىلىپ تۇرد مەن. سەن ياشىنىپ، ئاجىزلاپ كۈچ ـ ماغدۇرۇڭدىن قالغاندا ئۇ سېنى بوزەك قىلىپ خاتىرجەم قىلمىدى. سەن ئەزەلدىن جاماي ئۇنىڭ ئالدىدىكى پەرزىڭنى تولۇق ئادا قىلىپ بولدۇڭ. بەس! ئەمدى يېتەر. سېنىڭمۇ ئارام ئالدىغان ۋاقتىڭ بولدى. ئۇغلمىز چوڭ بولدى. ئەمدى ئاچچىق ـ تاتلىقنى تېتىيدىغان ۋاقتى بولدى. ئەمدى ئۇ ئۆز كۈنىنى ئۆزى ئالسۇن. يۈر، سەن مەن بىلەن كەت، سېنى ئەمدى ئۆزۈم باقمەن، ئەكە قولۇڭنى...!

موماينىڭ دىلى شۇرۇدە بولۇپ ۋۇجۇدىغا ئىللىق بىر ئېقىم تاراپ بەدىنى بوشاشقاندەك بولدى. ئۇ ئاجىز قوللىرىنى ئاستاغىنە سوزۇپ ئېرىگە تەڭلىدى، تەڭلىدىيۇ، شۇ ھامان يەنە تارتىۋالدى:

ــ ياق! مەن ئوغلىمزغا بىر لايىق كۆرۈپ قويغان، ئاياغ مەھەللە تەرەپتە، ئۇ بەك ئوبدان بالا ئىدى. ئوغلىمزغا شۇ بالىنى ئېلىپ بەرمىسەم بولمايدۇ. بولمىسا ئوغلىمز يەنە قاچانغۇچە بويتاق يۈرىدۇ!؟ ئوغلىمز ئاشۇ چوكانىنى ئالسىلا ھەممە يامان ئىشلاردىن قولىنى ئۈزىدۇ. بۇ قېتىم ئوغلۇمنىڭ تەلىيى كېلىدۇ. مەن بۇ گەپنى تېخى ئوغلۇمغا دېمىگەنتىم، دېسەم ئۇ بەك خۇش بولۇپ كېتەر ھەقىچان! ئوغلىمزنى ئۆيلىمىسەم ئۇ تېخىمۇ بۇزۇلۇپ كېتىدۇ. ئەل ـ جاما ئەت ئالدىدا يېتىملىكى چىنىپ قالىدۇ! ياق، خاپا بولمىسلا، مەن ھېلى ئوغلۇم ئويغانغاندا ئۇنىڭغا بۇ گەپلەرنى بىر دەپ باقاي، ھازىر سىلى بىلەن كېتەلمەيمەن...!

ـــ بولدى قىل، ـــ ئېرى ئۇنىڭغا بۇيرۇق ئاھاڭدا ئېيىتتى، ـــ شۇنداق رايىغا بېرىپ نەچچە قېتىم ئۆيلەپ قويمەن دەپمۇ ئۆيدە ھېچ نەرسە قالماپتۇ. ئەمدى ئۇ بار - يوقنىڭ تەمنى تېتىپ ئادەم بولسۇن. يۈر كېتىمىز، سېنى جاپا - مۇشەققەت يوق جايغا ئەكىتىپ ئۆزۈم باقىمەن ...

ئېرى ئۇنىڭ قولىدىن تۇتۇپ تارتتى، مومای بولسا ئارقىغا تېرەجەيتتى...

مومای ئۆرە بولۇپ ئالدىغا قارىدى. ئېرى يوق ئىدى! ئۇ ئۆزىنىڭ چۈشەكەپ قالغىنىنى سەزدى.

ھەئە، مومای ئويغاق تۇرۇپ چۈش كۆرۈۋاتاتتى، ئۇ بايامدىن بېرى كۆزىنى لىپمۇ قىلىپ يۇممىغانىدى. ئەمما ئۆز سەزگۈسى ئۇنىڭغا خۇددى ئۇخلاۋاتقاندەك ھالەتتە چۈش كۆرگۈزۈۋاتاتتى.

مومای قوللىرىنى يېنىك ھەرىكەتلەندۈردى، ئۇنىڭ جانسىز قوللىرى ئوغلىنىڭ دۈمبىسىدە سىيلىق ماڭاتتى. ئۇ ئوغلىنىڭ پاخپىيىپ قالغان چاچلىرىنى سىلاپ رەتلەپ قويغاندىن كېيىن يەنە ئويغا چۆكتى.

«تووا... ئويغاق تۇرۇپ چۈش كۆرگىنىم قانداق ئىش؟!... كېرەملىك خۇدا ماڭا ئۆز كارامەتلىرىنى كۆرسەتسۇنا تامدۇ نېمە؟ قارىغاندا ماڭىمۇ ئەجەل - قازا يېقىنلاپ كەلگەن ئوخشايدۇ! رەھمەتلىك دادىسىنىڭ مېنى ئېلىپ كېتەي دېگىنى شۇ!!! تېخى تېز بول، ئەككە قولۇڭنى دەيدۇ؟! ھە... ۋاقىت قىستاپ قالغان چېغى... قەدىمدىن ئاغرىق - سىلاق بار ئۆيگە جىق ئادەم توپلىشىپ چۈش كۆرسە ياكى بالدۇر ئۆلۈپ كەتكەنلەرنىڭ ئەرۋاھى كۆرۈنۈپ روھى قىچىرسا شۇ جايدا ھەق سەپەر بار، دەيدىغان... مانا، بۇگۈن رەھمەتلىكنىڭ روھى مېنى قىچىرىۋاتىدۇ! دېمەك...

مومانىڭ دىلى ئېزىلىپ، پۈتۈن ئەزايى - بەدىنى، ئىچ - باغرى قىزىپ كۆڭلى ئۆيدى. ئىچ - ئىچىدىن قىستاپ كەلگەن چوڭقۇر بىر «ئۇھ!» ئۇنىڭ ماغدۇرىنى قويمىغاندەك سېزىم بېرەتتى. تەنلىرى يۇمشاپ خېمىردەك بوششىپ كېتىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى مومای. ئوغلىنىڭ دۈمبىسىنى توختاۋسىز سىيلاۋاتقان قوللىرىمۇ يېنىك تىترەپ كەتتى. ئۇ ئېسىنى يىغىپ يېرىم كېچىدىن بېرى قولىنىڭ توختاپ باقمىغانلىقىنى سەزدى، قولىدا ھەقىقەتەنمۇ جان قالمىغاندى.

قاياقتىندۇر خورازنىڭ قىچىرغان ئاۋازى ئاڭلاندى، ئاندا - ساندا ئىتلارمۇ ھاۋششىقا باشلىدى.

مومای پۈتۈن كۈچىنى يىغىپ ئورنىدىن تۇردى. ئۇ ئۆزىنىڭ مۇشۇ بىر كىچىدىلا باشقىچىلا كۈچ - ماغدۇرىدىن قالغانلىقىنى سەزدى. پۈتلىرىمۇ ئۆز ئەركىگە باقماي ھەرىكەت قىلىشقا باشلىدى؛ ئۆي چۆرگىلەۋاتقاندەك بولۇپ كۆزلىرى ئالا - چەكمەن بولۇشقا باشلىدى.

«مانا... ھەقىقەتەنمۇ كۈنۈم ئاز قاپتۇ. تېخى ئاخشام بىر ئۇرۇق سۇنى كۆتۈرۈپ ناماز شامغا تاھارەت ئالغان ئادەم بۇگۈن ساق قوپالمىسام... ياق، غەيرەت قىلاي. ئەمدى مۇنداق ئېزىلەڭگۈلۈك قىلسام بولمايدۇ. ئوغلۇم ھەندىن كېيىن قالسا قارا يېتىم بوپ قالىدۇ. ۋاخ - ئىسسىقىدا ئۇنى ئۆيلەشنىڭ غېمىنى قىلاي... ھە، ئەمدى ھېلىقىنى ئىشلەتمىدىغان چاغ كەلدى، بىر چاي قاينامۇ تۇرۇشقا بولمايدۇ!...»

مومای ئۆملەپ دېگۈدەك سۇپىغا چىقتى، ئاندىن ئۇيۇقا تىزىلغان مېھمان يوتقىنىنى ماغدۇرسىز قوللىرى بىلەن بىر - بىرلەپ چۈۋۈشقا باشلىدى. يوتقانلارنىڭ ئارىسىدىكى بىر كونا تەكىنىڭ ئىچىدە ئۇنىڭ ياش ۋاقتىدا رەھمەتلىك ئانىسى مىراس قالدۇرۇپ كەتكەن ئالتۇن ھالقا، كۈمۈش تۇگمە دېگەندەك نەرسىلەر چىكىلگەن تۇگۈنچەك بار ئىدى. مومای ئۆز - ئۆزىگە پىچىرلاپ بىر نەرسىلەرنى دېگىنىچە ياستۇقنى تېپىپ ئاختۇرۇشقا باشلىدى.

مومای ئۆز تۇيغۇسىغا تايىنىپ يۇرۇپ ياستۇقنىڭ ئىچىنى پۈتۈنلەي ئاختۇرۇپ چىقتى، ئەمما تاپالمىدى. ئۇ زېرىكمەي - تېرىكمەي داۋاملىق ئىزدىدى. تاپالمىغانسېرى ئۆزىنىڭ قېرىلىقىغا نالەت ئېيتىپ ئۆزى بىلەن ئۆزى گۇدۇڭشۇپ ئىزدەشنى داۋاملاشتۇراتتى. ئىزدىگەنلىرى تېپىلسىلا تاڭ ئاتقان ھامان بىر قانچە ھەقەمسايىسىنى چاقىرىپ ئاياغ مەھەللىدىكى ھېلىقى ئېرى ئۆلۈپ كەتكەن چوكانىنىڭ ئۆيىگە ئەلچىلىككە ئەۋەتىپ ئوغلىنىڭ ئۆمۈرلۈك ئىشىنى بىر تەرەپ قىلىشقا ئالدىراپ ئۆملەپ يۇرۇپ ئاشۇنداق قايتا - قايتا ئىزدەشكە باشلىدى مومای...

بايقۇش مومای، ئوغلىنىڭ تېخى نەچچە كۈنىنىڭ ئالدىدا بۇ نەرسىلەرنى بايقاپ قېلىپ ئىنىس - جىن تۇيماستا شەھەرگە ئاپىرىپ سېتىپ ئۇتتۇرۇپ بولغانلىقىنى نەدىن بىلسۇن...!

ئاپتور: قىرغىز، يېڭىشەھەر ناھىيە ئەرمۇدۇن يېزا قىرغىز مەھەللىسىدە دېھقان.

ئەركەكلىك مەدھىيەسى

گۈلمرە ئەلى پاشا

ئەركەكلىك روھى بار ئەرلەر، سلەر پۈتكۈل دۇنياغا پاسبان، سلەر ۋەتەننىڭ گۈل تاجى، سلەر مەرد ـ مەردانە ملقنىڭ ھاميسى، سلەر بەخت گۈلشننىڭ باغۋننى، سلەر ياۋۇزلۇق ئۈستىگە تاشلانغان باتۇر شىرلار، سلەر بەخت ئىشكىنى ئاچقۇچلار... ئەرلەر سلەر نېمىدېگەن بۈيۈك ـ ھە! ھەر بىر قەدىمگىلاردىن زېمىن لەرزىگە كېلىدۇ، ھەممە سلەرگە تەبەسسۇم قىلىدۇ، چاۋاك چېلىپ سلەرگە ئالقىش ياغدۇرىتىدۇ، ئوغۇللىرىغا ئەر بولۇڭلار، ھەقىقىي ئەردەك بولۇڭلار دەپ چۇقان سالىدۇ دۇنيا! دۇنيانىڭ كۆزىدىكى ئولكە سلەرگە بەخت، دۇنيانىڭ كۆزىدىكى ياش سلەرنىڭ ياغلاردۇر، شۇڭا دۇنيانىڭ كۆزىدىن كۈلكە تۆكۈلسۇنكى، ھەمما ياش تۆكۈلمسۇن دەيدۇ دۇنيا. «ئەركەك» دېگەن مۇقەددەس مەنگە خاس ياشاڭلار. ئەركەك بولۇشتەك شەرەپلىك ۋەزىپىنى تاماملاپ ئۆلۈڭلار، تارىختا نامىڭلار قالغۇدەك، دۇنيا يىغلاپ تارتىشقۇدەك. كېتەر چېغىڭلار- دىمۇ دۇنيانىڭ كۆزىدىكى كۈلكىنى كۆرۈپ ئارمانسىز، خاتىرجەم مەردانە كېتىڭلار. ئەرلىك روھىنىڭ غالىبلارچە كۈلۈشنى، ئەرلىك روھىنىڭ مەنسىنى ھەقدادىغا يەتكۈزۈپ كېتىڭلار.

ئەرلىك روھى پەقەت ئەر بولغۇچىلا خاسمۇ؟ ياق!

ئۇ بۇ دۇنيادىكى ھەممە ئىنسانغا خاس، پەقەت ئىنسانلار ھەقدادىغا يەتكۈزەلىسىلا، ئەنە شۇنداق ئۇلۇغ روھنىڭ سۈپىتى نېمە ئۈچۈن ئەر سۈپىتى بىلەن ئېيتىلىدۇ؟ چۈنكى، ئەركەك ئۇ ئاددىي مەنە ئەمەس، ئۇنىڭغا يۈكلەنگەن خىسلەتلەر، ئادىمىيلىك روھ پەقەت ئەڭ ئۇلۇغ سۈپەت ئەركەكلىك سۈپىتى بىلەن باغلانغاندىلا، ئاندىن ئۇ ھەقىقىي قىممەتنى تاپىدۇ.

دۇنيا شۇنىڭ ئۈچۈن چۇقان سالىدۇ ئەرلىك روھ دەپ، چۈنكى، ئەرلىك روھسىز دۇنيا بىر زۇلمەت!

دۇنيا شۇنىڭ ئۈچۈن چۇقان سالىدۇ ئەرلەر قېنى سلەر دەپ، چۈنكى، ئۇلارسىز بۇ دۇنيا يوقلۇق، خانۇەيران!

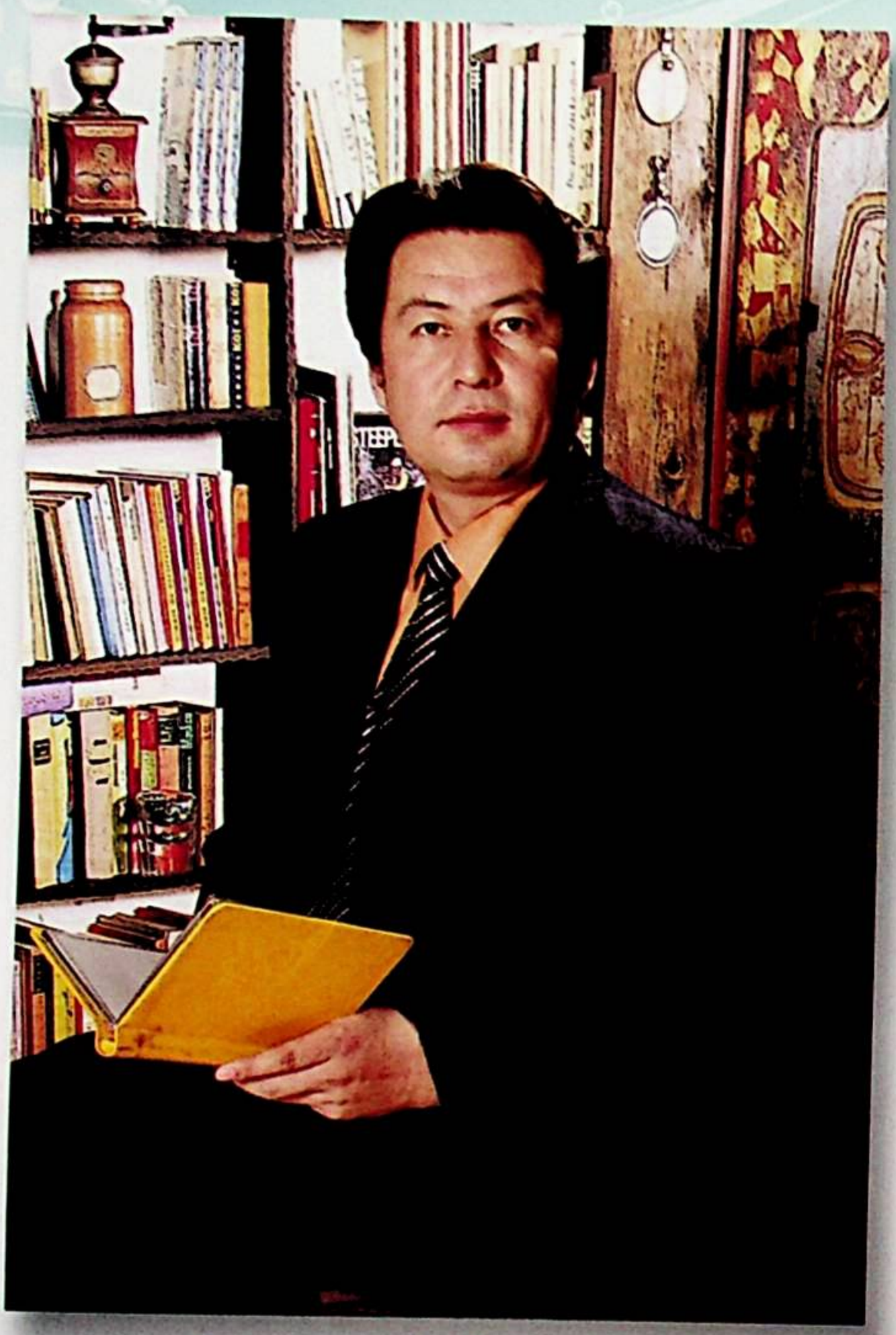
ئەركەكنەك ئۆلگەنلەر ھامان تارىخ تەرىپىدىن يادلىنىدۇ. ئەنە شىراق، ۋەتىنى ئۈچۈن بىر ئۆزى ياۋنى ئۆلۈمگە باشلاپ ئەردەك ئۆلدى، يەنە نۇزۇك ياۋۇزلارغا قارشى ئاتلىنىپ ئەردەك ئۆلدى، ئەنە جاھان تارىخدا مەشھۇر نۇرغۇن قەھرىمانلار ئەردەك ئۆلدى. بىز ئۇلارنى يادلىنىپ ئولتۇرۇپتىمىز.

ئەرلەر سلەرسىز ھېچنېمە يوق، سلەرنىڭ كۈچلۈك نەرەڭلار روھسىزلارغا روھ بېغىشلايدۇ.

كۆردۇڭلارمۇ ئەرلەر، چېكىلىرىڭلارغا قىسماقچى بولغان گۈللىرىڭلار سلەرنىڭ پەرۋىشىڭلارسىز ئېچىلمايدۇ. ئولتۇراقچى بولغان بەخت تەختى سلەرسىز بەر قارار تاپماىدۇ. پاكلىق، گۈزەللىك ۋە بەخت سلەرسىز پەرۋىشسىز قالىدۇ. بۇلارنى چوقۇمكى سلەر ھالاللىق ۋە پاك ۋىجدانىڭلار بىلەن قۇرۇپ چىقسىلەر، سلەردىكى ۋىجدان بىزدىكى ئېپتىخار. بىزدىكى ھايا سلەردىكى ئىنساب. بىزنىڭ پاكلمقمىز سلەرنىڭ غۇرۇرۇڭلار، غۇرۇرۇڭلارنىڭ پايخان بولۇشى دەل ئىبلىسنىڭ بىزنى بۇلغاۋاتقان ۋاقتىدۇر. سلەر ئىبلىسقا قارشى ئاتالانغان باتۇر سەركەردىلىرىمىز، بىزنىڭ قوغدىغۇچىلىرىمىز. روھىڭلارنىڭ بۇزۇلۇشى بىزنىڭ تۈگەشكەن ھەم دۇنيانىڭ، گۈزەللىكنىڭ، پاكلىقنىڭ گۈمران بولغان پەيتىدۇر. شۇڭا سلەر بەل قويۇۋەتمەي روھىڭلارنى، ئېتىقادىڭلارنى تىكلىشىڭلارغا بىز موھتاج، جاھان موھتاج!

ئەي جاھاننىڭ غۇرۇرلىرى، ۋەتەن، مىللەتنىڭ بەختى ئۈچۈن ئەركەكنەك ياشاڭلار، جاھان بەختكە چۆمۈلسۇن!

ئاپتور: شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى ئۇيغۇر تىل-ئەدەبىيات كەسپى 2010 ـ يىللىق 4 ـ سىنىپ ئوقۇغۇچىسى.

جۇگگو يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، **«قايدىسەن دىلدار»** (ھېكايىلەر)، **«بۇ شۇنداق مۇھەببەت، بۇ شۇنداق ئازاب»** (شېئىرلار)، **«ئەدەبقۇت ئوغلانلىرى»**، **«قاناتلىق ئىنسان»**، **«بەرگەن ۋەدەمز ۋەدە»** قاتارلىق 11 پارچە كىتابنىڭ ئاپتورى ۋە تۈزگۈچىسى ياش ئەدەب، ژۇرنالىست **ئۆمەرجان سەدىق**

خىيال ۋە تىلەك

ئادىل ئابدۇرېھىم فوتوسى

《新疆文化》（维吾尔文）
综合性文学双月刊

主管单位：新疆维吾尔自治区文化厅
主办单位：新疆维吾尔自治区艺术研究所
编辑出版：《新疆文化》杂志编辑部
国际标准刊号：ISSN1008-6498
国内统一刊号：CN65-1073/I
海外发行：中国图书进出口（集团）总公司出口部
代理者地址：中国北京朝阳区工体东路16号
P.O.BOX 88, 16 Gongti East Road, Beijing 100020, China
海外发行代号：6498BM
发行范围：国内外发行
地 址：乌鲁木齐市文化路28号井源办公大楼7楼
邮 编：830002 电话：（0991）2856942
印 刷：《新疆日报》印务中心
发 行：乌鲁木齐市邮局
订 阅：全国各地邮局

邮发代号：58-22 定价：6.00元

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» 2014 - يىلى 2 - سان (ئومۇمىي 326 - سان)
(قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال)

باشقۇرغۇچى: ش ئۇ ئا ر مەدەنىيەت نازارىتى
چىقارغۇچى: ش ئۇ ئا ر سەنئەت تەتقىقات ئورنى
تۈزۈپ نەشر قىلغۇچى: «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى
خەلقئارالىق نومۇرى: ISSN1008-6498
مەملىكەتلىك نومۇرى: CN65-1073/I
چەت ئەللەرگە تارقىتىش ئورنى: جۇڭگو كىتاب ئىمپورت - ئېكسپورت (گۇرۇھى)
باش شىركىتى ئېكسپورت بۆلۈمى
چەت ئەللەرگە قارىتا ۋاكالەت نومۇرى:6498BM
مەملىكەت ئىچى ۋە چەت ئەللەرگە تارقىتىلىدۇ
ئادرېس: ئۇرۇمچى شەھرى مەدەنىيەت يولى 28 - نومۇرجىكيۇەن خىزمەت بىناسى7- قەۋەت
پوچتا نومۇرى: 830002 تېلېفون نومۇرى: (0991)2856942
باسقۇچى: «شىنجاڭ گېزىتى» باسما مەركىزى
ئۇرۇمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلىدۇ
مەملىكەتنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى پوچتخانىلار مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ

پوچتا ۋاكالەت نومۇرى: 22 - 58 باھاسى: 6.00 يۈەن